

248410

Könyvcsal

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Budapest

SIENKIEWICZ HENRIK

*

VOLYODYJOVSZKI UR

(A KIS LOVAG)

TÖRTÉNETI REGÉNY

FORDITOTTA

SZEKRÉNYI LAJOS

m.-bánhegyesi r. k. lelkész.

a Szent-István-Társulat Tudom. és Irod. Osztályának tagja

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST

A FORDÍTÓ TULAJDONA

1902

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZEDIK FEJEZET.

BORISKA még az nap «vallatóra» fogta a tatárt, de férje tanácsát követte, aki figyelmeztette őt Azya vadságára és elhatározta, hogy nem nagyon hirtelen jár el.

De azért alig lépett eléje, e szavakban tört ki:

— Bogus úr azt mondja, hogy kegyelmed kiváló ember, de azt hiszem, hogy a legkiválóbb se kerülheti ki a szerelmet.

Azya behunyta szemét és lehajtá fejét.

— Kedvességednek igaza van! — mondá.

— Mert látja kegyelmed, a szívvel úgy vagyunk: hopp! és megbotlik!

Igy szólván, Boriska megrázta szőke fejét és kacsingatott szemével, mintha azt akarná jelezni, hogy ő maga is nagyon járatos az efféle dolgokban és hogy egyúttal reméli, miképp nem beszél járatlannal, de Azya fölemelte fejét és pillantásaival átölelte kedves természetét. Még soha se látszott előtte oly csodaszépnek, mint most, amint szemecskéi kíváncsiságtól élénken villogtak és rózsás gyermekarcát mosolyogva emelte reá. De minél több ártatlanság környezte őt, annál nagyobb ingerrel birt Azyára nézve, annál több kívánság ébredt lelkében, annál hatalmasabban ragadta meg a szerelem, megittasítá őt, mint az erős bor és minden akaratát megbénítá ezen az egyen kívül: hogy elragadja őt férjétől, megnyerje magának, örökre kebléhez szorítsa, ajkait az ő szájára illeszse, karjait nyaka köré fonva lássa — szeresse, szeresse vég nélkül és mérték nélkül, habár az ő halálába, habár mindkettőjük halálába kerülne is.

Mikor erre gondolt, minden forgott körülötte, mindig új szenvedélyek törtek elő lelkének üregéből, mint kígyók a sziklahasadék-

P. v. mel
3641. st

ÓSZK

Országos Széchényi Könyvtár

248.410

M. N. MUSEUM KÖNYV-TÁRA
I. Nyomtatványgyűjtemény
1903 év 306 sz.

ból; de ez az ember egyúttal roppant erővel rendelkezett önmaga fölött is, tehát azt mondá lelkében: «még korán van!» és szilaj szívét szilárd akaratán tartotta, mint a megbokrosodott lovat a pányván.

Igy látszólag hidegen állott előtte, habár ajkán és szemében izzó tűz égett, mélyen beesett szeme elmondott mindent, amit egymásra szorított ajkai elhallgattak.

Boriska pedig, akinek lelke oly tiszta volt, mint a forrás vize és akinek gondolatai egészen más dolgokkal foglalkoztak, nem értette ezt a beszédet; ebben a pillanatban csak arra gondolt, mit kell még a tatárnak mondania és végre, ujját fölemelve, így kezdett szólni:

— Oly sokan hordanak szívökben titkos szerelmet és nem mernek mással arról beszélni, pedig ha őszintén nyilatkoznék: talán valami jót tudna meg.

Azya arca elkomorodott; egy pillanatra örült reménység cikázott át fején, mint a villám, de uralkodott magán és mondá:

— Miről akar beszélni kedvességed?

Boriska azt felelé:

— Sok más kerülő utakat tenne, mivel az asszonyok türelmetlenek és meggondolatlanok szoktak lenni; de én nem vagyok olyan. Szeretnék segíteni, azonban én nem kívánok rögtön vallomást, csak azt mondom: ne rejtőzzék el; jöjjön hozzám, akár naponkint, mivel erről már beszéltem férjemmel, lassankint hozzá fog szokni és megismeri barátságomat és azt is belátja, hogy nem könnyelmű kíváncsiságból kérdezem, hanem részvéteből és mivel bizonyosnak kell lennem vizontszerelméről, ha segítenem kell. Egyébiránt úgy illik, hogy először kegyelmed győzze meg őt; ha kegyelmed nekem nyilatkozik, talán én is mondok akkor valamit.

Tuchay-bej fia most azonnal belátta, mily balga volt az a remény, mely egy pillanatilag fején átcikázott, sőt azonnal kitalálta, hogy Novoviejszki Éváról van szó és mindazok az átkok, melyeket az idő egész családjára összegyűjtött bosszúálló lelkében, ajakára tolultak. A gyűlölet, mint a láng, annál hatalmasabban lobogott benne, mivel egy pillanattal előbb egészen más érzelmekbe ringatta magát. De uralkodott magán. Nemcsak uralommal birt önmaga fölött, hanem a keleti emberek furfangosságával is. Egy pillanat alatt belátta, hogy ha a Novoviejszkiekre öntené epéjét, örökre elveszíténé Boriska kegyét és azt a lehetőséget, hogy minden nap lássa

őt; másrészt érezte, hogy, legalább ebben a pillanatban, nem uralkodhatnék magán annyira, hogy a szeretett asszony nyál szemben határozottan tagadhassa, miképp más az, akit ő szeret.

És így lelkének meghasonlásában és a színleletlen fájdalomban hirtelen Boriska lábaihoz borult, ajkával érinté lábait és mondá:

— Kedvességed kegyelmébe ajánlom lelkemet, kedvességed kezébe teszem le sorsomat! Nem akarok mást tenni, mint amit kedvességed parancsol, nem akarok más akaratot ismerni! Tegyen velem kedvességed egészen kívánsága szerint! Kínok és bánat közt élek, én boldogtalan! Könyörüljön rajtam! Bár elnyelne a föld!

Igy szólván, nagyot nyögött, mivel kimondhatatlan fájdalmat érezett és a visszatartott szenvedélyek élénk lángokra lobbantak. Boriska azonban e szavait az Évike iránt sokáig és fájdalmasan titkolva tartott szerelem kitörésének tartotta, szánalomra gerjedt a lovagias ifjú iránt és két köncsepp csillogott szemében.

— Keljen föl, Azya! — mondá a térdelő tatárnak. — Én mindig jóakarattal voltam kegyelmedhez és őszintén akarok segíteni; kegyelmed nemes vérből származik és érdemeiért nem tagadják meg a polgárjogot, Novoviejszki urat megkérheti, mivel már más szemmel néz kegyelmedre és Évike...

Itt Boriska fölemelkedett a padról, fölemelte rózsás, mosolygó arcát, lába ujjára pipiskedett és Azya fülébe súgta:

— Évike szereti kegyelmedet!

De az dühre gerjedve, összeráncolta homlokát; mind a két kezével üstökébe kapott és anélkül, hogy meggondolná, mily hatással lehetnének szavai, rekedt hangon kiáltá:

— Allah! Allah! Allah!

Aztán kirohant a szobából.

Boriska egy darabig utána nézett; a fölkiáltáson nem igen csodálkozott, mivel azt még a lengyel katonák is gyakran használták és a fiatal lipeknek példátlan izgatottságát látván, így szólt magában:

— Tüzes fejű ember! Örülten szereti őt!

Aztán elszaladt, mint a szélvész, hogy férjének, Zaglyoba úrnak és Évának oly gyorsan számot adjon, amint csak lehet. Volyodyjovszkit az írószobában találta ama zászlóalj lakjstromaival elfoglalva, melyek a chreptiovi erődben állomásoztak. Ült és írt, ő pedig neki rohant és kiáltá:

— Tudod-e! beszéltem vele! Lábamhoz borult! Örülten szereti őt!

A kis lovag letette a tollat kezéből és feleségecskéjére nézett. Oly élénk és friss volt, hogy szeme ragyogott és feleségére mosolygott, aztán feléje nyújtá kezét, de az védekezett és még egyszer ismétlé:

— Azya örülten szereti Évikét!

— Mint én téged! — viszonzá a kis lovag és még jobban magához szorítá őt.

Még ugyanaz nap egészen tüzetesen megtudta Zaglyoba úr és Novoviejszki Éva is az Azyával való egész beszélgetést. A leányszív most egészen átadta magát az édes érzelemnek és úgy vert, mint a kalapács az első találkozás gondolatára és még hevesebben, midőn kiszínezte, mi történik, ha egyszer négy szemközt állanak egymással? És már térdein látta Azya barna arcát, érezte csókjait kezein és érezte azt az odaadást, melylyel a leányfej a kedves karjára borul és ajkai azt rebegik: «Én is szeretlek!» Eközben meghatottan, nyugtalanul és nagy izgatottsággal csókoltatta Boriska kezét és mindig újra az ajtóra nézett, vajjon nem merül-e föl Tuchay-bej fiának komor, de szép képe.

Azya azonban nem mutatkozott az erődben, mivel Halim, az apai ház öreg szolgája jött hozzá, aki most maga tekintélyes mirza volt a Dobrudzsában. Most Halim egész nyíltan lépett föl, mivel tudták Chreptiovban, hogy ő a közbenjáró Azya és a lipekek és cseremiszek csapatvezetői közt, akik a szultán szolgálatába léptek. Mind a ketten bezárkóztak Azya lakásán és Halim Tuchay fia előtt megtette a köteles hajlongásokat, keresztbe tette kezeit a mellén és lehajtott fejjel várt a kérdésekre.

— Vannak-e leveleid? — kérde Azya.

— Nincsenek, effendi. Azt parancsolták, hogy mindent élő szóval mondjak.

— Nos, beszélj!

— A háború bizonyos. Tavasszal mindnyájunknak Drinápolyba kell mennünk. Szénát és árpát a bolgároknak kell oda vinniök.

— És hol lesz a kán?

— A Vad Mezőkön át egyenest az Ukrainába, Doroshoz fog húzódni.

— Mit hallottál a táborokban?

— Lelkendeznek a háborúért és epedve várják a tavaszt, mivel most szükség van náluk, habár a tél csak most kezdődött.

— Nagy-e a szükség?

— Sok ló elpusztult. Bialyogrodban sokan rabszolgául adták el magukat, hogy csak tavaszig élhessenek. Sok ló elpusztult, effendi, mivel ősszel kevés fű volt a pusztákon... a nap leégette.

— És hallottak-e Tuchay-bej fiáról?

— Amint megengedté, hogy elmondjak, azt elbeszéltem, a hír eljutott a lipekekhez és cseremiszekhez, de senki se tudja jól az igazat. Azt is tudják, hogy a köztársaság teljesíteni akarja föltételeiket, földet akar nekik adni és szolgálatra szólítja őket Tuchay-bej fiának vezetése alatt. A szegényebb törzsek a pusztá híre is föllázadtak. Akarnak, effendi, akarnak, de mások azt mondják nekik, hogy mindez nem igaz, hogy a köztársaságban seregeket küldenek ki ellenök és hogy Tuchay-bej fia nem létezik. Kupecsek voltak nálunk a Krimből s némelyek ott azt állították: «Van Tuchay-bejnek fia» és föllázad; mások azt mondták: «nincs» és ezek visszatartják őket. De, ha köztudomású lenne, hogy kedvességed hívja őket, a föld is megmozdulna és csapatonkint elindulnának... Csak szabad volna beszélnem...

Azya arca ragyogott a meglepédestől és nagy léptekkel járt föl és alá a szobában s aztán mondá:

— Légy üdvözölve, Halim, fődelem alatt! Ül le és egyél!

— Kutyád és szolgád vagyok, effendi — mondá az öreg tatár.

Tuchay-bej fia tenyerébe tapsolt s e jelre egy lipek ordinánc jött be és megtudván a parancsot, ennivalót hozott: pálinkát, füstölt-húst, kenyeret, kevés déligyümölcsöt és egy marék szárított tök-magot, mely eledel, mint a napraforgó magva, az összes tatároknál nagyon kedvelt volt.

— Barátom vagy, nem szolgám — mondá Azya, miután az ordinánc távozott — légy üdvözölve, mivel jó ujságokat hozol: ül le és egyél!

Halim enni kezdett és nem beszéltek egy szót sem egymással, míg jól nem lakott, de ez hamar megtörtént és ő ismét Azyára szögezte szemét és szavaira várakozott.

— Itt már tudják, ki vagyok — mondá végre Tuchay-bejovics.

— És aztán, effendi?

— Semmi. Annál többre becsülnek. Ha komoly lesz a dolog, úgy is meg kell mondanom. Azért halogattam, mivel be akartam várni a hordákról a hírt és mivel azt kívántam, hogy a hetman legyen az első, aki megtudja, de Novoviejszki ide jött és ő megismert.

— A fiatal? — kérde Halim megrémülve.

— Az öreg, nem a fiatal. Allah ide küldte nekem valamennyit és a leány is itt van. A gonosz lélek igazgassa őket! Csak legyen egyszer hetman, majd megmutatom nekik... A leányt a nyakamba akarják varrni, jó! A háremben szükség van női rabszolgákra!

— Az öreg akarja?

— Nem!... Ő!... Ő azt gondolja, hogy nem őt, hanem am azt szeretem!

— Effendi! — mondá Halim mély meghajlással — rabja vagyok háznak és nincs jogom beszélni a te színed előtt; de én megismertelek a lipekek között, megmondtam Braclyavnál, hogy ki vagy és attól fogva híven szolgállok neked; megmondtam a többieknek, hogy téged uroknak tekintsenek, de habár mindnyájan szeretnek, senki se szeret úgy, mint én; szabad-e beszélnem?

— Beszélj.

— Óvakodjál a kis lovagtól. O iszonyú, ő híres a Krimben és a Dobrudzsában.

— És te, Halim, hallottál Chmielnickiről?

— Hallottam és Tuchay-bejnek szolgáltam, aki Chmielnickivel háborút viselt a lechek ellen, a várakat elpusztította és a zsákmányt elhurcolta.

— És azt is tudod, hogy Chmielnicki a Csaplinszki feleségét elrabolta és magához vette és gyermekei voltak tőle? Ugy-e? Háború lett és a hetman, a király és a köztársaság összes seregei nem vették el tőle. Megverte a hetmanokat, a királyt és a köztársaságot, mivel apám segítette őt és azonkívül kozák hetman volt. És ki leszek én? — tatár hetman. Gazdag és sok földet kell nekem adniok és várat székhelyül és a vár körül fognak tanyázni a törzsek gazdag földön és a törzseknél a hordák jó vitézei — íjaikkal és kardjaikkal nagy számban! És ha aztán elrablom őt váramba és őt, a kedvest, feleségül veszem és hetmannévá teszem, kié lesz a hatalom? Az

enyém! Ki fogja őt követelni tőlem? a kis lovag?... Ha ugyan életben marad!... És ha élne is és ha úgy üvöltene is, mint a farkas és ha magához a királyhoz vinné panaszát, azt hiszed, hogy háborúra kelnek velem egy szőke hajfonatért? Volt már ilyen háború-jok és a fél köztársaság lángba borult. Ki rabolja őt el tőlem? A hetman? Akkor szövetezem a kozákokkal, testvérbarátságot kötök Dorossal és a szultánnak adom a földet. Én, a második Chmielnicki, én, aki jobb Chmielnickinél, mert oroszán lakozik bennem! Ha megengedik, hogy elvegyem őt, szolgálok nekik, harcolni akarok a kozákok ellen, a kán ellen és a szultán ellen, ha nem, egész Lechisztánt¹ széttiprom lovaimmal, a hetmanokat leigázom, a sereget megsemmisítem, a várakat lángba borítom, az embereket fölkoncolom, én Tuchay-bej fia, én az oroszán!

Itt Azya szemei vörös fényben égtek, a fehér szemfogak úgy világítottak, mint egykor Tuchay-bejéi, kezét fölemelte és fenyegetőleg rázta észak felé és nagy és iszonyatos és szép volt, úgy, hogy Halim gyorsan meghajtá magát és halk hangon ismétlé:

— Allah kerim! Allah kerim!

Hosszú hallgatás következett; Tuchay-bejovics lassankint nyugodtabb lőn és végre mondá:

— Bogus itt volt. Föltártam előtte hatalmamát és tervemet, hogy az Ukrainában a kozák nép mellett a tatárok népe legyen és a kozákok hetmanja mellett tatár hetman...

— És helyeselte?

— A fejéhez kapott és csaknem lábaimhoz borult és a következő reggel a hetmanhoz sietett a szerencsés ujsággal.

— Effendi! — mondá Halim bátortalanul — és ha a Nagy Oroszlán nem helyesli?

— Szobieszki?

— Úgy van.

Ismét vörös fény villant föl Azya szemében, de csak egy pillanatig tartott. Arca ismét rögtön megnyugodott, aztán leült a padra, fejét tenyerébe hajtva könyökölt és mély tünődésbe merült.

— Megfontoltam elmémben — mondá végre — mit mondhat a nagy hetman, ha Bogus a szerencsés ujságot tudtára adja. A het-

¹ Lengyelország.

man okos és bele egyezik. A hetman tudja, hogy tavaszig háború lesz a szultánnal és itt a köztársaságban se pénz, sem ember nincs arra és ha Dorosenkó is a szultán részére áll a kozákokkal, egész Lechisztánra nézve elérkezhetik a vég, annál is inkább, mivel sem a király, sem a rendek nem hisznek a háborúban és nem készülnek. Nekem itt éles fülem van mindenre, tudok mindent, amit a hetman udvarában beszélnek és Bogusnak nincs titka előttem, Szobieszki úr nagy ember, ő bele fog egyezni, mivel tudja, hogy ha a tatárok itt szabadságot és földet kapnak, a Krimben és a dobrudzsai pusztákon is megkezdődhetik a polgárháború, a hordák ereje meggyöngül és magának a szultánnak legelőbb arra kell gondolnia, hogy azt a vihart elnyomja... Eközben a hetmannak ideje lesz arra, hogy jobban előkészüljön; eközben a kozákok és Doros meginganak a szultán iránti hűségökben. Ez az egyetlen eszköz a köztársaság részére, mely oly gyöngye, hogy már néhány ezer lipeknek visszatérése is jelentőséggel bír reá nézve. A hetman tudja ezt, a hetman okos, a hetman bele fog egyezni...

— Megalázom magamat eszed előtt, effendi — felelé Halim — de mi lesz akkor, ha Allah kioltja a Nagy Oroszlán világát, vagy ha a sátán úgy elvakítja elbizakodottságában, hogy elutasítja terveidet?

Azya Halim füléhez hajtá arcát és odasúgta neki:

— Te maradj most itt addig, míg a válasz a hetmantól megérkezik és előbb én sem indulok el Raskovba. Ha ő ott elveti terveimet, elküldelek Krycsynszkihez és a többiekhez. Azt a parancsot viszed nekik, hogy a folyó túlsó partján nyomuljanak elő Chreptiovig és legyenek készen, én meg itt az első alkalmas éjjelen lipekjeimmal megrohanom a parancsnokságot és végezek velök, így ni!

Azya ujjával a nyakán keresztül húzott és egy idő múlva hozzá tette:

— Fölakasztjuk őket! fölakasztjuk! fölakasztjuk!

Halim a vállai közé húzta fejét és állatias arcán vészjósló nevetés tünt föl:

— Allah! És a Kis Sóllymot... szintén?

— Szintén! Őt legelőször!

— Aztán a szultán földjére?

— Igen!... ő vele!?...

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A KEGYETLEN tél az erdőket vastag jégkéreggel vonta be, és a sziklás szakadékokat hóval töltötte meg, úgy, hogy az egész ország egy fehér rónaságnak látszott. Hirtelen éles szelek jöttek, melyek embereket és nyájakat megdermesztettek jeges lehelletökkel, az ösvények járhatatlanokká és veszélyesekké váltak, és Bogus úr minden erejének megfeszítésével mégis elérte Javorovót, hogy a hetmannak oly gyorsan megvigye Azyának nagy terveit, amint csak lehet. Mint nemes, a határon, a folytonos kozák és tatár félelemben növekedvén föl, ama veszély gondolatában, mely a hazát a lázadás, a portyázások és az egész török hatalom részéről fenyegette, e tervekben nem látott mást, mint a hazának megváltását, és erősen hitte, hogy a tőle, és az összes végvidéki lakosságtól bálványozott hetman egy pillanatig se fog habozni, ha a köztársaság hatalmának gyarapításáról van szó, és így örömmel szívében utazott a hófúvások, a járhatatlan ösvények és téli viharok ellenére is.

Végre egy vasárnap sűrű hózivatarban megérkezett Javorovóba, és mivel a hetmant szerencsére ott találta, azonnal bejelentette magát, habár azt mondták neki, hogy a hetman éjjel-nappal expedíciókkal és levelekkel van elfoglalva, s alig van ideje arra, hogy szűk étkeit magához vehesse. De a hetman váratlanul gyorsan magához hívatta őt. Rövid várakozás után az öreg katona térdet hajtott a vezető előtt, udvari emberei közepett.

Szobieszki urat nagyon megváltozva, gondokkal telt arccal találta, mivel ezek voltak életének legnehezebb évei. Neve még nem hatott el a keresztény világ végéig, de a köztársaságban már a nagy hadvezér és félelmes törökverő hírneve környékezte őt. Ez a hír-

név volt az oka, hogy a nagy hadvezéri botot és a keleti határ védelmét reá bízta, de a hetman méltóságához se csapatokat, se pénzt nem adtak. De azért a győzelem a mai napig, mégis hű maradt hozzá s úgy követte őt, mint az árnyék az embert. Egy marék katonával győzött Podhajcénél, egy maréknyi katonával vonult, mint a tűz, keresztül-kasul az Ukrainán, és ezer főből álló tatár-csapatokat semmisített meg, a lázadók várait megostromolta és remegést és rémületet terjesztett a lengyel név előtt. Most azonban, a szerencsétlen köztársaságot amaz idő legborzasztóbb nagyhatalmával való háború fenyegette, az egész muzulmán világgal való háború. Szobieszkire nézve többé nem volt titok, hogy a szultán, mikor Dorosenkó az Ukrainát és a kozákokat az ő főnhatósága alá helyezte, azzal fenyegetőzött, hogy Törökországot, Kis-Ázsiát, Arábiát és Egiptomot Afrika belsejéig fölhívja a szent háború kihirdetésére, és személyesen vonul ki, hogy a köztársaságtól új «pasalikot»¹ követeljen. A halálos veszély ragadozó madárként lebegett egész Oroszország fölött, s a köztársaságban eközben rendetlenség uralkodott, a nemesség tombolt, hogy képtelen jelöltjeit föntartsa, és fölfegyverzett táborai egyáltalán készek voltak a polgárháborúra. Az ország, melyet az utolsó háborúk és conföderációk kimerítettek, el volt szegényedve; a gyűlölet szétmarcangolta, kölcsönös bizalmatlanság dúlt belsejében. A muzulmán hatalommal való háborúban senki sem akart komolyan hinni, és a nagy hadvezért azzal gyanúsították hogy szándékosan terjeszt ilyen híreket, hogy a szellemeket a belügyekről elterelje. Sőt föltették róla, hogy ő maga is kész a törököket behívni, csak hogy a győzelmet saját pártjának biztosítsa; szóval árulónak tették meg őt, és ha nincsen hű hadserege, nem állták volna őt törvény elé állítani.

És ő a jövő háborúja előtt állt, amelyben keletről a vad népek százezreinek kellett résztvenniök, jelentékeny haderő nélkül, egy maréknyi csapattal, mely oly kicsiny volt, hogy a szultáni udvar több szolgát számlált; pénz nélkül, eszközök nélkül, hogy a lerombolt várakat fölépítse, a győzelem reménye nélkül, a védelem lehetősége nélkül, sőt ama meggyőződés nélkül, hogy az ő halála, mint egykor Zsolkievszki halála, fölrázza a megdermedt országot és meg-

¹ Pasalik a. m. egy basa alatt álló tartomány.

szüli a bosszúállót. Azért ült gond a homlokán, és a pompás arc, mely a római triumfátorok arcához hasonlított babérral homlokukon, a titkos fájdalom és az álmatlan éjszakák nyomait viselte.

De Bogus úr megpillantásakor jóságos mosoly deríté föl a hetman arcát; kezét a térdelőnek vállára tette és mondá:

— Légy üdvöz, katona, légy üdvöz! Nem reméltem, hogy oly hamar látlak, de annál kedvesebb vagy Javorovóban. Honnét jössz? Kamieniecből?

— Nem, kegyelmes hetman úr. Még átmenőben se kukkantam be Kamieniecke, hanem egyenest Chreptiovból jövök.

— Mit csinál ott az én kis katonám? Egészséges-e? és megtisztította-e kissé az usyci pusztákat?

— A puszták már oly nyugodtak, hogy egy gyermek is veszély nélkül bebarangolhatja. A latrok fel vannak aggatva, és az utóbbi napokban Azba-bejt egész bandájával úgy megverték, hogy a vere-ségnek még tanúja se maradt. Éppen az nap értem oda, mikor megsemmisítették.

— Erről ismerek Volyodyjovszkira. Csak Ruscsyc fogható hozzá Raskovban. És mit szólnak a puszták? Vannak-e új hírek a Duna felől?

— Vannak, de rosszak. Drinápolyban a tél utolsó napjaiban nagy sereg-összpontosítás lesz.

— Azt már tudom. Most nincsenek más hírek, csak rosszak: rosszak az országból, rosszak a Krimből és Sztambulból.

— És még sem egészen, kegyelmes hetman úr, mivel én magam olyan örvendetést hozok, hogy ha török vagy tatár vagyok, jutalmat kérnék érte.

— Akkor te az ég követe vagy számomra! Nos! beszélj gyorsan, üzd el a gondokat!

— Annyira meg vagyok gémberevedve, kegyelmességed, hogy még az agyam is megdermedt fejemben.

A hetman tenyerébe tapsolt és megparancsolta a szolgának, hogy méhsört hozzon. Csakhamar egy poros kupa és égő gyertyák kerültek elő, mert bár még kora nappal volt, a hófelhők úgy elborították az eget, hogy künn és a szobában homály uralkodott.

A hetman töltött és vendégére ivott, aki mélyen meghajtá magát, kiüríté poharát és mondá:

— Az első ujság az, hogy Azyát, ugyanazt, akinek a lipekek és cseremiszek lovas kapitányait a mi szolgálatunkra kell megnyernie, nem Mellechovicsnak hívják, hanem Tuchay-bej fia!

— Tuchay-bejé? — kérde Szobieszki úr álmélkodva.

— Úgy van, kegyelmességed. Kiderült, hogy őt Nienasyniec úr mint gyermeket elrabolta a Krimből, de útközben elvesztette, és Azya Novoviejszki úrékhoz került, és ott felnövekedett anélkül, hogy tudná, miképp oly apától származik.

— Elöttem mindig különös volt, hogy fiatal évei dacára oly nagy tiszteletben részesül a tatárok közt. Most azonban értem: hiszen a kozákok, még azok is, kik hívek maradtak országunkhoz, valami szentet tisztelnek Chmielnickiben és dicsekednek vele.

— Igen, úgy van, úgy van! Ugyanazt mondtam Azyának is! — viszonzá Bogus úr.

— Különösek az Úr útjai — felelé a hetman. — Az öreg Tuchay egész vérpatakot ontott ki hazánkban, és a fiatal híven szolgál, vagy legalább mostanáig híven szolgált neki, mert nem tudom, most nem támad-e kedve a krimi nagyság élvezetére.

— Most? Most még hű — és itt kezdődik második ujdonságom, melyben talán erő és menekvés van a szerencsétlen köztársaságra nézve. Isten engem úgy segítjen, amint e hír kedvéért nem törődtem fáradalmakkal és veszélyekkel, hogy oly gyorsan ajkaimra vegyem, amint csak lehet, és megvigasztaljam kegyelmességed bánatos szívét.

— Figyelmesen hallgatom — mondá Szobieszki úr.

Bogus most fejtegetni kezdé a fiatal Tuchay-bej terveit, és pedig oly buzgalommal, hogy szinte beszédessé vált. Hébe-hóba izgalomtól reszkető kézzel méhsört löltött poharába, s azt egész csordultig megtöltötte a nemes itallal és beszélt, beszélt... A nagy hetman bámuló szeme előtt a jövő fényes képei tüntek föl: a tatárok ezrei és myriádjai vonulnak nőekkel, gyermekekkel és nyájakkal az országba és a szabadságba; a megrémült kozákok, kik a köztársaságnak ezt a megíjult erejét látják, alázatosan meghajtják térdüket előtte, a király előtt és a hetman előtt; nincs többé lázadás az Ukrainában; és a régi pusztai úton nem özönlenek többé csapatok, melyek mint a tűz és víz az országot elpusztítják, Oroszországba, s helyökbe a lengyel és kozák seregek mellett az ukrainai

tatár nemesség csapatai vonulnak a végtelen pusztára kúrtharsogás és dobpergés között...

És esztendőkön át jönnek be a csapatok, a kán és a szultán parancsaival dacolva, számos gyalogos, mely többre becsüli a szabadságot és jogot az elnyomatásnál és a termékeny földet és az Ukraina kenyerét az eddigi terméketlen lakó helyeknél... És a hatalom, mely egykor ellenséges volt, a köztársaság szolgálatában áll — a Krim elnéptelenedik; a kánok és a szultán kezéből kisíklík a régi hatalom, és rémület fogja el őket, mivel a pusztából, az Ukrainából az új tatár nemesség új hetmanja néz fenyegetőleg szemökbe; a köztársaság őre és hű védője, az iszonyú atyának hírneves fia — a fiatal Tuchay-bej.

Bogus arca lángolt; a saját szavai megittasítani látszottak őt, s így beszéde végén mind a két kezét fölemelte és fölkiáltott:

— Ime, ez amit hozok! Ime, ez az, amit a fiatal sárkány a chreptiovi pusztában költött. És most csak a kegyelmességed írására és fölhatalmazására van szükség, hogy a Krimben és a Dunánál kibocsássa fölhívását! Kegyelmes uram! ha Tuchay-bej fia nem tenne mást, mint hogy a Krimben és a Dunánál meggyújtja az egyenetlenség fákláját, hogy a polgárháboru Hydráját fölébreszti szendergéséből, s az egyik törzset a másik ellen izgatja, ismétlem, valóban már ezzel is nagy, halhatatlan szolgálatot tesz a háború előestéjén a köztársaságnak!

Szobieszki úr nagy léptekkel föl és alá járkált a szobában és hallgatott. Beszédes arca komor, csaknem fenyegető volt; úgy látszott, hogy lelkében magával beszél — vagy Istennel.

Vége a nagy hetman tisztába látszott jönni bensejében, mivel e szavakkal fordult a várakozóhoz:

— Bogus, ilyen írást és ilyen fölhatalmazást, még ha jogom volna is adni, nem adok soha, amíg élek!

A szavak oly súlyosan jöttek ki szájából, mintha olvasztott ólomból vagy vasból volnának, és annyira lesujtották Bogust, hogy egy pillanatra elnémult, fejét lesütötte és csak hosszú szünet mulva hebegé nagy nehezen:

— Miért, kegyelmes uram, miért?...

— Először mint államférfi akarok felelni neked: a fiatal Tuchay-bej neve ugyan certum quantum tatárt ide vonzhatna, ha azonkívül föl-

det, szabadságot és nemesi kiváltságokat ígérnének nekik. De nem jönének annyian, mint te gondolod. És akkor valóban örületes tett volna a tatárokat az Ukrainába hívni, ott új népet letelepíteni, mikor már a kozákokkal se birunk. Te azt mondod, hogy hamarosan egyenetlenség és harc dúlna köztük, és kardot küldtünk a kozákok nyakára, de ki kezeskedik neked, hogy az a kard nem fog a lengyelek vérében is fűródni? Én nem ismertem eddig ezt az Azyát, de most látom, hogy a kevélység és nagyravágyás sárkánya lakik keblében, és azért még egyszer azt mondom: ki áll jót neked, hogy nem lakozik-e benne egy második Chmielnicki? Ő megfélemezi a kozákokat, de ha a köztársaság valamiben ki nem elégíti őt, vagy valamely erőszakosságért törvénnyel és büntetéssel fenyegeti, akkor majd a kozákokkal szövetkezik és keletről új csapatokat fog behívni, mint egykor Chmielnicki behívta Tuchay-bejt; akkor aztán maga a szultán főhatósága alá helyezkedik, mint Dorosenkó tette; és a helyett, hogy hatalmunk gyarapodását látnánk, új vérontás, új vereségek hullanak fejünkre.

— Kegyelmes uram! Ha a tatárok nemességet kaptak, hívek lesznek a köztársasághoz.

— A lipekek és cseremiszek kevesen voltak? Régtől fogva nemességet kaptak és mégis átpártoltak a szultánhoz.

— A lipekekkel szemben nem tartották meg a kiváltságokat.

— És hogyan, ha a nemesség, amint bizonyos, előre ellentmond a nemesi előjogok illetően kiterjesztésének? Milyen homlokokkal akarsz ezeknek a vad, rabló tömegeknek, melyek eddigelé szakadatlanul hazánkat tapodták, hatalmat és jogot adni arra, hogy most sorsuk fölött határozzanak, királyokat válasszanak, és követeket küldjenek az országgyűlésre? Miért nekik ez a jutalom? Miféle örültség szállt ennek a lipeknek a fejébe, és miféle gonosz lélek szállt meg téged, öreg katonát, hogy annyjra elámíttattad és rászédetted magadat, hogy ilyen becstelenséget és lehetetlenséget elhigysz?

Bogus lesüté szemét és bizonytalan hangon felelé:

— Kegyelmes uram! Azt előre tudtam, hogy a rendek majd ellentmondanak, de hiszen Azya azt mondja, hogy a tatárok, ha egyszer kegyelmességed engedélyével letelepültek, nem hagyják magukat elűzetni.

— Ember! Látod, ő már fenyegetőzött, már fölemelte karját a köztársaság ellen, és te azt nem ismerted föl?!

— Kegyelmes uram! — felelé Bogus kétségbeeséssel — utóvégre nem kellene minden tatárt nemességre emelni, hanem csak a legkiválóbbakat, és a többieket szabadosokká lehetne tenni. Úgy is eljönnek, ha Tuchay-bej fia hívja őket.

— Akkor miért nem inkább az összes kozákokat fölszabadítani? Vess magadra keresztet, öreg katona, mert azt mondom neked, hogy a gonosz lélek szállt meg.

— Kegyelmességed...

— És még egyet mondok neked (itt Szobieszki úr összeráncolta oroszlán homlokát és szemei szikráztak) — ha minden úgy volna is, amint mondod, ha ez által még hatalmunk gyarapodnék is, ha ez által maga a háború is elhárítható lenne, ha maga a nemesség követelné is, amíg ez a kéz a kardot forgathatja és keresztet vehet, soha! Isten engem úgy segítjen, amint ezt nem túrném soha!

— Miért, kegyelmes uram? — ismétlé Bogus úr, kezét tördelve.

— Mivel én nemcsak lengyel, de keresztény hetman is vagyok; mivel én a keresztnél állok őrt! És ha a kozákok még véresebben dúlnak a köztársaság belsejében, az elvakított, de keresztény nép nyakát nem fenyegetem pogány karddal. Ha ezt tenném, azt mondanám atyáinknak és őseinknek, saját őseimnek, poruknak, vérüknek, könnyeiknek, és az egész vén köztársaságnak: «korhad!» Az Istenért! ha a pusztulás fenyeget bennünket, ha nevünknek a holtak, megsemmisültek nevének kell lennie, maradjon meg a hírnevünk és ama szolgálat emléke, melyet Isten bízott reánk, hadd mondják az utódok, ha azokat a kereszteteket és sírhalmokat látják: «Ők a kereszténységet, a keresztet védték a mohamedán fajtalanság ellen, amíg lélegzet volt mellőkben, amíg vér folyt erőkbén, és ők más nemzetekért mentek a halálba». Ez a mi szolgálatunk, Bogus! Mi vagyunk a vár, amelyre Krisztus az ő szenvedéseit lobogó gyanánt kitűzte, és te azt akarod nekem mondani, hogy én, az Úr katonája, én, a parancsnok, először nyissam ki a kaput, hogy a pogányokat, mint farkasokat bebocsássam az akolba, s a Jézus juhait kiszolgáltassam dühöknek? Jobb nekünk a támadások alatt szenvednünk, a lázadásokat eltűrnünk, jobb ama véres háborúba mennünk, a halálba rohannunk, mint az egész köztársaságot a pusztulásnak adnunk, mint meggyaláznunk a nevet, a dicsőséget elvesztenünk, és elárulnunk azt az őrséget, Istennek ama szolgálatát!

Igy szólván, Szobieszki úr egész nagyságában fölegyenesedett, és arca fölragyogott, mint egykor Bouillon Gottfried arca, mikor Jeruzsálem falaira lépett e kiáltással: «Isten így akarja!» Bogus úr úgy tűnt föl maga előtt, mint egy semmi, és Azya is úgy tűnt föl előtte Szobieszki úrral szemben, mint egy semmi, és a fiatal tatár tüzes terveit Bogus szemében hirtelen feketéknek tündek föl és becstelenednek, alávalóknak látszottak. Mit is mondhatott volna a hetman szavaira, hogy jobb a halálba menni, mint Isten szolgálatát elárulni? És így a szegény lovag nem tudta, vajjon ne boruljon-e a hetman térdéhez, vajjon ne verje-e a mellét, mondván: «Mea culpa, mea maxima culpa!»

Ekkor a közeli dominikánus kolostorban megkondult a harangok szava.

Mikor Szobieszki úr ezt hallotta, mondá:

— A vecsernyére hívnak! Jer, Bogus, ajánljuk magunkat Isten kezébe!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

AMILY nagyon sietett Bogus úr az úton Chreptiovból a hetmanhoz, oly lassan tette meg az útát haza felé. Minden nagyobb városban egy vagy két hétig tartózkodott, az ünnepeket Lembergben töltötte és ott találta őt az új esztendő is. Ugyan hozott a hetmantól utasításokat Azya részére, de mivel ezek csak a lipek lovas kapitányokkal való ügy gyors elintézésére vonatkozó megbízást és azt a száraz, de fenyegető parancsot foglalták magukban, hogy adja föl nagyratörő terveit, így nem volt oka a sietésre, mivel Azya a hetman okirata nélkül úgy se foghatott semmihez a tatárok között.

Így Bogus úr késedelmesen haladt, gyakran meglátogatta a templomokat és vezekleni akart azért, hogy Azya terveibe egyezett. Eközben Chreptiovot közzelről új év után vendégek lepték meg. Navirágh, az uzmiadzini pátriárka delegátusa jött Kamieniec-ből, és vele két anardrata, kiváló hittudósok Jaffából és nagyszámú szolgálószemélyzet. A katonák nagyon csodálkoztak különös viseletükön, a violaszínű és vörös krimmeren, a hosszú bársony és atlasz sálakon, a barna arcokon és a nagy méltóságon, melylyel a chreptiovi határőrségen mint tűzokok vagy darvak lépdeltek. Piotrovics Zakariás úr is eljött, aki a Krimbe, mit! magába Konstantinápolyba ismételtett utazásai folytán volt híres, de még híresebb ama buzgalomért, melylyel a foglyokat kipuhította és a keleti piacokon eladta; mint Navirághnak és az anardratáknak kísérője. Volyodyjovszki úr tüstént kifizette neki azt az összeget, mely Boszki úr kiváltására szükséges volt; de mivel az özvegynek nem volt elég pénze, a magáéból tett hozzá és Boriska is odaadta gyöngyös fülbevalóit, hogy a bánatos özvegyen és a kedves Zsófián annál hathatósabban

segítsen. Szeferovics úr, a kamienieci prétor is eljött, egy gazdag örmény, akinek testvére tatár bilincsekben sínylődött, és két fiatal nő: Nereszovicsné és Kieremovicsné, kik barna arcszínök ellenére igen szépek voltak. Mind a ketten férjüket siratták, kiket fogságba hurcoltak.

Ezek mind szomorú vendégek voltak, de nem hiányoztak vidámak se, mivel Kaminyiszki pap a bőjti időre unokahúgát, Kaminyiszka kisasszonyt Chreptiovba küldte Boriska oltalma alá, és azonkívül a fiatal Novoviejszki úr egy szép napon egész váratlanul megjött, mivel meghallotta atyjának megérkezését Chreptiovba, s azonnal szabadságot kérvén Ruscşyc úrtól, eléje sietett.

A fiatal Novoviejszki úr az utolsó esztendőekben nagyon megváltozott; felső ajakát rövid bajusz árnyékolta, mely ugyan még nem takarta el fehér farkasfogait, de jól állt az ifjúnak. Aztán meg ő, aki mindig erős testalkatú volt, most valóságos óriássá nőtt. A sűrű, bozontos haj csak ily roppant fejhez látszott illeni, és ez a roppant fej a hihetetlenül erős vállak közt csak a szükséges támaszt látszott keresni. Arca fekete volt, a pusztai viharoktól megbarnítva, szemei úgy izzottak, mint a szén; a vállalkozási kedv a homlokára volt írva. Egy nagy almát könnyű szerrel elrejtett hatalmas markában, úgy hogy azzal azt játszhatta volna «találd ki, találd ki», és ha egy marék diót combjára tett és kezével összenyomta, csupa por gyanánt hozta napvilágra. Minden meghaladta rajta a mértéket, de egyébiránt sovány volt, és teste, mely fölött melle mint egy kápolna domborult ki, beesett volt.

A patkót minden nagyobb erőlködés nélkül széttörte; a katonának nyakára vas drótot kötött és amellet nagyobbnak tünt föl, mint valósággal volt; ha lépkedett, a padlózat recsegett lábai alatt, és ha véletlenül a padba botlott, a kéreg lepattant róla.

Szóval, tagbaszakadt fickó volt, akiben az élet és egészség, a bátorság és erő úgy forrtak, mint a forró víz az edény szélén, mivel ebben a hatalmas testben nem találtak helyet. Mellében és fejében izzó tüzet látszott hordozni, és önkénytelenül azt várta az ember, hogy üstökének gőzölnie kell. És az is megtörtént, mivel a palack mellett is óriás volt. A csatába oly nevetéssel rohant, mely a lönyerítésre emlékeztetett, és vágásai olyanok voltak, hogy a katonák minden ütközet után minden halottját megnézték, hogy a rendkívüli vágásokat megcsodálják. Gyermekségétől fogva a pusztához,

az őrségekhez és a háborúhoz levén szokva, élénk természete dacára is éber és higgadt volt; ismerte a tatárok minden fortélyát, és Volyodyjovszki úr és Ruscsyc mellett a legjobb portyázónak tartották.

Az öreg Novoviejszki fenyegetései ellenére se nagyon szigorúan fogadta fiát, mivel attól tartott, hogy elijeszti és ismét elszökik és ismét tizenegy évig nem mutatja magát. A nemes alapjában véve telve volt önszeretettel és büszkeséggel fia miatt, akinek nem kellett pénz hazulról, aki magát kitüntetve próbált szerencsét a nagy világban, a társak közt hírnevet szerzett, megnyerte a hetman kegyét és tiszti rangot nyert, melyet sokan a protekció dacára sem érhetnek el. Az apának azt is be kellett látnia, hogy ez az ifjú, aki a pusztában és háborúban elvadult, nem hajolhatott meg az apai tekintély előtt, és azért jobb volt őt próbára nem tenni. A fiú ugyan lábához borult, amint illet, de bátran szemébe nézett és az első szemrehányásra teketória nélkül azt felelte:

— Apám, szemrehányás van szádban, pedig szíved örül miattam, mivel gáncs nélkül való vagyok, és hogy a zászlóaljhoz szöktem, nem csoda, nemes vagyok.

— De nyilván pogány — felelé az öreg — mivel tizenegy évig nem mutattad magadat.

— Nem mutattam magam a büntetéstől való félelem miatt, mely nem illet volna tiszti rangomhoz. Levelet vártam, amelyben megbocsátja bűnömet. A levél nem jött, és így én se mentem.

— És most nem félsz?

Az ifjú nevetve mutatta fehér fogait.

— Itt a katonai tekintély uralkodik, amelylyel szemben az apainak engednie kell. Tudja mit, inkább öleljen meg, hiszen úgy is nagy kedve van hozzá!

Igy szólván, kitérte karját, és Novoviejszki úr, az apa, maga se tudta, mitevő legyen. Nem tudott betelni fiával, aki mint gyerek elszökött hazulról és most mint érett férfi és tiszt tért vissza, aki hadi dicsőséget szerzett. Az egyik úgy, mint a másik hízelgett Novoviejszki úr apai büszkeségének, s azért szerette volna őt keblére ölelni, csak a tekintélyére való figyelemből késlekedett.

De a fiú magához szorította őt. A nemesnek csontjai ropogtak medveölelése alatt, és ez teljesen meghatotta őt.

— Mit tegyek? — kiáltá pihegve — a huncut érzi, hogy a

maga lován ül és nem törődik velem! Kérem! Ha nálam volna a házban, bizonynyal nem lágyultam volna el, de itt, mit tegyek? Nos, gyere hát!

És másodszer összeölelkeztek, aztán az ifjú húga után kérdezősködött.

— Megparancsoltam neki, hogy vonuljon vissza, míg nem hívom — felelé az apa — a leány alig bírja odabenn kiállani.

— Az Istenért! hol van? — kiáltá a fiú.

Kinyitotta az ajtót és oly hangosan kiáltott, hogy a falakról viszhangzott:

— Evka! Evka!

Évike, ki a mellékszobában várt, azonnal berohant, de alig bírta kiállani: Ádám! — már megfogták hatalmas karjai és föl-emelték őt. A bátya mindig nagy szeretettel viseltetett iránta; gyakran magára vállalta bűnét, hogy őt az atya zsarnoksága ellen megvédje, és a büntetést ő állta ki helyette. Novoviejszki úr kegyetlen zsarnok volt házában, és a leány hősieb bátyjában nemcsak a testvért üdvözölte, hanem menedékét és oltalmát is a jövőre nézve. Az pedig megcsókolta fejét, szemét, karját, maga elé tartotta, szemébe nézett és ismételten, vidáman kiáltotta:

— Pompás leány! Isten engem úgy segítjen!

Aztán ismét:

— Mennyire megnőtt! komlókaró ez, nem leány!

És a leány szeme reá nevetett. Aztán a hosszú elválásról, az otthonról, a háborúról beszélgettek. Az öreg Novoviejszki úr körüljárta őket és pislogott szemével. Fia hatalmasan imponált neki, de időről-időre nyugtalanság fogta el a jövő uralom miatt. Már a nagy apai hatalom kora volt, mely a jövőben határtalan túlkapássá fajult, de ez a fiú harcos, katona volt a vad határőrsegeknél, aki, mint Novoviejszki úr mindjárt helyesen megjegyzé, a maga lován ült. Novoviejszki úr féltékeny volt uralmára. Ugyan bizonyos volt felőle, hogy a fiú mindig becsülni fogja őt, hogy az megadja neki, ami őt megilleti; de vajjon úgy engedi-e magát gyúratni, mint a viasz, vajjon eltűr-e mindent, mint ahogy mint gyermek eltűrte? «Bah! — gondolá az öreg nemes — vajjon merek-e magam is úgy bánni vele, mint gyerekekkel? A kapitány úr imponál nekem, oly igaz, mint hogy Istent szeretem!» Ráadásul Novoviejszki úr még azt is

érezte, hogy szeretete fia iránt minden pillanattal fokozódott, és hogy ez óriás sarjjal szemben gyöngé lesz.

Eközben Evka úgy csevegett, mint a madár, és bátyját kérdésekkel halmozta el: mikor jön vissza, és vajjon nem telepszik-e le, vajjon nem házasodik-e meg? Ő ugyan nem tudja, de úgy hallotta, hogy a katonák könnyen szerelmesek lesznek. Sőt arra is emlékszik, hogy Volyodyjovszkiné mondta neki. Volyodyjovszkiné szép és olyan jó! Szebbet és jobbat lámpával se lehetne keresni egész Lengyelországban! Csak Boszka Zsófia fogható hozzá.

— Miféle Boszka Zsófia? — kérde Ádám.

— Aki anyjával van itt és akinek atyját a horda elhurcolta. Hiszen magad is látni fogod és megszereted!

— Hozzátok ide Boszka Zsófiát! — kiáltá a fiatal tiszt.

Az atya és Evka nevettek a fiú gyorsaságán, ő pedig mondá:

— Mit gondoltok! a szerelmet el nem kerüli senki, mint a halált. Még tejfeles szájú voltam és Volyodyjovszkiné asszony leány, mikor iszonyúan bele szerettem. Édes Istenem! hogy szerettem ezt a Boriskát! És mi történik! Egyszer megmondom neki, és ő rögtön nyakon legyintett: a tej nem a cicának való volt! Igen, már Volyodyjovszki urat szerette — és — mi tagadás benne, igaza volt!

— Miért? — kérde az öreg Novoviejszki úr.

— Miért? Nos, mivel dicsekvés nélkül legyen mondva, bárkivel kiállnék a kardforgatásban, de ő röviden elbánt volna velem. Azonkívül ő páratlan portyázó, aki előtt még Ruscsyc úrnak is kalapot kell emelnie. Micsoda Ruscsyc úr hozzá képest! Még a tatárok is szeretik őt. Ő az első katona a köztársaságban!

— És hogy szeretik egymást! Ej! ej! az embernek a szeme fáj, ha nézi őket — veté közbe Evka.

— Étvágyat kapsz! Ha! te étvágyat kapsz! De ideje is van! — kiáltotta Ádám.

És kezét csípőjére tette, fejét hátra vetette, mint a csikó, és nevetett, húga pedig szerényen felelé:

— Az eszem ágában sincs.

— Hiszen itt nem hiányzanak udvarias tiszték és nemes emberek.

— De! — kiáltá Evka — nem tudom, vajjon atyánk nem mondta-e, hogy Azya itt van?

— Mellechovics Azya, a lipek? Jól ismerem őt, jó katona!

— De azt nem tudod — mondá az öreg Novoviejszki úr — hogy nem Mellechovicsnak hívják, hanem a mi Azyánk, aki nálunk nőtt fel.

— Istenemre, mit hallok? Lássátok! Gyakran megfordult ez a fejemben, de azt mondták nekem, hogy ezt itt Mellechovicsnak hívják és azt gondoltam: akkor tehát más, mivel Azya nagyon elterjedt név náluk. Hiszen oly sok esztendő óta nem láttam őt, nem csoda tehát, hogy kételkedtem! A mi Azyánk meglehetősen rút volt, és ez csinos!

— A mienk az, a mienk! — mondá az öreg Novoviejszki — vagy tulajdonképp többé nem a mienk, mivel tudod-e, mi derült ki? kinek a fia?

— Honnét tudjam azt?

— A nagy Tuchay-bejé!

Az ifjú oly erősen a térdére ütött kezével, hogy csak úgy csattant.

— Nem hiszek fülemnek! A nagy Tuchay-bejé? Akkor ő herceg és a kánokkal rokon! Nincs az egész Krimben nemesebb vér, mint a Tuchay-bejé!

— Ellenség vére!

— Az apa ellenségünk volt, de a fiú nekünk szolgál. Én magam legalább húszszor láttam őt a csatákban! Ha! Most már értem azt az ördögi bátorságot, mely benne rejlik! Szobieszki úr az egész sereg előtt magasztalta és századossá nevezte ki őt. Teljes lelkemből, örömmel üdvözlöm! Derék katona! Teljes szívemből üdvözlöm őt!

— Csak nagyon bizalmas ne légy hozzá!

— És miért ne? Talán ő az én szolgám, vagy a mienk? Én katona vagyok, ő is katona, én tiszt vagyok, ő is tiszt. Bah! ha csak olyan rongyos baka volna, aki bottal vezeti az ezredet, nem szól-nék semmit; de ha ő Tuchay-bejé fia, nem származik közönséges vérből. Ő herceg, és punktum, és a hetman maga nemességet fog neki szerezni. Hogyan nézhetném le őt büszkén, mikor Kulak mirzával testvérbarátságot kötöttem, és Bakcsy agával is testvérbarátságban élek, és Szukymánnal is testvérbarát vagyok, és mindezek nem állnának Tuchay-bejé fiának a juhait őrizni!

Evkának hirtelen kedve támadt bátyját újra összecsókolni, odaült közelébe és szép, fehér kezével simogatta bozontos haját.

De Volyodyjovszki úr belépése megszakítja ezeket az enyelgéseket.

A fiatal Novoviejszki felugrott, üdvözölte az idősebb tisztet és azonnal mentegeté magát, hogy először nem a parancsnoknak adta meg az őt megillető tiszteletet, de ő nem szolgálatban jött, hanem mint magán ember. Volyodyjovszki pedig barátságosan megölelte őt és felelé:

— Ki akarná rossz néven venni, kedves pajtás, hogy a válás oly sok évei után először atyád lábához borultál! Egészen más volna, ha szolgálatban jössz, de bizonynyal nincs megbízásod Ruscstól?

— Csak üdvözetek. Ruscyc úr kivonult Jahorlik felé, mivel értesülést nyert, hogy a hóban lónyomokat találtak. A kegyelmed levelét parancsnokom megkapta és azonnal a hordához, rokonaihoz és testvérbarátaihoz küldte, hogy ott kutassanak és kérdezősködjenek, de ő maga nem felel, mivel azt mondja, túlságos nehéz keze van és kevés tapasztalata az írás mesterségében.

— Tudom, hogy azt nem szereti — felelé Volyodyjovszki. — A kard az ő eszköze!

Megpödrötte bajúszát és nem büszkeség nélkül tette hozzá:

— És Azba-bejre hiába leselkedtetek két hónapig,

— És kegyelmed úgy elnyelte őt, mint a csuka a keszeget — kiáltá Novoviejszki úr hévvel. — Nos! Isten nyilván megzavarta az eszét, hogy Ruscyc úr elől elmenekült és a kegyelmed kezébe rohant. Eltalálta, ha!

A kis lovag most Novoviejszki úrhoz fordult és mondá:

— Az Úr Jézus nem adott még nekem fiút, de ha egyszer boldogítani akarna, azt kívánám, hogy hasonló legyen ehhez az ifjú gavallérhoz.

||| — Olyan nincs! olyan nincs! — viszonzá a fiatal nemes. — Nequam és punctum.

De e kifogás dacára szinte pihegett az elégtől.

— Nagy ritkaság is volna!...

Eközben a kis lovag megcirógatta Évike arcát és így szólt hozzá:

— Lássa kisasszony, nem vagyok ifjú, de Boriskám csaknem a kegyelmed korában van, azért szívesen szerzek neki örömet, amely fiatal korához illik... Itt ugyan mindenki roppant szereti őt, de remélem, kegyelmed is elismeri, hogy megérdemli, ugy-e?

— Édes Istenem! — kiáltá Evka — nincs második a világon!
Éppen az imént mondtam!

A kis lovag rendkívül örvendett, arca ragyogott és viszonzá:

— Valóban azt mondta kisasszony? Aha! mit?

— Úgy éljek, amint mondta! — kiáltá az atya és a fiú egyszerre.

— Nos, akkor csak vegye magára a legszebb ruháit, mivel Boriska tudta nélkül zenekart hozattam Kamieniecből. A hangszerek a szalmában vannak elrejtve és azt mondtam neki, a cigányok azért jöttek, hogy a lovakat megpatkolják. Ma este víg tánc lesz. O szereti azt, habár úgy tesz, mint egy élemedett matróna.

Igy szólván, Mihály úr örömeiben a kezét dörzsölte és elégületen mosolygott.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A hó oly sűrűn esett, hogy a határőrség árkat betemette és a cölöpzethez úgy odatapadt, mint a fal. Künn sötét éj és vihar volt, és benn, a chreptiovi erőd főszobájában fényes világosság ragyogott. Két hegedűs volt, a harmadik a bőgős, két flótás és egy trombitás. A hegedűsök mint az örültek reszelték a vonót, a flótások és a trombitás úgy fölfújták arcukat, hogy majd kidülledt a szemük. A legidősebb tisztok és pajtások a falak mellett padokon ültek körül, egyik a másik mellett, mint fehér galambok, melyek a háztető gerincén ülnek, és méhsőr és bor mellett a táncosokat nézték. Az első párt Musalszki úr képezte, aki élemedett kora dacára épp oly kitűnő táncos volt, mint íjász, Boriskával. Ez ezüst lánból készült ruhát viselt hermelin prémmel, és olyan volt, mint egy friss rózsza a friss hóban. Öreg és ifjú bámulta szépségét és e fölkiáltás: «pompás!» önkénytelen jött szájukból, mivel bár a Novoviejszka és a Boszka kissé fiatalabbak voltak nálánál, és azok szépsége fölülmulta a közönséges mértéket, mégis ő volt a legszebb közöttük. Szemében öröm és jókedv ragyogott; mikor a kis lovag előtt elperdült, mosolylyal köszönte meg neki a rendezett ünnepséget, és nyílt ajkain át kivillantak fehér fogacskaí, mikor, tetőtől-talpig ezüst fénybe burkolva, tova osont, mint a láng vagy csillagocska, és egy gyermek, egy asszony, egy virág varázsával elkápráztatá a szemet és szívet.

A nyílt ujjak, nagy lepkéhez hasonlóan, utána lobogtak és ha kabátkájának szárnyait kezével fölemelte, hogy táncosa előtt bókoljon, a padlóval egybefolyini látszott, mint egy földöntúli jelenség vagy egy hegyi forrás, mely nyári éjeken a sziklákon szökdel.

Künn az emberek álltak és vad, szakállas arcukat odanyomták a kivilágított ablaküvegekhez, hogy a szobába pillantsanak. Nagyon hízelgett nekik, hogy a bálványozott úrnő valamennyit fölülmulta szépségre nézve, mivel mindnyájan Boriska pártjára keltek és hangos kiáltásokkal üdvözölték őt, nem minden célzások nélkül Novoviejszkára és Boszkára, valahányszor az ablakhoz közeledett.

Volyodyjovszki szinte megnőtt örömeiben, és fejével bólingatta a taktust Boriska mozdulataihoz. Zaglyoba úr a kupával mellette állt, a lábával dobogott, az italt a földre öntötte, aztán mind a két férfi egymás felé fordult és néma elragadtatással nézte egymást.

És Boriska körülroppent az egész szobában, egyre vidámabban, egyre bájosabban. Ez volt aztán a pusztá! Majd csata, majd vadászat, majd ünnepség, és tánc, zene, katonai lárma — és az ő férje az első mindeme katonák között, a férj, aki őt szerette és akit ő viszonszeretett; Boriska érezte, hogy mindnyájan szerették őt, hogy csodálták, tisztelték, hogy a kis lovag ez által mindig boldogabb lett, azért érezte magát oly boldognak, mint a madarak, mikor a tavasz eljöttékor a májusi levegőben himbálóznak és hangosan és vidáman párbeszédet folytatnak.

A második párban Boriska után Novoviejszka táncolt karmazsin-színű kabátkában Azyával. A fiatal tatár egy szót se beszélt vele, annyira meg volt ittasodva a fehér jelenségtől, mely az első párban ragyogott, de Éva azt hitte, hogy a meghatottság teszi őt oly némává, és először gyengébb, aztán erősebb kézzorítással igyekezett bátorságot önteni beléje. Azya a kézzorítást néha oly erővel viszonozta, hogy csak nagy nehezen bírta a fájdalom fölkiáltását elfojtani, de ő ezt önkénytelenül tette, mivel nem gondolt semmire, csak Boriskára, nem látott senkit Boriskán kívül, és lelkében azt a borzasztó esküt ismételte, hogy az övének kell lennie, még ha egész Oroszországnak lángba kellene is borulnia.

Aztán pedig, mikor öntudata néhány pillanatra visszatért, kedve támadt Evkát torkon ragadni, őt megfojtani és rajta bosszút állani a kézzorításért és azért, hogy az ő szerelme és Boriska közé állt. Mikor aztán a mit se sejtő leányt sólyompillantásaival átfúrta, szíve hangosabban dobogott, mivel azt hitte, hogy a férfi szerelemből akarja szemével elnyelni.

Harmadik párban a fiatal Novoviejszki úr táncolt Boszka

Zsófiával. A nefelejtshöz hasonlított és lesütött szemmel lépdelt mellette, míg táncosa ugrált és olyan volt, mint egy pajkos csikó. Patkós csizmasarka szikrát hányt, üstöke ide-oda lebegett, arca izzott, orrcimpái reszkettek és úgy forgatta Zsófiát jobbra-balra, mint a vihar a levelet, és körülröppent vele a helyiségben. Bensejében féktelenül ujjongott, és mivel a Vad Mezők legszélső határain hónapokon át nem látott nőt, Zsófia egyszeriben megnyerte szívét. Időről-időre reá nézett lesütött szemére, rózsás orcájára, és valósággal fölnyerített erre az édes látványra, csizmasarka mindig új szikrákat hányt, egyre tüzeesebben vonta őt széles mellére, pezsgő kedvében hatalmas nevetésre fakadt és egyre hatalmasabban gerjedt szerelemre.

Zsófia félelmet érzett szívében, de ez nem nyomasztó aggodalom volt, mivel tetszett neki ez az áradat, mely őt magával ragadta és elvitte. Tiszta sárkány! Különböző lovagokat látott már Javorovóban, de ilyen tüzessel még nem ismerkedett meg, és egy se táncolt úgy, mint ő, egy se vonta őt úgy magához. Igazán tiszta sárkány!... Mihez fogjon vele, mivel nem birt neki ellentállani...

A következő párban Kaminyszka kisasszony táncolt takaros társával, aztán Kieremoviczné és Nereszoviczné, akiket szintén meghívtak, ámbár polgárasszonyok voltak, mivel mind a két nőnek udvari modora volt és igen gazdagok valának. A komoly Navirágh és a két anardrata fokozódó bámulattal nézte a lengyel táncot; az öregek a méhsőr mellett hangosan zúgtak és zajongtak, mint a sáskák szokták tenni a tarlón. A zenekar azonban túlharsogott minden lármát és a kedv a szívekben egyre jobban fokozódott.

Boriska elhagyta táncosát, pihegve férjéhez szaladt és összehozta a kezét előtte.

— Mihályka! — mondá — a katonák úgy fáznak odakünn, adass egy hordócskával nekik!

A parancsnok rendkívül jókedvű volt, megcsókolta a kacsóját és kiáltá:

— A véretem is odaadnám, hogy örömet szerezzek neked!

Ő maga sietett ki az udvarra, hogy a katonáknak megmondja, kinek kérelmére kapnak egy hordócskával, mivel azt kívánta, hogy Boriska iránt legyenek hálások és annál jobban szeressék azt.

És mikor feleletül akkorát kurjantottak, hogy hó hullott le a tetőről, a kis lovag még azt kiáltotta:

— És adjatok tüzet a muskétákból! vivat úrasszonyunk!

A szobába visszatértek Boriska Azyával táncolt. Mikor a lipek bájos termetét karjával átölelve tartotta, mikor meleg lélegzetét arca körül érezte, szeme káprázott és az egész világ körben forgott körülötte, bensejében lemondott a paradicsom örömeiről, az összes húrigról, és csak ezt az egyet kívánta.

Ekkor Boriska forgás közben megpillantá a Novoviejszka karmazsin ruhácskáját, és tudni óhajtván, vajjon Azya megvallotta-e már a leánynak szerelmét, kérde:

— Nyilatkozott-e kegyelmed?

— Nem!

— Miért?

— Még nincs itt az ideje — felelé a tatár különös arckifejezéssel.

— És nagyon szerelmes kegyelmed?

— Halálosan, halálosan! — kiáltá Tuchay-bej fia halk, de a varjúk károgásához hasonló rekedt hangon.

És tovább táncoltak, közetlen Novoviejszki mögött, aki most mint első pár táncolt. A többiek már változtatták táncosnőiket, de ő még mindig Zsófiával táncolt, csak hébe-hóba ereszté le a padra, hogy lélegzetet vehessen, aztán újra a forgatagba rohant.

Végre megállt a zenekar előtt, egyik kezével átölelte Zsófiát, a másikat csipőjére tette és odakiáltá a muzsikásoknak:

— Krakoviakot, zenészek! Húzzátok!

Engedelmeskedtek a parancsnak és a krakoviakot húzták. Novoviejszki úr a lábával dobogott és hatalmas hangon éneklé:

«Ezer tiszta patak
Dniesztrbe úgy folyik,
Mint a hogy a szívem
Hozzád kívánkozik!

U-ha!»

És ezt az «U-há-t!» olyan kozákosan kiáltotta, hogy Zsófia ijedten megrezzent. Még a komoly Navirágh is megijedt, aki a közelben állt, a két tudós anardrata is megijedt, Novoviejszki úr pedig tovább folytatta a táncot, kétszer körülrepült a szobában, aztán a muzsika elé állt és így énekelt tovább:

«A Dniesztr vizébe
Addig bukik szegény,
Míg gyűrűt nem talál
A víz mély fenekén!
U-ha!»

— Nagyon csinos versek — kiáltá Zaglyoba úr. — Én értek hozzá, mivel magam is csináltam eleget! Horgászsál csak, gavallér, horgászsál! És ha megtalálsz a gyűrűt, majd az én versemet éneklek:

«Minden leány tapló,
Minden legény kova,
Csalj szikrát belőle,
S ki nem alszik soha.
U-ha!»

— Vivat! vivat Zaglyoba úr! — kiálták a tiszték és pajtások oly dörgő hangon, hogy a komoly Navirágh megijedt és a két tudós anardrata csodálkozva nézett egymásra.

És Novoviejszki úr még kétszer körülröpült a szobában, végre a fáradt és gavallérjának merészségétől megrémült Zsófiát leültette a padra.

A leány nagyon megszerette őt, a derék, becsületes, tüzes fickót, de éppen azért, mivel ilyennel még nem találkozott, oly nagy zavarba jött, hogy szemét még jobban lesütötte és csendesen és nyugodtan ült a sarokban.

— Miért hallgat kegyelmed? miért oly szomorú? — kérde Novoviejszki úr.

— Mivel tatus fogságban van — felelé Zsófia gyöngéd hangocskájával.

— Nem baj! — mondá a hős — most táncolni illik! Nézzen csak körül a szobában: ahány gavallér itt van, egy se hal meg közülök nyugodt halállal, mivel pogány nyilaktól vagy fogságban végezzük be életünket mindnyájan. Az egyik ma, a másik holnap! Itt, ezekben a végvidéki országokban mindenki elvesztette közülünk valakijét, és mégis vídámak és jókedvűek vagyunk, hogy az Úr Isten ne gondolja, miképp mi a szolgálat ellen zúgolódnunk! Úgy

ám! Itt táncolni kell! Ugyan mosolyogjon kisasszony, hadd lássam szemét, mivel azt gondolom különben, hogy haragszik reám!

Zsófia ugyan nem emelte föl szemét, de szája szöglete elmosolyodott és rózsás arcán két gödröcske jelent meg.

— Szeret-e, kisasszony, legalább egy kicsikét? — kérde újra a gavallér.

És Zsófia még halkabb hangon felelé:

— Igen... bizonyynyal...

Ezt hallván Novoviejszki úr, fölugrott, megragadta Zsófia kezét, csókokkal halmozta el és mondá:

— Pompás! Halálosan bele szerettem kisasszonyba! Nem akarok mást, csak a kisasszonyt! Aranyos leánykám! Jaj! mennyire szeretem kegyelmedet! Holnap anyja lábához borulok! Mit, holnap! még ma, mivel bizonyos akarok lenni, vajjon kedvel-e engem!

A lövések dörgése az ablakok alatt elnyomta Zsófia feleletét. Az örvendő katonák üdvövéseket tettek Boriska tiszteletére; az ablaküvegek rezegtek, a falak megrendültek. A komoly Navirágh harmadszor ijedt meg, s a két tudós anardrata is megrettent, de Zaglyoba, aki mellettük állt, latin nyelven megnyugtatta őket:

— Apud Polonos — mondá nekik — nunquam sine clamore et strepitu gaudia fiunt.

Úgy látszott, mintha mindnyájan csak erre a muskétatűzelésre várakoztak volna, hogy a vígasság a legfőbb fokra emelkedjék. A nemesség szokásos erkölce most eltűnt a Vad Mezők szilajsága mellett. A zenekar harsogott; a tánc szilaj volt, a szemek lángoltak, még a legöregebbek is a táncba ugrottak. Hangos kiáltások töltötték be a szobát, ittak és csintalankodtak, Boriska cipőjéből egészségére ittak, pisztolylyal Évike cipősarkára lövöldöztek és Chreptiov ismét játéktól, énektől és táncból volt hangos kora reggelig, úgy hogy a vad a közeli pusztában a legnagyobb sűrűségbe húzódott.

És mivel mindez csaknem a török hatalommal való iszonyatos háború előestéjén történt, mivel mindezen emberek fölött a rémület és a megsemmisülés lebegett, a komoly Navirágh nagyon csodálkozott e lengyel katonákon, és nem kevésbé csodálkozott a két tudós anardrata is.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

MÁSNAP reggel a késő órákban is még mindenki aludt, csak az őrség katonái és a kis lovag voltak helyükön, aki a mulatság okából soha se mulasztotta el a szolgálatot. A fiatal Novoviejszki úr is korán fölkel, mivel Boszka Zsófia kedvesebb volt neki, mint a nyugalom. Jókor reggel csinosan felöltözött, és abba a szobába ment, ahol tegnap táncoltak, hogy meghallja, vajjon a nők szomszédos szobáiban hallható-e már mozgolódás.

Abban a szobában, amelyben Boszkiné lakott, már nesz volt hallható, de a türelmetlen ifjú nem bírta megvárni, míg Zsófia kijő, fogott egy kést, hogy a mohát és tapaszt a gerendák közül kipiszkálja s így legalább egy kis hasadékon félszemmel megleshesse Zsófiát.

E foglalkozás közben lepte őt meg Zaglyoba úr, aki éppen az olvasóval lépett be, és mivel hamarosan észrevette, miről van szó, lábujjhegyen odalopódzott és a lovag hátát jól megpaskolta a szandálfa-szemekkel.

Ez elfutott és nevetve visszafordult, de nagy zavarban volt, s az öreg utána ment és egyre ütlegelte, kiáltván:

— Török vagy, tatár vagy, fékom adta! fékom adta! exorciso te! Ez a mores? Az asszonyokat akarod nézni? Fékom adta! fékom adta!

— Barátom! — kiáltá Novoviejszki úr — nem illik a szent olvasót kancsukának használni! Hagyjon békén, mivel nem voltak bűnös szándékaim.

— Azt mondod, nem illik a szent olvasóval ütni? Nem igaz! A pálma is szent húsvét vasárnapján, mégis ütnek vele. Ha! ez

egykor pogány olvasó volt és a Szubhagázié volt, de Zbarazsnál elvettem tőle és aztán az apostoli nuncius megáldotta. Lásd, valódi szandálfa!

— Igazi szandál, ütlegelni. De oly igaz, mint hogy élek, nem voltak vétkes szándékaim!...

— Tehát csak jámborságból fúrtad ezt a lyukat, mit?

— Nem jámborságból, hanem oly rendkívüli szerelemből, hogy azt hiszem, meg kell pukkadnom, mint a gránátnak! Miért teketóriázzak, mikor igaz! A bögöly nem kínozza úgy nyáron a lovat, mint engem gyötör a szerelem!

— Lásd, hogy ne legyen vétkes kívánság, mivel mikor ide beléptem, alig birtál a lábodon állani és úgy összeverted a bokádat, mintha izzó szénen állnál.

— Nem láttam semmit, amily igaz, hogy Istent szeretem, mivel még csak egy picike kis hasadékot csináltam!

— Hm! a fiatalság!... vér vízzé nem válik!... Igaz, olykor magamat is féken kell tartanom, mert még bennem lakik a leo, qui querit, quem devoret! Ha tiszta szándékaid vannak, a házasságra gondolsz-e?

— Vajjon gondolok-e a házasságra? Nagy Isten! Mire gondolnék? Nem gondolok másra, mint hogy miképp legyen ő az enyém! Tehát nem tudja kegyelmed, hogy már tegnap nyilatkoztam Boszkinénak és hogy atyám beleegyezését adta?

— Tüzes és heves fickó! vigyen el a manó! Az már más, de mondd el, mint volt az?

— Boszkiné tegnap szobájába ment, hogy Zsófinak kendőt hozzon, én utána! Megfordult: «Ki az?» Én lábához borulok! «Verjen meg, anyám, de adja nekem Zsófikát, boldogságomat, szerelmesemet!» Boszkiné magához térvén meglepődéséből, így szól: «Mindenki dicséri kegyelmedet és derék gavallérnak tartja; uram a fogságban van és Zsófia oltalom nélkül áll a világon; egyébiránt ma még nem adhatok választ, és holnap se, majd később, kegyelmednek különben is atyja beleegyezésére van szüksége». Így szólván, elment, mivel azt hitte, hogy ezt ittas fővel tettem. Kissé be is voltam...

— Nem baj! mindnyájan kapatosak voltak kissé! Nem vetted észre, hogy Navirághnak és az anardratáknak milyen félre állt a hegyes sapkájuk?

— Nem vettem észre, mivel lelkemben már terveket szőttem, miképp szerezhethém meg a legkönnyebben atyám beleegyezését.

— És nehezen ment?

— Reggel felé a szállásra mentem vele, és mivel addig kell verni a vasat, amíg meleg, azt gondoltam magamban, ki kell ereszenem a tapogatóimat, hogy mindjárt megtudjam, miképp veszi apám a dolgot. Így szóltam tehát: «Halljad, apám, Zsófiát birnom kell, és beleegyezésedre van szükségem, és ha nem adod meg, a velenceiekhez megyek, ott beállok, és akkor nem látsz többé». Ő erre nagy dühvel nekem jó: «Ó, milyen fiú! — mondá — kész lehetsz a beleegyezés nélkül is! Eredj a velenceiekhez vagy vedd el a leányt, amint akarsz, de azt megmondom, nem kapsz egy garast se, sem az én részemből, sem az anyádéból, mivel minden az enyém!

Zaglyoba úr előre toltá alsó ajakát:

— Ó, az baj!

— Várjon csak kegyelmed. Amint így beszélt, tüstént azt mondom neki: «Hát azt kértem tőled vagy szükségem van reá? Áldásod kell, más semmi, mivel a pogány zsákmány, amely szabályámra esett, elég egy jó bérletre, bah! egy kis birtokra is! Ami anyai rész, az maradjon Evkának hozományul, és én egy-két marék türkiszit is teszek hozzá, és atlaszt és arany és ezüst szövetet, és ha rossz esztendő lesz, apámat is kisegítem készpénzzel.

Ekkor apám nagyon kíváncsi lett.

— Olyan gazdag vagy? — kérdé. — Az Istenért! honnét? a zsákmányból? Hiszen úgy mentél el, mint a templom egere?

— Féld az Istent, apám! — felelém — hiszen tizenegy év óta vagyok idekünn és ezekkel az öklökkel dolgozom, és amint az emberek mondják, nem rosszul, és semmit se takarítottam volna meg! Ott voltam a lázadó várak ostrománál, melyekben a csöcselék és a tatárok jelentékeny értékű zsákmányt fölhalmoztak; megvertem mirzákat és rablócsapatokat, és a zsákmány egyre nőtt. Én csak azt vettem el, amit nekem ítélték és nem károsítottam meg senkit, de szaporodott, és ha az ember nem volna könnyelmű, kétszer annyija volna, mint amennyire gazdaságodban szükség van.

— És mit mondott erre az öreg? — kérdé Zaglyoba vidáman.

— Atyám álmétkodott, mivel ezt nem várta, és csakhamar

tékozlásomról kezdett panaszkodni: «Van ugyan — mondá — de az olyan széltoló, az olyan naplopó, aki szeret pöffeszkedni és a mágnást adni, mindent elpazarol és nem tart meg semmit». Aztán erőt vett rajta a kíváncsiság, és behatóan kikérdezett, mim van, és mivel láttam, hogy csak kennem kell a kocsit, hogy forogjon, nemcsak nem titkoltam el előtte semmit, hanem egy kissé toldítottam is, habár nem szeretek füllenteni, mivel azt tartom, az igazság zab, a hazugság szecska. Apám mind a két kezével fejéhez kapott és elgondolta: «Ezt, meg azt lehetne még megvenni — mondá — ezt, meg azt a pört lehetne előmozdítani; egymás mesgyéjén laknánk, és távollétedben mindenre fölvigyáznék». És ekkor a lágy apai szív könnyekre fakadt: «Ádám! — mondá — a leány nagyon tetszett nekem számodra, kivált mivel a hetman úr oltalma alatt áll, és ebből haszon is háramolhatnék reád; Ádám! — mondá — de aztán vigyázz a második lányomra is és ne tedd tönkre, mivel különben még a halálom óráján se bocsátanék meg neked». És én, mikor azt a szót hallom Zsófiika megbántásáról, sírva fakadok! Egymás karjába borultunk és accurate addig sirtunk, míg a kakasok nem kukoríkoztak!

— Vén selma! — mormogá Zaglyoba.

Aztán hangosan hozzá tette:

— Ha! akkor nem sokára lakodalmat és új ünnepséget tarthatunk Chreptiovban, kivált mivel a farsang közeledik!

— Ha tőlem függne, már holnap meglehetne — kiáltá Novoviejszki tüzesen — de az nem megy úgy! Szabadságom rövid idő múlva lejár, és a szolgálat szolgálat, vissza kell térnem Raskovba. Nos! Ruscyc úr ad másik szabadságot is, tudom! De nem vagyok biztos, vajjon a nők részéről nem lesz-e késedelem. Ha az anyához fordulok, azt mondja: «Férjem fogoly», ha a leányhoz fordulok, azt mondja: «Tatus fogoly». Mitévő legyek? Én tartom azt a tatust bilincsekben, vagy mi? Attól tartok, akadályok vannak, mivel ha nem volnának, megfognám Kaminszki papot a ruhájánál, és el nem ereszteném addig, míg össze nem adott Zsófikával. De ha az asszonyok valamit a fejökbe vesznek, harapófogóval se lehet kihúzni belőle. Odaadnám az utolsó garasomat is, és magam mennék a tatust elhozni, de nem lehet! Hiszen senki se tudja, hol van, talán meg is halt, akkor aztán tessék keresni! Ha addig akarnak megvárakoztatni, az utolsó ítéletig várhatok!

— Piotrovicsék holnap útnak indulnak Navirághgal és az anardatákkal; nem sokára hírt kapunk.

— Jézus, segíts! Még ezekre a hírekre várjak. Tavasz előtt semmi se jöhetne s eközben, Isten engem úgy segéljen, össze-
megyek! Barátom! az egész világ hisz a kegyelmed eszében és tapasztalatában, ugyan verje ki az asszonyok fejéből ezt a késedel-
meskedést! Barátom, tavaszra háború lesz! Isten tudja, mi történik.
Hiszen én Zsófikát akarom elvenni, nem a tatust, hogyan valljak
ennek szerelmet?

— Beszélj rá a nőket, hogy menjenek veled Raskovba és telepedjenek le ott. Ott könnyebben kaphatnak hírt, és ha Piotrovics megtalálja Boszkit, közel lesz hozzátok, és aztán: én megteszek, amit tehetek, de te kérd meg Boriska asszonyt, hogy emeljen szót mellettetek.

— Megteszem, megteszem, mivel elvisz az ör...

Ekkor az ajtó nyikorgott és Boszkiné belépett. Mielőtt Zaglyoba úr körülnézhetett volna, a fiatal Novoviejszki egész hosz-
zában lábához borult, roppant testével az egész helyet befödte és kiáltá:

— Megvan az apai beleegyezés! Adja nekem Zsófikát, anyám! Adja nekem Zsófikát, anyám! Adja nekem Zsófikát, anyám!

— Adja neki Zsófikát, anyám! — ismétlé Zaglyoba mély basszus hangján.

A lárma odacsalta az embereket a szomszéd szobákból; bejött Boriska, belépett Mihály úr az író szobájából, és mindjárt mögöttük megjelent Zsófia is. A leány nem tudta kitalálni, miről van szó, de arcát sötét pír borította el, kezét összetette, sírni akart és lesütött szemmel állt a sarokban. Mihály úr kiszaladt, hogy elhozza az öreg Novoviejszki urat. Az eljött és nagyon haragudott, hogy fia nem reá bízta ezt a tisztet, hogy nem az ő ékesszólására bízta az egész dolgot, de végre ő is pártolta kérését.

Boszkiné, aki tényleg minden közelebbi oltalom nélkül állt a világon, végre könnyekre fakadt, és beleegyezett úgy Ádám úr kérésébe, mint abba a tanácsba, hogy Piotrovicsékkal Raskovba utazzék és ott várjon férjére. Könnyzápor közt fordult leányához:

— Zsófi! — mondá — mint gondolkozol Novoviejszki úr szándékai felől?

Mindenkinek szeme Zsófiira irányult, aki a sarokban állt, szokás szerint a földre süté szemét, és némi hallgatás után, egészen elpirulva, alig hallható hangon mondá:

— Én is Raskovba magyek!...

— Édesem! — kiáltá Ádám úr, hozzá ugrott és karjába vette a leányt.

Aztán úgy kiáltá, hogy a fal is rengett bele:

— Már enyém Zsófiika, enyém! enyém!...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A FIATAL Novoviejszki úr, miután eljegyzést tartott, azonnal Raskovba utazott, hogy Boszkinének és leányának lakást keressen és rendezzen be; két héttel elutazása után egy karaván indult el a chreptiovi vendégekkel. Ezt képezte Navirágh, a két anardrata, Kieremovicsné, Nereszovicsné, Szeferovics, Boszkiné és leánya, a két Piotrovics úr és az öreg Novoviejszki úr, nem számítva a kamienieci örményeket, a számos szolgát és fegyveres cselédeket, akik a kocsikat, az igavonó és podgyászvivő állatokat őrizték. Piotrovicsék és az uzmiadzini pátriárkának papi delegátusai csak pihenőt akartak tartani Raskovban, hogy ott az útról tudakozódjanak és a Krimbe tovább utazzanak. A társaság többi része elhatározta, hogy egy időre Raskovban telepszik le, és legalább a lány idő beálltáig a foglyok visszatérésére vár: Boszkira, a fiatalabb Szeferovicsra és a két kereskedőre, akiket aggóató feleségeik már régóta epedve vártak.

Az út fárasztó volt, mivel pusztákon és szakadékokon keresztül vezetett. Szerencsére a bő és száraz havazás pompás szánútat készített, s a katonai parancsnokságok jelenléte Mohilovban, Jampolban és Raskovban biztosságot nyújtott. Azba-bej meg volt semmisítve, a rablók fölaggatva vagy szétszórva, és a tatárok téli időben, a fű hiányában, nem szoktak portyázásra indulni.

Végezetül Novoviejszki úr megígérte, hogy ha engedélyt kap Ruscsyc úrtól, tíz lóval a karaván elé jön. És így gondtalanul és jó kedvvel utaztak. Zsófia kész lett volna Ádám úrral a világ végére is elmenni. Boszkiné és a két örmény asszony azt remélték, hogy rövid idő múlva ismét visszakapják férjüket. Raskov ugyan

iszonyú pusztaságban, a keresztény világ legvégső határán feküdt, de hiszen nem egész életökre, sőt nem is hosszú tartózkodásra utaztak oda. Tavaszra háború készült, a végeken általában arról beszéltek, és azért, ha kedveseiket ismét visszakapták, az első meleg széllel haza kellett térniök, hogy fejöket a halálos veszedelemtől megoltalmazzák.

Evka Chreptiovban maradt, Volyodijovszkiné visszatartotta őt. Atyja nem is nagyon sürgette, hogy őt magával vigye, mivel tudta, hogy oly derék emberek házában van.

— Majd biztosságban elküldöm oda, vagy magam viszem el — mondá Boriska — igen, inkább magam viszem el, mivel szeretném életemben egyszer ezt a borzasztó végvidéket megnézni, amelyről gyermekkorom óta oly sokat hallottam. Tavasszal, mikor az utak ismét tatár csapatoktól nyüzsögnek, férjem nem engedi meg, de most, ha Evka itt marad, jó ürügyem lesz reá. Mintegy két hét múlva sürgetni kezdem őt, és három alatt bizonyosan engedélyt kapok reá.

— Férje, spero, a télen se hagyja kegyelmedet jelentékeny kíséret nélkül utazni.

— Ha lehetséges lesz, ő maga fog velem utazni, ha nem, Azya majd kétszáz vagy több lóval elkísér, mivel már hallottam, hogy Raskovba rendelik őt...

Ezzel végződött a beszélgetés, és Evka ott maradt. Boriskának azonban az igazi okokon kívül, amelyeket Novoviejszki úrnak kifejtett, még más szándéka is volt. Meg akarta könnyíteni Azyának a közeledést Évikéhez, mivel a fiatal tatár nyugtalanítani kezdé őt. Valahányszor együtt volt vele, azt felelte ugyan kérdéseire, hogy szereti Évikét, hogy a régi vonzalom még nem aludt ki, de valahányszor Evkával egyedül volt, hallgatott. Eközben a leány a chreptiovi magányban halálosan szerelmes lett. Vad, de pompás megjelenése, gyermeksége, melyet Novoviejszki úr zord keze alatt töltött, hercegi származása, a hosszú titok, mely fölötte lebegett, és végre katonai hírneve teljesen elbűvölték őt. Csak a pillanatra várakozott, hogy megnyissa neki szívét, mely lánggal lobogott, hogy azt mondja neki: «Azya! gyermekkorom óta szerettelek!» és karjába omoljon és szerelmet esküdjék neki haláláig. Ő azonban összeszorítá fogát és hallgatott.

Evka eleinte azt hitte, hogy atyjának és bátyjának jelenléte tartja vissza Azyát a vallomástól. Később azonban nyugtalanság fogta el, mert habár atya és bátyja kétségtelenül akadályokat gördítenének eléje, amíg Azya nem nyerte meg az indigenátust, azért mégis föltárhatta előtte szívét, sőt annál gyorsabban, annál őszintebben kellett volna föltárnia, minél több akadály volt útjokban.

És ő hallgatott.

Végre kétségek lopództak a leány szívébe, és elpanaszolta sorát Boriskának, aki azonban megnyugtatta őt és mondá:

— Nem tagadom, hogy ő különös, iszonyúan zárkózott ember, de bizonyos vagyok felőle, hogy szeret téged, mivel először gyakran mondta nekem, és aztán egész más pillantásokkal néz reád, mint a többiekre.

Evka azonban a fejét rázta és szomorúan mondá:

— Másokkal ugyan, de nem tudom, vajjon szerelem vagy gyűlölet van-e abban a pillantásban.

— Kedves Evka, ne beszélj így, miért gyűlölné ő téged.

— Miért szeretne?

Boriska megsímogatta arcát kis kezével.

— És miért szeretett Mihály engem? És miért szerette meg bátyád Zsófit, mikor alig látta őt?

— Ádám mindig gyorsan határozott.

— Azya pedig büszke és fél a visszautasítástól, kivált atyád részéről, mivel bátyád, ki maga is szeret, hamarabb megértené a szerelem gyötrelmét. Ez az! Ne légy balga, Evka, ne félj. Majd jól megpirongatom Azyát és meglátod, hogy elhatározza magát.

Boriska még az nap beszélt Azyával, és mindjárt e beszélgetés után gyors léptekkel Evkához futott.

— Már! — kiáltá a küszöbön.

— Micsoda? — kérde Evka elpirulva.

— Így szóltam hozzá: «Mít gondol kegyelmed? hálátlan akar-e lenni irántam, vagy mi? Szándékosan itt tartottam Evkát, hogy kegyelmed fölhasználja az alkalmat, de ha nem használja föl, tudja meg, hogy két, legfőlebb három hét múlva Raskovba küldöm őt és talán magam is vele utazom, és kegyelmednek akkor csak a kosár marad». Mikor erről a raskovi utazásról hallott, arca elváltozott és lábamhoz borult. Megkérdeztem tehát, mit szándéko-

zik tenni: «Útközben (mondá) meg akarom vallani, amit keblemben viselek. Útközben (mondá) a legjobb alkalom lesz, útközben megtörténik, aminek történnie kell, ami el van végezve. Mindent be akarok vallani (mondá) mindent föl akarok tárni, mivel nem élhetek tovább ebben a gyötrelemben!» És ajkai szinte reszkettek, mivel valami megbántotta őt előbb, mert kedvezőtlen leveleket kapott Kamieniecből. Azt mondta nekem, hogy anélkül is Raskovba kell mennie, mivel a hetmantól már rég parancs érkezett férjemhez erre az utazásra, csak az idő nincs megjelölve ebben a parancsban, mivel ez ama tárgyalásoktól függ, melyeket ott a lípekek lovas kapitányaival folytat. «És éppen most (mondá) jön el annak az ideje, és nekem eljök kell mennem Raskovon túl is, és így egyidejűleg kedvességedet és Evka kisasszonyt is elkísérhetem.» Erre azt mondtam neki, még bizonytalan, vajjon én is utazom-e, mivel az Mihály engedélyétől függ. E szavaknál nagyon megijedt. Ha! Mily balgatag vagy, Evka! Azt mondod, ő nem szeret téged, és ő lábamhoz borult és nem szünt meg kérni, hogy én is utazzam veled, s azt mondom, hogy valósággal dadogott, és szerettem volna sírni a szájalom miatt. És tudod-e, miért tette azt? Mindjárt megmondta nekem: «Be akarom vallani (mondá) amit szívemben hordok, de kedvességed közbenjárása nélkül mit se végezhetek Novoviejszki úrékkal, csak haragot és gyűlölséget ébresztek bennök és bennem. Kedvességed kezében van sorsom, gyötrelmem, megváltásom, mivel ha kedvességed nem utazik velem, inkább azt kívánom, hogy nyeljen el a föld, vagy a villám sujtson agyon!» Annyira szeret téged. Alig lehet elgondolni! És ha láttad volna őt, milyen színben volt, megijedsz!

— Nem, én nem félek tőle! — felelé Evka.

És megcsókolta Boriska kezét.

— Utazzék velünk, utazzék velünk! — ismétlé lelkesülten — utazzék velünk! Egyedül kegyelmed menthet meg bennünket, egyedül kegyelmed nem fél azt megmondani atyámnak, egyedül kegyelmed vihet ki valamit! Utazzék velünk! Volyodyjovszki úrnak a lábához borulok, hogy engedélyt adjon kegyelmednek. Kegyelmed nélkül apám és Azya késekkel mennek egymásnak. Utazzék velünk, utazzék velünk!

Így szólván, Boriska lábához borult és zokogva átölelte azt.

— Ha Isten úgy akarja, megyek! — felelé Boriska. — Elő akarok adni Mihálynak mindent és nem szűnöm meg őt nyagatni. Hiszen most egyedül is biztosan lehet utazni, mennyivel inkább oly nagyszámú őrizet alatt. Talán Mihály is velünk utazik, jó szíve van és megengedi. Először majd rám förmed, de ha szomorú leszek, csakhamar körülöttem settenkedik, a szemembe néz és igen-t mond. Szívesebben látnám, hogy ha ő maga is velünk utazik, mivel iszonyúan aggódni fogok miatta, de mit tegyek! így is elutazom, hogy a dolgokat megkönnyítsem... Hiszen már nem az én kívánságomról van szó többé, hanem kettőtök sorsáról. Mihály szeret téged és szereti Azyát, meg fogja engedni!

Azya pedig eme Boriskával való beszélgetés után örömmel és reménységgel telve rohant szobájába, mintha hosszú betegség után hirtelen meggyógyult és újra éledt volna.

Kevéssel előbb örült kétségbeesés fogta el szívét. Éppen ezen a reggelen kapott Bogus úrtól egy száraz, rövid levelet, a következő tartalommal:

«Kedves Azyám! Kamieniecben megállapodtam és most nem megyek Chreptiovba, először mivel kifáradtam, és másodszor, mivel ott semmi dolgom. Voltam Javorovóban. A hetman úr nemcsak írásos engedélyt nem akar neked adni és tekintélyével nemcsak nem akarja örült terveidet fődözni, hanem szigorúan és kegyelme elvesztésének terhe alatt megparancsolja neked, hogy azokról rögtön tégy le. Én is meggyőződtem róla, hogy mindaz, amit neked mondtál, haszontalan, mivel egy keresztényileg képzett népre nézve vétek a pogányokkal ilyen cselszövésekbe bocsátkozni és szégyen is volna az egész világ előtt nemesi kiváltságokat adni tolvajoknak, rablóknak és gyilkosoknak, akik ártatlan vért ontanak. Fontold meg ezt magad és ne gondolj többé a hetmanságra, az nem neked való, habár Tuchay-bej fia vagy is. De ha egészen vissza akarod nyerni a hetman kegyelmét, elégedjél meg rangoddal, kivált pedig siettesd dolgodat Krycsynszkivel, Tvorovszkival, Aduoviccsal és a többiekkel, mivel ez által a legnagyobb érdemet szerzed.

A hetman utasítását küldöm ezzel a levéllel arra nézve, mit tégy, és Volyodyjovszki úrnak felülről azt a parancsot, hogy szabad járás-kelest adjon neked embereiddel, amikor neked tetszik. A lovas-

kapitányoknak bizonyosan eléjük kell menned, és siettesd azt, és adj nekem gyorsan hírt Kamieniecbe, hogy mit hallani odaát a másik oldalon. Midőn Isten kegyelmébe ajállak, változatlan jóakarattal maradok ziemblici Bogus Márton, novogrodi alasztalnok.»

Mikor a fiatal tatár ezt a levelet elolvasta, roppant dühbe jött: először porrá morzsolta kezében az íratot, aztán többször az asztalba dőfte törét, végre a maga élete ellen tört és a hú Halimnak rontott, aki térden állva esedezett előtte, hogy ne fogjon semmihez, mielőtt dühe és kétségbeesése le nem csillapodott. Ez a levél bizonynyal halálos dőfés volt neki. Az épület, melyet büszkesége, becsvágya emelt, mintegy puskaportól a levegőbe röpült, minden terve megsemmisült. Harmadik hetman lehetett volna a köztársaságban és némileg kezében tarthatta volna annak sorsát, és most belátta, hogy ismeretlen tisztnek kell maradnia, akinek becsvágyára nézve a legfőbb célt az indigenátus képezte. Izzó képzeletében már naponkint látta azokat a tömegeket, amelyek hódolva lábához borultak, és most neki kellene előttük hódolnia. Értéktelen volt reá nézve, hogy ő Tuchay-bej fia, hogy fejedelmi bajnokok vére folyt ereiben, hogy rengeteg gondolatokat forgatott elméjében; értéktelen, minden értéktelen! Most már félreismerve fog élni és elfeledve fog meghalni valamely távoli végvidéki erődben. Egyetlen-egy szó bénítá meg szárnyait, egyetlen: «nem!» tette azt, hogy mostantól fogva nem emelkedhetik többé szabadon a levegőbe, mint a sas az égboltozatra, hanem csúsznia kell, mint a féregnek a földön.

De mindez mit se jelentett ahhoz a boldogsághoz képest, hogy szemével, szívével, lelkével, vérével szeretett és ő soha se lesz az övé. Ez a levél nemcsak a hetmanbotot, hanem őt is elragadta tőle. Mert amint Chmielnicki elrabolhatta a Csaplinszki feleségét, úgy a hatalmas Azya, a hetman is birtokába keríthette és megvédhette volna az idegen nőt szükség esetén az egész köztársaság ellen is. De miképp ragadja el Azya, a lipek százados, aki férjének parancsnoksága alatt állott, miképp ragadja el az ő hatalmából?...

Ha erre gondolt, a világ feketének és pusztának látszott szemében. És Tuchay-bej fia nem tudta, vajjon nem jobb-e neki meghalni, mint élni az élet joga nélkül, boldogság nélkül, remény nélkül, a szeretett asszony nélkül? Ez annál iszonyúbban lesujtotta őt, mivel nem várt ily sebet, sőt a köztársaság állapotának szemléleté-

nél minden nap megerősödött benne az a meggyőződés, hogy a hetmannak bele kell egyeznie terveibe. És most minden remény-sége szerte foszlott, mint a köd a vihartól. Mitévő legyen? Lemondjon a hírnévről, a nagyságról, a boldogságról. De arra nem gondolt. Az első pillanatban a harag és a kétségbeesés őrjöngése ragadta meg. Tűz járta át testét és fájdalmasan égette őt, üvöltött és fogát csikorgatta, bosszúszomjas gondolatok keringtek fejében. Bosszút akart állni a köztársaságon, a hetmanon, Volyodijovszkin, sőt Boriskán is. Föl akarta szólítani lipekjeit, hogy mészárolják le az egész őrseget, az összes tisztet, egész Chreptiovot, öljék meg Volyodyjovszkit, erőszakkal vigyék el Boriskát s ő elszökik vele a moldvai partra, s aztán messze, messze a Dobrudzsába és még tovább, ha kell magába Konstantinápolyba, vagy az ázsiai pusztákba.

De a hű Halim örködött fölötte, és miután az első dühtől és kétségbeeséstől magához tért, maga is belátta e tervek egész lehetetlenségét. Azya ebben is hasonlított Chmielnickihez, hogy mint Chmielnickiben, benne is kígyó lakozott az oroslán mellett. A hű lipekekkel megrohanná Chreptiovot... és aztán? Vajjon Volyodyjovszki, aki olyan éber volt, mint a házórző eb, oly hirtelen bekerítetté-e magát, és ha sikerülne, legyőzetné-e magát ez a kitünő bajnok, akinek azonkívül még nagyobb számú katonái, és jobb katonái voltak vezetése alatt? És végre, ha Azya legyőzte is őt, mit csináljon aztán? Ha a folyó mentén Jahorlikig menne, útközben meg kellene semmisítenie a parancsnokságokat Mohilovban, Jampolban és Raskovban, és ha a moldvai partra ért, ott voltak a perkulábok, Volyodyjovszki barátai, és a chocimi Habareskul, az ő esküdt ellensége. Ha Doros felé húzódnék, ott állnának a lengyel parancsnokságok Bracljavnál, és a pusztá télen is tele volt portyázókkal. Mindezekkel szemben Tuchay-bej fia érezte tehetetlenségét és bosszúszomjas lelke, mely eleinte lángokat lövelt, sötét kétségbeesésbe bújtt el, mint a vad elbúvik a sötét barlangba, és csöndes maradt.

És amint a végtelen fájdalom önmagát öli meg és dermedésbe megy át, úgy dermedt meg végre ő is teljesen.

Éppen ebben a pillanatban jelentették neki, hogy a parancsnokné kíván vele beszélni.

Halim alig ismerte meg őt, mikor erről a beszélgetésről vissza-

tért. A merevség eltűnt a tatár arcáról, szemei villogtak, mint a vadmacskáéi, arca ragyogott és fehér szemfogai kiálltak bajusza alatt — vad szépségében egészen a rettentő Tuchay-bejhez hasonlított.

— Uram — kérde Halim — mivel örvendezteté meg Isten szívedet?

És Azya felelé:

— Halim, Isten sötét éjszaka után teremti a nappalt és megparancsolja a napnak, hogy keljen föl a tengerből. Halim (itt vállon ragadta az öreg tatárt) egy hónap alatt ő az enyém lesz örökre!

És sötétbarna arca oly fényben ragyogott, hogy szépnek látszott, és Halim sokszor meghajtá magát előtte.

— Tuchay-bej fia, te nagy és hatalmas vagy, és a hitetlenek gonoszsága nem fog ki rajtad?

— Halljad! — mondá Azya.

— Hallom, Tuchay-bej fia!

— A kék tengerhez költözünk, ahol csak a hegyeken van hó, és ha egyszer visszatérünk ezekbe az országokba, az oly csapatok élén történik, melyek oly számosak, mint a tenger fővénye, mint a levél ezekben a pusztákban, tüzet és kardot vivén magunk előtt. Te, Halim, Kurdlyuk fia, még ma útnak indulsz. Elmégy Krycsynszkihez és megmondod neki, hogy csapatával túlnanról Raskov ellen vonuljon, és Adurovics, Moravszki, Alexandrovics, Grocholszki, Tvorovszki és ami lipek és cseremiszt él, szintén jöjjenek elém. És ama csapatoknak, melyek Dorossal téli szállásokon vannak, tegyenek jelentést, hogy Humán felől hirtelen nagy zavarokat támaszszanak, hogy a lech parancsnokságok Mohilovból, Jampolból és Raskovból kivonuljanak a nagy pusztába. Az úton, amelyen én megyek, ne legyen sereg, akkor aztán, ha kivonulok Raskovból, nem marad más, mint hamu és romok!

— Az Isten segítsen, uram! — felelé Halim.

És ismét meghajtá magát, és Azya föléje hajolt és többször ismétlé:

— Küldj szét embereket, küldj szét embereket, mivel csak egy hónapnyi időnk van.

Aztán elküldte Halimot, és mikor egyedül volt, imádkozni kezdett, mivel keble csordultig volt boldogsággal és hálával Isten iránt.

Imádság közben önkénytelenül kinézett az ablakon lipekjeire,

akik éppen a lovakat vezették ki, hogy a kútaknál megítassák. A várudvar nyüzsgött tőlük. A lipekek halkán dúdolták egyhangú énekeiket, húzták a nyikorgó gémekeket és vizet mertek a vályúkba. A pára kettős oszlopban emelkedett föl a lovak orrikaiból és elfödte a képet. A főépületből hirtelen Volyodyjovszki úr lépett ki báránybőr bekecsben és borjúbőr csizmába öltözve. Odament a lipekekhez, és beszélgetett velök. Úgy álltak előtte, mint a gyertya, és a Kelet szokása ellenére levették a csuklyát fejökről és szavaira figyeltek. Láttára Azya abbahagyta az imádságot és azt mormogta magában :

— Súlyom vagy, de én tovább jutok szárnyaimon, mint te, és Chreptiovan maradsz fájdalom és bánat között!

Volyodyjovszki úr a katonáktól visszatért szobájába, és a várudvaron ismét felhangzottak a lipekek énekei, a lovak nyerítése, a kútgémekek panaszos, átható nyikorgása.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A KIS lovag eleinte kiabált, egészen úgy, amint Boriska előre látta, mikor szándékairól szólt, hogy nem tűri soha, mivel ő maga nem utazhatik és nála nélkül nem engedi őt utazni; de ekkor minden felől megindultak a kérések és rábeszélések, melyek végre megingatták elhatározását.

Boriska ugyan kevésbé erősködött, mint férje várta, mivel minden áron szeretett volna vele utazni, és nála nélkül az utazás elvesztette ingerének egy részét, de Evka letérdelt előtte, megcsókolta kezét és Boriska iránti szerelmére kényszerítette, hogy adja beleegyezését.

— Különben senki más nem mer atyám elé lépni — mondá neki — és ezt vele közölni: sem én, sem Azya, sőt bátyám se, csak Boriska asszony teheti azt, mivel tőle nem fog megtagadni semmit!

Erre azt felelé Volyodyjovszki:

— A kérés nem Boriska dolga! És azonkívül mégis ide kell visszatérni kegyelmeteknek, tehát megteheti azt a visszautazáskor is.

Evka sírással felelt. Isten tudja, mi történik a visszautazásig, sőt biztos felőle, hogy meghal bánatában; de egy árvának, aki iránt senki sincs részvétellel, bizonynyal az a legjobb.

A kis loagnak rendkívül lágy szíve volt, megpödörte bajúszát és föl és alá járkált a szobában. Semmi áron nem birt megválni Boriskájától egy napra se, hát még néhány hétre.

És ezek a kérések mégis nagyon meghatották őt, mivel az ostrom után néhány napra azt mondá este:

— Ha veletek utazhatnék, nem szólnék semmit! De nem lehet, mivel a szolgálát ideköt!

Boriska oda ugrott hozzá, rózsás száját arcára nyomta és ismétlé:

— Jer, Mihályka, gyere, gyere!

— Teljes lehetetlen — felelé Volyodyjovszki határozottan.

És ismét eltelt néhány nap. Ez idő alatt a kis lovag Zaglyoba úrral tanácskozott, mit tegyen? De az nem akart neki tanácsot adni.

— Ha nincsenek más akadályok, mint érzelmeid — mondá — mit szóljak én? Határozz magad. Bizonynyal sívár lesz itt a hajdúcska nélkül. Ha nem volnék olyan öreg, és az út olyan fárasztó, én is velök utaznék, mivel nála nélkül nem szeretek itt maradni.

— Nos, lássa kegyelmed! Akadályok tényleg nincsenek: az idő kissé hideg, ez az egész, különben csend van, a parancsnokságok mindenütt úton vannak, de nála nélkül én sem akarok maradni.

— Azért mondom is neked: határozz magad!

E beszélgetés után Mihály úr ismét vonakodott, és a dolgot minden oldaláról megfontolta. Sajnálta Evkát. Azon is gondolkozott, vajjon a leányt el lehet-e egyedül küldeni Azyával ilyen hosszú útra, és azon még inkább, vajjon nem kötelesség-e, jó embereknek segíteni, ha ilyen kedvező alkalom kínálkozik reá? Mert miről volt szó? Boriska elutazásáról két vagy három hétre, és ha csak azért történnék is, hogy megszerezze neki azt az élvezetet, miképp Mohilovot, Jampolt és Raskovot lássa, miért ne legyen meg? Azyának így is, úgy is Raskovba kell mennie zászlóaljával, tehát nem hiányzott az oltalom, sőt az csaknem fölösleges volt, mivel a rablók meg voltak semmisítve, és a horda békésen viselte magát.

A kis lovag egyre jobban megingott elhatározásában, és mivel a nők ezt észrevették, megújították sürgetéseiket: az egyik, amennyiben az utazást jó cselekedetnek és kötelességének tüntette föl, a másik sírva és panaszkodva. Végre Tuchay-bej fia is előadta kérelmét a parancsnoknak. Tudja, mondá, hogy ő nem méltó erre a kegyre, de annyi hűséget és ragaszkodást tanúsított Volyodyjovszki úrék iránt, hogy ezt a kegyet meri kérni. A hála nagy tartozását érzi mindkettőjük iránt, mivel nem engedték meg, hogy lenézzék őt olyan időben, mikor még senki se tudta, hogy ő Tuchay-bej fia. Nem feledi el, hogy a parancsnokné asszony ápolta sebeit, hogy

nemcsak kegyes úrasszonya, hanem úgy szólván anyja volt neki. Hálájának bizonyságait megadta már az Azba-bejjel való csatában, és ha szükséges lesz, amitől Isten mentsen, a jövőben is örömmel adja úrasszonyáért fejét és kiontja utolsó csepp véréét.

Aztán elbeszélte Evkához való régi, boldogtalan szerelmét! Nem élhet e leány nélkül! Szerette őt az elválás egész ideje alatt, habár minden remény nélkül, és nem szűnik meg őt szeretni. De közte és az öreg Novoviejszki úr közt régi ellenségeskedés van, és a szolga és az úr régi viszonya széles szakadék gyanánt választja el őket. Egyedül az «úrasszony» tudna valamit kivinni, és ha nem vinne is ki semmit, legalább megvédi a szeretett leányt az atya zsarnokságától, a börtöntől és kancsukától.

Volyodyjovszki talán szívesebben látta volna, ha Boriska ebbe a dologba nem avatkozik, de mivel ő maga is örömet jó tett, nem csodálkozott feleségének szívéen. Ugyan nem felelt Azyának beleegyezőleg, sőt ellenállt Évike megújult könnyeinek is, de bezárkózott író szobájába és elgondolkozott.

Végre egy este vidám arccal kijött és vacsora után hirtelen azt kérdezte Tuchay-bej fiától:

— Azya, mikor van indulásod ideje?

— Egy hét múlva, méltóságos uram! — viszonzá a tatár nyugtalanítva. — Halimnak már be kellett fejeznie a tárgyalásokat Krycsynszkivel.

— Parancsold meg a nagy szánkó kipárnázását, mivel a két nőt Raskovba viszed.

Boriska ezt hallván, tapsolt tenyerével és ugrálva rohant férjéhez. Őt követte Evka, és e mögött Azya az öröm örületes kitörésével veté magát lábaihoz, úgy, hogy a kis lovag alig szabadulhatott meg tőlök.

— Hagyjatok békén! — mondá — mit akartok! Ha az ember segíthet az embereknek, nehezére esik nem segíteni, hiszen kőszívvel kellene birnia; én pedig nem vagyok tirannus. Te, Boriska, csak jöjj vissza hamar kedvesem, és te, Azya, jól gondoskodjál róla, ily módon köszönitek meg nekem legjobban. No, no! hagyjatok békén!

Aztán, hogy magát fölbátorítsa, vidámabban tette hozzá:

— A legrosszabb ez az asszonysírás! Ha könnyeket látok,

végem van! És te, Azya, ne csak nekem és feleségemnek mondj köszönetet, hanem a kisasszonynak is, aki árnyék gyanánt járt utánam és folyton szemem elé tárta fájdalmát. Meg kell hálálnod nagy szerelmét!

— Meghálálom, meghálálom! — felelé Tuchay-bej fia különös hangon, és megragadván Evka kezét, olyan szenvedélyességgel csókolgatta, hogy az ember azt hitte, meg akarja harapni.

— Mihály! — kiáltá Zaglyoba hirtelen, Boriskára mutatva. — Mit csinálunk itt e nélkül a macska nélkül?

— Nos, rossz lesz! — viszonzá a kis lovag — igazán, nagyon rossz!

Aztán halkán hozzá tette:

— De Isten talán megáldja később ezt a jó cselekedetet... ért kegyelmed?...

Eközben a «macska» közjük dugta kíváncsi, szőke fejcskáját.

— Mit beszélnek?...

— Ej...semmit! — felelé Zaglyoba — csak azt mondjuk, hogy tavasszal bizonynyal eljönnek a gólyák...

Boriska odadörzsölte arcocskáját férje arcához, mint egy igazi macska.

— Mihályka! nem maradok oda sokáig — mondá.

E beszélgetés után újra tanácskozásokat folytattak az utazásról, melyek napokig tartottak. Mihály úr mindenről maga gondoskodott, az ő jelenlétében készítették elő a szánakat és kibélelték bőrökkel, melyeket őszkor húztak le a rókákról. Zaglyoba úr saját pokrócait hozta el lábmelegítőül. Kocsiknak kellett ágyneműkkel és élelmi szerekkel velök menniök; Boriska almás szürkáját is el kellett vinniök, hogy a veszélyes, szakadékokkal teli helyeken a szánból a lóra ülhessen, mivel Mihály úr különösen a mohilovi lejtőtől félt, mely valóban életveszélyes volt. Habár a legcsekélyebb valószínűség se forgott fönn valamely támadásra, a kis lovag megparancsolta Azyának, hogy alkalmazzon teljes óvatosságot, mindig küldjön előre bizonyos számú embert, bizonyos távolságra, és útközben csak ott tartsanak éjjeli pihenőt, ahol parancsnokságok vannak; pítymallatkor induljanak, éjszaka előtt pihenőt tartsanak és útközben ne vesztegeljenek haszontalanul. A kis lovag annyira ment személyes gondoskodásában minden iránt, hogy sajátkezüleg tölté meg a

pisztolyokat, melyek Boriska nyeregtakarójában s a kötőféken voltak.

Végre elérkezett az elutazás ideje. Még sötét volt, mikor a lipekek kétszáz lova a várudvaron útrakészen állott. A parancsnok házának főszobájában már élénk sürgés-forgás volt. A kandallókban fényes lánggal égtek a gyantás hasábok. Az összes tiszt, a kis lovag, Zaglyoba úr, Musalszki úr, Nienasyniec úr, Hromyka úr és Motovidlyo úr és a többi társak a felső zászlóaljkból összegyűltek a búcsúzásra. Boriska és Evka, az álomtól még melegen és pirosan borlevest ettek elutazásuk előtt. Volyodyjovszki felesége mellett ült és átölelve tartotta őt; Zaglyoba töltötte nekik a levest és egyre ismételte: «Még egy tányérral, mert hideg van!» Boriska és Evka férfiakként voltak öltözve, mivel a végvidéki országokban a nők így szoktak utazni; Boriska kis kardot viselt; vadmacska bőrből való bundácskát menyétprémmel; hermelin kalpagot; nagyon bő nadrágocskát, mely szoknyának látszott, és puha, bélelt térdcsizmát. E ruhára még meleg esőköpenynek és az arc védelmére csuklyás bundának kellett jönnie. De az arc még most nem volt eltakarva, és a katonák csodálták, mint mindig, szépségét. Némelyek sóváran Évikét vették szemügyre, akinek nedves ajkai mintegy csókra íveződtek; mások ismét nem tudták, kit nézzenek először, oly bájosnak látszott mindkettő előttük, és egymás fülébe suttogták:

— Nehéz az élet itt ebben a magányban... Boldog parancsnok! boldog Aza... ah!...

A tűz a kandallókban vidáman pattogott, és a kakasok kukorikolni kezdtek. Lassanként nappal lett, meglehetősen hideg, derült nap. A színek és katonai szállások tetői, melyeket sűrű hó borított, világos pirosan ragyogtak.

A várudvarról a lovak nyerítése és a katonák léptei hallatszóttak, akik a színekből és koresmákból ide jöttek, hogy Boriskától és a lipekektől búcsút vegyenek.

Végre Volyodyjovszki így szólt:

— Itt az idő!

Boriska fölugrott és férjének karjába borult. Ajkát felesége szorította, minden erejéből keblére vonta és megcsókolta szemét, homlokát és száját. Sokáig tartott, mivel mind a ketten nagyon szerették egymást.

A kis lovag után Zaglyoba úrra került a sor, aztán a többi tiszték jöttek oda, hogy Boriskának kezét csókoljanak, és ő mindig azt ismételte csengő, gyermekes hangocskáján:

— Maradjanak egészségesek kegyelmetek! Maradjanak egészségesek!

Aztán Boriska és Evka elmentek, hogy az ujjatlan esőköponyeg és a csuklyás subát felöltse, úgy, hogy egészen eltűntek a ruhákban. Kinyitották nekik az ajtót, amelyen hideg szél jött be, és az egész gyülekezet kilépett a várudvarra.

A világosság a hótól és a fölkelő naptól egyre nagyobb lett. Vastag dér borítá a lipek lovak szőrét és a katonák bekecseit, úgy, hogy úgy látszott, mintha az egész zászlóalj fehérbe volna öltözve és fehér lovakon ülne.

Boriska és Évike a kipárnázott szánba ültek, a dragonyosok és a társak zászlóaljai szerencsés útat kívántak az elutazóknak.

E kiáltásra a varjúk és csókák számos csapatai, melyeket a kegyetlen tél az emberi lakások közelébe vonzott, felröppentek a tetőkről és hangos káromgással keringtek a rózsás színben fénylő levegőben.

A kis lovag a szán fölé hajolt és elrejté arcát a csuklyában, mely felesége arcát takarta.

Sokáig tartott, végre elvált Boriskától, kezével keresztet vetett és kiáltá:

— Isten nevében!

Ekkor Azya fölemelkedett a kengyelben. Vad arca örömtől és a nap viszfényétől ragyogott. Buzogányával a levegőbe csapott, úgy, hogy köpönyege mint egy ragadozó madár szárnya, kiterjeszkedett és harsány hangon kiáltá:

— Indu-u-ulj!

A paták ropogtak a hóban. A lovak orrlíkából pára tolt ki. A lipekek első sorai lassan előre nyomultak; aztán következtek a többiek hármásával, négyesével, aztán a szánkó jött, aztán ismét a sereg, és az egész menet lassan távozott a lejtős várudvaron a kapu felé.

A kis lovag a szent kereszt jelével vett búcsút. Végre, mikor a szán átment a kapun, a szájához emelte kezét és kiáltá:

— Maradj egészséges, Boriska!

De csak a tárogatók hangja és a fekete madársereg hangos káromgása felelt neki.

HARMADIK KÖNYV.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

A CSEREMISZEK egy szakasza, mintegy tíz lóval, egy mérföldnyire előre lovagolt, hogy az útakra ügyeljen és a parancsnokságokat Volyodyjovszkiné átutazásáról értesítse, hogy a szállásokat mindenütt készen tartsák. E szakaszt a lipekek főcsapata követte, aztán a szán jött Boriskával és Évikével, egy másik pedig a női szolgálókkal, aztán ismét egy kisebb szakasz, mely az egész menetet bezárta. Az út meglehetősen terhes volt, mivel hófúvások voltak. A fenyőerdők, melyek télen se vesztik el szúrós díszüket, nem engedik a havat bőven a földre esni, de a pusztaságok, melyek a Dniesztr partján húzódnak, és többnyire tölgyekkel és lombos erdőkkel borítvák, most meg voltak fosztva természetes védőernyőjüktől és a fatörzsek félig hóval voltak borítva. A szűkebb szakadékok is hóval voltak tele; itt-ott mint a tenger hullámai emelkedtek föl, melyeknek magas gerincei lelógtak, mintha minden pillanatban össze akarnának omlani és a nagy fehér síksággal egyesülni. Mikor a terhes szakadékokon és lejtőkön haladtak, a lipekek a szánkót kötelekkel tartották vissza; csak a fensíkokon haladtak gyorsan, melyeken a szelek a hótakarót elegyengették, és a karaván nyomait követték, mely Navirághnak és a két anardratának vezetése alatt előbb Chreptiovba ment.

Az út terhes volt, de még sem oly terhes, mint e romokkal, patakokkal, folyókkal és szakadékokkal teli pusztá földéken szokott lenni, örültek tehát, hogy még az éj beállta előtt leértek a lejtőn, amelynek tövében Mohilov feküdt. Az idő hosszú időn át, úgy látszott, szép akart maradni. Pompás hajnalpír után fölkelte a nap, s a szakadékok, rónák és pusztaságok azonnal fényében ragyogtak.

A fák galyai izzó szikrácskával behintetteknek látszottak, szikrácskák csillogtak a hóban, úgy hogy a szem megfájdult a fénytől. A magas tetőkről a tekintet a síkságra esett, mint a pusztá ablakáiból, messze, messze, be Moldvába, és a napfénytől elárasztott fehér és kék szemhatáron veszett el.

A levegő száraz, tiszta volt. Ilyen időben emberek és állatok erőt és egészséget éreznek magukban; így a lovak is hatalmasan nyerítettek a sorokban és páraoszlopokat löveltek ki orrlikaikon, a lipekek víg dalokat énekeltek, habár a fagy megcsípte lábukat, és folyton a köpönyegük alá húzták azokat.

A nap végre az égboltozat legmagasabb pontjára emelkedett és kissé melegíteni kezdett. Boriskának és Évikének még melegük is lett a bőrök alatt a szánkóban, eloldták fejrevalójukat, eltávolították a csuklyákat, megmutatták a világnak rózsás arcukat és körülnéztek; Boriska a tájéket szemlélte, Évike Azyát kereste, aki nem volt a szán közelében. Elöl járt a cseremiszek szakaszánál, mely az utat vizsgálta, és ha szükséges volt, a havat széttúrta. Évike bosszús is volt emiatt, de Boriska, aki alaposan ismerte a hadi szolgálatot, azt mondá neki vígasztalásul:

— Ilyenek ők mindnyájan. A szolgálat szolgálat! Mihályom se törődik velem, mikor a katonai kötelesség szólítja, és rossz volna, ha másképp lenne. Ha katonát szeretünk, annak jónak kell lennie.

— De a megállóhelyen nálunk lesz? — kérde Évka.

— Vigyázz, hogy nagyon sokat nálad ne legyen. Észrevetted-e, milyen vidám volt, mikor elutazott? Szinte sugárzott az örömtől.

— Láttam! Nagyon vidám volt!

— És milyen lesz akkor, ha engedélyt kap Novoviejszki úrtól!

— Ó! mi vár még reám! Legyen meg Isten akarata! bár a szívem megdermed a keblemben, ha apámra gondolok. Mi lesz, ha reá mordul, ha nem ad engedélyt? Jó dolgom lesz akkor, ha haza térünk.

— Tudod-e, Evka, mit gondolok?

— Mit?

— Azyával nem lehet tréfálni! A bátyád hatalommal állhatna neki ellent, de atyádnak nincs parancsnoksága. Azt hiszem, ha ő ellenszegül is, Azya mégis elvesz.

— Hogy-hogy?

— Nos, elrabol téged. Azt mondják, ő nem érti a tréfát... Tuchay-bej vére... Útközben a legelső pappal összeadatjátok magatokat... Különben szükség volna a nyilvános kihirdetésre, a keresztlevelekre, engedélyre, de itt ezen a vad tájékon minden tatárosan történik...

Évike arca földerült.

— Attól az egytől félek! Azya mindenre kész, attól félek! — mondá.

Boriska pedig megfordítván fejét, élesen reá nézett és végre gyermekes, vidám kacagásra fakadt.

— Épp úgy félsz tőle, mint az egér a szalonnától! Ó! ismernek téged!

Evka, aki már a hűvös levegőtől kipirult, még pirosabb lett és felelé:

— Az apai átoktól félnék, és tudom, hogy Azya mivel se törődik!

— Légy nyugodt — mondá erre Boriska. — Rajtam kívül még bátyád is segítségére lesz. Az igazi szerelem mindig célhoz jut. Ezt Zaglyoba úr mondta nekem még akkor, midőn Mihály még távolról se gondolt reám.

És így csevegésbe merültek és versenyt beszélgettek, egyik Azyáról, a másik Mihályjáról. Így telt el néhány óra, mikor a karaván első ízben tartott rövid pihenőt Jarysovban. A városkában, mely mindig nagyon nyomorúságos volt, a pórlázadás után csak egy kocsma maradt meg, amelyet abban az időben építettek újra, mikor a gyakori katonai fölvonulások biztos nyereségre nyújtottak reményt. Boriska és Evka itt egy örmény kupecet találtak, aki mohilovi születésű volt és szattyánt vitt Kamienieche.

Azya az őt kísérő oláhokkal és tatárokkal az udvarra akarta kidobni, de a nők megengedték neki, hogy ott maradjon, és csak az őrnek kellett visszavonulnia. Mikor a kereskedő megtudta, hogy az utazó nő Volyodyjovszkiné, mélyen meghajtá magát előtte és egekig kezdé magasztalni férjét, amit nagy örömmel hallott.

Végre odament árúihoz, és mikor visszatért, egy edényt kínált neki csodálatos gyümölcsökkel, és egy kis dobozt, mely telve volt illatos török orvosszerekkel, melyek sokféle betegség ellen használtak.

— Ezt hálából teszem kegyelmed lábaihoz — mondá. — Azelőtt nem mertük a fejünket se kidugni Mohilovból, úgy pusztított Azba bej, és sok rabló a szakadékokban és túl a lejtőkön, de az út most biztos és a kereskedés védve van. Most ismét szerte-szét utazhatunk. Szaporítsa meg az Isten a chreptiovi parancsnok napjait, és tegye minden napját oly hosszúvá, hogy elérje az utat Mohilovtól Kamieniecig, és nyujtsa meg minden óráját úgy, hogy egy napnak lássék. A mi parancsnokunk, a tábori jegyző úr inkább Varsóban ül, és csak a chreptiovi parancsnok úrnak volt éber szeme és elsöpörte a rablókat, úgy hogy a halál most kedvesebb nekik, mint a Dniesztr.

— Tehát Rzevuszki úr nincs Mohilovban? — kérde Boriska.

— Csak ide vezette a sereget, és nem tudom, vajjon itt tartózkodott-e három napig is. Kérem méltóságodat, ebben a kosárkában aszalt szőlő van, és ezen a felén olyan pompás gyümölcsök vannak, amilyenek még Törökországban sincsenek, a távol Ázsiából valók, ott nőnek pálmákon... A jegyző úr nincs itt és a lovasság is elment, tegnap hirtelen Braclyav felé vonult... És itt datolyák vannak, szolgáljon mind a kettő méltóságod egészségére... Csak Gorzenyszki úr maradt itt a gyalogsággal, az egész lovasság eltávozott...

— Különösnek tetszik nekem, hogy az egész lovasság távozott — mondá Boriska és kérdő pillantással nézett Azyára.

— Azért ment el, hogy a lovak el ne lustuljanak — felelé Tuchay-bej fia — most nyugalom van!

— A városban azt beszélték az emberek, hogy Doros váratlanul fölbukkant — mondá a kupec.

Azya mosolygott.

— És mivel akarja etetni a lovakat, hóval? — mondá Boriskának.

— Gorzenyszki úr a legjobban megmagyarázza majd méltóságodnak — tette hozzá a kereskedő.

— Én is azt gondolom, nincs semmi — felelé Boriska némi megfontolás után — ha volna valami, mi tudtuk volna meg legelőször.

— A hír kétségtelenül legelőbb Chreptioiban lett volna — mondá — ne féljen semmit kedvességed.

Boriska a tatárra emelte szende arcát és rózsás orrcimpáit mozgatta.

-- Én féljek? Az pompás! Mi jut az eszébe? Hallod-e Evka, én féljek!

Evka nem birt felelni, mivel természettől fogva kissé nyalánk volt és az édességet mindennél jobban szerette és szája tele volt datolyával, ami azonban éppen nem tartotta vissza attól, hogy Azyáról le ne vegye a szemét s azért csak egy idő múlva felelé:

— Ilyen tiszt jelenlétében én se félek egy csöppet sem!

Aztán érzelmesen és jelentősen Tuchay-bejovics szemébe nézett, de az attól az időtől fogva, hogy akadályul szolgált neki, titkos ellenszenvet érzett iránta és haragudott reá, azért mozdulatlan maradt és lesütött szemmel felelé:

— Raskovban ki fog tűnni, vajjon megérdemeltem-e ezt a bizalmat!

Hangjában valami csaknem fenyegető volt. De a két nő már annyira megszokta, hogy mindent másképp lásson, mint más embereknél, amit a fiatal lippek mondott vagy tett, hogy alig kelté föl figyelmüket. Egyébiránt Azya csakhamar a továbbutazást sürgette, mivel Mohilov előtt hegyek voltak, amelyek lejtőségük miatt nehezen voltak járhatók s amelyeken azért napvilágnál kellett áthaladniok.

Késedelem nélkül tovább mentek.

Ama hegyekig nagyon gyorsan haladtak. Ott Boriska lóra akart ülni, de Tuchay-bejovics rábeszélésére a szánban maradt, hogy Évikével társalogjon, a szánhoz pedig köteleket tettek és a legnagyobb óvatossággal leeresztették a lejtőn. Azya az egész idő alatt gyalog ment a szán mellett, de csaknem egy szót se szólt se Boriskához, sem Evkához, mivel a veszélyes helyzet és egyáltalán parancsnoki tiszte teljesen igénybe vette őt. De a nap leáldozott, mielőtt a hegyen átkelhetek volna, azért a cseremiszek szakasza, mely előörsként lovagolt, száraz galyakból tüzet gyújtott. Így az izzó tűz és a vad alakok közt, melyek körülöttük tanyáztak, lassan előrehaladtak. Ez alakok mögött az éjjeli sötétségben és a lángok félvilágosságában iszonyú szakadékokat láttak határozatlan, borzalmat keltő körvonalakkal. Mindez új, vonzó volt, minden egy veszélyes, titokzatos vállalat benyomását kelté föl. Azért Boriska a hetedik

égben volt és szíve hálával telt el férje iránt, aki ezt az utazást idegen földekre megengedte, és Azya iránt, aki oly ügyesen tudta azt intézni. Csak most értette meg Boriska, mik azok a hadjáratok, amelyeknek nehézségeiről oly gyakran hallotta az öreg katonákat beszélni, és mik a szakadékos, veszélyes utak; határtalan öröm fogta el. Bizonyosan reá ült volna almás szürkéjére, ha nem ül szívesebben Evka mellett a szánban, hogy vele csevegjen és félelmével tréfálkozzék. Ha a szorosokban, melyek tekervényesen kígyóztak tova, az első szakaszok eltűntek szemük elől és vad hangokon kiáltottak egymásnak s a tompa viszhang a lejtőkön visszaverődött, Boriska Evkához fordult, megfogta kezét és mondá:

— Ohó! ezek vadállatok, vagy a horda!

De Evka Azyára, Tuchay-bej fiára gondolt, és az rögtön megnyugtatta őt.

— A vadállatok és a hordák is tisztelik őt és félnek tőle! — mondá.

És aztán Boriska füléhez hajolt és odasúgta:

— Ha Bialyogrodba, ha a Krimbe mennénk is, csak vele!

A hold már magasra emelkedett az égboltozaton, midőn a hegyek közül kijutottak. Ekkor lenn a völgyben, mintegy a mélység fenekén messze számos világocskát pillantottak meg.

— Mohilov a lábunknál — mondá egy hang Boriska és Evka mögött.

Megfordultak; Azya volt, aki a szán mögött állt.

— Tehát ez a város a völgykatlan fenekén fekszik? — kérde Boriska.

— Úgy van. És hegyek védik a hideg szelektől — mondá, miközben fejét fejük közé dugta — figyelje meg kedvességed, hogy itt a levegő is más; mindjárt melegebb és szélcsöndesebb. A tavasz is tíz nappal korábban jön ide, mint a hegyeken túl, és a fák gyorsabban lombosodnak. Az a szürkesség, ami ott a lejtőn látható, szőlők, melyek most a hó alatt vannak.

Hó volt mindenütt, de itt tényleg melegebb és szélcsöndesebb volt. Minél lejjebb mentek lassan a völgybe, annál több világ mutatkozott, egyik a másik után villant föl.

— Csinos város és meglehetősen nagy — mondá Evka.

— Mivel a tatárok a parasztlázadás idején nem gyujtották föl, s a kozák csapatok itt teleltek, és a lechek csaknem soha se voltak itt.

— És kik laknak itt?

— Tatárok laknak itt, akiknek famjárnájuk van, mivel a köztársaságban mindenki saját vallása szerint élhet. Oláhok, örmények és görögök laknak itt.

— Egyszer Kamieniecben láttam görögöket — mondá Boriska — mert habár innen messze laknak, a kereskedelem mindenhová elviszi őket.

— A város másképp is van építve, mint a többi városok — mondá Azya. — Mindenféle nép ide jön kereskedni. A mezőváros neve, melyet itt az út mellett láttunk, Szerby.

— Már itt vagyunk — mondá Boriska.

Megérkeztek. Bemenetelükkor mindjárt a bőrök és a kvasz¹ különös szaga csapta meg őket. A szattyán szaga volt, melynek készítésével foglalkoztak Mohilovnak csaknem összes lakói, de legkivált az örmények. Mint Azya mondta, ez a város egészen különböző volt a többiektől. A házak ázsiai módon voltak építve, ablakaikat sűrű farostély sötétíté el; soknál az utcára nyíló ablakok teljesen hiányoztak, és csak az udvarokról látták a tűzhelyek fényét. Az utcák nem voltak kövezve, habár a környéken kőben nem volt hiány. Itt-ott különös alakú épületek emelkedtek rácszatszerű, átlátszó kerítésekkel, s ezek a szárító helyek voltak, ahol a friss szőlőt mazsolává változtatták. A szattyán szaga az egész várost betöltötte.

Gorzenyszki urat, a gyalogság vezetőjét a cseremiszek értesítették a parancsnokné érkezéséről, és fogadására eléje lovagolt. Már nem volt többé fiatal, hebegett és a nyelvével selypített, mivel arcát egy janicsár puskája szétlőtte, s mikor most folytonos dadogás közt a csillagról kezdett beszélni, mely «a mohilovi égboltozaton feltűnt» — Boriska alig bírta elfojtani kacagását. De olyan vendégszeretőleg fogadta őket, amennyire csak tőle telt. Az erődben vacsora várt rájuk és rendkívül kényelmes ágy friss és tiszta pehelyből, melyet a leggazdagabb örményektől vettek el. A vacso-

¹ Kvasz, savanyú, kellemes ízű ital, melyet Lengyelországban a kenyérsütéshez használt kovászszal készítenek.

ránál, bár dadogva, oly érdekes történeteket beszélt Gorzenyszki úr, hogy örömezt hallgatták.

Elbeszélése szerint hirtelen, váratlanul nyugtalan szél kezdett a puszta felől fújni.

Hírek jöttek, hogy a krimi hordának egy hatalmas csapatja, mely Doros mellett állott, néhány ezer kozákkal váratlanul Hayszin felé és még fölebb kezdett nyomulni. Azonkívül mindenféle más, nyugtalanító hírek érkeztek, az ember nem tudta igazán, honnét, de Gorzenyszki úr mindezeknek nem igen adott hitelt.

— Mivel tél van — mondá — és mióta az Úr Isten ezt a földtekét megteremtette, a tatárok mindig csak tavaszkor kerekedtek föl, nem lévén szekérváraik és mindig a nagy országúton menvén, soha se visznek magukkal takarmányt a lovaik számára, és nem is lehet. Már mindnyájan tudjuk, hogy a török hatalommal való háborút csak a tél tartja féken, és hogy az első fűvel vendégeket kapunk, de hogy most történjék valami, nem hiszem soha.

Boriska nyugodtan és sokáig várt, míg Gorzenyszki úr eldadogta dolgát, mivel mindig szüneteket tartott és úgy mozgatta a száját, mintha evéssel foglalkoznék.

— Mit tart tehát kegyelmed amaz előnyomulás felől Hayszin felé? — kérdé aztán.

— Azt hiszem, hogy ott, ahol a tatárok tanyáztak, a lovak minden fűvet kikapartak a hó alól, és most más helyen akarnak tábort ütni. Az is meglehet, hogy a horda Doros embereinek közelében van, és azokkal civakodásba elegyedett: az mindig úgy volt. Ugyan szövetséges társaknak tartják őket és közösen vonulnak a háborúba, de ha nagyon közel szomszédságban vannak, a mezőn vagy a bazárban kapnak hajba egymással.

— Bizonyynyal úgy van — mondá Azya.

— És még egyet — folytatá Gorzenyszki úr — ezek a hírek nem egyenest a határőröktől jöttek, hanem parasztok hozták ide és az itteni tatárok alaptalanul kezdtek fecsegni róluk. Csak három nap előtt hozott Jakubovics úr híreket a pusztából, amelyek megerősítették a kósza híreket, és azért vonult ki az egész lovasság.

— Tehát kegyelmed csak a gyalogsággal maradt itt? — kérdé Azya.

— Isten panaszképp ne vegye! Negyven ember! Alig van itt

valaki az erőd védelmére, és ha most a tatárok, kik itt Mohilovban vannak, megmozdulnának, nem tudom, hogyan végeznék velök.

— De csak nem fognak fölkelni? — kérde Boriska.

— Nem kelnek föl, mivel semmi okuk sincs reá. Sokan közülök állandóan a köztársaságban települtek le feleségestől és gyermekestől, és ők a mi részünkön vannak, és ami idegen van itt, többnyire a kereskedés kedvéért van itt és fél a háborútól. Jó nép.

— Ötven lovat itt hagyok kegyelmednek lipekjeimből — mondá Aza.

— Isten fizesse meg! Ezzel nagy szolgálatot tesz nekünk, így valakit utána küldhetek lovasságunknak, hogy híreket hozzon, de itt hagyhatja-e őket?

— Bizonyynyal. A lovas századosok emberei, kik régente a szultánhoz pártoltak, Raskovba jönnek és most a köztársaságnak akarnak engedelmessé válni. Először Krycsynszki háromszáz lóval, és talán Adurovics és a többiek. Valamennyi fölött nekem kell a hetman meghagyása folytán a parancsnokságot átvennem és tavaszra egész dandár jön össze.

Gorzenyszki úr meghajtá magát Aza előtt. Már régóta ismerte őt, de kevésre becsülte, mint ismeretlen származású férfit. Most azonban már tudta, hogy Tuchay-bej fia, mivel ennek a hírét meghozta az első karaván, melylyel Navirágh jött; azért Gorzenyszki úr a fiatal lipekben most a nagy, bár ellenséges harcos véréért tisztelte, s azonkívül a tisztet tisztelte benne, akinek a hetman oly kiváló megbízást adott.

Aza pedig kiment, hogy parancsokat osztogasson, és odahíván Dávid századosát, így szólt hozzá:

— Dávid, Szkander fia, itt maradsz ötven lóval Mohilovban, és a szemeddel lásd és a füleddel halld, ami körülötted történik. Ha a Kis Sólyom leveleket küldene utánam Chreptiovból, a küldöttet föl tartóztatod, a leveleket elveszed és saját küldötteddel hozzám juttatod. De te addig itt maradsz, míg parancsot nem küldök, hogy visszatérj; akkor aztán, ha a küldött azt mondja neked, éjjel van, zajtalanul elvonulsz, és ha azt mondja neked, a nap közel van, fölgyujtod a várost, magad a moldvai partra kelsz át és oda mégy, ahová küldenek...

— Amint mondod, uram! — viszonzá Dávid — szememmel látok és fülemmel hallok: a Kis Súlyom küldöttét föltartóztatom, a leveleket elveszem tőle és egyik emberünktől neked küldöm. Itt maradok, míg parancsot nem kapok és aztán, ha küldötted azt mondja nekem, éjjel van — zajtalanul elvonulok — de ha azt mondja, a nap közel van, fölgyujtom a várost, átkelek a moldvai partra és oda megyek, ahová parancsolják.

Másnap pitymallatkor a karaván, ötven lóval megfogyatkozva, folytatta útját. Gorzenyszki Boriskát a mohilovi szoroson túl kísérte. Ott egy búcsúbeszédet hebegett és aztán visszatért Mohilovba, ők pedig nagyon gyorsan Jampol felé utaztak. Azya roppant vidám volt és úgy hajszoita az embereket, hogy maga Boriska is csodálkozott.

— Miért siet annyira? — kérdé.

Ő pedig viszonzá:

— Mindenki siet saját boldogsága felé, és az enyémnek Raskovban kell kezdődnie.

Evka, aki e szavakat magára vonatkoztatta, meghatottan nevette, összeszedte minden bátorságát és felelé:

— De apám...

— Novoviejszki úr semmiben se lesz útamban — felelé a tatár. És komor villám cikázott át arcán.

Jampolban csaknem semmi katonát se találtak, gyalogság soha se volt ott és az egész lovasság kivonult, úgy hogy alig maradt tíz egynéhány ember a várban, vagy inkább annak romjaiban... Az éjjeli szállás el volt készítve, de Boriska rosszul aludt, mivel a hírek nyugtalanították őt. Kivált az a gondolat gyötörte, mily nyugtalanságot kell a kis lovagnak éreznie, ha bebizonyulna, hogy Dorosenko csapata tényleg útnak indult; csak azzal vígasztalta magát, hogy talán nem igaz. Az a gondolat is megfordult fejében, vajjon nem jobb-e, biztossággul Azya katonáinak egy részét magával vinni és visszatérni, de ennek számos akadálya volt. Először Azya, akinek a raskovi őrseget kellett megerősítenie, csak nagyon csekély testőrséget adhatna, s a valódi veszély esetén ez az őrség elégtelennek bizonyulna; másodsor az út kétharmad része már meg volt téve, Raskovban egy ismeretlen tiszt és erős őrség volt, mely amaz erősítés folytán, melyet Tuchay-bejovics vitt, tekin-

télyes hatalommá növekedhetett. Mivel Boriska mindezt megfontolta, elhatározta, hogy tovább utazik.

De nem jött szemére álom. Ezen az egész úton először fogta el nyugtalanság, mintha valami ismeretlen veszély lebegne feje fölött. Talán az éjjeli szállás Jampolban is hozzá járult ehhez a nyugtalansághoz, mivel Jampol iszonyú, véres hely volt. Boriska férjének és Zaglyoba úrnak elbeszéléseiből ismerte. Itt volt a véres Chmielnicki idejében a podoliai lázadók főereje Burlyaj vezetése alatt; ide hozták a foglyokat, és eladták őket a keleti piacokra, vagy iszonyatos módon lemészárolták; végre itt történt, hogy az 1651. év tavaszán egy sűrűn látogatott országos vásár alkalmával Lanckoronyszki Szaniszló úr, a bracljavi vajda támadást intézett és véres mészárlást vitt véghez, mely az egész Dniesztr vidéken még friss emlékezetben volt.

Tehát mindenütt, az egész helyen véres emlékek lebegtek, itt-ott még megvoltak a romhalmazok, és a vár félig beomlott falaiból a legyilkolt kozákok és lengyelek fakó arcai látszottak kitekinteni. Boriska bátor volt, de félt a szellemektől, és a nép azt beszélte, hogy magában Jampolban, a Sumilyovka torkolatánál és a Dniesztr közeli sellőinél minden éjjel nagy sírás és nyögés hallható, hogy a víz a holdvilágnál vörös színűvé lesz, mintha vérrel volna festve. Ez a gondolat nagy félelemmel tölté el Boriska szívét. Önkénytelenül figyelt, vajjon nem hallható-e sírás és nyögés az éjszaka csöndjében, a Dniesztr sellőinek habzásában. Mi se volt hallható, csak a katonák nyujtott «á-állj» kiáltása. És így Boriska lelki szeme elé vonult a chreptiovi csöndes vendégszoba, férje, Zaglyoba úr, és barátainak, Nienasyniec, Musalszki, Motovidlyo, Sznitko úrnak és a többieknek arca, és először érezte, hogy távol van tőlük, nagyon távol, idegen tájékon, és olyan vágyódás fogta el Chreptiov után, hogy majdnem sírva fakadt.

Csak hajnal felé aludt el, de különös álmai voltak. Burlyaj, a fölkelők, a tatárok, véres képek vonultak el lelki szeme előtt, és e képek közepett mindig Azya arcát látta, de nem ugyanaz az Azya volt, hanem mint kozák, vad tatár jelent meg, mint maga Tuchay-bej.

Reggel fölkelte és örült, hogy az éj és iszonyatos látomásai elmúltak. Elhatározta, hogy az út hátralevő részét almás szürkéjén

teszi meg, először, hogy mozgást tegyen, másodszor, hogy alkalmat adjon Azyának és Evkának a kényelmesebb társalgásra, mivel bizonynyal mindkettő szükségét érezte annak, minthogy Raskov oly közel volt, hogy tanácskozzanak, miképp közöljenek mindent az öreg Novoviejszki úrral és miképp nyerjék meg engedélyét? Azya a saját kezével tartotta neki a kengyelt, de nem ült a szánba Evka mellé, hanem mindjárt a szakasz élére lovagolt, és aztán Boriska közelében tartózkodott.

De ő csakhamar észrevette, hogy kevesebb számmal vannak, mint mikor Jampolba érkeztek, azért a fiatal tatárhoz fordult és mondá:

— Látom, hogy kegyelmed embereinek egy részét hagyta Jampolban is?

— Ötven lovat, éppen úgy, mint Mohilovban — felelé Azya.

— És miért?

A tatár különösen mosolygott; ajkai úgy fölemelkedtek, mint egy mérges kutyánál, mely fogát vicsorgatja, és csak rövid szünet mulva felelé:

— Mivel azt akarom, hogy ezek a parancsnokságok kezemben legyenek és kedvességed visszautazását fődözsem.

— Ha a csapatok a pusztákból visszajönnek, különben is nagy erő lesz ott?

— A csapatok nem jönnek vissza egyhamar.

— Honnét tudja kegyelmed?

— Mivel előbb meg kell bizonyosodniok, mi van Dorossal, és az három vagy négy hetet elrabol tőlük.

— Ha így áll a dolog, helyesen tett kegyelmed, hogy az embereket hátra hagyta.

Egy ideig hallgatagon lovagoltak egymás mellett. Azya ismétlen Boriska rózsás arcába nézett, melyet a kabátkának fölhajtott gallérja és a kalpag félig eltakart, és minden tekintetnél behunyta szemét, mintha jobban emlékezetébe akarná vésni kedves képét.

— Kegyelmednek Evkával kellene beszélnie — mondá Boriska a társalgást újra fölvéve. — Egyáltalán nagyon keveset beszél vele, úgy hogy már csodálkozik rajta. Nem sokára Novoviejszki úr színe előtt áll... Még magamat is nyugtalanság fog el... Tanácskoznia kellene arról, hogy mit tegyenek?

— Előbb kedvességgel szeretnék beszélni — felelé Azya különös hangon.

— Miért nem kezdi el?...

— Mivel a küldöttet várom Raskovból... Azt hittem, hogy már Jampolban találom őt. Minden pillanatban várom.

— És mi köze a küldöttnek a mi beszélgetésünkhöz?

— Azt hiszem, éppen ott jön! — felelé a fiatal tatár kitérőleg. Előre vágatott, de egy idő múlva ismét visszatért.

— Nem! nem az! — mondá.

Egész alakján, beszédében, pillantásában, hangjában valami nyugtalan és lázas volt, és ez a nyugtalanság reáragadt Boriskára is. De még a legcsekélyebb gyanú se támadt benne. Azya nyugtalansága nagyon jól kimagyarázható volt Raskovnak és Evka rettegett atyjának közelségéből, és mégis úgy érezte Boriska, mintha a tulajdon sorsáról volna szó.

A szánhoz közeledett, és néhány óráig Evka szomszédságában lovagolt, csevegett vele Raskovról, az öreg és fiatal Novoviejszki úrról, Boszka Zsófiáról, és végre a tájékról, mely mindig vadonabb, mindig iszonyúbb, mindig pusztább lett. A pusztta már közvetlenül Chreptiov mögött kezdődött, de a szemhatáron legalább hébe-hóba füstoszlop emelkedett föl, mely egy kunyhót, emberi lakó helyet jelzett. Itt azonban semmi nyoma nem volt az embernek, és ha Boriska nem tudja, hogy Raskov felé lovagol, hol emberek laknak és lengyel őrség tanyázott, azt hihette volna, hogy ismeretlen pusztákba, idegen országokba, a világ végére vezetik őt.

Körülnézett a tájékon, önkénytelenül megállt és csakhamar elmaradt a szántól és az egész szakasztól. Azya rövid idő múlva hozzá jött, és mivel a vidéket jól ismerte, megmutatta neki a különböző helyeket és megnevezte azokat.

De ez nem sokáig tartott, mivel a föld gőzölni kezdett. A télnek ezeken a déli tájakon nyilván nem volt az az ereje, mint az erdős Chreptiovban. Ugyan volt még egy kevés hó a szakadékokban és mélyedésekben, a sziklagerinceken és a magaslatoknak északra néző hajlatain, de a földet nem borította hó általánosságban, sőt alacsony bozótok földték, vagy nedves, hervadt fűtől csillogott. E füvek közül könnyű, fehéres párázat emelkedett föl, és tova húzódott a földön, úgy hogy nagy víztükrökhöz hasonlított, melyek

a völgyeket betöltötték és a rónát messze elöntötték, aztán ez a párázat fölemelkedett és egyre följebb szállt, úgy hogy a nap fényét eltakarta és a fényes napot komor ködre változtatta.

— Holnap eső lesz — mondá Azya.

— Csak ma ne essék. Mennyire van még Raskov?

Tuchay-bejovics a legközelebbi, a ködtől alig fölismerhető pontra pillantott és felelé:

— Innét már közelebb van Raskovig, mint vissza Jampolba.

És mélyen föllélegzett, mintha nagy teher esett volna le válláról.

Ebben a pillanatban a szakasz felől lódobogás hallatszott, és egy lovas bukkant föl a ködben.

— Halim! Megismertem őt! — kiáltá Azya.

Halim elérte Azyát és Boriskát, leugrott a lóról és meghajtá magát a fiatal tatár előtt.

— Raskovból? — kérdé Azya.

— Raskovból, uram! — felelé Halim.

— Mi hír ott?

Az öreg Boriskára emelte rújt, kimondhatatlan fáradalmaktól lesoványodott arcát, mintha azt akarná kérdezni, vajjon szabad-e az ő jelenlétében beszélnie, de Tuchay-bejovics azonnal mondá:

— Beszélj félelem nélkül! Elvonultak-e a csapatok?

— Úgy van, uram. Csak egy maroknyi maradt ott.

— Ki vezette őket?

— Novoviejszki úr.

— Piotrovicsék a Krimbe mentek?

— Már régen. Csak a két nő és az öreg úr van velük.

— Hol van Krycsynszki?

— A folyón túl. Vár!

— Ki van vele?

— Adurovics a pandúrjával. Mind a ketten fejet hajtának előtted, Tuchay-bej fia, és kezedbe ajánlják magukat ők és mindazok, akik még nem érkeztek meg.

— Jó — mondá Azya és szeme fölzámlott. — Repülj Krycsynszkihez és parancsold meg neki, hogy foglalja el Raskovot.

— Legyen meg a te akaratod, uram!

Halim egy pillanat múlva lován temett és eltűnt a ködben,

mint a kísértet... Iszonyatos, baljóslatú fény ragyogott Azya arcán. A döntő pillanat, a várakozás pillanata, legnagyobb boldogságának pillanata elérkezett... Szíve úgy dobogott, hogy lélegzete elállt... Egy darabig hallgatagon lovagolt Boriska mellett, és mikor érezte, hogy hangja nem mondja föl a szolgálatot, csak akkor fordítá oda mélyen beesett, villogó szemét és mondá:

— Most nyíltan akarok beszélni kedvességeddel...

— Hallom — viszonzá Boriska és fürkészőleg nézett reá, mintha olvasni akarna elváltozott arcában.

MÁSODIK FEJEZET.

AZYA oly közel hajtá lovát Boriska almás szürkéjéhez, hogy kengyelvasával csaknem az övét érintette, és így lovagolt mellette hallgatagon még egy darabig. Egészen le akart csillapulni és csodálkozott, hogy oly nehezen találhat nyugalmat, mikor Boriska az ő hatalmában volt és nem volt emberi erő, mely elragadhatta volna tőle. De ő maga is alig tudta, hogy minden valószínűség dacára és habár a valóság az ellenkezőt látszott mondani, a reménység egy kis szikrája izzott benne, hogy a megkívánt asszony viszonszereléssel ajándékozhatja meg őt. Bár gyöngye volt ez a remény, az a kívánság, hogy így legyen, oly hatalmas volt, hogy a hideg rázta őt. A megkívánt nő nem tárja ki karját, nem fog karjába rohanni, nem mondja ki e szavakat, melyekről egész éjjeleken álmodott: «Azya, a tied vagyok!», nem fog ajkaival az ő száján csüngeni, azt tudta... De miként fogadja majd szavait? Mit szól? Elveszít-e minden érzelmet, mint a galamb az ölyv karmai között? És megfoghatja-e magát, mint az elhagyott galambocska átengedi magát az ölyvnek? Irgalomért rimánkodik-e könnyek között, a rémület kiáltásával tölti-e be a pusztát? Mindebből több vagy kevesebb fog-e történni?... Ilyen kérdések tomboltak a tatár fejében. És mégis elérkezett az idő, midőn a színeskedésnek, a látszatnak meg kellett szünnie, midőn igazi, iszonyatos arcát kellett megmutatnia... Ez volt a félelem! ez a nyugtalanság! még egy pillanat, és minden megtörtént!

Végre ez a tompa félelem a tatár lelkében azzá változott, amivé a vadállat félelme többnyire változik, dühvé... És ő maga szította ezt a dühöt. «Bármilyen történjék is — gondolta magában — ő az

enyém, egészen enyém, enyém lesz még ma, és enyém holnap, és aztán nem tér vissza többé férjéhez, hanem nálam marad»...

Erre a gondolatra szilaj, őrzöngő öröm fogta el és hirtelen oly hangon mondá, mely maga előtt is idegenszerűen csengett:

— Kedvességed nem ismert máig engem!...

— Ebben a ködben oly elváltozottan cseng a kegyelmed hangja — mondá Boriska kissé megijedve — hogy valóban azt hiszem, más valaki beszél.

— Mohilovban nincsenek csapatok, Jampolban se, Raskovban sem! Egyedül én vagyok itt az úr... Krycsynszki, Adurovics és a többiek az én rabszolgáim, mivel én uralkodójuk fia vagyok, én vagyok vezérök, én a legfőbb mirzájuk, én vagyok vezetőjük, mint Tuchay-bej vezetőjük volt, én vagyok kánjuk, egyedül enyém a hatalom, és itt minden hatalmamban van...

— Miért mondja ezt kegyelmed?

— Kedvességed nem ismert engem máig... Raskov nincs messze... Tatár hetman akartam lenni és a köztársaságnak szolgálni, de Szobieszki úr nem akarta... Nem akarok többé lipek lenni, más parancsnokság alatt szolgálni, magam akarok nagy csapatokat vezetni Doros ellen, vagy a köztársaság ellen, amint kedvességed akarja, amint kedvességed parancsolja!...

— Amint én parancsolom?... Azya! mi van kegyelmeddel?...

— Az van velem, hogy ezek itt mind az én rabszolgáim, és én a te rabszolgád! Mit nekem a hetman! Mit az ő engedélye, az ő ellenkezése! Mondj egy szót, és Akermant¹ kedvességed lábaihoz teszem, és a Dobrudzsát, és ezek a hordák, amelyek itt laknak, és azok, melyek a Vad Mezőkön bolyonganak, és azok, melyeknek szanaszét vannak téli szállásaik, mind a te rabszolgáid lesznek, mint én a te rabszolgád vagyok!... Parancsolj és én fölmondom a krimi kánnak az engedelmisséget, és fölmondom a szultánnak is az engedelmisséget, és karddal támadok rájuk és a köztársaságnak segítséget nyujtok, és új hordát alapítok ezen a vidéken, amelynek kánja én vagyok, és fölöttem egyedül te lehetsz, egyedül neked szolgálok, hogy kegyelmedért, irgalmadért esedezzek!

¹ Akerman = egy kerület Besszarábiában.

Így szólván, lehajolt nyeregtakarójára, derékon fogta a megrémült és szavaitól elkábult asszonyt és rekedt hangon gyorsan folytatá:

— Nem tudtad, hogy egyedül téged szeretlek!... És hogy mennyit szenvedtem!... És én így is elviszlek téged!... Már az enyém vagy és az enyém maradsz! Senki se ragad el karjaim közül!... Te enyém vagy!... te enyém vagy! te enyém vagy!

— Jézus Mária! — kiáltá Boriska.

Ő pedig karjai közé szorította, mintha meg akarná fojtani... Rövid lélegzet emelé keblét, szeme elhomályosult, végre kihúzta őt a kengyelből, a nyeregtakaróból, és maga elé ültette, keblét az övére szorította, és szederjes ajkai sóváran kinyíltak, mint a hal szája, és az ő száját kezdték keresni.

Boriska nem kiáltott, de váratlan erővel ellenállást fejtett ki. Küzdelem kezdődött köztük, melyben csak elfojtott lélegzetök volt hallható. A férfi erőszakos mozdulatai és arcának közelsége visszaadták lélekjelenlétét. A tisztánlátás pillanata jött reá, mint a vízbe-fúlónál szokott történni. Egy csapásra minden a legélesebb világosságban tudomására jutott. Hogy lába alatt a föld megnyílt és feneketlen mélység tárult föl alatta, amelybe a férfi erőszakkal húzta őt; látta szerelmét, árulását, borzasztó sorsát, gyöngeségét, tanácstalanságát; félelmet, iszonyatos fájdalmat és kint érezett, és egyúttal mérhetetlen fölháborodás, düh és bosszú lángja lobogott föl benne. Oly nagy volt a bátorság ennek a lovagias gyermeknek, a köztársaság legbátrabb lovagja választott feleségének a lelkében, hogy ő maga ebben a borzasztó pillanatban azt gondolta először: «Bosszúld meg magadat!», és csak aztán: «Mentsd meg magadat!» Lelkének minden erejét megfeszíté, és mindent csodálatos világossággal látott. A küzdelem közben a férfi testén valami fegyvert kezdett keresni kezével és végre egy keleti pisztolynak szarvgombjára talált; de egyúttal elég lélekjelenléte volt arra gondolnia, hogy ha a pisztoly meg volna is töltve, ha sikerülne a kőre csattan-tania, mielőtt kezét visszahúzhathná, mielőtt a csövet fejére irányozhathná, a férfi kétségtelenül megragadná kezét és így a menekülés utolsó eszközétől foszthatná meg — s elhatározta, hogy másképp jár el.

Mindez csak egy pillanatig tartott. A férfi tényleg valami csinyt sejtett és villámgyorsasággal eléje nyujtá kezét, de nem tudta kiszámítani mozdulatait, s így kezök lecsúszott egymás mellett, és

Boriska ifjú, erős kezének egész kétségbeesett erejével szeme közé ütött pisztolyának agyával.

Az ütés oly iszonyatos volt, hogy Azya még kiáltani se tudott és hanyatt esett, esésében Boriskát is magával húzván.

Boriska a legközelebbi pillanatban fölemelkedett, fölugrott almás szürkéjére és viharként vágatott a Dniesztrrel ellenkező oldalon a messze pusztába.

Ködös kárpit ereszkedett le mögötte. Az almás szürke leereszté fülét és vakon rohant át sziklákon és szakadékokon, a lejtőkön és hajlatokon. Minden pillanatban valami hasadékba bukhatott, minden pillanatban szétzúzódhatott a ló és lovása a sziklacsúcsokon, de Boriska nem gondolt semmivel; a legnagyobb veszély a lipekek és Azya voltak reá nézve... Különös dolog! Most, mikor megszabadítá magát a ragadozó állat kezéből, és mikor az valószínűleg holtan feküdt a sziklák között, minden érzelme fölött a félelem uralkodott. Most, mikor arcával az állat sörényén feküdt és úgy száguldott a ködben, mint a farkasoktól üldözött őzike, jobban félt Azyától, mint abban a pillanatban, midőn karjaiban feküdt, és félelmet, bágyadságot érzett, és azt, amit egy gyöngye gyermek érez, aki eltévedt Isten széles világán, egyedül, elhagyatva. Síránkozó hangok emelkedtek szívében, és nyögve, félénken panaszkodva, segítségért kiáltva mondák:

— Mihály, segíts!... Mihály, segíts!...

Az almás szürke tovább száguldott, csodálatos ösztöntől vezelve ugrált a szakadékokon át, hajlékony mozdulattal elkerülte a kiálló sziklaéleket, míg végre a köves talaj megszűnt kongani patái alatt: nyilván a nyílt «lyugák» egyikére ért, melyek a sziklák között itt-ott tovahúzódtak.

Izzadság borítá az állatot; orrlikai kitágultak, de azért tovább futott.

— Hová fussak? — gondolá Boriska.

És ebben a pillanatban azt mondá magában:

— Chreptiovba!

De a félelem újra elszorítá szívét e hosszú, iszonyatos pusztaságokon keresztülvivő út gondolatára. Csakhamar eszébe jutott az is, hogy Azya Jampolban és Mohilovban lipek szakaszokat hagyott. A lipekek kétségtelenül mind össze voltak esküdvé; mindnyájan Azyának szolgáltak, és bizonynyal elfognák és Ras-

kovba vinnék őt; azért mélyen a pusztába kellett mennie, és csak aztán észak felé fordulnia és a Dniesztr mellett fekvő helységet megkerülnie.

Annál inkább ezt az útat kellett választania, mivel az üldözők okvetetlenül a part menti útat választanák, míg ő a tág pusztában talán valamely lengyel parancsnokságra bukkanhatott, mely őt az erődbe visszavezeti.

A szürke nyargalása fokenként lassúbbá lett. Boriska, mint tapasztalt lovas azonnal megértette, hogy időt kell engednie a pihe-
nésre, mivel különben összeroskadna. Ő is érezte, hogy elveszne, ha ebben a pusztaságban ló nélkül maradna.

Megállítá futását és egy darabig lépésben ment tovább. A köd eloszlott, de a szegény állat egészen forró párában volt.

Boriska imádkozni kezdett.

A ködben tőle néhány száz lépésnyire hirtelen lónyerítés hallatszott.

Ekkor haja fején az égnek meredt.

— Az enyém összeroskad, de azok is összeroskadnak! —
mondá hangosan.

És lovát ismét sietésre ösztökélte.

A szürke egy darabig úgy repült, mint a galamb, melyet a ráró üldöz, és ismét sokáig futott, csaknem erejének kimerüléseig. De a távoli nyerítés még mindig hallatszott mögötte, és ebben a nyerítésben, mely a ködön át hallatszott, valami végtelenül vágyakodó és fenyegető volt. Az első félelem pillanata után Boriskának az a gondolata támadt, hogy ha ezen az üldöző lovon valaki ülne, az állat nem nyerítene, mivel a lovas elhallgattatná nyerítését, hogy el ne árulja magát.

— Nincs másképp, az Azya lova — gondoló Boriska.

Kivette mind a két pisztolyt a kötőfékből, de ez főlöleges óvatosság volt. Csakhamar csillogni látta a ritka ködön keresztül, Azya lova lengő sörénnyel és kitágult orrlikakkal rohant oda. Mikor az almás szürkét megpillantotta, ugrálva, kurtán és szaggatottan nyerítve közeledett, és az almás szürke rögtön válaszolt neki.

— Csött! csött! — kiáltá Boriska.

Az állat, mely megszokta az emberi kéz követését, közeledett és meg hagyta fogni a kantárszárat. Boriska égre emelé szemét és mondá :

— Isteni oltalom!

Azya lovának megfogása valóban rendkívül kedvező szerencsés eset volt reá nézve. Most már nála volt az egész szakasznak két legjobb lova; azonkívül a lovakat fölválthatta és végre Azya lovának távolléte biztosságot nyújtott neki, hogy az üldözők nem fognak hamarosan elindulni. Ha a ló az egész szakasz után ment volna, a lipekek, e látványtól nyugtalanítva, kétségtelenül azonnal visszatérnek, hogy vezetőjüket keressék; most előrelátható volt, hogy eszökbe se jut, miképp Azyával valami történt, és hogy csak akkor indulnak el keresésére, ha túlságos hosszú távolmaradása nyugtalanítja őket.

— Akkor már messze leszek innét! — tette hozzá gondolatban Boriska.

Itt másodszor eszébe jutott, hogy Azya szakaszai Jampolban és Mohilovban vannak.

— A tág pusztában körül kell mennem és a folyótól távol kell maradnom, míg Chreptiov tájékán nem leszek. Ravaszul vett körül ez a borzasztó ember, de Isten meg fog menteni!

Igy gondolkozván, bátorságot merített és a továbbutazáshoz előkészületeket tett. Azya nyergében egy muskétát, puskaporos szarut, egy kis zacskó golyót és egy kis zacskó kendermagot talált, melyet a tatár folytonosan rágcálni szokott. Boriska rövidebbre húzta a kengyelt, hogy neki megfelelően és azt gondolta, hogy az egész úton, mint a madár, ebből a magból táplálkozik, melyet gondosan megőrzött.

Elhatározta, hogy elkerüli az embereket és a kunyhókat, mivel ezeken a pusztákon minden embertől inkább rosszat, mint jót lehet vární. Szívét az a gondolat aggasztotta, mivel táplálja lovát? De ha ő maga kaparná is ki a füvet a hó alól és a mohot a szikla-hasadékokból, mi lesz, ha az ártalmas fűtől és a terhes úttól összeroskdnának? Hiszen nem kímélhette a lovakat...

A második félelem az volt, vajjon nem téved-e el a pusztaságban? Könnyű volt az útat megtalálnia, ha a folyó mentén lovagolt, de ezt az útat nem volt szabad választania. Ha a homályos, végtelen, úttalan pusztába kilovagolt, hogyan tudhatta volna meg, vajjon északra vagy más irányba lovagoljon-e, ha a ködös, napfénytelen napok és csillagtalan éjszakák jönnek? Hogy a pusztá

tele volt ragadozó állatokkal, az kevesebb gondot okozott neki, mivel bátorság volt merész szívében, és volt — fegyvere. A farkasok, melyek csapatokban húzódtak, veszélyesek lehettek ugyan, de általában inkább félt az emberektől, mint az állatoktól, és leginkább az eltévedéstől.

— Ha! Isten majd megmutatja nekem az útat, és megengedi, hogy Mihályhoz visszatérjek! — mondá hangosan.

Keresztet vetett magára és ruhája ujjával letörlé a nedvességet képéről, melytől halvány arca fázott, éles szemével körülnézett a tájékon és megsarkantyúzta lovát.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK FEJEZET.

TUCHAY-BEJOVICSTOT senkinek se jutott eszébe keresni. Ő pedig fölült, körülnézett a tájékon és megérteni iparkodott, mi történik vele.

De csak mintegy ködön át látott; reá jött, hogy csupán egyik szemével lát, és ezzel is csak homályosan. A másik ki volt ütve vagy vér borította.

Azya arcához emelte kezét. Ujjai vércsomókra találtak, melyek megaludva függtek szakállán; szája is vérrel volt teli, mely megfulladással fenyegette, úgy hogy föl kellett köhögnie és kiköpnie; e köpésnél iszonyatos fájdalom cikázott át arcán, ujjait arcához emelte; de csakhamar fájdalmas nyögéssel visszahúzta őket.

Boriska ütése orrának felső részét összezúzta és az arcsontot megsebesítette.

Egy darabig mozdulatlanul ült; aztán szemével, melylyel még sejtett egy kissé valamit, körül kezdett nézni, és mivel a hegy hasadékában egy hócsíkot pillantott meg, oda mászott, vett egy maréknyit belőle, és szétronsolt arcára tette.

Ez azonnal nagy enyhülést szerzett neki, s mikor a hó elolvadt és vörös csöppekben szakállá közé folyt, ismét vett egy maréknyit és újra izzó arcára tette. Enni is kezdte a havat, mivel enyhületet szerzett neki. Egy idő múlva a roppant teher, melyet fején érzett, sokkal könnyebb lett, és Azyának eszébe jutott minden, ami történt. De az első pillanatban se dühöt, se haragot, se kétségbeesést nem érzett. A testi fájdalom eltompított minden más érzést és csak a gyors menekvés utáni vágyat hagyta hátra.

Azya még néhány marék havat lenyelt s aztán lovát kezdé

keresni; de a ló nem volt ott; ekkor megértette, hogy ha nem akar addig várni, míg a lipekek érte jönnek, gyalog kell mennie.

Tehát mind a két kezével a földre támaszkodott és megpróbált felállni; de felordított fájdalomában és ismét lerogyott.

Igy ült jó óra hosszáig, aztán újra hozzá látott erőlködéséhez! Ezúttal sikerült neki annyiban, hogy fölemelkedhetett, és hátát a sziklának támasztva, lábain állhatott; de mikor arra gondolt, hogy a támasztékot elhagyja és egy lépést kell előre tennie, először egyet, aztán a másodikat és harmadikat, és ki kell mennie a nagy, tág pusztaságba, a tehetetlenség és borzalom érzete oly erővel fogta el őt, hogy csaknem ismét lerogyott.

De erőt vett magán, kihúzta kardját, reá támaszkodott és lassan előre vonszolta magát. Sikerült. Néhány lépés után azt érezte, hogy lábának és egész testének meg van az ereje, hogy teljesen azoknak ura, és hogy csak fejében van némi kábultság, és mint egy óriási mérleg, hol jobbra, hol balra — hol előre, hol hátra inog ide s tova. Olyasmit is érezett, mintha ezt a nehéz, ingó fejet szokatlan óvatossággal és szokatlan félénkséggel hordozná, hogy a földre ne essék és a kővön szét ne loccsanjon.

Feje néha egészen forogni látszott vele, mintha körben körül akarná őt hurcolni. Majd ismét elsötétült egyetlen szeme előtt; ilyenkor mind a két kezével kardjára támaszkodott.

De a szédülés lassankint elmúlt — a fájdalom ellenben folyvást fokozódott — és homlokába, szemébe, egész fejébe nyilamlott, úgy hogy nyöszörgő üvöltés szakadt föl Azya kebléből.

A sziklák viszhangja visszaverte nyögését és így bandukolt a pusztában véresen, iszonyatot keltően, inkább vampirhoz, mint emberhez hasonlóan.

Már alkonyodni kezdett, mikor lódobogás hangzott feléje.

A lipekek egyik vezetője volt, aki oda lovagolt, hogy a parancsokat átvegye.

Ez este még Azyának volt annyi ereje, hogy az üldözést megparancsolja, de aztán mindjárt lefeküdt a bőrökre és a három következő napon senki mást nem láthatott, mint a görögöt, az ő seborvosát, aki sebeit bekötözte, és Halimot, aki a seborvos mellett volt. Csak a negyedik napon nyerte vissza beszélő tehetségét, és ezzel együtt a legutóbbi események tudatát.

Lázás gondolatai azonnal Boriska után siettek. Látta őt, amint a sziklák közt, a pusztán át tova sietett; úgy tűnt föl neki, mint a madár, mely elrepült, hogy vissza ne térjen; látta bemenni Chreptiovba; látta férjének ölelései közt és e látványra a sebnél is kegyetlenebb fájdalom, és ezzel a vágy, és a vágygyal a szenvedett vere-ség miatti szégyen fogta el.

— Elszökött! elszökött! — ismétlé szakadatlanul s a düh fojtogatással, és öntudatának elvesztésével fenyegette őt. «Jaj!» — felelé Halimnak, mikor az meg akarta őt nyugtatni és arról biztosította, hogy Boriska nem menekülhet meg az üldözés elől — és lábával lerugta a bőroket, amelyekkel az öreg tatár őt betakarta, késsel fenyegette őt és a görögöt — és úgy üvöltött, mint egy vad állat — fölugrott, hogy maga siessen utána, hogy elfogja s aztán haragjában és vad szerelmében saját kezével megfojtsa őt.

Majd ismét félre beszélt lázában: azt kiáltotta Halimnak, hogy hozza el a kis lovag fejét oly gyorsan, amint csak lehet, és feleségét megkötözve zárja mellé a kamarába. Majd ismét vele beszélt, kért, fenyegetőzött; majd lázas képzeletében feléje nyújtá kezét, hogy magához húzza őt, és végre mély álomba merült, és nem ébredt föl éjjel-nappal. Aztán, mikor az álom eltűnt, a láz is teljesen elhagyta őt, és Krycsynszkivel és Adurovicscsal beszélhetett.

Ezek siettek vezetőjüket látni, mivel nem tudták, mitévők legyenek. A csapatoknak, melyek a fiatal Novoviejszki vezetése alatt kivonultak, ugyan nem kellett két hét előtt visszatérniök, de mégis megtörténhetett, hogy ha nem találtak senkire, korábban visszatérnek. Valójában Krycsynszki és Adurovics a köztársaságnak akartak újra szolgálni, de Azya vezette az egész mozgalmat; egyedül ő adhatott nekik ujjmutatást, mit kell tenniök minden esetben; egyedül ő magyarázhatta meg nekik, melyik részen van a legnagyobb haszon, s vajjon azonnal visszatérjenek-e a szultán földjére, vagy vajjon színeskedjenek-e, és meddig kell megőrizniök azt a látszatot, mintha a köztársaságnak szolgálnának? Mind a ketten jól tudták, hogy végre Azya is el akarja árulni a köztársaságot, de azt sejtették, azt parancsolja nekik, hogy árulásukat csak a háború kezdetekor hozzák nyilvánosságra, hogy annál eredményesebb legyen. Azonkívül az ő utasításai parancs voltak reájuk nézve, mivel vezetőjükké tolt a föl magát, mint az egész dolog feje, mint a legfurfan-

gosabb, a legbefolyásosabb, végre mint Tuchay-bejnek, az egykor valamennyi hordánál messze híres vitéznek fia.

Igy aggodalmasan, a legmélyebb alázattal álltak ágyánál és bár gyöngye volt, bekötött arccal és félszemmél, de már teljesen egészen üdvözlé őket. És bevezetésül mindjárt így szólt nekik.

— Beteg vagyok. Az asszony, akit el akartam rabolni és magamnak megtartani, kiszabadítá magát hatalmamból, és pisztolyomnak agyával megsebesített. Volyodyjovszki parancsnok felesége volt... hogy a pestis vigye el őt, őt és minden nemzetségét!

— Legyen úgy, amint mondog! — felelé a két lovas kapitány.

— Adjon Isten nektek, híveknek, szerencsét és boldogságot!

— Neked is, uram!

Most arról kezdtek tárgyalni, mitevők legyenek.

— Nem szabad késlekednünk, és nem szabad a szultán szolgálatát a háborúig elhalasztanunk — mondá Azya — mivel az után, ami ezzel az asszonynyal történt, nem bíznak többé bennünk, hanem karddal törnek ellenünk. De mielőtt azt tennék, támadjuk meg a várost és gyujtsuk föl Isten dicsőségére! A maroknyi katonaságot, mely itt maradt, és a lakosokat, akik a köztársaság alattvalói, foglyul ejtjük, megosztozunk az oláhok, örmények és görögök vagyonán és a Dniesztren túl a szultán földjére megyünk.

Krycsynszki és Adurovics szemében, kik már régebb idő óta a legvadabb hordával rabolva húzódtak ide s tova és egészen elvadtak, tűz villant föl.

— Köszönjük neked, uram — mondá Krycsynszki — beeresztettek ide a városba, melyet Isten most kezünkbe ad...

— Novoviejszki nem állt nektek ellent? — kérdé Azya.

— Novoviejszki tudta, hogy átpártolunk a köztársasághoz és azt is tudta, hogy te közeledel, hogy velünk egyesülj, azért barátoknak tekintett bennünket, amint barátnak tekint téged is.

— A moldvai parton voltunk — veté közbe Adurovics — de mint vendégek hozzá lovagoltunk és ő úgy fogadott bennünket, mint nemeseket, mivel így szólt: «Ezzel a tettel lemostátok a régi bűnöket, és mivel a hetman Azya kezességére megbocsát nektek, nekem nem illik reátok haragudnom». Sőt azt akarta, hogy vegyünk szállást a városban, de mi azt mondtuk: «Azt nem tesszük, mielőtt Azya, Tuchay-bej fia, meg nem hozza a hetman engedélyét»...

És mikor ő elment, még egyszer lakomát adott és megkért, hogy vigyázzunk a városra...

— Ama lakománál — tette hozzá Krycsynszki — láttuk atyját és az öreg asszonyt, aki férjének hazatértét várja a fogságból, és azt a kisasszonyt, akit Novoviejszki nőül venni szándékozik.

— Ah! — mondá Aza — még nem gondoltam reá, hogy mindnyájan itt vannak... És Novoviejszka kisasszonyt én hoztam magammal!

Tenyérébe tapsolt, és mikor Halim rögtön megjelent, mondá neki:

— Lipekjeim, mihelyt a lángokat a városban fölcsapni látják, a katonákat, akik az erődben vannak, tüstént támadják meg vagy mészárolják le; az asszonyokat és az öreg nemest kötözzék meg és őrizzék jól, míg további parancsokat nem adok.

Igy szólván, Krycsynszkihez és Adurovicshoz fordult:

— Én magam nem segíthetek nektek, mivel gyöngé vagyok, de lóra akarok ülni és nézni. Most pedig, kedves társak, lássatok hozzá, lássatok hozzá!

Krycsynszki és Adurovics rögtön az ajtóhoz rohantak, ő követte őket, lovat hozatott és a cölöpzethez lovagolt, hogy a fellegvárból nézzen le arra, ami a városban fog történni.

Egy csapat lipek a sáncon a cölöpzet fölé mászott, hogy a vérfürdő látványában gyönyörködjék. Mikor Novoviejszki katonái, kik nem vonultak ki a pusztába, látták, mint gyülekeznek a lipekek, azt hitték, valami látnivaló van a városban, s a félelem vagy gyanú árnyéka nélkül középük elegyedtek. Egyébiránt ebből a gyalogságból alig volt húsz ember jelen, a többi a városban és a csapszékekben volt.

Eközben Adurovics és Krycsynszki pandúrjai egy pillanat alatt elszéledtek a városkában. Csaknem kizárólag lipekek és cseremiszek voltak, tehát a köztársaságnak korábbi lakói, részben nemesek is, de mivel már régen elhagyták a korona területét, vándoréletük ideje alatt hasonlók lettek a vad tatárokhoz. Ócska felöltöik elszakadtak, azért általában báránybőrbe voltak öltözködve, gyapjával kifelé, melyet mezítelen, a pusztá viharaitól és a tábori tüzek füstjétől aszott testükön viseltek; de fegyvereik jobbak voltak, mint a vad tatárokéi, mindnyájoknak volt kardjuk, mindnyájuknak tűzben megkeményí-

tett ijuk, és sok tűzi fegyverök. De arcukon ugyanaz a kegyetlenség, ugyanaz a vérszomj látszott, mint testvéreik arcán a Dobrudzsában, Bialyogrodban vagy a Krimben.

Ezek most mind elszéledtek a városkában és iszonyatos kiabálással a legkülönfélébb irányban bebarangolták, mintha a kiáltásokkal kölcsönösen gyilkosságra és rablásra akarnák tüzelni egymást. De habár közülök sokan tatár módra már a foguk közé fogták a kést, a lakosság, mely mint Jampolban oláhokból, örményekből, görögökből és részben tatár kereskedőkből állott, még mindig minden bizalmatlanság nélkül nézte őket. Az árusátrak nyitva voltak; a kupeczek boltjaik előtt törökösen a padokon ültek és az olvasót morzsolgatták. A lipekek ordítózása csak azt eredményezte, hogy kíváncsiabban nézték őket abban a hitben, hogy harci játékokat rendeznek.

Hirtelen a piac sarkain füstoszlopok emelkedtek föl és a lipekek szájából oly iszonyú üvöltés hallatszott, hogy az oláhokat, örményeket és görögöket, asszonyokat és gyermekeket sápadt félelem fogta el.

Most nyílzápor is szakadt a nyugodt polgárságra. Jajveszék-lésük, a gyorsan bezárt ajtók és ablakok csapkodása összevegyült a lovak dobogásával és a rablók ordításával.

A piac megtelt füsttel. Minden felől az hallatszott: «Tűz! tűz!» A boltokat és házakat feltörték, a megrémült asszonyokat hajuknál fogva kivonszolták, az edények, szattyánok, árúcikkek, ágyneműk az utcára repültek és a toll felhő gyanánt szállt fölfelé; a leölt férfiak nyögése, a kutyák visítása és üvöltése, a marha bőgése, melyet a tűz a hátulsó épületekben megtámadt; a lángok lobogása, melyek a sötét füstoszlopok háttérében még nappal is láthatók voltak, mindig magasabbra csapott az égen.

Az erődben pedig Azya rablói mindjárt a mészárlás kezdetén a legnagyobb részt fegyvertelen katonákra rohantak.

Harc alig volt; számtalan kést döftek váratlanul minden lengyel kebelbe; aztán levágták a szerencsétleneknek a fejét, és Azya lovának lábai elé rakták.

Tuchay-bej fia a lipekek legnagyobb részének megengedte, hogy lemenjenek és a testvérek véres munkájában részt vegyenek; ő maga ott állt és nézett.

A füst eltakarta Krycsynszki és Adurovics munkáját; a tüzek gőze az erődig hatolt; a város föllobbant, mint egy óriási máglya, és a füst eltakarta a látványt; csak időről-időre hatolt a füstön keresztül egy fegyver lövése, mint a villám a felhőben, időről-időre villant föl egy menekülő férfi vagy egy csapat üldözéssel foglalkozó lipek.

Azya mozdulatlanul állt és nézett, szívét öröm töltötte el; kegyetlen mosoly torzítá el ajkait és fehér fogai kimeredtek közülök — olyan mosoly, mely annál rettentőbb volt, mivel a száraz seb fájdalomával vegyült össze. És az öröm mellett büszkeség hullámozott a lipek szívében. Hiszen leveté magáról a színeskedés terhét, először engedett szabad folyást a gyűlöletnek, melyet esztendőkön át titkon hordott magában; most ismét igazi Azyának érzé magát, Tuchay-bej fiának.

De egyúttal vad fájdalom támadt benne, hogy Boriska nem látja ezt az égést, ezt a mészárlást, hogy nem láthatja őt új hívátásában. Szerette őt, és szívében mégis szilaj vágy tombolt, hogy bosszút álljon rajta. «Ha ő itt állna lovam mellett — gondolta magában — hajánál fogva tartanám és lábammal rugnám őt, s aztán magamhoz venném és megcsókolnám, és ő az én, az én, az én... rabszolgám lenne!...»

A kétségbeeséstől csak az a reménység óvta meg őt, hogy az a szakasz, melyet az üldözésre kiküldött, vagy azok, akik útközben elmaradtak, visszahozzák őt. Úgy kapaszkodott ebbe a reménységbe, mint a vízbefúló a deszkába, és erőt adott neki. El se tudta képzelni a végleges lemondás gondolatát, hanem élénken arra a pillanatra gondolt, mikor őt visszanyeri és a magáévá teszi.

A kapunál állt, míg a lemészárolt város csendes nem lett; ez hamar megtörtént, mivel Adurovics és Krycsynszki csapatai csaknem annyi főből állottak, mint az egész város — és csak a tűz tartott tovább az emberek nyögésénél, és még estig dühöngött. Azya lecsúszott a lóról és lassú léptekkel a tágas szobába ment; a közepén báránybőröket terigettek le számára, leült és a két lovas kapitány megérkezésére várakozott.

Csakhamar megérkeztek, és velük a századosok. Mindenkinek arca örömtől ragyogott, mivel a zsákmány fölülmúlta várakozásukat. A városka a parasztlázadás óta nagyot lendült és vagyonos volt.

Mintegy száz fiatal asszonyt és egy csapat tízévesnél idősebb gyermekeket is zsákmányoltak, kiket a Kelet bazarjaiban kedvezően eladhattak. A férfiakat, öreg asszonyokat és gyermekeket, kik nem voltak képesek hosszú utakat megtenni, leöldösték. A lipekek keze embervértől párologott, és birkabőreiken égésszag volt érezhető. Mindnyájan Azya körül ültek és Krycsynszki így kezdé:

— Csak egy kis rakás hamu marad utánunk... Mielőtt a parancsnokságok visszatérnek, még kivonulhatunk Jampolba, hol éppen annyi holmi van, mint Raskovban.

— Nem! — felelé Tuchay-bej fia — Jampolban az én embe-
reim vannak, akik lángba borítják majd a várost. Most a kán és a szultán földjére kell mennünk.

— Amint parancsolod! Dicsőséggel és zsákmánnyal térünk haza! — mondák a lovas kapitányok és vezetők.

— Itt az erődben még asszonyok vannak, és az a nemes, aki engem fölnevelt — mondá Azya — jutalom illeti meg őt.

Igy szólván, tenyerébe tapsolt és megparancsolta, hogy a foglyokat vezessék be.

Azonnal előhozták őket: Boszkiné asszonyt, ki könnyben úszott, Zsófiát, ki fehér volt, mint a vászon, Evkát és az öreg Novoviejszki urat. Keze és lába faháncscsal volt megkötözve. Mindnyájan eliszonyodtak, de még inkább álmélkodtak azon, ami történt, és ami teljesen érthetetlen volt előttük. Csupán Évike sejté homályosan, habár találgatásokba merült Volyodyjovszkiné sorsa miatt, hogy miért nem mutatkozott eddig Azya, miért vittek végbe mészárlást a városban és miért kötözték meg őket, mint rabszolgákat; hogy az ő elrablásáról van szó, hogy Azya szinte őrjöng az iránta való szerelemtől, és mivel kevélységében nem akarta atyját megkérni az ő keze miatt, elhatározta, hogy erőszakkal elrabolja őt. Mindez iszonyú volt ugyan magában véve, de Evka leg-
alább nem reszketett a saját életéért.

A foglyok, akiket ide hoztak, nem ismerték meg Azyát, mivel arca egészen be volt kötve. De a félelem annál inkább megragadta az asszonyokat, mivel az első pillanatban azt hitték, hogy vad tatárok valami megfajthetetlen módon megsemmisítették a lipekeket és elfoglalták Raskovot. Csak Krycsynszki és Adurovics megpillantása győzte meg őket arról, hogy a lipekek kezében vannak.

Egy ideig szótlánul néztek egymásra, végre az öreg Novoviejszki úr bizonytalan, de erős hangon mondá:

— Kinek kezében vagyunk?

Azya leoldá a kötelékeket fejről, és arca, mely vadsága dacára egykor szép volt, örökre eltorzultnak látszott, az összetört orrsonttal és a kékesfekete folttal egyik szeme helyén; iszonyatos arc, melyet hideg boszúsomj és görcsös rángatózásokhoz hasonló nevetés jellemezett. Egy darabig még hallgatott, aztán az öreg nemesre szegye izzó szemét és felelé:

— Az enyémben: Tuchay-bej fiának a kezében!

De az öreg Novoviejszki megismerte őt, mielőtt megnevezte magát, és Evka is megismerte őt, jóllehet szíve elszorult az iszonyattól és undortól, mikor ezt a szörnyű fejet meglátta.

A leány kezével eltakarta arcát, a nemes kinyitá száját, csodálkozásában hunyorgatni kezdé szemét és fölkiáltott:

— Azya! Azya!

— Akit kegyelmed fölnevelt, akinek atyja volt és aki a kegyelmed atyai keze alatt vérözönben...

A nemesnek a fejébe tolt a vére.

— Áruló! — mondá — a bíróság előtt fogsz számot adni tetteidért!... Kígyó!... Van még fiam!

— És leányod — felelé Azya — akiért a bikacsökkel halálosan megverettél, és ezt a leányt most utolsó szolgáltnak ajándékozom, hogy kéjtelgésre szolgáljon neki!

— Vezér! ajándékozd nekem! — kiáltá Adurovics hirtelen.

— Azya! Azya! én téged mindig... — kiáltott föl Evka és lábához rogyott.

Ő azonban eltaszítá magától és Adurovics karjába zárva, a földön magához húzta őt. Novoviejszki úr színe elváltozott és vörös arca szederjessé lőn. A kötelek ropogtak kezén és érthetetlen szavak jöttek ki ajkain.

Azya fölemelkedett a bőrökről és hozzá lépdelt, először lassan, aztán mindig gyorsabban, mint a vad állat, mely zsákmányára akar rohanni. Végre, mikor egészen közel ért hozzá, sovány kezének meggörbített ujjaival megragadta szakállát, másik kezével irgalmatlanul arcára és fejére ütött.

Rekedt káromlás hallatszott torkából s végre, mikor a nemes

földre rogyott, Tuchay-bejovics a mellére térdelt, és késének fényes csillogása hirtelen fölillant a szoba félhomályában.

— Irgalom! segítség! — kiáltá Evka.

De Adurovics a fejére ütött s aztán széles tenyerével befogta száját; Azya közben megölte Novoviejszki urat.

A látvány oly borzasztó volt, hogy a vér még a lipekek erében is elhűlt, mivel Azya kiszámított kegyetlenséggel egész lassan vágta át a késsel a szerencsétlen nemes gégejét, és az iszonyúan hörgött és zihált. A nyílt erekből a vér egyre hatalmasabban csöpögött a gyilkos kezére és patakokban folyt a földre. Végre a hörgés és zihákolás lassankint elcsöndesedett, csak a levegő fűtyölt az átmetezett gégeben, és a haldokló lábai görcsös vonaglásokkal verték a padlózatot.

Azya fölállt.

Szeme most Boszka Zsófiának halvány és édes arcára esett, aki halottnak látszott, mivel ájultan függött a lipeknek karján — és mondá:

— Ezt a leányt magamnak tartom meg, míg el nem ajándékozom vagy el nem adom.

Aztán a tatárokhoz fordult:

— És most, mihelyt az üldözők visszatérnek, menjetek a szultán földjére.

Az üldözők két nappal később visszatértek, de üres kézzel. Így Tuchay-bejovics, szívében kétségbeeséssel és őrjöngő dühvel, a szultán földjére vonult, sűrű-kékes hamurakást hagyván hátra maga után.

NEGYEDIK FEJEZET.

Tíz, tizenkét ukrainai mérföld választá el egymástól ama városokat, amelyeken át Boriska Chreptiovból Raskovba vette útját, vagyis az egész utazás, ha az ember a Dniesztrt követte, mintegy harminc mérföldet tett ki. Az éjjeli szállásról ugyan még virradat előtt elindultak és nem tartottak pihenőt, míg az éj be nem állt — és az egész menetelés, a pihenéssel, a nehézségek, átmenetek és átkelések dacára három napig tartott. Mikor Boriska ezt átgondolta, kiszámította, hogy a visszatérésnek Chreptiovba még kevesebb időt kell elrabolnia, kivált mivel lovon tette meg azt, és mivel szökést jelentett, amelyben a menekvés a gyorsaságtól függött.

De már az első nap észrevette, hogy csalódott, mivel nem menekülhetett a Dniesztr mentén, hanem kerülőket tett a pusztákban, s így kénytelen volt roppant utakat hozzá adni. És azonkívül el is tévedhetett; sőt valószínű volt, hogy eltévedt, azonkívül elposványosodott folyókra, átjárhatatlan erdősűrűségekre, ingoványokra akadhatott, melyek még télen se fagynak be, ember és állatok okozta akadályokra, és habár az volt a szándéka, hogy éjszaka is tovább lovagol, mégis önkénytelenül az a meggyőződés vert benne gyökeret, hogy a szerencsés kimenetel esetén is, Isten tudja, mikor érkezik Chreptiovba.

Sikerült Aza karjai közül magát kiszabadítania, de mi lesz most? Bizonynyal jobb volt minden, mint ezek a gyalázatos karok, és a vér mégis jéggé dermedt ereiben, ha arra gondolt, ami most várt reá.

Ha a lovat kímélte, utólérhették őt. A lipekek úgy ismerték a pusztákat, mint a zsebüket, és csaknem lehetetlenség volt szemük,

üldözésük elől elrejtőzni. Hiszen még tavaszkor és nyáron is egész napokon át üldözték a tatárokat, mikor a lópata a legcsekélyebb nyomot se hagyta hátra a hóban vagy a puha földön; úgy olvastak a pusztában, mint a nyitott könyvben; úgy csapongtak ezeken a rónákon, mint a sasok, és úgy tudtak bennük szimatolni, mint a vadászebek; az egész életük portyázásban telt el; a tatárok hasztalan vették gyakran a vízen útjokat, hogy nyomokat ne hagyjanak hátra — a kozákok, lipekek és cseremiszek épp oly jól föl tudták találni őket, mint a lengyel pusztai portyázók, furiangjukat furianggal győzték le és oly hirtelen reájuk csaptak, mintha a földből nőttek volna ki. Hogyan lehetne ilyen népség elől menekülni? Csak annyira lehetett őket az ember háta mögé engedni, hogy a távolság maga lehetetlenné tette az üldözést. De ebben az esetben a lovaknak ki kellett dőlniök.

— Bizonyynyal ki kell dőlniök, ha folyton úgy meg lesznek erőltetve, mint eddigelé — gondolá Boriska elborzadva, mikor nedves, párolgó oldalait látta, és a tajtékot, mely csomókban hullott a földre.

Időről-időre megállítá tehát őket futásukban és figyelt, de ilyenkor a szél minden zúgásában, a lomb minden suttogásában, mely a sziklagerinceken nőtt, a száraz zörgésben, melylyel a pusztai csalánok aszú szárai egymáshoz verődtek, a tovasiető madarak szárnycsattogásában, sőt magában a pusztá csendjében is, mely fülébe hatott, üldöző lovak viszhangját hallotta.

Rémületében újra megsarkantyúzta a lovakat és örült vágatással sietett tova, míg a lovak zihákolása azt mutatta, hogy nem mehetnek tovább.

A magány és a tehetetlenség súlya egyre jobban reá nehezedett. Ah! mily elhagyottnak érzé magát, mily nagy és igazságtalan fájdalom támadt szívében minden ember, a legközelebb állók és legdrágábbak iránt, kik úgy elhagyták őt!

Aztán ismét azt gondolta, hogy Isten őt bizonyosan kalandvágyáért bünteti és ama törekvéseért, hogy minden vadászaton, minden hadjáratban részt vegyen férjének óhajtása ellenére, továbbá pajkosságáért és könnyelműségeért. Ezt gondolván, keservesen sírt, szemét az égre emelte és sírva ismétlé:

— Büntess, de ne hagj el! Ne büntesd Mihályt, Mihály ártatlan!

Eközben beállt az éj és vele a hideg és homály, az út bizonytalansága és új nyugtalanság. A tárgyak elmosódni kezdtek, mintegy titokzatosan megelevenültek és kísértetiesen leskelődtek. A magas sziklák csúcsain az egyenetlenségek fejeknek látszottak, melyek hegyes vagy kerek sipkákat viseltek, és óriási falak fölé hajoltak, és hallgatagon és ijesztően kitekintettek, hogy ugyan ki lovagol tova odalenn. A fák galyai, melyeket a szél ide-oda lóbált, emberi mozdulatokat vettek föl: némelyek hívogatólag integettek Boriskának, mintha valami rettentő titkot akarnának vele közölni, mások beszélni és figyelmeztetni látszottak: «Ne jöjj ide!» A fák a lejtőkön ugrásra kész szörnyetegekként tüntek föl. Boriska bátor volt, nagyon bátor, de mint ama korban minden ember — babonás is. Azért, mikor teljes sötétség állt be, még a haja is ég felé állt, borzalom járta át testét, ha a tisztátlan hatalmakra gondolt, melyek ezeken a tájékokon lakhattak. Különösen a vampiroktól félt. Az ezekben való hit a Dniesztr tartományában Moldva közelsége miatt nagyon el volt terjedve, és éppen ezeknek a vidékeknek Jampol és Raskov körül rossz hírnevük volt. Oly sok ember vált meg itt a világtól váratlan halállal, gyónás nélkül, bűnbocsánat nélkül. Boriska emlékezetébe idézte mindazokat az elbeszéléseket, melyeket a lovagok Chreptiovban esténként előadtak: a völgyszakadékokról, melyekből szélzúgáskor hirtelen nyögés hallatszott: «Jézus, Jézus!» — a csalogató lángokról, melyekből hortyogás hangzék — a kacagó sziklákról, a sápadt gyermekekről, kiknek zöld szemük és roppant fejük volt, s akik kérték, hogy vegyék föl őket a lóra, s aztán a lovasnak vérét kiszívták — végre a törzsnélküli fejekről, melyek póklábakon mászkáltak, és mindama borzalmak közt a legborzasztóbbról, a roppant vampirokról, az olaszban: «prukolákokról», melyek az embert teketória nélkül megtámadták.

Addig hányta magára a keresztet, míg keze el nem fáradt, s aztán a litániát mondta, mivel a tisztátlan hatalmakat semmi más fegyverrel nem lehetett távoltartani. A lovak fölbátorították őt, mivel semmi félelmet nem árultak el és vidáman nyerítettek. Hébe-hóba megveregette kezével almás szürkéjének a nyakát, mintha ily módon akarna meggyőződni, hogy a való világban van.

Az éjszaka, mely kezdetben nagyon sötét volt, lassankint világosabb lett és végre a ritka ködön át a csillagok ragyogni kezdtek.

Boriskára nézve ez rendkívül kedvező körülmény volt, mivel először félelme csökkent, és aztán, ha a Göncöl szekeret szem előtt tartotta, észak felé, Chreptiov irányába lovagolhatott. Körülnézett a tájékon és kiszámította, hogy már jó messzire kellett a Dniesztrtől távoznia, mivel itt kevesebb szikla volt, az ország nagyobb kiterjedésű volt, több, tölgygyel borított domb és messzeterjedő rónaság volt rajta.

De ismét szakadékokon kellett átmennie, és mindig új félelem támadt szívében, mivel a mélységben sötét volt, és kemény, átható hideg lakozott odalenn. Némely völgy olyan lejtős volt, hogy meg kellett kerülnie, s ez nagy idővesztéséget okozott és megnehezíté az utat.

Még rosszabbul volt a folyókkal és erekkel, melyek keletről a Dniesztrhez egész hálózatot képeztek. Mindnyája ment volt a jégtől, és a lovak félénken nyerítettek, ha a sötétben valamely vízben gázoltak, amelynek mélységét nem ismerték. Boriska csak olyan helyeken ment át, ahol a kiterjedt part azt gyanította, hogy a széles víz sekély. A legtöbb esetben úgy is volt; de néha a víz a lovak derekáig ért; ilyenkor Boriska katonamódra a nyeregtakaróra térdelt, a nyeregkázába kapaszkodott kezével, és azon igyekezett, hogy lába a vízbe ne érjen. Azonban ez nem egészen sikerült neki, és csakhamar tetőtől talpig nagyon fázott.

— Ha Isten segítségével nappal lesz, gyorsabban lovagolok előre! — ismétlé több ízben.

Végre egy nagy rónaságra ért, melyet ritkás erdő borított, és mivel látta, hogy a lovak már alig birtak menni, megállt és pihenőt tartott.

Mind a két ló azonnal a földre nyujtá fejét, az egyik első lábát kinyujtotta és mohón kezdé a mohát és aszú füvet kikaparni. Az erdőben teljes nyugalom uralkodott, melyet csak a lovak hallható fújása és szájukban a fű ropogása szakított meg.

Miután az éhség nagyját elverték vagy helyesebben elámították, mind a két ló kedvet mutatott arra, hogy végig nyujtózzék, de Boriska nem engedhette meg. Még a kantárszárat se merté kiereszteni kezéből és nem mert leszállni, mivel minden pillanatban kész akart lenni a további menekülésre.

De Azya lovára ült, mivel az ő almás szürkéje már az utolsó

pihenő óta vitte őt, és habár derék, nemes vér folyt ereiben, mégis finomabb volt, mint a másik tatár ló.

Miután ezt megtette, éhséget érzett, mivel szomját a folyókon való átkeléskor ismételten lecsillapíthatta, s most abból a magból kezdett enni, amelyből egy kis zacskóval talált Tuchay-bejovics nyeregtakarójában. Nagyon jól ízlett neki, habár kissé keserű volt, evett tehát és hálát adott Istennek ezért a váratlan eleségért.

De takarékosan evett, hogy eltartson Chreptiovig. Azután az álom leküzdhetetlen erővel lezárta szempilláit, de egyúttal roppant fázott egész testében, mivel a ló mozgása többé nem melegítette őt. Lábai teljesen megmerevültek; végtelen bágyadságot érzett, kivált derekában és karjaiban, melyeket az Azyával való birkózás közben nagyon megerőltetett. Nagy gyöngeség fogta el, és szemei behunyódtak.

Egy idő múlva nagy erőfeszítéssel kinyitotta.

— Nem! Nappal, lovaglás közben akarok aludni — gondolá — mivel ha most elalszom, megfagyok...

De gondolatai egyre zavarosabbak lettek, egyre jobban egymásba folytak és zavaros képeket állítottak lelke elé, melyekben a pusztá, a menekülés és üldözés, Azya, a kis lovag, Evka és az utolsó események egymásba kavarodtak, félálomban és imetten. Mindez mintegy előre rohant, mint a hullám, melyet a szél korbácsol, és ő, Boriska, vele sietett, félelem nélkül, öröm nélkül, mintha mennie kellene. Azya üldözni látszott őt, és egyúttal beszélt vele és aggódott a lovak miatt; Zaglyoba úr haragudott, hogy a vacsora elhül, Mihály megmutatta neki az utat és Evka a szánban ült mögöttük és datolyát evett.

Aztán e személyek képei egyre jobban elmosódtak, mintha ködös kárpit, vagy homály borítaná őket, és lassankint egészen eltűntek; csak különös sötétség maradt hátra, melyen a tekintet nem hatolt át és mely a végtelenségig látszott tartani... Mindenhová behatolt, még Boriska fejcskéjébe is, és kioltott minden látomást, minden gondolatot, mint a vihar fúvása kioltja a fáklyákat, melyek éjszaka, a szabad levegőn égnek.

Boriska elaludt, de szerencsére, mielőtt a hideg a vért ereiben megdermesztette volna, szokatlan lárma ébresztette föl. A lovak rögtön fölugrottak: nyilván valami rendkívüli történt a pusztában.

Boriska egy pillanat alatt visszanyerte lélekjelenlétét, fogta Azya muskétáját és a lóra hajolva, feszült figyelemmel hallgatózott. Olyan természetű volt, hogy minden veszély az első pillanatban éberséget, bátorságot és harci kedvet ébresztett benne.

Ez alkalommal rögtön újra megnyugodott. A hangok, amelyek fölébresztették őt, nem voltak mások, mint vaddisznóröfögések. Talán farkasok verték ki a malacokat, vagy a kanok veszekedtek a kocák miatt, de hirtelen az egész puszta viszhangzott a lármától. A zaj bizonyára nagy távolságban volt, de az éjjeli csendben és az általános békében oly közel tetszett, hogy Boriska nemcsak a röfögést és visítást hallotta, hanem a hatalmasan fújó orrok hangos füttyölését is. Hirtelen recsegés, áttört bozótok ropogása hallatszott, és egy egész falka rohant el a közelben, bár Boriskára nézve láthatatlanul és eltűnt a puszta sötétjében.

A javíthatatlan Boriskában, vígasztalan helyzete dacára, egy pillanatra fölpezsdült a vadászvér, és sajnálta, hogy ezt a tovasiető falkát nem látta.

— Kissé mégis oda nézhettem volna — mondá magában — de nem baj! Ha az erdőbe lovagolok, talán még láthatok valamit...

Csak e fontolgatás után jutott eszébe, hogy jobb semmit se látni, és oly gyorsan elsietni, amint csak lehet, és így folytatta útját.

De nem is állhatott tovább azon a helyen már azért se, mivel a hideg egyre metszőbb lett, és a lovak mozgása nagyon megmelegítette őt anélkül, hogy aránylag kifárasztaná őket. A lovak pedig, melyek csak egy kis mohához és fagyos fűhöz jutottak, önkénytelenül és lehorgasztott fejjel haladtak előre. Dér borította be oldalukat, mikor álltak, és úgy látszott, mintha lábukat alig mozgathatták volna. Azért a déli pihenő óta mégis csaknem megszakítás nélkül előrehaladtak.

Boriska a pusztán keresztül, szemét a Göncöl szekereére szögezve, mindig mélyebben lovagolt a rónaságba, mely nem volt nagyon bozótos, de dombok borították és szűk szakadékok szelték át. Mindig sötétebb is lett, nem csupán az árnyék következtében, melyet a lombos fák vetettek, hanem azért is, mivel gőzök szállottak föl a földből és eltakarták a csillagokat. Vaktában kellett tovább lovagolnia.

Csak a sziklászakadékok szolgáltak Boriskának ujjmutatással arra nézve, hogy a kívánt irányban halad előre, mivel tudta azt, hogy mindnyájan kelet felől a Dniesztr felé haladtak, hogy tehát, midőn egyik a másik után áthatott, északi irányban lovagol. És mégis azt gondolta, hogy ez útmutató dacára mindig a Dniesztrhez való túlságos eltávolodás vagy túlságos nagy közeledés fenyegeti. Az egyik, mint a másik veszélyessé válhatott, mivel az első esetben roppant darab úttal tett többet, a másokban Jampolba juthatott és ott az ellenség kezébe kerülhetett.

Da vajjon még Jampol előtt volt-e, vagy már mögötte feküdt arról a legcsekélyebb fogalma se volt.

— Majd hamarabb megtudom, mikor lesz Mohilov mögöttem — mondá magában — mivel az egy nagy, széles völgytorokban fekszik, melyet talán megismerek.

Aztán az égre pillantott és gondolá:

— Ha Isten egyszer Mohilovon túlsegített, ott Mihály uralma kezdődik, ott nem ijedek meg többé semmitől...

Eközben az éj egyre sötétebb lett. Szerencsére az erdő alján itt már hó volt, amelynek fehér alapján a fák sötét törzsei, az alacsony ágak fölismerhetők voltak, hogy kikerülje őket. De Boriskának lassabban kellett lovagolnia, és lelkét ismét elfogta a tisztátalan hatalmaktól való félelem, mely az éj kezdetével vérét jéggé fagyasztotta.

— Ha lenn szemeket látok — mondá megrémült lelkében — az nem baj! az farkast jelent; de ha embermagasságban látok...

Ebben a pillanatban hangosan fölkiáltott:

— Az Atyának, és Fiúnak!...

Csalódás volt-e, vagy vad macska, mely egy ágon ült, elég az hozzá, Boriska világosan egy pár ragyogó szemet látott embermagasságban.

Félelmében könnybe lábadt a szeme. Mikor ismét tisztán láthatott, már semmi se volt ott; csak zörejt hallatszott a galyak között, és szíve oly hangosan dobogott keblében, mintha szét akarná falait feszíteni.

És így lovagolt tovább vég nélkül, vég nélkül, és a napvilág után vágyódott. Az éjszaka végtelenül hosszúra nyúlt. Majd ismét egy folyó állta el útját. Boriska már meglehetősen messzire volt

Jampol mögött, a Roszava partján, de nem tudta, hol van és csak sejtette, hogy folyvást észak felé halad, mivel ismét új folyóra bukkant. Az éjnek nem sokára véget kellett érnie, mivel a hideg egyre fokozódott; nyilván fagy állt be, köd ereszkedett le és a csillagok ismét látszóttak, csak halványabban és bizonytalan fényben csillogva.

Végre a sötétség lassankint halványulni kezdett. A törzsek, ágak és galyak mindig világosabban kiemelkedtek a sötétségből. Az erdőben teljes csönd uralkodott — virradt.

Rövid idő múlva Boriska már a lovak színeit is meg tudta különböztetni. Végre keleten világos csík mutatkozott, szép, tiszta nap derült föl.

Boriska végtelen fáradságot érzett. Szája szakadatlan ásításra nyílt ki és szemei becsukódtak; csakhamar mélyen elaludt, de csak rövid időre, mivel egy galy, amelybe fejét ütötte, újfent felébreszté őt. Szerencsére a lovak nagyon lassan mentek, s lépés közben mohát keresgéltek, azért volt az ütés is oly csekély, hogy nem okozott kárt. A nap már fölkelte, és sápadt, barátságos sugarai áthatottak a lombtalan ágakon. Megpillantásakor új bátorság tölté el Boriska szívét; már jelentékeny távolság volt közte és üldözői között, oly sok hegy, és szakadék, és az egész éjszaka. «Csak Jampol vagy Mohilov közt el ne fogjanak az emberek, amazok bizonynyal utól nem érnek többé» — gondolta magában. — Azzal is számot vetett, hogy szökése kezdetén sziklás talajon lovagolt, amelyen a paták semmi nyomot se hagytak hátra.

De csakhamar ismét kétségbeesés fogta el.

— A lipekek a nyomokat a sziklán és köveken is megtalálják, és valószínű, hogy azok dühösen üldözik őt, ha csak lovaik ki nem dőltek.

Ez az utóbbi gyanítás nagyon valószínű volt. Boriskának csak lovaira kellett néznie. Az almás szürkének, valamint a tatár lónak oldalai be voltak esve, fejüket lehorgasztották, szemök fénye elhomályosult. Miközben mentek, fejüket folyvást a földre hajtották, hogy egy kis mohát kapjanak be, vagy menet közben a vöröses lombot kapták be, mely itt-ott az alacsony tölgybokrokra hervadozott. Nyilván láz is gyötörte őket, mivel minden folyóátkelésnél mohón ittak.

De azért Boriska, midőn két erdőcske közt ismét tisztásra ért, meghajtotta a fáradt lovakat, és más erdőcske felé vágatott.

Mikor azon is átlövagolt, egy másik pusztára ért, mely még nagyobb, még halmosabb volt. A dombok mögött, mintegy negyed mérföldnyi távolságban füstöt látott, mely mint egy fenyőszál, egyenest az égre emelkedett. Ez volt az első lakott hely, melyre Boriska akadt, mivel ez az ország, a folyó mentét kivéve, egyáltalán pusztaság volt, vagyis inkább pusztasággá változtatták, nem csupán a tatár beütések, hanem a szakadatlan lengyel-kozák háborúk is. Csarniecki utolsó hadjárata után, melynek Busa esett áldozatul, a városkák nyomorult falvakká lőnek, a falvak pedig fiatal erdővel voltak benőve. És Csarniecki úr ideje után még annyi háború, annyi csata, annyi mészárlás volt egész az utolsó napokig, melyekben a nagy Szobieszki ezeket az országokat az ellenségtől elragadta. Már ismét élet kezdett lábra kapni, de az az út, amelyen Boriska lovagolt, különösen pusztaság volt, itt csak rablók garázdálkodtak; de már ezeket is csaknem egészen megsemmisítették a Raskovban, Jampolban, Mohilovban és Chreptiovban állomásozó parancsnokságok.

Boriska első gondolata a füstoszlop láttára az volt, hogy feléje lovagol, hogy valami telepet, kunyhót vagy egyszerű tűzhelyet találjon, megmelegedjék és valamit egyék! De csakhamar eszébe jutott, hogy ezen a vidéken jobb egy farkassal, mint emberekkel találkozni; az emberek itt vadabbak, iszonyúbbak voltak, mint az állatok. Tanácsosabb volt a lovakat meghajtania és a telepet megkerülnie, mivel itt csak a halál várhatott rá.

Az átellenben fekvő erdő legszélén Boriska egy kis szénaboglyát vett észre, s mivel senkit se látott, megállt, hogy a lovakat jól tartsa. Ezek mohón ettek, fejüket egész fülökig beledugták a boglyába és egész csomó szénát húztak ki. Ugyan nagyon összegabalyították a kantárszárat, de Boriska nem akarta levenni róluk, mivel egész helyesen elgondolta:

— Ott, ahol a füst fölemelkedik, telepnek kell lennie, és mivel itt szénaboglya van, a telepen lovakat is kell tartaniok, amelyekkel üldözőbe vehetnének, azért készen kell lennem.

A szénaboglyánál egy órát töltött, úgy hogy a lovak egészen jóllaktak, míg ő kendermagjából evett. Aztán tovább lovagolt, de alig lovagolt egy darabig, midőn hirtelen két embert látott maga előtt, kik hátukon galynyalábokat vittek.

Az egyik középkorú, ragyás arcú, kancsal férfi volt, csúf,

iszonyatos ember, rettentő, állatias arckifejezéssel; a másik, egy fiatal fickó, hibáselméjű volt. Ez első tekintetre észrevehető volt bárgyú nevetéséről és téveteg pillantásáról.

Mind a ketten nagyon megijedtek a lovas és a fegyverek láttára, és földre dobták a rőzsenyalábokat. De a találkozás oly hirtelen volt, és oly közel álltak egymáshoz, hogy nem menekülhettek.

— Hála Istennek! — kiáltá Boriska.

— Mind örökké.

— Hogy hívják ott azt a telepet?

— Hát hogy hínnák. Hát kunyhó!

— Messze van Mohilovba?

— Nem tudjuk...

Itt az öreg figyelmesen Boriska arcába nézett. Mivel férfiruhát viselt, fiúnak tartotta őt, és arca az első ijedség helyett szemtelenséget és vadságot árult el.

— Ejnye, de fiatal, lovag úr?

— Mi közöd hozzá?

— És egyedül lovagol? — kérde a paraszt és egy lépéssel közelebb jött.

— A sereg utánam jön.

A paraszt megállt, körülnézett a nagy rónán és mondá:

— Az nem igaz. Senkit se látni.

Így szólván, még közelebb jött néhány lépéssel; kancsal szemei felvillantak, egyúttal félre húzta száját és a fűj verését kezdé utánozni nyilván azért, hogy ily módon valakit oda hívjon.

Mindez veszélyesnek látszott Boriska előtt és késedelem nélkül melléne szögezte a pisztolyt.

— Hallgass, különben meghalsz!

A paraszt elhallgatott, sőt mi több, azonnal egész hosszában a földre veté magát. Ugyanazt tette a bárgyú fiú is, de eközben ijedtében úgy üvöltött, mint a farkas. Talán valamikor valami rémület folytán borult éjszaka elméjére, mivel üvöltése most rémítően és iszonyúan hangzott.

Boriska megsarkantyúzta a lovakat és úgy röpült tova, mint a nyíl. Szerencsére az erdő tiszta volt a surjánoktól, és a fák nem álltak sűrűen. Csakhamar egy új, keskeny, de nagyon hosszú róna tűnt föl előtte.

A lovak a szénaboglyánál való pihenés folytán új erőre kaptak és úgy rohantak tova, mint a szélvész.

— A házba sietnek, lovakra ülnek és üldözőbe vesznek — gondoló Boriska.

Csak az vígasztalta, hogy a lovak derekasan előre haladtak és hogy attól a helytől, ahol az emberekkel találkozott, a telepig meg lehetős távolság volt.

— Mielőtt a kunyhóhoz érnek és a lovakat kivezetik, ha így lovagolok tovább, egy vagy két mérföldnyi egérutat nyerek.

Csakugyan úgy volt. De miután néhány óra elmúlt és Boriska meggyőződött, hogy nem üldözik őt, lassabban lovagolt, és nagy félelem, nagy levertség fogta el szívét, és szemébe könnyek tolu­ tnak.

Ez a találkozás megmutatta, milyenek az emberek ezen a vidéken és mit várhatni tőlük. Ez valóban nem volt meglepő reája nézve. Saját tapasztalásából és a chreptiovi elbeszélésekből tudta, hogy a korábbi nyugodt telepések elhagyták a pusztákat vagy hogy a háború megsemmisítette őket, és hogy azok, akik ott maradtak, a háborútól való állandó félelem közt, borzasztó belső viharok és a tatárok be­ ütése­i közepett oly viszonyok között éltek, amelyekben az ember farkas volt embertársára nézve, templom nélkül, vallás nélkül, gyilkosságon és gyújtogatáson kívül más példák nélkül, nem ismervén más törvényt, mint az ököl jogát; aki kivetkezett minden emberi érzésből és elvadult, mint az erdő vadja. Boriska jól tudta ezt; és a magányos ember, aki a pusztában eltéved, az éhség és hideg nyomása alatt önkénytelenül mégis a vele rokon lénynél keres mindenek előtt segítséget. Így történt vele is, és mikor a füstöt megpillantotta, mely emberek lakását jelzé neki, szívének első hajlamát követve, önkénytelenül oda akart sietni, az embereket Isten nevében üdvözölni és fáradt fejét födelük alatt lehajtani. De eközben a borzasztó való mindjárt reá vicsorgatá fogait, mint a veszett kutya; azért telt meg szíve csordultig keserőséggel, és a fájdalom és csalódás könnyei tolu­ tnak szemébe.

— Sehonnan nincs segítség, csak Istentől — gondolta magában — csak emberekkel ne találkoznám többé!

Aztán elgondolkozott azon, ugyan miért akarta a paraszt a fűrjet utánozni, bizonynyal még más emberek is voltak a közelben, és azokat akarta előhívni. Eszébe jutott, hogy rablók rejtek útjára

jutott, akik, miután a part zugaiból kikergették őket, nyilván a pusztába menekültek, mely beljebb volt az országban, ahol a széles sivatag szomszédsága nagyobb biztosságot, és szükség esetén könnyebb menekvést nyújtott nekik.

— De most mi lesz? — kérde Boriska — ha nagyobb számú rablókra akadok? A muskéta — az egy, a két pisztoly — kettő, a szablya — talán még kettő, de ha még többen vannak, nyomorult halállal halok meg.

Amint előbb az éj réműletei között azt kívánta, hogy oly gyorsan nappal legyen, amint csak lehet, most vágyakodva várta az alkonyatot, mely könnyebben elrejthette őt a gonosz szemek elől.

Még kétszer került hosszú lovaglása alatt emberek közelébe. Egyszer egy fensík szélén számos kunyhót pillantott meg. Talán nem is hivatásszerű rablók laktak bennök, de jobbnak látta gyorsan megkerülni, mivel tudta, hogy a parasztok se voltak sokkal jobbak, mint a rablók, másodszor pedig fejszék viszhangja üté meg fülét, melyek fát vágtak.

Végre az óhajtott éj borítá be a földet. Boriska már oly bágyadt volt, hogy azt gondolta magában, mikor a tiszta, erdőtlen pusztára ért:

— Itt nem ütközöm fádba, tehát elalszom, ha megfagynék is.

Mikor szemét lehunyta, úgy tetszett neki, mintha a nagy távolságban fekete pontokat látna a fehér havon, melyek különféle irányban mozogtak. Még egy ideig leküzdötte az álmot. «Azok farkasok!» — mondá halkán.

De mikor néhány lépésnyire előre haladt, a pontok eltűntek és csakhamar oly mélyen elaludt, hogy csak akkor ébredt föl, mikor Azya tatár lova, amelyen ült, hangosan fölnyerített.

Körülnézett; egy erdő szélén volt, és jókor ébredt föl, mivel különben hatalmas ütést kapott volna fejére.

Hirtelen észrevette, hogy a második ló nem volt nála.

— Mi történt? — kiáltá nagy félelemmel.

Valami nagyon egyszerű dolog történt. Boriska ugyan a nyereg-takaróhoz kötötte a szürkének kantárszárát, amelyen ült, de meg-gémberedett keze fölmondta a szolgálatot, és talán nem tudta a csomót erősen megkötni; így a kantárszár elődzott, és a kimerült állat elmaradt, hogy a hó alatt táplálékot keressen vagy lefeküdjék.

Szerencsére Boriska pisztolyai nem a kötőféken voltak, hanem övében; a puskaporos tülök és a kis zacskó a kendermag-maradékkal szintén nála volt. És végre a szerencsétlenség nem volt túlságos nagy, mert ha Azya lova nem érte is utól az almás szürkét gyorsaságra nézve, kitarásra nézve mégis felülmúlta. Boriska sajnálta a lovat, és az első pillanatban elhatározta, hogy megkeresi.

Csak azon az egyen csodálkozott, mikor körülnézett a pusztában, hogy egyáltalán nem láthatta, habár az éjszaka világos volt.

— Nos, nos — gondolta — bizonyynyal nem ment messzire, és lefeküdt valami mélyedésbe, azért nem látom.

A tatár ló újra nyerített, miközben megrázkódott és fülét nyakára leeresztette, de a puszta felől nem kapott választ.

— Visszalavogolok és megkeresem! — mondá Boriska.

Már megfordította a lovat, mikor hirtelen félelem fogta el, s úgy tetszett neki, mintha egy emberi hang azt kiáltaná:

— Boriska, meg ne fordulj!

És ebben a pillanatban más, baljóslatú hangok szakították meg a csendet, melyek egész közel, mintegy a földből jöttek: fűvöltés, hortyogás, nyögés, sóhajtás, végre egy iszonyatos, rövid, szaggatott fölkiáltás... Mindez annál borzalomkeltőbb volt, mivel a pusztában semmi se volt látható. Boriska egész testét hideg verejték verte ki, és megfagyott ajkairól ez a kiáltás hangzott föl:

— Mi az, mi történt?

Ugyan csakhamar kitalálta, hogy farkasok támadták meg lovát, de föl nem foghatta, miért nem látja azt, holott a hangokról következtetve, ötszáz lépésnyi távolságnál nem meszebb kellett annak történnie.

De már késő volt segítségül sietni, mivel a lovat már bizonyynyal szétmárcangolták, s aztán a saját megmentésére kellett gondolnia; Boriska kilötte egyik pisztolyát, hogy az állatokat elijeszze és tovább folytatta útját. Most az a gondolata támadt, hogy talán nem is farkasok voltak azok, amik lovát megtámadták, mivel a hangok földalattian hallatszottak? Ez a gondolat megborzogatta őt, de mikor eltűnődött rajta, eszébe jutott, hogy álmában történt, mikor az egyik hegyről le s a másikkra ismét föllovagolt.

— Igen, úgy volt — mondá — úgy volt, aludva lovagoltam keresztül egy szelíd lejtőjű szakadékon, ott maradt szürkém is, ott támadták meg a farkasok.

Az éjszaka többi része kaland nélkül telt el. A tatár ló, mely az előző reggel szénát evett, nagyon kitartóan nyargalt, úgy hogy Boriska bámulta derék voltát. Úgynevezett «farkas»-fajta, igen szép állat volt, csaknem végtelen kitartással. A rövid pihenő alatt, melyet Boriskának tartania kellett, válogatás nélkül mindent megevett; mohot, levelet, sőt a fák kérgét is, és nyugodtan folytatta útját. A sík rónán Boriska még gyorsabb futásra készte. Ilyenkor kissé pihegett és hangosabban lélegzett; megállt, kifújta magát, megrázódott, fejét a fáradságtól lehorgasztá, de nem roskadt össze. Az almás szürke, habár nem lelte volna végét a farkasok fogai közt, ilyen lovaglást nem birt volna ki.

Másnap reggel Boriska, miután imádságát elmondotta, az időt számította ki.

— Csütörtök délben szabadultam meg Azya karjaiból — mondá — és szünet nélkül egész éjjelig lovagoltam; aztán útközben egy éjjelt töltöttem el, aztán az egész napot, aztán ismét egy éjjelt, és ma a harmadik nap kezdődött. Az üldözőknek már rég vissza kellett fordulniok, és Chreptiov nem lehet többé messze, mivel nem kíméltem a lovakat.

És egy idő múlva hozzá tette:

— Ó, ideje van, már ideje van! Isten, könyörülj rajtam!

Néha az a vágy fogta el, hogy a folyó közelében lovagoljon, mivel a partról hamarabb megtudta volna, hol volt, de a félelem visszatartotta, mivel tudta, hogy Azya emberei közül ötven lipek Gorzenyszki úrnál maradt Mohilovban. És mivel nagy körben lovagoltak körül, megtörténhetett, hogy talán még nem mentek el Mohilov mellett. Útközben, amennyiben az álom nem zárta le szemét, gondosan ügyelt arra, vajjon nem talál-e egy kiterjedt völgytorokra, mely ahhoz hasonlított, amelyben Mohilov feküdt, de semmi ilyen nem vett észre; a völgytorok szűkebbnek is látszhatott, ésegesen másforma lehetett Mohilovnál, mint beljebb az országban; elég az hozzá, Boriskának a legcsekélyebb fogalma se volt arról, hogy hol van.

Csak szüntelenül arra kérte Istent, hogy legyen már a közelben, mivel érezte, hogy nem viselheti el tovább a fáradságot, a hideget, az álmatlanságot és éhséget; három nap óta csak kendermaggal élt, és habár nagyon takarékosan bánt vele, ma reggel az utolsó szemecske is elfogyott és a zacskó üres volt.

Most már csak az a reménység erősítette és melegíté még, hogy Chreptiov a közelben van. Különben csak a folytonos láz tartotta melegen. Boriska érezte, hogy láza van, mert habár egyre hidegebb lett, sőt fagy volt, kezei és lábai, melyek magános utazása kezdetén meredtek voltak, izzottak és iszonyú szomjúság gyötörte őt.

— Csak eszméletemet el ne veszítsem — mondá magában — csak legalább utolsó lélegzetemmel Chreptiovba érjek és Mihályt lássam, aztán történjék Isten akarata...

Ismét számos folyón és éren kellett átkelnie, de vagy sekélyek voltak, vagy be voltak fagyva; némelyekben felül víz folyt és alul kemény, szilárd jég volt. De leginkább azért félt az átkelésektől, mivel a tatár ló, bármily bátor volt különben, láthatólag félelmet árult el. Ha a vízbe vagy a jégre lépett, fújt, leereszté fülét, gyakran megállt és aztán, ha ösztökélte, óvatosan, lábát lassan lába elé téve és tárgult orrlyukkal, szimatolva lépkedett.

Már dél tájban volt az idő, mikor Boriska egy sűrű erdőn keresztül lovagolt és egy folyónál megállt, mely jóval szélesebb volt, mint a többiek. Föltevése szerint a Latva vagy a Kalyuszik lehetett. E látványra szíve örömtől dobogott. Chreptiov nem lehetett többé messzire; és ha Boriska megkerülte is, már megmentettnek tarthatta magát, mivel ott a földet már lakták és az emberektől nem kellett többé úgy félnie. A folyónak, ameddig Boriska szeme látott, meredek partjai voltak, csak egy helyen volt gázló, a jégtől fölszabadult víz kiáradt és laposan szétterült, mint egy széles edényben. A partok teljesen meg voltak fagyva s közepén széles vízszalag húzódott; de Boriska azt remélte, hogy alatta, mint rendszeren, jeget talál.

A ló, mint minden folyó átkelésénél, ellenkezve, előre hajtott nyakkal lépkedett előre és a havat szaglálta, mely előtte feküdt. Mikor Boriska a vízszalaghoz ért, szokása szerint föltérdelt a nyeregtakaróra és mindkét kezével a nyeregkápába kapaszkodott.

A víz csobogott a paták alatt. És alul tényleg kemény jég volt; a paták úgy bele vágódtak, mint a kőbe, de a patkók a hosszú, sok helyen sziklás úton eltompultak és a ló megcsúszott; ereje fölmondta a szolgálatot és hirtelen előre bukott, úgy, hogy szája a víz alá került, föltápáskodott, ismét visszaesett, még egy kísérletet tett, hogy föltápáskodjék és végre aggodalmasan ide s tova hányta magát és kétségbeesetten rugdalódzott. Boriska a kantárszárat rángatta, de

egyúttal tompa roppanást hallott és az állat első lábai elmerültek a mélységben.

— Jézus, Jézus! — kiáltá Boriska.

A ló, mely hátsó lábaival még szilárd talajon állott, roppant erőfeszítéseket tett, de a jégdarabok, amelyekre támaszkodott, lassanként engedni kezdtek patái alatt, mivel lihegve és nehezen lélegzve mindig mélyebbre süllyedt.

Boriskának még volt annyi ideje és lélekjelenléte, hogy lovát sörényen ragadta és nyaka fölött a még le nem szakadt jégre juthatott előtte. Ott a vízbe esett. De fölemelkedett és mivel kemény talajt érzett lábai alatt, világos lőn előtte, hogy meg van mentve. Még meg akarta a lovat szabadítani, előre hajolt, megfogta és minden erejéből húzta a kantárszárat, miközben a tulsó part felé igyekezett.

De a ló csak mindig mélyebbre süllyedt és nem bírta többé megszabadítani első lábait, hogy az eddigelé mozdulatlanul maradt jégre támaszkodjék. A kantárszár egyre jobban megfeszült. Végre az állat a vízbe merült, úgy, hogy csak a nyaka és feje látszott ki belőle. Aztán csaknem emberi hangon kezdett nyögni és a fogait vicsorgatta; szemeit leírhatatlan kifejezéssel Boriskára irányozta, mintha azt akarnák kiáltani: «Számomra nincs mentség többé; ereszd el a kantárszárat, különben még magammal rántalak...»

És a ló számára valóban nem volt mentség, Boriskának el kellett a kantárszárat eresztenie.

Mikor a jég egészen eltakarta, a tulsó partra ment, egy lombtalan bokor mellett leült és zokogni kezdett, mint a gyermek.

Erélye egy pillanatra egészen megtört. És a keserűség és fájdalom, mely szívét az emberrel való találkozás után eltöltötte, most hullámokban csapott össze fölötte. Minden ellene volt: az útak bizonytalansága, a sötétség, az elemek, az emberek és állatok, csak Isten keze látszott eddigelé oltalmazólag fölötte terjeszkedni. Ebbe a jó, szelíd, atyai oltalomba helyezte minden gyermeki bizalmát és most abban is csalódott. Olyan érzés volt az, melynek Boriska nem mert szavakat kölcsönözni, de amelyeket annál világosabban érzett szívében.

Mi maradt számára? Panaszok és könnyek! Pedig még annyi bátorsága, annyi tettereje, annyi kitartása volt, amennyi egy szegény,

gyöngye teremtésnek ily helyzetben csak lehet. Lová vízbe fúlt, az utolsó remény a menekülésre, az utolsó szalmaszál, amelybe kapaszkodhatott, az egyetlen élő lény, mely megosztotta vele a veszélyeket. E ló nélkül erőtlennek érezte magát ebben a vadonban, mely őt Chreptiovtól elválasztotta, ezekben az erdőkben, szakadékokban és pusztákban, nem csupán védtelennek az ember és állat támadásai ellen, hanem még inkább árvának, még inkább elhagyottnak.

Sírt, míg könnyei el nem apadtak. Aztán oly erővel jött reá a kimerültség és fáradtság, a tanácstalanság érzete, hogy csaknem nyugalomhoz hasonlított.

Egyszer-másszor mélyen fölsóhajtott és azt mondta magában:
— Isten akarata ellen mit se tehetek... itt akarok meghalni...

És lehunyta szemét, amely az előtt oly tiszta és vidám volt, ma pedig be volt esve és körül volt karikázva.

És mégis, habár teste minden pillanattal gyöngébb lett, gondolatai élénkek voltak, mint a fölriasztott madár és olyan volt szíve is. Ha a világon senki se szeretete volna őt, a halál nem ijeszti úgy meg, de hiszen mindnyájan oly nagyon szerették!

És kiszínezte, mi történik, ha Azya árulása és az ő menekülése kitudódik, mint keresik őt, végre mint találják meg kéken és megfagyva, örök álmodva a bokor alatt a folyónál. És hirtelen azt mondá hangosan:

— Ó! mennyire kétségbeesik Mihályka! Ah! ah!

Aztán bocsánatot kért tőle, hogy nem az ő hibája.

— Én, Mihályka — mondá, miközben lélekben megölelte őt — megtettem mindent, ami hatalmamban állt, de Isten nem akarta, drágám...

És oly forró szerelem fogta el őt a kedves férfi iránt, olyan vágyódás, hogy legalább ennek a szeretett főnek a közelében haljon meg, hogy összeszedte minden erejét, fölegyenesedett és tovább ment.

Eleinte nagyon nehezeére esett. Lábai a tartós lovaglás folytán elszoktak a járástól és olyasmit érezett, mintha idegen lábon járna. Szerencsére nem érzett semmi hideget, sőt tulajdonképp melege volt, mivel a láz egy pillanatra se hagyta el őt.

Az erdő mélyébe jutott és kitértőn előre haladt, miközben arra ügyelt, hogy a nap bal felől maradjon. Már a moldvai oldalra kellett

átmennie, mivel elérkezett a napnak második fele, nyilván a negyedik óra. Boriska most már kevésbé ügyelt arra, hogy a Dniesztről távol maradjon, mivel mindig azt hitte, hogy túl van már Mohilovon.

— Ó, ha bizonyosan tudhatnám azt! — ismétlé, miközben kékes, de egyúttal izzó arccskáját az ég felé emelte. — Ha az állat, ha a fa beszélhetne, hogy megmondaná: Chreptiovig egy mérföld, kettő... akkor még elérhetném...

De a fák hallgattak, sőt ellenséges indulattal látszottak iránta viseltetni és gyökereikkel elzárták útját. Boriska minden pillanatban megbotlott hóval borított görceikben. Egy idő múlva elviselhetetlen bágyadság jött reá; levetette válláról a meleg felöltőt és csak kabátkában maradt. Miután így megkönnyíté magát, mindig sebesben ment, majd a gyökerekben megbotolva, majd a mély hóba bukva. A vékony szattyánból készült, bőrrrel bélelt csizmácskák, melyeknek nem volt külön talpuk és kitünők voltak a szánkázásra vagy a lóháton való utazásra, nem védték meg eléggé lábait a kövektől vagy göröngyöktől, azonkívül a folyókon való sokszoros átkelés-től átáztak és ebben a nedvességben és a láztól forró lábak melegétől könnyen elszakadhattak.

— Meztláb megyek vagy Chreptioiba, vagy a halálba — gondolá Boriska.

Szomorú mosoly deríté föl arccskáját, mivel még örömet érzett amiatt, hogy oly kitartóan halad előre és hogy Mihály, ha útközben meghalna, semmit se hányhatna föl emléke ellen.

Mivel most gondolataiban folytonosan férjével beszélt, mondá:

— Ó Mihályka, ezt más nem birta volna véghez vinni, például Evka...

E menekülés közben gyakran gondolt Évikére, még imádkozott is érte, mivel világos volt előtte, hogy ha Azya nem szerette azt a leányt, akkor sorsa iszonyú volt, mint minden fogolyé, Raszkovban.

— Neki rosszabb, mint nekem — ismétlé és erre a gondolatra ereje fokozódott.

De most, mikor az első, a második és a harmadik óra elmúlt, ereje minden lépéssel fogyott. A nap lassan leáldozott a Dniesztr mögött, ragyogó esti pírrel borítá be az eget és kialudt. A hó violaszínű fényt öltött. Aztán az aranyos és bíborszínű csík egyre söté-

tebb, egyre keskenyebb lőn az égen; a tenger, mely ég és föld között szétáradni látszott, tóvá változott, a tó folyóvá lett, a folyó patakká, végre még csak egy fényes csík ragyogott az égen s eltűnt a sötétben.

Az éj beállt.

Ismét egy óra mult el. Az erdő fekete és titokzatos lett, hallgatott, semmi szellőcske nem mozgatta, mintha elmélkednék, hogy megfontolja, mit tegyen a szegény, eltévedt teremtéssel. De ebben a halálos csöndben nem volt semmi jó, sőt inkább érzéketlenség és merevség volt.

Boriska mindig tovább, mindig gyorsabban ment, izzó ajkaival levegő után kapkodva s a sötétségben és kimerültsége folytán mindig gyakrabban elbukott.

Fejét erőszakkal tartotta egyenesen, de nem nézett többé a vezető «Göncöl szekérre», mivel már teljesen elvesztett minden érzéket az irány iránt. Ment, hogy menjen. Ment, mivel a halál látomásai lebegtek fölötte, világosan és édesen.

Az erdő négy oldala gyorsan egybefut, négy fallá alakul és a chreptiovi vendégszobát képezi. Boriska benne van és mindent tisztán lát. A kandallóban nagy tűz ég, a padokon, mint mindig, tisztek ülnek; Zaglyoba úr Sznitko úrral kötődik; Motovidlyo úr hallgatagon üldögél, a lángokba néz és ha pattognak, elnyujtott hangon mondja: «Lélek a tisztító tűzben, mi lelt?» Musalszki úr és Hromyka úr Mihálylyal kockát játszanak. Boriska odamegy hozzájuk és beszél. «Mihályka, le akarok ülni a padra és kissé hozzád akarok támaszkodni, olyan furcsán érzem magamat». Mihály megöleli őt: «Mi lelt cica? talán?»... És ő füléhez közeledik, valamit odasúg neki és Mihály azt feleli: «Ó, mily furcsán érzem magamat!» Mily fényes, mily békés ez a vendégszoba, milyen kedves Mihály — de Boriska olyan furcsán, olyan furcsán érzi magát, hogy nagy félelem jó reá...

Boriska oly furcsán érzi magát, hogy a láz hirtelen megszűnik, mivel már oly gyöngeség fogta el, mint a halál előtt. A látomások eltűnnek. Az öntudat és vele az emlékezés visszatér.

— Menekülök Azya elől — mondá Boriska magában — az erdőben vagyok, éjjel, többé nem bírok Chreptiovba érni és meg kell halnom.

Most hidegség fogja el egész testét és velőig hatol. Lábai inognak és egy fa alatt letérdepel a hóban.

Semmi felhőcske nem fátyolozza most szellemét. Névtelen fájdalom fogja el, de jól tudja, hogy meghal és lelkét szaggatott szavakkal Istennek kezdi ajánlani:

— Az Atyának és Fiúnak...

Imádságát hirtelen különös, éles, nyikorgó hangok szakították meg; messze és kivehetőleg hangzanak az éjjeli csöndben.

Boriska kinyitja száját. A kérdés: «Mi ez?» elhal ajkán. Reszkető ujjait arcára teszi, mintha nem hihetné és szájából hirtelen ez a kiáltás hallatszik:

— Ó Jézus, ó Jézus! ezek a chreptiovi kútak! Ó Jézus!

Aztán fölugrik, ő, aki egy pillanattal előbb a halálra készült, pihegve, reszketve, könnyzáró közt, hullámozó kebelével keresztül szalad az erdőn, összerogyik és ismét fölemelkedik és mindig azt ismétli magában:

— Ott lovakat itatnak! Az Chreptiov! azok a mi kútjaink!... Csak a kapuig! csak a kapuig!... Ó Jézus!... Chreptiov, Chreptiov!...

Az erdő ritkul, a hófehér föld föltárul és a domb, amelyről számos villogó szem tekint le a siető Boriskára.

De ezek nem farkas szemek... Ah, ezek a chreptiovi ablakok, amelyek oly édesen, oly fényesen ragyognak megváltó világosságukkal... az az «erőd» ott a dombon, keleti oldalával az erdő felé fordulva.

Még jó darab út volt odáig, de Boriska nem is tudta, miképp tette meg azt. A katonák, kik a kapuban a falu felőli oldalon állottak, nem ismerték meg a sötétben és beeresztették őt, mivel azt hitték, hogy egy fiú, akit kiküldtek és most visszatér a parancsnokhoz; összeszedte utolsó erejét, berohant, átszaladt a majdánon¹ a a kút mellett, amelynél a kilovaglásból éppen visszatérő dragonyosok a lovakat itatták és a ház ajtajában megállt.

A kis lovag és Zaglyoba úr éppen lovagolva ültek a padon a tűz előtt, levest ettek és Boriskáról beszélgettek, hogy ott van Ras-

¹ Gyakorló-tér, nyilvános tér.

kovban és mint vélték, jó dolga van. Mind a ketten rosszkedvűek voltak, mivel nagyon vágyódtak utána és minden nap vitakoztak visszatérésének időpontján.

— Isten óvjon bennünket a hirtelen enyhe időtől, esőtől vagy hóolvadáستól, mert különben, Isten tudja, mikor tér vissza — mondá Zaglyoba úr mogorván.

— A tél még kitart — felelé a kis lovag — és nyolc vagy tíz nap mulva majd bekukkanok Mohilovba.

— Szerettem volna, ha nem utazik el. Mi vagyok én ő nélküle Chreptiovban?

— És miért tanácsolta kegyelmed az utazást?

— Ne pörölj, Mihály! A te fejed volt az...

— Csak egészségesen térjen vissza!

Itt a kis lovag sóhajtott és hozzá tette:

— Egészségesen és oly gyorsan, amint lehet!...

Ekkor az ajtó nyikorgott és egy kis, lefogyott, rongyos, hóval borított teremtsz panaszosan kezdett nyöszörögni a küszöbön:

— Mihály, Mihály!...

A kis lovag fölugrott, de az első pillanatban annyira elbámészkodott, hogy mintegy kővé válva, állva maradt a küszöbön, kitérta karjait, szemét hunyorgatta — és megállt.

— Mihály!... Azya áruló... El akart engem rabolni... de megszöktem... segíts!

Igy szólván, megtántorodott és mint a halott, a földre zuhant; ekkor odaugrott, mint a tollat fölemelte karjával és kiáltá:

— Krisztus irgalmazz!

De szegény, kékre fagyott fejcskéje élettelenül csüngött le karjáról s azt hitte, hogy halottat tart és iszonyatos hangon kiáltá:

— Boriska halott!... halott!... segítség!...

ÖTÖDIK FEJEZET.

BORISKA megérkezésének híre szélesebbeséggel terjedt el Chreptiovban; de a kis lovagon, Zaglyoba úron és a szolgáló asszonyokon kívül senki se látta őt este megérkezése után, sem a következő napokon. A szoba küszöbén való elájulása után még annyira visszanyerte eszméletét, hogy legalább néhány szóval elbeszélhette, ami történt, de csakhamar új ájulások következtek, és egy óra múlva már férjét sem ismerte meg többé, habár minden képzelhető eszközt megkísérlettek, hogy életre hozzák őt, habár fölmelegítették, bort öntöttek beléje, és ételt iparkodtak neki adni, s nem foroghatott fönn semmi kétség, hogy hosszú, súlyos betegség kezdődik reá nézve.

Eközben egész Chreptiovban nagy nyugtalanság uralkodott. A katonák, miután megtudták, hogy az «úrasszony» félholtan tért haza, kirohantak a várudvarra, mint a méhraj; a tisztek mind összegyülekeztek a vendégszobában, félhangosan suttoztak és türelmetlenül váraoztak az alkovenből jövő új hírekre, amelyben Boriskát lefektették. Sokáig mit se tudhattak meg. A szolgáló asszonyok sürgölődve szaladgáltak ide-oda, majd meleg vizet vittek a konyhából, majd a patikába mentek flastromért, kenőcsökért és orvosságokért; de sietésökben nem engedték magukat föltartóztatni. A bizonytalanság ólomként súlyosodott a szívekre. A várudvaron mindig nagyobb sokaság gyűlt össze; a falukból is oda siettek és kérdések szálltak szájról-szájra; csakhamar elterjedt a hír Azya árulásáról és az «úrasszony» szökés által való megmeneküléséről, s azt is tudták, hogy egész álló hétig tartott menekülése, étel nélkül, alvás nélkül. E hírekre fölgerjedt a hallgatók haragja. A kato-

nák csapatát különös, iszonyatos nyugtalanság fogta el, azért iszonyatos, mivel attól tartottak, hogy a hangos kifakadással az úraszszony egészségét veszélyeztetik.

Végre, hosszú várakozás után Zaglyoba úr kijött a fisztekhez, szeme ki volt vörösödve, hajának maradéka égnek meredt, s azok eléje rohantak és lázasan keresztették egymást a kérdések:

— Él-e? él-e?

— Él — viszonzá az öreg — de csak Isten tudja, vajjon egy óráig...

Itt elhalt ajakán a szó, alsó ajka reszketni kezdett, kezével hirtelen fejéhez kapott és egész súlyával leesett a padra.

Aztán elfojtott zokogás rázta meg keblét.

E látványra Musalszki úr megölelte Nienasyniec urat, habár különben nem nagyon szerette őt, és Nienasyniec úr halkán sírt. Motovidlyo úr kerekre nyitotta szemét, mintha valamit le akarna nyelni anélkül, hogy tudná, Sznitko úr reszkető kézzel kigombolta felső kabátját, és Hromyka úr az égre emelte kezét és úgy járkált föl és alá a szobában.

A katonák az ablakokon keresztül észrevették a kétségbeesésnek e jeleit, és mivel azt hitték, hogy az úraszszony már meghalt, hangos panaszra fakadtak. Mikor Zaglyoba úr a zajt meghallotta, rögtön dühbe jött és kirohant a várudvarra.

— Csöndesen, gazok! hogy ütne belétek a mennydörgős mennykő! — kiáltá fojtott hangon.

Azonnal elhallgattak és megértették, hogy a panasz korai volt, de a várudvarról nem távoztak. Zaglyoba úr kissé megnyugodva tért vissza a vendégszobába, és ismét leült a padra.

Ebben a pillanatban a szolgáló asszonyok egyike jelent meg az alkoven küszöbén.

Zaglyoba úr feléje ugrott.

— Hogy van?

— Alszik.

— Alszik? Hála Istennek!

— Talán megengedi az Isten...

— Mit csinál a parancsnok úr?

— A parancsnok úr az ágynál van.

— Jó! Eredj azért, amiért küldtek!

Zaglyoba úr a tisztekhez fordult és az asszony szavait ismételve mondá:

— Talán megkönyörül a mindenható Isten. Alszik! Tehát van reményem... Uff!...

Mindnyájan mélyen föllélegzettek. Aztán szűk körben Zaglyoba úr köré tolongtak és minden felől kérdezték:

— Az Istenért! hogyan történt az? Mi volt az? Hogyan szökött meg gyalog?

— Eleinte nem gyalog menekült — viszonzá halkán Zaglyoba úr — hanem két lóval, mivel azt a kutyát, vigye el a pestis, kivette a nyeregből.

— Nem hiszünk fülünknek!

— A pisztoly agyával ütést mért homlokára, és mivel messze elmaradtak, senki se vette észre és nem üldözte őt. Az egyik lovát a farkasok tépték szét, a másik a jég alatt vízbe fúlt. Ó irgalmas Krisztus! Így járt a szegény gyermek egyedül az erdőkön át, éhen, szomjan!...

Zaglyoba úr ismét hangosan zokogott és félbe szakítá elbeszélését, és a tisztek se tudtak hova lenni a csodálkozástól, iszonyattól és fájdalomtól a mindenkitől szeretett asszony miatt.

— Mikor Chreptiovhöz közeledett — folytatá Zaglyoba úr egy idő múlva — többé nem ismerte meg a helyet, és a halálra készült, csak mikor a kútak nyikorgását hallotta, vette észre, hogy a közelben volt és végső erejével ide vánszorgott...

— Isten megvédte őt ilyen szükségben — mondá Motovidlyo úr, és megdörzsölte szakállát — ő továbbra is meg fogja védeni.

— Úgy van! Jól beszélt kegyelmed! — mondá néhány hang.

Ekkor a várudvar felől ismét hangos lárma hallatszott, Zaglyoba úr dühösen fölugrott és az ajtó elé rohant.

Ember ember hátán állt ott; a katonák, mikor Zaglyoba urat és két más tisztet megpillantották, lassan félkörbe visszahúzódtak.

— Csöndben legyetek, beste lelkek! — kezdé Zaglyoba úr — különben...

Ekkor a félkörből Lusnia Zydor, a dragonyos őrmester lépett elő, igazi mazúr, és Volyodyjovszki úrnak kedvelt katonája, s miután néhány lépést tett előre, megállt, mint a cövek, és szilárd hangon mondá:

— Kérem kedvességedet, nem szabad másnak történnie, mint hogy ama fickó ellen, aki úrasszonyunkat meg akarta bántani, kivonulunk, hogy bosszút álljunk rajta. Amit én mondok, azt mindnyájan kívánják. Ha a parancsnok úr nem teheti, más parancsnokság alatt vonulunk oda, hogy elfogjuk őt, még ha a Krimbe kellene is mennünk!...

Az őrmester hangjában dühös, hideg parasztfenyegetődzés nyert kifejezést; a többi dragonyosok és a társ-zászlóalj emberei pedig a fogukat csikorgatták, halkán kardjukra ütöttek és morogtak. Ez a tompa morgás, mely hasonlított a medve morgásához, az éjjeli sötétségben valami borzasztó volt.

Az őrmester egyenest állt, mint a gyertya, és feleletre várt, és vele az összes sorok, és oly rettentő düh és bosszúszomj volt rajtuk észrevehető, hogy azzal szemben még a szokásos férfifegyelem sem állott fönn.

Egy darabig tartott a hallgatás, végre a távolabbi sorokban egy hang hallatszott:

— Az ő vére a legjobb orvosság az «úrasszony» számára!

Zaglyoba úr haragja lecsillapodott, mivel a katonáknak e ragaszkodása Boriskához meghatotta őt s az orvosság említésekor egyúttal más terv villant meg fejében, az a terv, hogy orvost hozat Boriskának. Az első pillanatban a puszta Chreptiovban senki se gondolt arra, pedig Kamieniecben mégis lakott néhány orvos, köztük egy görög is, híres, vagyonos ember, akinek több háza volt, és olyan tudós volt, hogy általában bűvésznek tartották. Csak az iránt volt kétségben, vajjon az, akit maguk a mágnások is «úr» címmel tiszteltek meg, gazdagsága mellett bizonyos díjért el akar-e jönni ilyen pusztaságba.

Zaglyoba úr egy ideig gondolkozott, aztán mondá:

— Az igazságos bosszút az a főkutya nem kerüli el, megígérem nektek, és ő bizonyosan örömebbé látná, hogy a király esküdnék neki bosszút, mint Zaglyoba. De nem tudom, vajjon életben van-e még, mivel az úrasszony, mikor karjaiból kiszabadult, a pisztoly agyával éppen fejbe ütötte őt. De most nincs ideje, hogy arra gondoljunk, először az úrasszonyt kell megmentenünk.

— Még ha életünkbe kerül is! — viszonzá Lusnia.

És ismét morgás hallatszott a sokaság közt, hogy az őrmester szavait megerősítse.

— Halld, Lusnia — mondá Zaglyoba. — Kamieniecben lakik egy orvos, neve Rodopuly. Siess hozzá; mondd meg neki, hogy a podoliai tábornok úr a város előtt kifecamította a lábát és segítségére várakozik. Ha a falon kívül van, csípd nyakon, ülted lóra, vagy dugd egy zsákba és hozd Chreptiovba. Én majd lovakat tartatok készen különféle állomásokon, hogy megszakítás nélkül lovagoljatok. Csak arról gondoskodjál, hogy élve érjen ide, mivel holtan nem használhatna nekünk semmit.

A meglepődés moraja zúgott végig a sorokon, Lusnia megrázta hatalmas bajúszát és mondá:

— Majd elkaparítom őt, és nem veszem el Chreptiovig!

— Indulj!

— Kérem kedvességed?

— Mi van még?

— És ha elájul?

— Nem baj, csak élve jöjjön ide! Vigy hat embert, és indulj!

Lusnia elsietett. A többiek örülvén, hogy az úrasszonyért valamit tehetnek, az istállókba rohantak, hogy lovakat nyergeljenek, és néhány perc múlva hat ember indult Kamieniecbé, s utánok mentek a többiek üres lovakkal, melyeket útközben készen akartak tartani.

Zaglyoba úr, önmagával meglepődve visszatért a vendégszobába.

Egy idő múlva Volyodyjovszki kijött az alkovenből, egészen elváltozva, szórakozottan, és egykedvűen a részvét és vigasztalás szavai iránt. Közölte Zaglyobával, hogy Boriska folyton alszik, aztán leült a padra, és félénken az ajtóra nézett, amely mögött neje feküdt. A tiszték azt hitték, hogy figyel, azért visszafojtották lélegzetüket, és hangtalan csönd uralkodott a szobában.

Egy idő multával Zaglyoba lábujjhegyen a kis lovaghoz közeledett.

— Mihály — mondá — orvost hozattam Kamieniecből, de... de talán még valakit hozassunk?...

Volyodyjovszki merően maga elé bámult, gondolatait akarta összeszedni, mert nyilván nem értett meg semmit.

— A papot! — mondá Zaglyoba. — Kaminyszki pap holnapig tán itt lehetne?

Ekkor a kis lovag behunyta szemét, halvány arcát a kandalló felé fordította és gyorsan ismétlé:

— Jézus, Jézus, Jézus!

Zaglyoba tehát nem kérdezősködött tovább, hanem kiment, és parancsokat adott. Mikor visszatért, Volyodyjovszki többé nem volt a vendégszobában. A tisztek közölték Zaglyoba úrral, hogy a beteg férjét hívta, de nem tudták: vajjon lázban-e, vagy eszméletlen-e.

Az öreg azonnal maga meggyőződött, hogy lázban történt.

Boriska arca vörös tűzben égett; olyan volt, mint az egészséges ember, de szeme, mely nem veszté el ugyan fényét, zavaros volt, mintha szeme bogara egybe volna olvadva a fehérjével; fehér keze egyhangú mozdulattal a takarón tapogatódzott. Volyodyjovszki félig eszméletlenül lábánál feküdt.

A beteg időről-időre halkan valamit mormolt, vagy bizonyos szavakat hangosabban mondott, mint «Chreptiov», amit leggyakrabban ismételt. Nyilván még az utazáson képzelte magát. Zaglyoba urat kivált a takarón való kézmozdulat nyugtalanította, mivel öntudatlan egyformaságában a közeledő halál jeleit látta. Ő tapasztalt ember volt, sok ember halt meg a szeme előtt, de szívét soha se szaggatta még szét ilyen fájdalom, mint e virág láttára, amely oly korán elhervadt.

Belátta, hogy ezt a kialvó életet egyedül csak Isten mentheti meg, letérdelt tehát az ágy mellett és buzgón imádkozni kezdett.

Eközben Boriska egyre nehezebben lélegzett és lehelete lassankint zihálásra változott. Volyodyjovszki fölugrott. Zaglyoba föl-egyenesedett; egyik se szólt egy szót sem egymáshoz, csak egymásra pillantottak, de ebben a pillantásban iszonyatos kifejezés volt. Azt hitték, a halál közel van. De ez csak egy pillanatig tartott. A beteg lélegzése csakhamar nyugodtabb, sőt lassúbb lett.

Mostantól fogva folyvást félelem és reménység közt lebegtek. Az éjszaka lomhán telt el. A tisztek se tértek nyugalomra, a vendégszobában ültek, az alkoven ajtajára tekingettek, halkan egymással beszélgettek vagy szundikáltak. Időről-időre egy legény lépett be és fát vetett a kandallóba, az ajtókilincs minden mozdulatánál fölugrottak

a padokról, mivel attól tartottak, hogy Volyodyjovszki vagy Zaglyoba belép, és ez iszonyatos szavakat mondja:

— Már nem él!

Eközben a kakasok kukorikoltak, és Boriska még mindig a lázzal küzdött. Reggel iszonyú vihar kerekedett záporosövel, és besivított a gerendák között, a tető alatt fűtyült, a kandalló lángjával enyelgett, és sűrű füstfelhőket és szikrákat dobott a szobába. Az első szürkületkor Motovidlyo úr elhagyta halkan a szobát, hogy körüllovagoljon, végre sápadt, felhős nap virradt föl és megvilágítja a fáradt arcokat.

A várudvaron megkezdődött a szokásos mozgalom, a szél süvöltésén át behallatszottak a lovak dobogása az istállókban, a kútak húzása és a katonák hangjai, de csakhamar egy csöngetyű volt hallható: Kaminyzski pap megérkezett.

Mikor fehér karingében belépett, a tisztek letérdeltek. Mindenkinek úgy tetszett, hogy elérkezett az ünnepies pillanat, melyre kérlelhetetlenül a halálnak kell következnie. A beteg nem nyerte vissza eszméletét, és így a pap nem gyóntathatta meg. Csak az utolsó kenetet adta föl neki, aztán a kis lovagot iparkodott vigasztalni és buzdította, hogy nyugodjék meg Isten akaratában. De ez alig hallgatott a vigasztalásra, semmi szó nem birt áthatolni fájdalmán.

A halál egész nap Boriska fölött lebegett. Mint a pók, mely sötét zugban rejtőzik, néha kimászik a napvilágra és láthatatlan fonálon leereszkedik, úgy ereszkedett le néha a halál árnyéka is Boriska feje fölé. A jelenlevők gyakran azt hitték, hogy a halál ott lebeg Boriska homlokán, hogy ez a fényes lélek kiterjeszti szárnyait, hogy Chreptiovból a végtelen étherbe, más világba lebegjen; aztán a halál ismét elrejtőzött, mint a pók, a takaró alá, és reménység tölté el a szíveket.

De ez nem volt állandó, tökéletes remény, mert senki se merte remélni, hogy Boriska túléli ezt a betegséget. Volyodyjovszki se remélte, és oly nagy volt fájdalma, hogy Zaglyoba úr, habár ő is roppantul búslakodott, komolyan aggódott miatta, és a tisztek oltalmába ajánlotta őt.

— Az Istenért! vigyázzatok reá — mondá — még megöli magát!

Volyodyjovszkinak ugyan nem jutott volna ilyesmi eszébe, de a fájdalomával és szenvedésével való küzdelemben folyton azt kérdezte önmagától:

— Hogyan maradjak itt, ha ő eltávozik innét? Hogyan eresztetem el ezt a kedves lényt egyedül? Mit szól hozzá, ha körülnéz és engem nem talál közelében?

És így lelke mélyéből együtt óhajtott vele meghalni; mert amint nem tudta elképzelni az életet a földön nála nélkül, úgy azt se fogta föl, hogy a túlvilági életben nála nélkül boldog lehetne, és hogy nem fog vágyódást érezni ő utána.

Délután a baljóslatú pók ismét a takaró alá rejtőzött, a pír kihamvadt Boriska arcán, és a láz annyira csökkent, hogy a beteg kissé eszméletre tért.

Egy ideig behunyt szemmel feküdt, aztán kinyitotta azt, a kis lovag arcába nézett, és kérdé:

— Mihályka, Chreptiovban vagyok?

— Úgy van, édesem! — felelé Volyodyjovszki, és leküzdé fájdalmát.

— És te valóban mellettem állsz?

— Úgy van! Hogy érzed magad?

— Ó, jól!...

Nyilván még ő maga se volt bizonyos felőle, vajjon nem a láz varázsolt-e szeme elé csalóka látomásokat. De ettől a pillanattól fogva mindig jobban visszanyerte eszméletét.

Este Lusnia őrmester visszatért embereivel és elhozta a kamieneci várból az orvost az orvosságokkal együtt. Ez félig halott volt. De mikor megtudta, hogy nem rablók kezében van, amint hitte, hanem hogy beteghez hívták ilyen különös módon, rövid pihenés után gyorsan a mentés munkájához fogott, és pedig annál gyorsabban, mert Zaglyoba úr egyik kezében arannyal teli erszényt, a másikban töltött pisztolyt mutatott neki:

— Ez jutalmad az életért, ez a halálért!

Még ugyanazon éjjel, éppen szürkületkor egyszer s mindenkorra elrejtőzött az a baljóslatú pók; és az orvos nyilatkozata: «Sokáig betegen fog feküdni, de egészséges lesz» — egész Chreptiovban vídám viszhangzással terjedt el. Mikor ezt Volyodyjovszki először hallotta, a földre rogyott és úgy sírt, hogy a zokogás szétrepedéssel

fenyegette mellét; Zaglyoba úr csaknem elveszté eszméletét örömben, arcát verejték lepte el és alig bírta kimondani: «inni!» A tisztek egymást ölelgették.

A várudvaron a dragonyosok, sorkatonák és Motovidlyo úr kozákjai ismét összegyülekeztek. Alig lehetett őket visszatartani, hogy hangos kiáltásokra ne fakadjanak. Minden áron ki akarták mutatni valami módon örömlükét, és a chreptiovi pincékben rejtve tartott foglyok közül néhányat elkértek, hogy őket az «úrasszony» jóvoltáért fölakaszszák.

De a kis lovag nem engedte meg.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HATODIK FEJEZET.

BORISKA még egy egész hétig oly súlyos beteg volt, hogy ha az orvos az ellenkezőről nem biztosította volna, a kis lovag és Zaglyoba úr attól tartanak, hogy élete lángocskájának minden pillanatban ki kell aludnia. Csak ez időnek elmultával javult jelentékenyen állapota; eszmélete teljesen visszatért, és habár az orvos előre megmondta, hogy egy egész hónapig vagy másfélíg ágyban kell feküdnie, mégis bizonyos volt, hogy egészségét és korábbi erejét egészen visszanyeri.

Volyodyjovszki, aki betegsége alatt nem távozott oldala mellől, a szükség ez idejében még bensőbbben megszerette őt — ha ez egyáltalán lehetséges volt — és benne látta egész világát. Ha úgy mellette ült, ha lesóványodott, beteg, de vidám arcocskájába nézett, ha szemébe tekintett, mely minden nappal jobban visszanyerte régi fényét, kedve támadt sírni, nevetni és örömében fölkiáltani:

— Egyetlen Boriskám ismét meggyógyul, meggyógyul!

Kezére borult vagy megcsókolta a szegény kis lábakat, melyek oly derekasan gyalogoltak a hóban Chreptiovba, szóval határtalanul szerette és tisztelte őt.

Egyúttal mély hálára kötelezve érezte magát a Gondviselés iránt, és egy napon így szólt Zaglyoba úr és a tisztek jelenlétében:

— Én egyszerű ember vagyok, de ha könyékig kellene is a kezemet elkoportatnom, egy kis fatemplomot még tudok csinálni. És valahányszor a harangok megkondulnak benne, mindannyiszor meg akarok emlékezni Isten irgalmáról, mindannyiszor hálával alázkodjék meg lelkem!

— Előbb segítsen át Isten szerencsésen a török háborún — felelé Zaglyoba úr.

Erre a kis lovag azt felelé:

— Isten tudja a legjobban, mi örvendeztetheti meg őt; ha egy templomocska kedvesebb neki, akkor megőrzi, és ha véremet követeli, örömet odaadom neki, úgy szeressen az Isten.

Boriska egészségével vidámságát is visszanyerte. Két héttel később egy este megparancsolta, hogy az alkoven ajtaját kissé nyissák ki, és mikor a tisztek a vendégszobában egybegyűltek, ezüsthangoeskájával hozzájuk fordult:

— Jó estét kegyelmeteknek! Még se halok meg, aha!

— A mindenható Istennek legyen hála! — felelék karban a katonák.

— Hála Istennek, édös gyerököm! — kiáltá Motovidlyo úr, mivel egész különös hajlandósággal szerette Boriskát és a nagy meghatottság pillanataiban mindig hazai tájszólását használta.

— Lássá kegyelmed — mondá erre Boriska — hogy megvagyok! Szerencse, hogy olyan vasgyúró vagyok!

— Isten örködött az ártatlanság fölött — hallatszott ismét karban az ajtó mögött.

— Zaglyoba úr eleget kicsúfolt, hogy jobban szeretem a kardot, mint a rokkát. Jó! A rokka, meg a tű ugyan sokat használt volna nekem, vagy mi! De így elég gavallérosan viseltem magamat, nemde?

— Még az angyal se tehette volna jobban!

A beszélgetés folytatását Zaglyoba úr akadályozta meg azzal, hogy az alkoven ajtaját becsukta, mivel attól tartott, hogy Boriska nagyon megerőltetheti magát. Az pedig úgy ingerkedett vele, mint egy macska, mivel kedve volt még sokáig csevegni, kivált még több dicséretet szeretett volna aratni bátorságáért és vitézségeért. Most, mikor a veszély elmúlt és már csak az emlékezeté volt, nagyon büszke volt Azya elleni tettére, és azt kívánta, hogy minden áron dicsérjék őt. Gyakran megbökte ujjával a kis lovag mellét és egy elkényeztetett gyermek arcával mondá:

— Dicsérj meg bátorságomért!

És ő engedelmeskedett, dicsérte őt, becézgette és megcsókolta szemét, kezét, úgy hogy még Zaglyoba úr is, habár ő maga mély részvétet érzett lelkében, sértődöttnek tetette magát és dörögte:

— Ha! még egészen el fog olvadni, mint a puha hó!...

Az általános örömet, mely Chreptiovban Boriska megmentése miatt uralkodott, csak ama veszteségre való gondolat zavarta meg, melyet Azyának, Tuchay-bej fiának árulása a köztársaságnak okozott, valamint az öreg Novoviejszki úrnak, és Boszkinének és Evkának iszonyú sorsára való gondolat. Boriska emiatt nagyon búslakodott, és vele a többiek is, mivel a raskovi események nem csupán Chreptiovban, hanem Kamieniecben és azon túl is nagyon ismeretesekek voltak. Myslisevszki úr néhány nap előtt pihenőt tartott Chreptiovban, aki Azya, Krycsynszki és Adurovics árulása ellenére sem adta még föl a reményt, hogy sikerül neki a többi lipek lovas kapitányokat lengyel részre megnyerni. Myslisevszki úr azonnal Bogus úr után jött, s őt követték közvetlenül a hírek Mohilovból, Jampolból, sőt magából Raskovból is.

Gorzenyszki úr, ki nyilván derekabb katona volt, mint szónok, nem szedette rá magát Mohilovban. Átvette Azya utasításait az őrség gyanánt ott maradt lipekekre vonatkozólag, egy maréknyi mazúr gyalogossal megtámadta és levágta, vagy fogságba ejtette őket; azonkívül figyelmeztetést küldött Jampolba, mi által ez a város is megmenekült. Nem sokára aztán a csapatok is visszatértek. És így csak Raskov esett áldozatul. Volyodyjovszki éppen onnét kapott levelet Bialyoglyovszki úrtól, mely a helyszínén történt eseményekről és egyéb dolgokról hírt adott, melyek az egész köztársaságot érintették.

«Jó, hogy ide jöttem (így írt többi között Bialyoglyovszki úr), mivel Novoviejszki, akit helyettesítettem, most nem lett volna képes kötelességeit teljesíteni. Inkább csontvázhoz hasonlít már, mint emberhez, és bizonynyal derék lovagot veszítünk el benne, mivel a fájdalom rendkívül megtörte őt. Atyját leölték, húga a legszonyúbb gyalázatban szenved, Azya Adurovicsnak ajándékozta őt, és Boszka kisasszonyt magához vette. Ezek elvesztek, ha sikerülne is őket a fogságból kiszabadítani. Ezt egy lipektől tudjuk, aki a folyón való átkeléskor kifecamította a nyakát, s akit a mieink elfogtak és az izzó szénen mindent bevallott. Azya, Tuchay-bej fia, Krycsynszki és Adurovics elváltak Drinápoly felé. Novoviejszki minden áron követni akarja őt, ő, azt mondja, el akarja fogni Azyát, ha kell, még a török tábor közepén is, és ki akarja rajta tölteni bosszúját.

Ő mindig heves és határozott volt, és most annál inkább az, mivel Boszka kisasszonyt gyászolja, akinek nyomorúságát mindnyájan könnyzápórral siratjuk, mivel a leány kedves volt és itt megnyerte mindenkinek a szívét. Én visszatartom Novoviejszkit, mivel azt mondom neki, hogy Azya maga jön hozzá, a háború bizonyos és az is bizonyos, hogy a horda az előörsben fog menetelni. Híreket kaptam Moldva tájékairól a perkuláboktól, mit! török kereskedőktől is, hogy Drinápolynál már gyülekeznek a seregek. Számos horda. Török lovasság és, amint ők nevezik: «szpahik», és maga a szultán is eljön a janicsárokkal. Kedves barátom! számtalanon lesznek, mint a sáskák, az egész Kelet megelevenedik, és nálunk alig van egy maréknyi katonaság. Minden remény a kamieneci sziklán nyugszik, csak, amit Isten adjon, derekasan el legyen látva. Drinápolyban már tavasz van, már nálunk is zsendül, szakadatlanul esik és a fű már sarjadzani kezd. Jampolba megyek, mivel Raskov egy rakás hamu, és nincs hely, ahol az ember fejét lehajthatja, és nincs kenyér, hogy éhségét csillapítsa. Azt is gondolom, hogy az összes parancsnokságokat nem sokára egybehívják.»

A kis lovnak megvoltak a saját tudósításai, melyek szintén megbízhatók voltak, mivel Chocimból származtak és úgy hangoztak, hogy a háború elkerülhetetlen. Még kevéssel előbb jelentette ezt a hetmannak. És Bialyoglyovszki levele, mely a legszélső határról jött, mégis mély hatást gyakorolt reá éppen azért, mivel megerősítette az ő híreit. Nem a háborútól félt a kis lovas; csak Boriska miatt aggódott.

— A hetman parancsa, mely a parancsnokságokat egybehívja — mondá Zaglyoba úrnak — minden nap megérkezhetik, és — a szolgálat szolgálat, akkor aztán előre, késedelem nélkül előre és Boriska még mindig fekszik, és az idő rossz.

— És ha tíz parancs jönne is — felelé Zaglyoba úr — Boriska a földolog. Itt ülünk, míg teljesen egészséges nem lesz. A háború úgy se kezdődik, míg a tél véget nem ér, hanem mikor a jégzajlás elmúlt, annál is inkább, mivel nehéz ütegeket hoznak Kamieniec ellen.

— Kegyelmedben még mindig a régi önkénytes lappang — viszonzá türelmetlenül a kis lovas — kegyelmed azt hiszi, hogy a parancs elé lehet az embernek a saját dolgát helyezni.

— Ha! ha a parancs kedvesebb neked, mint Boriska, akkor tedd kocsira és hajts el. Tudom, tudom, te képes volnál őt a parancs kedvéért egy szénahányó villával a kocsira segíteni, ha a maga erejéből nem birna fölszállni. Vigyen el az ördög az ilyen fegyelemmel együtt! A régi időkben az ember azt tette, amit tudott, és amit nem tudott, azt abbahagyta. A nyelveddel irgalmasságot emlegetsz, de ha arról van szó: «Rajta a töröknek!» — akkor úgy kiköpöd, mint a magot, és a szegény teremtetést hurkon viszed tova a lovaddal!

— Én nem vagyok irgalommal Boriska iránt?! Gondoljon Krisztus sebére! — kiáltá a kis lovag.

Zaglyoba úr dühösen fúj, de mikor Volyodyjovszki lesóványodott arcára pillantott, mondá:

— Mihály, tudod, amit mondok, azt Boriska iránti valóban atyai szeretetből mondom. Ha nem így volna, itt ülnék-e a török kard alatt, ahelyett, hogy biztos vidéken pihennék, amit az én koromban senki se magyarázhatna rosszra? És ki adta neked Boriskát feleségül? Ha nem úgy van, itass velem forró vizet és ne tégy hozzá semmit, hogy jobban izljék.

— Hálám határtalan kegyelmed iránt! — felelé a kis lovag.

Megölelték egymást és azonnal a legszebb egyetértés uralkodott köztük között.

— Már meggondoltam a dolgot — mondá a kis lovag — ha háború lesz, kegyelmed fogja Boriskát és elmegy vele Szkrzetuszkiekhöz a lyukovi földre. Odáig nem mennek a tatárok.

— Megteszem a kedvéért, habár szeretném a tüzet a törökön egy kissé lehűteni, mivel előttem nincs nyomorúságosabb, mint ez a disznó nép, mely bort nem iszik.

— Csak egytől félek, hogy Boriska minden áron Kamienieche akar menni, hogy közelemben legyen. Még a hátam is borsószik, ha reá gondolok, és mégis azt akarja, amily igaz, hogy Isten él.

— Hát nem engeded meg. Nem volt-e már az is elég baj, hogy mindenben engedsz neki és megengedted a raskovi kirándulást, habár mindjárt tiltakoztam ellene?

— Az nem igaz! Kegyelmed azt mondta, hogy nem akar tanácsot adni.

— Ha én azt mondom, nem akarok tanácsot adni, az még a lemondásnál is rosszabb.

— Boriskának ebből tanulnia kellett volna, de ő már olyan! Ha a kardot a fejem fölött látja, még akkor sem enged!

— Akkor te nem engeded meg, ismétlem! Az Istenért! micsoda fajánkó!

— Hiszen confiteor, hogy ha kezét a szemére teszi és sírni kezd, vagy csak téteti magát, ohó! akkor már olyan lágy lesz a szívem, mint a vaj a serpenyőben. Már az úgy van, megbabonázott. Bizonyosan el fogom küldeni, mivel az ő biztossága kedvesebb, mint a tulajdon életem, de ha reá gondolok, hogy úgy meg kell szomorítanom — Istenemre — a lélegzetem is elakad a fájdalomtól.

— Mihály, mégis gondolj az Istenre és ne vezettesd magad az orrodnál fogva!

— Bah, azt nem teszem! És ki mondta, ha nem kegyelmed, hogy nem vagyok iránta részvétell?

— He? — mondá Zaglyoba.

— Kegyelmed azt hiszi, hogy árendába vette a ravaszsgót, és most a füle tövét vakarja!

— Azon gondolkozom, minő rábeszéléssel lehetne próbát tenni.

— És ha kezeckéjét hirtelen a szeme elé tartja?

— Az meglesz, Isten úgy se! — mondá Zaglyoba úr látható aggodalommal.

És mind a ketten nagyon aggódtak, mivel Boriska tényleg egészen a markában tartotta őket. Betegsége alatt roppant elkényeztették és annyira szerették őt, hogy annak szükségessége, miképp kívánsága vagy szíve ellen tegyenek valamit, aggodalommal tölté el őket. Hogy Boriska nem fog ellenállást kifejteni és alázatosan meghajol rendelkezésük előtt, azt az egyik oly jól tudta, mint a másik, de Volyodyjovszkiról nem is szólva, maga Zaglyoba úr is szívesebben megtámadott volna egy egész ezred janicsárt egyedül, mint hogy Boriskának ellenálljon, ha sírásra akart fakadni.

HETEDIK FEJEZET.

EKÖZBEN még ugyanaz nap segítség, és amint remélték, biztos segítség érkezett számukra váratlan, rendkívül kedves vendégek személyében. Este felé minden bejelentés nélkül Ketlingék érkeztek meg. Az öröm és bámulat e viszontlátásra Chreptiovban leírhatatlan volt; és azok is nagyon örvendtek, mivel első kérdéseikre azt hallották, hogy Boriska javuló félben van. Krisztina csakhamar az alkovenbe sietett, s erre tüstént örömkialtások hallatszottak onnét, melyek a lovagoknak tudtukra adták, mily boldog volt Boriska e látogatás folytán.

Ketling és Volyodyjovszki sokáig átölelve tartották egymást, ismét eleresztették, majd újra megölelték egymást.

— Az Istenért! — mondá a kis lovag — Ketling! A marsallbotnak nem örülnék úgy, mint neked, de mit csinálsz itt ezen a vidéken?

— A hetman a kamienieci tüzérség vezetőjévé tett — felelé Ketling — s így feleségemmel Kamieniecbe utaztam. Ott hallottunk a nehéz napokról, melyek titeket értek és így haladéktalanul Chreptiovba siettünk. Hála Istennek, Mihályom, hogy minden szerencsés véget ért. Nagy aggodalom közt és aggódó szívvel jöttünk ide, mivel nem tudtuk, vajjon itt öröme vagy szomorúságra érkezünk-e?

— Öröme, öröme! — veté közbe Zaglyoba úr.

— Hogy történt ez? — kérdé Ketling.

A kis lovag és Zaglyoba úr most vetekedni kezdtek az elbeszélésben, Ketling figyelt, szemét és kezét az égre emelte és csodálta Boriska bátorságát.

Miután eléggé kibeszélték magukat, a kis lovag kérdezgetni

kezdé Ketlinget, mint folyt a dolga, és az kimerítő tudósítást adott neki. A lakodalom után a kurlandi határon laktak. Oly jól érezték magukat egymással, hogy még az égben se lehet szebb. Mikor Ketling Krisztinát haza vitte, tudta, hogy «égi lényt» vesz el, és még most is ebben a véleményben volt.

Zaglyoba úr és Volyodyjovszki minden kifejezésről a régi Ketlinge ismertek, aki mindig udvariasan szokta magát kifejezni — és ismételten magukhoz szorították őt, és midőn régi barátságukat az ölelgetésekkel kielégítették, az öreg nemes azt kérde:

— Ezzel az égi lénygyal nem esett meg valami földi casus, amely a lábával rugdalózik és ujjacsckájával fogat keres a szájában?

— Isten fiút adott nekünk! — felelé Ketling — és most ismét...

— Észrevettem — veté közbe Zaglyoba. — De nálunk még minden a régiben van!

Igy szólván, ép szemét a kis lovagra szögezte, és zavarában félre húzta száját.

Ekkor Krisztina belépett és így szólt az ajtóban:

— Boriska kéreti.

Most mindnyájan az alkovenbe mentek, és az üdvözlés újra kezdetét vette. Ketling Boriska kezeit csókolgatta és Volyodyjovszki Krisztináét, és mindnyájan kíváncsian néztek egymásra, mint az olyan emberek, akik rég óta nem látták egymást.

Ketling csaknem semmit se változott: csak haja volt rövide nyírva, mi fiatalabbnak tüntette föl őt; Krisztina ellenben, legalább most, nagyon meg volt változva. Nem volt oly karcsú és bájos, mint az előtt, arca halványabb volt, mi által a lágy pehely felső ajka fölött sötétebbnek látszott. Csak szép szeme maradt meg a hosszú pillákkal, és a korábbi szelídség arckifejezésében. De az egykor oly csodálatos arcvonások elvesztették finomságukat. Ez ugyan csak mulékony lehetett, de Volyodyjovszki összehasonlítá Boriskával és önkénytelenül azt gondolta magában:

— Istenemre! hogyan szerethettem ezt, mikor mind a kettőt egymás mellett láttam? Hol volt a szemem?

Boriska ellenben csodás szépnak tünt föl Ketling előtt. Az is volt szőke, kúszált fürtjeivel, melyek szemöldökéig lehulltak, arca színével, mely a betegség folytán elveszté pirosságát és a fehér rózsá

színére emlékeztetett. Most az öröm kissé kipirosítá arcoskáját és gyöngéd orrcimpái élénken mozogtak. Olyan fiatalnak látszott, mint egy növendék leány és az első pillanatra azt lehetett volna hinni, hogy tíz évvel fiatalabb, mint Ketlingné.

De szépsége úgy hatott a mélyen érző Ketlingre, hogy még bensőbbben megszerette nejét, mivel hibásnak érezte magát vele szemben.

A két asszony már mindent elbeszél, amit ily rövid idő alatt elmondhattak, azért az egész társaság most leült Boriska ágya mellé és a régi időkről kezdett csevegni. De a társalgás nem akart igazában megindulni, mivel azokban az években oly sok kényes dolog akadt: Mihály bizalmaskodása Krisztinával, egykedvűsége a most annyira szeretett Boriska iránt, különféle ígéretek és számos kétségbeesés. A Ketling házában való tartózkodásnak mindnyájukra nézve bizonyos varázsa volt és hálás visszaemlékezést hagyott mindnyájuk szívében, de nem volt jó róla beszélni.

Ketling azonnal másra is kezdé terelni a beszédet.

— Még nem beszéltem el — mondá — hogy útközben meglátogattuk Szkrzetuszki úrkat, akik két hétig ott fogtak és olyan vendégszeretetet tanúsítottak, hogy még az égben se lehet szebb.

— Édes Istenem! hogy vannak Szkrzetuszkiék? — kiáltá Zaglyoba úr. — Őt is otthon találtátok?

— Otthon találtuk, mivel a hetman úrtól kapott szabadsággal jött három legidősebb fiával, kik a hadseregnél szolgálnak.

— Szkrzetuszkit nem láttam lakodalmunk óta — mondá a kis lovag. — Fiaival itt volt a Vad Mezőkön, de nem találkoztunk.

— Ott mindnyájan roppantul aggódnak kegyelmed miatt! — mondá Ketling, Zaglyoba úrhoz fordulva.

— Bah! és én mennyire aggódom miattok! — viszonzá az öreg nemes. — De az úgy van: ha itt ülök, akkor miattuk aggódom; ha oda megyek, akkor meg e miatt a kis mókus miatt aggódom... Ilyen az emberi élet, ha az egyik fülön nem, hát a másikon süvölt a vihar... És legrosszabb az árvának, mert ha volna valaki, aki az enyém volna, nem kellene idegeneket szeretnem.

— Kegyelmedet a tulajdon gyermekei se szeretnék jobban, mint mi — felelé Boriska.

Mikor Zaglyoba úr ezt hallotta, nagyon megörült, szélnek

ereszté szomorú gondolatait és csakhamar újra hallatá derült humorát:

— Ha! Elég ostoba voltam akkor Ketlingnél, hogy Krisztinát és Boriskát a nyakatokba varrtam és magamra nem is gondoltam. Még ideje lett volna...

Itt a nőkhöz fordult:

— Valljátok csak be, hogy mind a ketten szerettetek volna és hogy mindegyitek inkább engem választ, mint Mihályt vagy Ketlinget.

— Magától értetődik! — kiáltá Boriska.

— Szkrzetuszki Halska is inkább engem választott volna. Ha! Most már vége! Az aztán a derék asszony, nem olyan ugrifüles, aki kiüti a tatárok fogát! Egészséges-e?

— Egészséges, csak azon búsul, hogy két középső fiuk, akik Lyukovban iskolába jártak, a katonasághoz szöktek — felelé Ketling — és Szkrzetuszki legalább örül, hogy a fickók olyan kedvet éreznek a katonáskodás iránt, de az anyjuk, az olyan, mint minden anya!

— Sok gyermekük van-e? — kérde Boriska sóhajtva.

— Tizenkét fiú van ott és most kezdődik a szép nem — felelé Ketling.

És Zaglyoba úr viszonzá:

— Ha! Azon a házon Isten különös áldása van! Mindazokat a saját keblemen neveltem föl, mint a pelikán... A középső fiúknak kitekerem a nyakát, mert ha már megszöktek, legalább jöttek volna ide Mihályhoz... Várjatok csak! Nyilván Mihály és Jankó azok, akik kereket oldottak? Ott annyian vannak, hogy maga az apjuk is elfelejti a nevüket. Ott félmérföldnyire nem látható varjú a környéken, mind kiirtották a fickók a pisztolyukkal. Ba, ba! olyan asszonyt lámpával kell keresni! Ha azt mondtam neki: «Halska! a fickók fölcseperednek, most hát új nemzetségről kell gondoskodni!» — haragosan reám kiáltott, de a kellő időben itt volt! mintha parancsolták volna! Képzeljétek: annyira volt, hogy ha egy fehérszemély a környéken nem élvezett anyai örömeit, Halskától kért ruhát kölcsön — és az használt, Isten engem úgy segéljen!...

Ezen mindnyájan annyira álmélkodtak, hogy egy ideig hallgatás uralkodott — aztán a kis lovag hirtelen így szólt:

— Boriska! hallod?

— Mihály, hallgatsz! — viszonzá Boriska.

De Mihály nem akart hallgatni, mivel fontos gondolatok fordultak meg elméjében; különösen az jutott eszébe, hogy ez alkalommal még egy másik, nem kevésbé fontos dolgot lehetne elintézni, azért mintegy véletlenül, mintha a világon a legközönségsébb dologról volna szó, így kezdé:

— Istenemre, nekünk is meg kellene Szkrzetuszkiéket látogatnunk! Ő ugyan nem lesz otthon, mivel a hetmanhoz kell mennie; de hiszen a neje okos és nem szokta Istent kísértetni, tehát otthon maradt...

Itt Krisztinához fordult:

— A tavasz közeledik, az idő szép lesz. Most még korán van Boriskának, de valamivel később, valóban nem lenne kifogásom ellene, hiszen baráti kötelesség. Zaglyoba úr oda vihetné mind a kettőjüket, és ősszel, ha ismét nyugodtabb lesz az idő, én is utánuk mennék...

— Ez pompás gondolat! — kiáltá Zaglyoba úr. — Nekem különben is utaznom kell, mivel már nagyon hálátlan voltam irántuk. Ha! elfeledtem, hogy ők is a világon vannak! Szinte szégyenlem magamat!

— Mit szól hozzá? — kérdé Mihály, figyelmesen Krisztina szemébe nézve.

Ő egész váratlanul, a nála szokásos nyugalommal felelé:

— Örömetst megtenném, de nem lehet, mivel Kamieniecben maradok férjemnél és semmi esetre se hagyom őt egyedül.

— Az Istenért, mit hallok! — kiáltá Volyodyjovszki. — Kegyelmed a várban akar maradni, melyet bizonyosan olyan ellenség vesz ostrom alá, mely kegyelmet nem ismer. Nem szólnék semmit, ha legalább becsületes ellenséggel harcolnánk, de itt barbárokkal van dolgunk. Tudja-e azt is, mi az a meghódított város? a török vagy tatár fogság? Nem hiszek fülemnek!

— És még se lehet másképp — felelé Krisztina.

— Ketling! — kiáltá a kis lovag kétségbeesve — így uralkodnak rajtad? Ember, gondolj Istenre!

— Soká fontolgattunk — felelé Ketling — és ebben maradtunk.

— Fiunk már Kamieniecben van egy rokon oltalma alatt. Hát egyáltalán meg kell Kamieniecnek hódolnia?

Itt Krisztina az égre emelte szelíd szemét.

— Isten erősebb, mint a török és nem engedi reménységünket megszegyenyülni! Mivel megesküdtem férjemnek, hogy őt holtig el nem hagyom, az ő oldalán van helyem.

A kis lovag roppant zavarba jött, mivel egészen mást várt Krisztinától.

Boriska, ki már a beszélgetés elején észrevette, mire célzott Volyodyjovszki, éles szemét reá szögezte és mondá:

— Mihály, hallod?

— Boriska! hallgatsz! — kiáltá a kis lovag a legnagyobb zavarban.

Így szólván, kétségbeesett pillantásokat vetett Zaglyoba úrra, mintha tőle várna segítséget, de az áruló hirtelen fölkel és mondá:

— Az embernek a harapnivalóra is gondolnia kell, mivel az ember nem csak igével él.

S elhagyta az alkovent.

De Mihály úr utána ment és elállta útját.

— No, mi lesz most? — kérdé Zaglyoba.

— No, mi lesz?

— Üsse meg a mennykő Ketlingnét! Istenemre! hogy ne menne tönkre ez a köztársaság, ha az asszonyok uralkodnak benne?

— Nem tud kegyelmed semmi tanácsot adni?

— Ha félsz a feleségedtől, mit tanácsoljak? Eredj a kovácshoz és patkoltasd meg magadat!

NYOLCADIK FEJEZET.

KETLINGÉK mintegy három hétig maradtak. Ez idő elteltével Boriska megpróbálta az ágyat elhagyni, de még nem tudott lábán állani. Az egészség gyorsabban visszatért, mint az erő és az orvos megparancsolta, hogy maradjon fekvé, míg vissza nem nyerte teljes erejét. Eközben kitavaszkodott: a Vad Mezők és a Fekete-tenger felől erős, meleg szél fúj, mely széttépte a felhőfátyolt és ide s tova hajigálta, mint az elnyűtt ruhát s aztán a felhőcskéket az égen összehajtogatta és szétkergette, mint a juhászcutya a juhokat. A felhők, melyek kitértek előle, gyakran sűrű esőt bocsátottak a földre sűrű, kövér csöppekben. A hó és a jég maradványai elolvadtak és a sík pusztán tavakat képeztek; a lejtőkről lefolyt a víz, a szakadékok fenekén folyók képződtek, melyek zúgva és zuhogva igyekeztek a Dniesztr felé, mint a gyermekek örömmel sietnek az anya kebelére.

A felhőkön át a nap, nedves fátyolban, fényesen megifjodva, újra meg újra kisütött, mintha ebben az általános örömben megfürdött volna.

Ekkor a világos zöld füvek kidugták a földből fejecskéjüket; a fák vékony galyain buja virágok duzzadoztak. A nap egyre melegebben sütött; az égen madarak csapatai tüntek föl; darvak, vadludak, gólyák csapatai, a fecskék sűrű felhői; a békák hatalmas karban brekegtek a fölmelegedett vízben; a kis szürke madarak nem szüntek meg énekelni és erdőn, mezőn, pusztákon és szakadékokon át hangos ujjongás hallatszott, mintha az egész természet örömben és lelkesedéssel kiáltaná:

— Tavasz! uha! tavasz!

De a tavasz erre a szerencsétlen országra gyászt hozott, nem örömet — halált, nem életet. Ketling elutazása után néhány nappal a kis lovag a következő értesítést kapta Myslisevszki úrtól:

«Kancsukár mezején folytonosan tart a seregek gyülekezése. A szultán nagy összegeket küldött a Krimbe. A kán a horda ötven ezer emberével megy Dorosenkó segítségére. A lavina, mihelyt a vizek lefolynak, végig hömpölyög a Fekete országúton és a kucsmini úton. Isten irgalmazzon a köztársaságnak!»

Volyodyjovszki ezzel a hírral azonnal elküldé legényét, Pientkát a hetmanhoz.

Ő maga azonban nem sietett Chreptiovot elhagyni. Először, mint katona nem hagyhatta el a hetman parancsa nélkül a határőrséget s aztán sokkal több évet töltött el a tatárokkal való küzdelemben, hogysen ne tudná, hogy seregük nem halad oly gyorsan előre. A víz még nem folyt le, a fű még nem nőtt elég magasra, a kozákok még téli szállásaikon voltak. A kis lovag a törököket nem várta nyár előtt, habár most Drinápolynál gyülekeztek, mivel ily roppant szekérvár, a katonák, tábori szolgálók, teherhordó lovak, tevék és bivalyok számtalan csapatai csak lassan haladhattak. A tatár lovasságot korábban várhatta, április vége felé vagy május elején. Ugyan a hadsereg zömétől, mely sok tízezer harcosból állott, kisebb, kóbor csapatok és több vagy kevesebb tagú bandák szokták az országot bebarangolni, mint ahogy egyes esőcseppek előzik meg a nagy záport. De a kis lovag nem félt ezektől. Még a legkitünőbb tatár lovasság se birt szembe szállni nyílt mezőn a köztársaság lovasaival, annál kevésbbé ezek a bandák, melyek a hadsereg közeledtének pusztá hírére úgy elszéledtek, mint a por a vihar előtt.

Minden esetre még elég idő volt és ha nem lett volna is, Volyodyjovszki úr nem utazik el anélkül, hogy a tatár csapatokkal kissé meg ne ütközzék, úgy hogy megérezzék és megemlegessék.

Ő katona volt tetőtől talpig, hívatásos katona, azért a hadsereg közeledése csak az ellenség vérének szomjazását kelté föl benne s egyúttal visszaadta nyugalmát.

Zaglyoba úr, habár hosszú életén keresztül sok veszélynek volt kitéve, sokkal kevésbbé volt nyugodt. Az előre nem látott esetekben bátorságot mutatott; ezt végre hosszú, habár önkénytelen gyakorlat útján szerezte meg és életében számos győzelmet aratott, de a

háború veszedelmének első híre mindig nagy hatást gyakorolt reá. Mikor a kis lovag közölte vele nézetét, fölbátorodott, sőt kihívta az egész Keletet és fenyegetőleg rázta felé kezét.

— Ha a keresztény nemzetek egymás közt háborúskodnak — mondá — akkor az Úr Jézus is szomorú az égben és az összes szentek a fejüket vakarják, mert mindig úgy szokott az lenni, hogy ha az úr szomorú, akkor a cselédség is szomorkodik; de aki a törököt veri, az örömet szerez az égnek. Egy papi személytől hallottam, hogy a szentek a mennyégben valósággal rosszul lesznek, ha ezeket a kutya lelkeket látják, úgy hogy a mennyei manna sem ízlik nekik és örök boldogságuk is csorbát szenved.

— Bizonyosan úgy kell lennie — viszonzá a kis lovag. — De a törökök hatalma mérhetetlen és a mi seregünket egy tenyéren lehetne tartani.

— Az egész köztársaságot csak még se hódítják meg. Carolus Gustavusnak talán kis hatalma volt: s akkor háborúnk volt a septemtrionáriusokkal és a kozákokkal és Rákóczyval és a választófejedelemmel és hol vannak ma? Nem vittünk-e tüzet és kardot egész bűvő helyükig...

— Igaz! Personaliter nem félnék a háborútól, annál kevésbbé, mivel tennem kell valamit, hogy az Úr Jézusnak és a boldogságos Szűznek Boriska iránt való irgalmát megháláljam. Csak Isten alkalmat adjon reá!... De sajnálom ezt a földet, mely Kamieniectől könnyen a pogányok kezébe eshetik, habár rövid időre is. Képzelve csak kegyelmed az Úr egyházának mily meggyalázása, a keresztény népnek mily elnyomása lenne ennek a következménye!

— Csak ne beszélj a kozák csőcselékről! Gazemberek! a tulajdon anyjuk ellen emelték kezüket, érje tehát őket az, amit akartak. A legfontosabb, hogy Kamieniec tartsa magát! Mit gondolsz, Mihály, tartja-e magát?

— Azt gondolom, a podoliai tábornok úr nem szerelte föl eléggé és a polgárok, kik fekvésénél fogva biztosaknak érzik magukat, szintén nem teljesítették kötelességüket. Ketling beszélt, hogy Trebicki püspöknek jól fölszerelt ezredei érkeztek oda. Az Istenért! Hiszen Zbarazsnál egy nyomorult sánc mögött hasonlóan túlnyomó hatalommal szemközt tartottuk magunkat, miért ne tartanók tehát magunkat most ebben a sasfészekben, mint Kamieniec...

— Ha! sásfészek, de ki tudja, vajjon lesz-e benne sas, mint Visnioviecki volt, vagy pedig varjú? Ismered-e a podoliai táborokat?

— Hatalmas ember és jó katona, de kissé hanyag.

— Tudom, ismerem. Sokszor szemére hánytam. Potocki úr azt kívánta a régi időkben, hogy nevelése végett utazzam vele a külföldre, hogy vezetésem alatt jó erkölcsöket tanuljon. De azt feleltem neki: «Nem utazom vele, ő nagyon hanyag, egyetlen csizmájának sincs két füle és az udvaroknál az enyémben kellene megjelennie és a szattyán drága». Aztán Mária Ludovika idejében franciásan járt, de a harisnya mindig lecsúszott a lábáról és a mezítelen bokái kivoltak. Visniovieckinek nem ért a csipőjéig sem!

— A kamienieci kereskedők szintén félnek az ostromtól, mivel a kereskedés megakad. Örömet tartanak a törökkel, csak be ne kellene zárniok holmijaikat.

— A gazok! — mondá Zaglyoba.

Aggodalom fogta el őt és a kis lovagot Kamieniec jövődő sorsa miatt; személyesen nagy gondban voltak Boriska miatt, akinek a vár átadása esetén az összes lakosság sorsában osztoznia kellett.

Zaglyoba úr hirtelen a homlokára ütött.

— Az Istenért! — mondá — mit búslakodunk? Minek abba a rongyos Kamieniecbe menni és oda bezárkózni? Nem jobb a hetmannál maradni és nyílt mezőn harcolni az ellenséggel? És aztán Boriska nem mehet a zászlóaljhoz, neki el kell mennie és pedig nem Kamieniecbe, hanem innét messze, akár Szkrzetuszkíékhoz. Mihály! Isten a szívembe néz és látja, mennyire lángol a pogányok elleni vágytól, de értted és Boriskáért megteszem, hogy elkísérem innét.

— Köszönöm — felelé a kis lovag. — Bizonyval, ha nem kell Kamieniecbe lennem, Boriska se fog erősködni, de mit tegyek, ha a hetman parancsa megérkezik?

— Mit tégy, ha a parancs jó?... Hát vigyen el a hóhér minden parancsot!... Mit tégy... Várj! majd élesen gondolkodom rajta. Tudod-e, meg kell előzni a parancsot!

— De hogyan?

— Irj rögtön Szobieszki úrnak, tégy úgy, mintha valami újat

kellene vele közölnöd, és végezetül mondd, hogy a közelgő háború láttára iránta való szeretetből az ő közelében akarsz maradni és a nyílt mezőn harcolni. Az Úr sebeire! pompás gondolat! Mert először lehetetlen, hogy olyan portyázót, mint te vagy, a falak mögött tartson ahelyett, hogy a táborban használjon, és másodsor, mivel az ilyen levélért a hetman még jobban megszeret téged és oldala mellett akar tartani. Szüksége lesz neki odaadó katonákra is... Halld, ha Kamieniec nem áll ellent, a podoliai tábornok hírneve oda lesz, és amit te a csatatéren viszel véghez, az a hetman hírnevét gyarapítja. Ne félj! a hetman nem fog a tábornoknak átengedni. Inkább más valakit enged át neki, de téged és engemet nem... Irj levelet! Juttasd eszébe magadat! Ha! az én eszem mégis többet ér valamivel, mint hogy a tyúkok a szemétdombon fölkapják! Mihály! igyunk ez alkalommal egyet, vagy mi! Irj levelet!

Volyodyjovszki tényleg nagyon megörült; megölelte Zaglyoba urat, egy ideig elgondolkozott és mondá:

— És emellett sem Istent, sem a hazát, sem a hetmant meg nem csalom, mivel bizonyos, hogy a nyílt mezőn sokat tehetek. Köszönöm teljes szívemből kegyelmednek! Én is azt hiszem, a hetman oldala mellett akar birni, kivált e levél után. De tudja-e, mit akarok tenni, hogy Kamieniecet se hagyjam cserben? Költségemre egy kis csapat gyalogost szerelek föl és oda küldöm. Ezt is mindjárt megírom a hetmannak.

— Még jobb! De Mihály, honnét veszed az embereket?

— A pincében mintegy negyven rabló van, ezeket veszem. Boriska (ha egyet föl akartam akasztatni, mindig kínzott, hogy ajándékozzam oda életét) többször azt tanácsolta, hogy a rablók-ból katonákat csináljak. De én nem akartam, mivel példát kellett adnom. Most azonban a háború itt van a nyakunkon, most minden meg van engedve. Hatalmas fickók, akik már megszokták a puska-porszagot. Azt is közhírré akarom tétetni, hogy mindazoknak, kik a szakadékokból és zúgokból önkényt az ezredbe állnak, megbocsátom rablásaikat. Bizonyyal lesz vagy száz ember... És Boriska is meg lesz elégedve. Kegyelmed nagy terhet vett le szívemről!...

A kis lovag még az nap új küldöttet menesztett a hetmanhoz és a rablóknak kegyelmet hirdetett, ha a gyalogsághoz beállnak. Örömetst beleegyeztek és megígérték, hogy másokat is megnyernek.

Boriska roppant örült. Szabók jöttek Usycból, Kamieniecből és más helyekről, hogy a legénységet beöltöztessék. A korábbi rablót a chreptiovi várudvaron sorba állították, és Volyodyjovszki úrnak szinte hízott a lelke arra a gondolatra, hogy a nyílt mezőn fog harcolni, hogy nejét nem kell az ostrom veszélyeinek kitenni és mégis nagy szolgálatot tesz Kamieniecnak és a hazának.

A munkák már néhány hétig tartottak, mikor egy este a küldött Szobieszki hetman úr levelével visszajött.

A hetman a következőket írta:

«Kedves és nagyrabecsült Volyodyjovszkim!

«Hogy minden ujságot oly szorgalmasan közölsz velem, ezért köszönetet mondok, ezért a hazának is hálásnak kell lennie irántad. A háború bizonyos. Másoktól is értesülést nyertem, hogy Kancsukár mezőin nagy haderő van; a hordával együtt mintegy háromszáz-ezer ember. A hordák minden pillanatban előnyomulhatnak. A szultán semmit se kíván annyira, mint Kamieniecet. Az árulók, a lipekek minden utat megmutatnak a töröknek és értesítik Kamieniec felől. Remélem, hogy Isten azt a kigyót, Tuchay-bej fiát a te kezébe vagy Novoviejszkiébe adja, akinek fájdalmát mélyen érzem. Quod attinet kívánságodat, hogy oldalamnál légy, Isten tudja, mennyire szeretném azt, de nem lehet. A podoliai tábornok úr ugyan a választás után kétszínű barátságot tanúsított, de én a legjobb katonát akarom neki küldeni, mivel a kamienieci szikla nekem oly drága, mint a szemem fénye. Sokan lesznek ott, akik életökben egyszer vagy kétszer háborúban voltak, de csak úgy, mint valaki, aki egyszer pompás ételt evett s aztán egész életén át emlékezetben tartja; de olyan ember, ki úgy élvezte azt, mint a mindennapi kenyeret és aki tapasztalt tanácsosal szolgálhatna — ott nincs, vagy ha vannak is néhányan, hiányzik náluk a kellő méltóság. Azért küldelek téged oda, mivel Ketling jó katona, de kevésbé ismerős, reád pedig az egész polgárság reá irányozza tekintetét és azt hiszem, habár a parancsnokság más kezében van, mégis örömet teljesítik azt, amit te mondasz. Veszélyes ez a szolgálat Kamieniecben, de hozzá vagyunk szokva, hogy az esőben nedvesek legyünk, amely elől mások menedéket keresnek. Nekünk elég jutalom a hírnév és a hálás emlékezet, a fő a haza, amelynek megmentésére téged nem kell ösztökélnem».

Ez a levél, melyet az egybegyűlt tiszték előtt fölolvastak, mély

hatást gyakorolt, mivel mindnyájan szívesebben szolgáltak volna a táborban, mint a várban. Volyodyjovszki lehorgasztá fejét.

— Mit gondolsz, Mihály? — kérde Zaglyoba.

Ő fölemelte arcát, mely ismét teljesen visszanyerte régi kifejezését, és oly nyugodt hangon mondá, mintha semmi csalódás nem érte volna őt:

— Kamieniecbe megyünk... Mit gondoljak?

És azt lehetett volna hinni, hogy soha se járt más gondolat a fejében.

Egy idő múlva hátra vetette fejét és mondá:

— Hé! pajtások, Kamieniecbe megyünk és addig védjük, míg magunk is el nem esünk!

— Míg el nem esünk! — ismétlék a tiszték. — Egyszer meg kell az embernek halnia!

Zaglyoba úr egy ideig hallgatott, szemét a jelenlevőkön jártatá, és mikor látta, hogy mindnyájan arra várnak, ugyan mit fog mondani, így szólt:

— Veletek megyek. Vigyen el az ördög!

KILENCEDIK FEJEZET.

MIKOR a föld kiszáradt és a fű megnőtt, a kán saját személyében ötvenezer emberrel vonult a krimi és asztracháni hordából Dorosnak és a lázadó kozákoknak segítségére. Maga a kán, a vele rokon szultánok és az összes kiváló mirzák és bégek olyan kaftánokat viseltek, melyeket a padisah ajándékozott nekik, most nem zsákmányért és foglyokért vonultak a köztársaság ellen, mint a régi időben, hanem szent háborúban egész Lechisztánnak, a kereszténységnek «megsemmisítésére» és «kiirtására».

A második, nagyobb zivatar Drinápolynál húzódott össze és az egész áradat ellen csak az egy kamienieci szikla nyújtott oltalmat, különben a köztársaság mint egy nyílt pusztá, sőt mint egy beteg ember feküdt ott, képtelen levén nemcsak magát védeni, hanem szilárdan lábra is állani. Ki volt merülve az előbbi, bár végül győzelmes háborúk folytán, melyeket a svédekkel, poroszokkal, moszkvaiakkal, kozákokkal és magyarokkal vívott; a conföderációk és Lubomirszki lázadása folytán, és most tetejében a belső egyenetlenségek, a király tehetetlensége, a hatalmasok villongása, az oktalan nemesség elvakultsága és a polgárháború réme gyöngítették el. Hiába figyelmeztetett a nagy Szobieszki a fenyegető veszélyre, senki sem akart komolyan hinni a háború lehetőségében; elhanyagolták a védelem eszközeit, és így a kincstárnak nem volt pénze, a hetmannak hadserege. A haderővel, melynek az összes keresztény nemzetek szövetsége alig állhatott volna ellent, a hetman csak néhány ezer embert tudott szembe állítani.

Eközben a Keleten, hol minden alá volt vetve a padisah akaratának, és a népek mint egy ember karddal kezökben készen álltak,

éppen az ellenkező történt. Abban a pillanatban, midőn a próféta zászlaját kibontották, a lófarkakat a szeráj kapujára és a szeraszki-erátus tornyára kitűzték, midőn az ulemák a szent háborút kezdték hirdetni, fél Ázsia és Afrika egész északi része fölkel. Maga a paradisah tavasz kezdetével ott volt a kancsukári mezőkön és olyan haderő fölött tartott szemlét, aminőt századok óta nem látott a világ. Tizezer szpahi és janicsár, a török hadsereg virága, környékezte mindenek előtt az ő fölszentelt személyét, aztán a legtávolabbi országokból és birtokokból hoztak csapatokat. Az európaiak legelőször jelentek meg. Aztán jöttek a bosnyák bég lovas csapatai, melyeknek színe a hajnalpírhoz, harci kedve a villámhoz hasonlított; aztán a vad albániai harcosok vonultak föl, kik a handzsárral gyalog harcoltak; azután a szerb csapatok jöttek; egy nép, mely a Duna partján és mögötte, a Balkánon túl egész le a görög hegyekig lakott. Minden basa egész sereget vezetett, mely egyedül képes volt a védtelen köztársaságot előzőnlenni. Oláhok és moldvaiak, a dob-ruzsai és bialyogrodi tatárok roppant számmal; néhány ezer lipek és cseremisiz is ott volt, s az utóbbiakat a rettentő Azya, Tuchay-bej fia vezette, aki a legjobb vezető volt ama szerencsétlen vidékeken, amelyeket oly jól ismertek.

Aztán oda özönlött az egész népfölkelés Ázsiából. A szivasi, brusszai, aleppói, damaszkuszi, bagdadi basák a rendes hadseregen kívül a vad lakosság fegyveres tömegeit hozták magukkal, mely Kis-Ázsia cédrus borította hegyein lakott, az Eufrát és Tigrisz tartományainak sötét színű népeivel egyetemben. A kalifa hívására az arabok is ide siettek, akiknek burnuszai úgy tüntették föl a kancsukári mezőket, mintha hó borítaná őket; voltak ezek közt nomádok a homoksivatagból és városi lakók Medinától Mekkáig. Egiptom hűbérhatalma se maradt otthon. Azok, kik a népes Kairóban laktak, kik minden este a pírban égő piramisokat látták és Théba romjai közt bolyongtak, kik a ködös országokban laktak, ahol a szent Nilus forrásai vannak és akiknek arcát a nap koromfeketére égeti — most mindezek Drinápoly rögeit szántották fegyvereikkel és minden este az Iszlám győzelméért s amaz ország megsemmisítéseért imádkoztak, mely századok óta egyedül védte a világ maradványát a próféta követői ellen.

Ezernyi fegyveres következett, több százezernyi ló nyerített a

mezőségen, több százezernyi bivaly, juh, teve legelt a lovak ménesei mellett. Azt lehetett volna hinni, hogy egy angyal Isten parancsára kiűzte Ázsiából a népeket, mint egykor Ádámot a paradicsomból, és oda költöztette őket, ahol halványabban süt a nap és a pusztát télen hó borítja. Így vonultak tova nyájaikkal a fehér, barna és fekete harcosok beláthatatlan csapatai. Hány féle nyelv kavargott itt össze-vissza, hány féle viselet ragyogott a tavaszi napban! A népek kölcsönösen bámulták egymást; idegenek voltak egymás közt erkölcsökre nézve, különbözők voltak fegyvereik, hadviselésük, csak a vallás kapcsolta össze e vándorló nemzetségeket; ha a muezzinek imádságra hívták fel őket, ezek a száznyelvű csapatok arccal kelet felé fordultak és mintegy egy szájból hívták segítségül Allahot.

Maga a cselédség a szultán udvaránál számosabb volt, mint a köztársaság fegyveres ereje. A fölfegyverzett önkénytesek csapatait kalmárok csoportjai követték, kik mindenféle árút kínálgattak; kocsijaik a hadseregével együtt vízi úton haladtak.

A két vezető basának nem volt más dolga, mint a hadsereg tömegét étellel ellátni, és mindenben bőség volt. A szangritániai szandzsák ügyelt föl a puszkapor készletre. Kétszáz ágyú kísérte a sereget, melyek közül tiz «ostromágyú» oly nagy volt, aminővel a kereszténységnek egyetlen királya se birt. Az ázsiai beglerbégek a jobb, az európaiak a balszárnyon álltak. A sátorok oly roppant helyet foglaltak el, hogy Drinápoly kis városnak látszott hozzá képest. A szultán sátrai, melyek bíbortól és selyemzsinóroktól, atlasztól és arany hímzésektől ragyogtak, mintegy külön várost képeztek. Közöttük hullámozottak a fegyveres örök, a fekete eunuchok Abessziniából sárga és kék kaftánjaikban; az óriási hamálok a kurd törzsből, kik mint teherhordók mentek velök; a fiatal legények az özbégek nemzetségéből, páratlan szépségü arcukkal, melyet selyemrojtokkal oltalmaztak, és tömérdek más szolga, tarka színekbe öltözve, mint a pusztá virágai, az istállók részére, az asztal szolgálátára, a lámpák hordására és fontosabb szolgálatokra a szultán környezete számára.

A tágas gyakorló téren, a szultán udvara körül, mely pompájával és fényével a hívőket a paradicsomra emlékeztette, bár nem oly pazar pompával, de mégis királyokéhoz hasonlóan, a vezérnek, az ulemáknak és az anatóliai basának, Kara-Musztafának, a fiatal kajma-

kámnak udvarai voltak, akire a szultánnak és az egész táborban levőknek szemei úgy tekintettek, mint a «háború jövődjé napjára».

A padisah sátorai előtt a «polachi» gyalogság ragyogó őrsege volt látható olyan magas turbánokkal, hogy viselőik óriásoknak látszottak. Dzsidadkkal voltak fölfegyverezve, melyek hosszú nyelekre voltak erősítve, és rövid, görbe kardokkal. Vásznon védősátraik a szultán sátorai szomszédságában voltak. Aztán a rettentő janicsárok tábora következett, kik muskétákkal és dárdákkal fegyverkezve, a török haderő magvát képezték. Sem a német császár, sem a francia király nem dicsekedhetett olyan gyalogsággal, mely számra és hadi ügyességre ehhez fogható lett volna. A háborúban a szultánnak általában elpuhultabb népe nem mérkőzhetett a köztársaság rendes csapataival, gyakran csak roppant túlnyomó számával nyomta agyon és így aratott győzelmet. De a janicsárok még a lovasság iskolázott zászlóaljaival is szembe mertek szállani. Félelmet gerjesztettek az egész keresztény világon, igen, magában Sztambulban is. Gyakran maga a szultán is reszketett e pretoriánusoktól és e «kosok» legfőbb agája a dívánban a legbefolyásosabb méltóságok egyike volt.

A janicsárokat követték a szpahik, a basák rendes csapatai, aztán a csőcselék nagy tömege jött. Ez az egész tábor már hónapok óta Konstantinápolynál állott és csak arra várt, míg ereje a török uralom legtávolabbi országaiból kiegészítést nyert, míg a tavaszi nap ki nem szívta a földből a nedvességet és az utat meg nem nyitotta «Lechisztánba».

És a nap, mintha ő is engedelmeskednék a szultán akaratának, fényes színekben ragyogott. Április elejétől májusig csak néhányszor nedvesítették meg meleg esők Kancsukár mezőit, különben a kék égboltozat felhőtlenül feszült a szultán sátora fölött. A nappali csillogzat fénye ott játszadozott a fehér vásznon, a tornyos fejrevalókon, a sokszínű kufijéken, a fénylő sisakokon, zászlókon és dzsidákon, és elöntött mindent — a tábort, a sátorokat, az embereket és a gulyákat — a fénylő ragyogás tengerével. Este a felhőtlen égen a hold sarlója ragyogott és csöndes oltalmába fogadta az ezreket, kik az ő jele alatt vonultak ki mindig új országok meghódítására; aztán egyre magasabba emelkedett, és elhalványult a tábori tüzek visszfényénél. Mikor ezek az egész mérhetetlen síkon világítottak, mikor

a damaszkuszi és aleppói arabok, kiket közönségesen «masszalyadzilároknak» neveztek, meggyújtották a szultán és a vezérek sátorainál a zöld, piros, sárga, kék lámpákat, akkor úgy tetszett, mintha az ég egy darabja lehullt volna a földre, és mintha csillagok ragyognának és csillognának a mezőkön.

E csapatok közt példás rend és fegyelem uralkodott, a basák mint a nád meghajoltak a szultán akarata előtt, és előttük meghajolt az egész hadsereg. Nem hiányzott étel és ital sem embernek, sem állatnak. Minden a legbővebben volt, minden a kellő időben. Példás rendben jöttek és múltak a katonai gyakorlatok, az étkezés és az imádság órái. Abban a pillanatban, mikor a muezzinek a sebtében épített fatornyocskáknak imádságra hívtak föl, az egész sereg arccal kelet felé fordult, mindenki bőrt vagy lábszőnyeget terített maga elé, és az egész sereg, mint egy ember borult térdre. Ilyen rend és fegyelem láttára fokozódott a sokaság bátorsága s a szíveket a győzelem reményével tölté el.

A szultán április vége felé a táborba érkezett, de nem indult el azonnal. Egy hónapnál tovább várt, míg a vizek fölszáradtak; eközben a sereget gyakorolta, hozzá szoktatta a tábori élethez, a kormányzat ügyeit intézte, követeket fogadott és törvényt látott a bíbor mennyezet alatt. Kasszeka, első felesége, ki oly szép volt, mint az álom, kísérte őt, és vele volt az udvar, mely a paradicsomhoz látszott tartozni.

Az úrnőt arany kocsi vitte bíbor sátor alatt, s ezt követték más kocsik, fehér szíriai tevék, melyek bíbor takarókon drága szekrényeket vittek. Húrik és bajadérok dalokat énekeltek, mikor ment. Halk hangszerek édes hangjai zendültek meg, mihelyt az úttól elfáradva, lehunyta selyem pilláit, és álomba ringatták őt. A nap forrósága közben strucc és páva tollból való legyezők lengtek arca előtt; a kelet legdrágább illatai párologtak indiai csészékben sátorai előtt. Kíséretében volt minden kincs, csoda és gazdagság, amelyeket a kelet létre hozhatott és a szultán hatalma megszerezhetett. A húrik, bajadérok, a fekete eunuchok, az angyali szépségű szolgáló fiúk, a szíriai tevék, az arab sivatagból való lovak, szóval az egész környezet ragyogott, drága vászon, arany és ezüst csillogott a gyémántok, rubinok, smaragdok és zafírok szivárvány színében. A népek térdre borultak előtte, és nem mertek arcára nézni, amihez csupán a

padisahnak volt joga, és egész környezete földöntúli látomásnak vagy olyan valóságnak látszott, melyet maga Allah az álmok világából a földre varázsolt.

A nap mindig melegebben sütött és végre forró napok jöttek. Ekkor egy-este fölhúzták a zászlót a szultán sátora előtt a magas árbócra, és egy ágyúlövés tudtára adta a seregeknek és a népeknek, hogy az indulás Lechisztánba megkezdődik. A nagy szent dob megperdült, a többiek mind ismételték jeleiket, a sípok éles hangon rikoltoztak, a jámbor, félmeztelen dervisek üvöltöttek és a menet megindult, éjjel, mivel a nap forróságát kerülni kellett. Maga a sereg az első jeladás után néhány órával később indult el. Először jött a szekérvár, a két basa, kik a sereg élelmezésére ügyeltek, a mesteremberek egész légiója, akik a sátorokat fölállították és elbontották, a teherhordó állatok és a vágásra szánt marhák. A menetnek ez éjjel és a következőn hat óráig kellett tartania, és akkép kellett lefolynia, hogy a sereg, mihelyt megállt, mindig élelmet és biztos nyugalmat talált.

Mikor végre a sereg indulásának ideje elérkezett, a szultán egy magaslatra lovagolt, hogy egész erején áttekintsen és látásában gyönyörködjék. Vele volt a vezér, az ulemák és Kara Musztafa, a fiatal kajmakám, «a háború fölkelő napja», és a polachi gyalogságból álló testőrség. Az éjszaka szép és világos volt; a hold fényesen sütött és a szultán egy pillantással áttekinthette volna seregeit, ha egyáltalán képes lett volna emberi szem valamennyit egyszerre befogadni, amint hosszú vonalban, habár sűrűn egymásra következő, néhány mérföldet elfoglaltak.

Szíve örömtől duzzadt, az imazsinór illatos szandálfa gyöngyeit húzogatta és hálásan emelte szemét Allahhoz, aki őt oly sok sereg, oly sok nép urává tette. Hirtelen, mikor a szekérvár már eltűnt a távolban, félbeszakítá imádságát és a fiatal kajmakámhoz, a Fekete Musztafához fordult és mondá:

— Ugyan ki az, aki az elővéd élén megy?

— Paradicsom fényessége! — felelé Kara Musztafa — az elővédben lipekek és cseremiszek mennek, és aki őket vezeti, az a te kutyád, Azya, Tuchay-bej fia...

TIZEDIK FEJEZET.

AZYA, Tuchay-bej fia a Kancsukár mezején való hosszú veszteg-
lés után a lipekekkel, az összes török seregek fölvonulásának
élén valóban a köztársaság határai ellen indult.

Ama súlyos ütés után, melyet ő és tervei Boriska merész kezé-
től kaptak, ismét szerencsés csillag látszott reá ragyogni. Először is
meggyógyult. Szépsége ugyan örökre megsemmisült: egyik szeme
teljesen kifolyt, orra összezúzva, és arca, mely egykor a sólyom
fejéhez hasonlított, undorító és iszonyatos lett. De éppen a rémület,
melyet ez által az emberekben keltett, még nagyobb tiszteletet
szerzett neki a dobrudzsai vad tatárok közt. Megérkezése csakhamar
ismeretes lón az egész táborban, és tettei a harcosok ajkán óriási-
siakká nőttek. Beszélték, hogy az összes lipekeket és cseremiszeket
a szultán szolgálatának nyerte meg; rászedte a lecheket, amint
még senki se csalta meg őket; a Dniesztr országútján az összes
városokat fölgyújtotta, őrskéiket fölkoncolta és hallatlan zsákmányt
vitt magával. Azok, kiknek most kellett először Lechisztánba men-
niök; azok, kik a Kelet legtávolabbi zugaiból jöttek, és soha se
próbálták meg a lech fegyvereket; azok, akiknek szívük nyugtala-
nul dobogott arra a gondolatra, hogy nem sokára szemtől-szemben
állanak a hitetlenek iszonyatos lovasságával, olyan harcost láttak a
fiatal Azyában, aki már szembe szállt a lechekkel, aki nem félt tőlük,
igen, aki legyőzte őket s így a háború szerencsés kezdetét meg-
jelölte. A «bajnok» látása mindenkinek szívét bátorsággal töltötte
el; de mivel Azya az iszonyatos Tuchay-bej fia volt, akinek neve
az egész Keleten hangzott, annál inkább reá irányult mindenkinek
a szeme.

— Lechek nevelték fel őt — mondogatták — de ő oroszlán fia; megharapta őket és visszatért a padisah szolgálatába.

A vezér maga is kíváncsi volt őt látni, és a «háború fölkelő napja», a fiatal kajmakám, Kara Musztafa, aki rajongott a harci dicsőségért és a vad harcosokért, megszerette őt. Mind a ketten élénken kérdezősködtek tőle a köztársaság felől, a hetman felől, a seregek felől, Kamieniec felől, és örültek feleleteinek, melyekből látták, hogy a háború könnyű lesz, hogy a szultánnak a győzelem, a lecheknek a vereség lesz osztályrészük, és hogy mindkettőjüknek a *gházi*, vagyis *hódító* melléknevet fogja megszerezni. Így Azyának később gyakran alkalma nyílt arra, hogy térdet hajtson a vezér előtt, a kajmakám sátorának küszöbénél üljön és mind a kettőtől gazdag ajándékokat kapjon tevékben, lovakban és fegyverekben.

A nagyvezér ezüstszínű lámabőrből készült kaftánt ajándékozott neki, melynek birása magasra emelte őt az összes lipekek és cseremiszek szemében. Krycsynszki, Adurovics, Moravszki, Grocholszki, Tvorkovszki, Alexandrovics, szóval az összes lovas kapitányok, kik egykor a köztársaságban éltek és neki szolgáltak, és most a szultánhoz pártoltak, ellenkezés nélkül Tuchay-bejovics parancsnoksága alá állottak, mivel egyúttal a fejedelmi származást és a katonát tisztelték benne, aki kaftánt kapott. Tehát jelentékeny mirzává lőn, és kétezernél több tatár engedelmeskedett intésének, akik sokkal derekabbak voltak, mint a tatárok máskülönben. A közelgő háború, melyben a fiatal mirzának könnyebb volt magát kitüntetnie, mint bárki másnak, magasra emelhette őt, méltóságot, dicsőséget és hatalmat szerezhetett neki.

És Azya mégis mérget hordozott keblében. Mindenek előtt az sértette büszkeségét, hogy a tatárok a törökökkel, kivált a janicsárokkal és szpahikkal szemben nem jelentettek sokkal többet, mint a vadászkutyák a vadászok mellett. Ő maga nagy jelentőséggel bírt, de a tatárokat általában közönséges csöcseléknek tekintették. A töröknek szüksége volt rájuk, néha félt tőlük, de a táborban megvetette őket. Mikor Azya ezt észrevette, lipekjeit, mint a seregnek jobbik részét, elkülönítette a tatárok nagy tömegétől, de ez által megharagította a dobrudzsai és a bialyogrodi tömegeket, és még se tudta a különböző török tisztekben azt a meggyőződést kelteni, hogy a lipekek valóban jobbak, mint a horda férfiai. Másrészt ő, ki keresz-

tény országokban nevelkedett, nemesség és lovagság között, nem tudott a Kelet szokásaihoz alkalmazkodni. A köztársaságban csak közönséges tiszt volt és nem is volt éppen előkelő rangja, és még se kellett úgy megalázkodnia, ha főlebbvalóival, vagy magával a hetmannal találkozott, mint itt, hol mirza és az összes lipekek vezetője volt. Itt a vezér előtt arcra kellett borulni, a kajmakám baráti sátorában térdet kellett hajtani, a basák, az ulemák és a janicsárok legfőbb agája előtt földre kellett borulni. Azya nem volt ehhez szokva; nem tudta elfeledni, hogy ő egy vitéznek a fia volt, keble teli szilaj büszkeséggel, aki oly magasra törekedett, mint a sas repülése, és ez mély fájdalmat okozott neki.

De keblében leginkább dúlt a Boriskára való emlékezés. Nem az, hogy egy gyöngye kéz ledobta őt a lóról, őt, aki Braclyavnál, Kalniknál és száz más csatában a legfélelmeőbb zaporog harcosokat hívta ki és terítette le; nem a szégyen rágódott rajta, mit gondolt ő a szégyennel! De határtalanul, örületen szerette azt az aszszonyt, sátrában akarta birni, őt nézni, verni, csókolhatni. Ha választására bízzák, hogy padisahhá legyen és a fél világot kormányozza, vagy őt karjai közé zárja, meleg vérét a keblén érezze, leheletét beszívja, ajkait az ő ajkára szorítsa, Sztambul, a Boszporusz és a kalifa cím fölé helyezte volna. Őt kívánta, mivel szerette; őt kívánta, mivel gyűlölte; annál jobban kívánta, minél messzebb volt tőle; minél tisztábbnak, hívebbnek, érinthetlenebbnek mutatta magát, annál hevesebben kívánta őt. Néha, mikor a sátorban ült és visszaemlékezett reá, hogy életében egyszer, az Azba-bej elleni csata után, megcsókolta szemét, hogy Raskovnál mellét az övéhez szorította, örült vágy fogta el őt. Nem tudta, mi történt vele és vajjon útközben nem pusztult-e el. Néha mintegy fájdalmainak enyhítéseül szolgált, hogy meghalhatott, aztán ismét mérhetetlen fájdalom fogta el. Voltak pillanatok, mikor azt gondolta, jobb lett volna őt el nem rabolni, Raskovot lángba nem borítani, ide nem jönni, hanem mint lipeknek Chreptiovban maradni, csak hogy láthassa őt.

De azért a szerencsétlen Boszka Zsófia a sátorában volt. Életerabszolgaságban, szégyenben, folytonos aggodalomban telt el, mivel Azya szívében a szánalom szikrája se volt iránta. Kínozta őt csupán azért, mivel nem Boriska volt. A mezei virág édessége és varázsa volt benne, ifjú és szép volt, s azért jóllakott szépségével, de gyak-

ran ok nélkül lábával rugdalta őt, vagy a bikacsökkel verte fehér testét. Rettentőbb pokolban nem élhetett volna, mivel reménytelenül élt. Élete Raskovban kinyílt, mint a tavasz, a fiatal Novoviejszki iránt való szerelemben. Teljes lelkéből szerette őt, szerette a nemes, lovagias s egyúttal becsületes természetet, és itt gúny tárgyja és ennek a vak szörnyetegnek rabszolgája volt; reszketve kellett lábához kuporodnia, mint a megvert kutyának, pillantását követnie, kezére ügyelnie, hogy nem nyúl-e a korbács után, és lélegzetét, könnyeit visszatartania.

Jól tudta, hogy számára nincs irgalom és nem is lesz, mivel ha valamely csoda kiragadta volna is e borzasztó kezekből, még se volt többé a korábbi Zsófia, aki fehér volt, mint az első hó, és képes volt tisztaságával és érintetlenségével a szerelmet meghálálni. Mindez elveszett visszahozhatatlanul. És mivel ebben az iszonyú szegyenben, amelyben most élt, a legcsekélyebb része se volt, és mivel ellenkezőleg eddigelé mindig leány volt, szeplőtelen, mint a báránka, szelíd mint a galamb, bizalmas mint a gyermek, s egyszerű és szeretettel teljes, meg nem foghatta, miért történt vele ez a borzasztó igazságtalanság, mely többé soha se volt jóvátehető, miért van rajta oly kérlelhetetlenül Isten haragja, s ez a lelki harc csak növelte fájdalmát, kétségbeesését.

Így multak el reá nézve a napok, hetek és hónapok. Azya télen ért a kancsukári mezőkre, és a kivonulás a köztársaság ellen csak júniusban kezdődött. Mind ez idő szegyen, gyötrem és munka közt telt el Zsófiára nézve. Mivel Azya az ő szépsége és szeretetreméltósága dacára se szerette őt, habár sátorában tartotta, igen, mivel gyűlölte őt, csupán azért, mivel nem Boriska volt, és közönséges rabszolgának tekintette, úgy is kellett dolgoznia, mint egy rabszolgának. Ő itatta lovait és tevéit a folyóban; ő hozott vizet a mosakodásokhoz, fát a tüzeléshez; ő teríté ki éjszakára a bőrtet; ő főzte az ételt. A török hadsereg más részeiben a nők nem léptek ki a sátorokból, a janicsároktól való félelemből vagy szokásból, de a lipekek tábora félre esett, s az a szokás, hogy a nőket elrejtsek, nem volt elterjedve köztük, és mivel egykor a köztársaságban laktak, más szokásaik voltak, és a közönséges katonák női rabszolgái, amennyiben foglyaik voltak, még a jasmakkal¹ se

¹ Török fátolykendő.

takarták be arcukat. A nőknek ugyan nem volt megengedve, hogy a lipék majdán határaiból távozzanak, mivel e határokon túl bizonyosan elrabolták volna őket, de magán a gyakorló téren veszély nélkül bárhová mehettek és a tábor gazdasági dolgait elvégezhették.

Zsófiának a nehéz munka dacára bizonyos vígaszul szolgált fát hordani, vagy a folyóra menni, hogy a lovakat és tevéket «meg-itassa», mivel a sátorban néha félt, és az úton büntetlenül szabad folyást engedhetett könnyeinek. Egykor, midőn a fás kosárral kiment, anyjával találkozott, kit Azya Halimnak ajándékozott. Egymás karjába borultak és erőszakkal kellett őket szétválasztani, s habár Azya aztán megkorbácsolta Zsófiát, habár nem átalotta bikacsökkel verni a fejét, ez a találkozás mégis enyhületül szolgált. Máskor, midőn a gázlónál Azya kendőit és kapcáit mosta, Zsófia a távolban Evkát pillantotta meg, aki vizes vödrökkel jött. Evka nyögött a vödrök terhe alatt; termete már nagyon megváltozott, nehézkessé lett, de vonásai, habár a jasmakkal voltak eltakarva, Ádámra emlékeztették Zsófiát — és olyan fájdalom fogta el szívét, hogy egy pillanatra elvesztette eszméletét. Félelemből egy szót se szóltak egymáshoz.

Ez a félelem lassankint kiölt minden érzelmet Zsófiából, míg végre a korábbi vágyak, reménysek és emlékek helyében egyedül maradt vissza. Hogy meg ne verjék, ez volt az egyedüli, amire törekedett. Boriska az ő helyében Azyát mindjárt az első nap a saját törével ölte volna meg anélkül, hogy törődnék vele, mi történhetik az után; de a félénk Zsófiában, aki még félig gyermek volt, nem volt Boriska vére. És így végre annyira jutott, hogy kegyelemnek tartotta, ha az iszonyatos Azya, pillanatnyi ösztöntől elragadva, ajakára tette rút arcát. Mikor a sátorban ült, le nem vette a szemét uráról, és kitudni iparkodott, vajjon haragos vagy nem haragos volt-e, követte minden mozdulatát, hogy kitalálja kívánságait.

Ha azokat rosszul találta ki, ha, mint egykor az öreg Tuchaj-bejnél, agyari fölvillantak bajúsza alatt, akkor csaknem az ijedségtől eszméletlenül kuporodott lábaihoz, halvány ajakát csizmájára nyomta, görcsösen átkarolta térdeit és mint egy kínzott gyermek kiáltá:

— Ne üss Azya! bocsáss meg, ne üss!

Ő azonban csaknem soha se bocsátott meg neki, nemcsak azért kínozte őt, mivel nem Boriska volt. Hiszen egykor Novoviejszki mennyasszonya volt. Azya szíve nem ismert félelmet, de oly rettenetes volt a leszámolás közte és Novoviejszki között, hogy a fiatal lipeket bizonyos nyugtalanság fogta el, ha erre az óriásra gondolt, ki szívében bosszút forralt. A háború küszöbön volt, találkozhattak, igen, valószínű volt, hogy egymásra találnak. Azya nem tudott ettől a gondolattól szabadulni, és mivel azok nagyon gyakran jöttek, ha Zsófiát látta, rajta állt bosszút ezért, mintha az ütésekkel, melyekkel őt kínozták, a saját nyugtalanságát akarta volna elűzni.

Végre elérkezett a pillanat, melyben a szultán parancsot adott az indulásra. A lipekeknek, és velük a dobrudzsai és novogrodi tatárok egész csőcselékének az elődandárt kellett képezniök. Így végezték el ezt a szultán, a vezér és a kajmakám. De kezdetben, kivált a Balkánig mindnyájan együtt mentek. A menetelés nem volt fárasztó, mivel a kezdődő forróság miatt csak éjjel, hat óra hosszaiig marsoltak, s aztán megálltak. Szurkos hordók világították meg útjokat, és a massalydzirások tarka fáklyáikkal világították a szultánnak. Az emberáradat előzőnlőtt a végtelen rónákon, sáskák gyanánt betöltte a mély völgyeket, és elborítja a hegyek magaslatait. A fegyveres népet a szekérvárak követték a háremmel, s utánok a számtalan nyájuk következtek.

De a Balkán előtti ingoványokban Kasszeka aranyos és bíboros kocsija oly mélyen lesüppedt, hogy hús bivaly se bírta kihúzni a mocsárból. «Rossz jel, uram, neked és egész hadsereggednek!», mondá a legfőbb mufti a szultánnak. «Rossz jel!», ismétlék a félőrült dervisek. És a szultán megijedt és elhatározta, hogy minden nőt, még a világszép Kasszekát is eltávolítja a táborból.

A parancsot kihirdették a hadseregnek. Azok a katonák, akik nem tudták, hová küldjék női rabszolgaikat, és szerelemből nem akarták a kéjelgésnek átengedni, inkább megölték őket. Másokat ezerszámra megvásároltak a karavanszeráj bazárai és később Sztambul vásárain és a közel Ázsziának városaiban eladták őket. A nagy vásár három napig tartott. Azya habozás nélkül vásárra vitte Zsófiát, s egy öreg sztambuli déligyümölcs-kereskedő jó pénzért azonnal megvette fia számára.

Jó ember volt, mert mikor Zsófia sírt és könyörgött neki, anyját is megvette Halimtól, persze nagyon olcsó áron. Másnap mind a ketten számos más asszonynyal Sztambulba vándoroltak. Sztambulban Zsófia sorsa mégis jobbra fordult, habár nem szűnt meg kevésbé szegényletes lenni. Az új tulajdonos szerette őt, és néhány hónap múlva feleségévé tette. Anyja nem hagyta el többé.

Sok ember, köztük még sok nő is, gyakran hosszú rabszolgaság után is vissza szokott térni hazájába. Valaki minden módon, örmények, görög kereskedők, a köztársaság követői segítségével is kerestette Zsófiát, de eredmény nélkül. Később az utána való kutatások hirtelen abba maradtak, és Zsófia hazáját és hozzátartozóit nem látta többé soha.

Haláláig a háremben élt.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

MÉG MIELŐTT a törökök Drinápolyból elindultak, élénk sürgés-forgás uralkodott a Dniesztr mellett az összes határőrségeknél. Kivált Chreptiovba, mely legközelebb volt Kamieniechez, gyakran jöttek lovasok a hetmantól, és mindenféle parancsokat hoztak, melyeket a kis lovag vagy maga intézett el, vagy, ha nem reá vonatkoztak, megbízható emberekkel közvetített. Ennek az volt a következménye, hogy a chreptiovi őrség nagyon megcsappant; Motovidlyo úr az övéivel Humánig vonult Hanenko segítségére, aki egy maréknyi kozákkal, kik a köztársasághoz hívek maradtak, amennyire lehetett, Dorosenkóval és a vele szövetséges krimi hordával dacolt. Musalszki úr, a páratlan íjász, Sznitko úr, Nienasyniec úr és Hromyka úr a társasági zászlóalját és a Linkhausen-dragnyosokat a szerencsétlen emlékü Batohba vitték, hol Luzsecki volt, akinek Hanenko társaságában Dorosenkó mozdulatait kellett megfigyelnie. Bogus úr azt a parancsot kapta, hogy addig maradjon Mohilovban, míg a közelgő tatár csapatokat szabad szemmel meg nem pillantja. A híres Ruscyc urat is fölkeresték a hetman parancsai, őt, akit a portyázásban csupán Volyodyjovszki múlt fölül, de Ruscyc úr száz ember élén a pusztába vonult, és nyomtalanul eltűnt. Csak később hallottak felőle, és különös hírek terjedtek el, hogy Doros szekérvára és a horda körül gonosz szellem jár, mely naponkint elragad egyes katonákat és kisebb bandákat. Gyanították, hogy Ruscyc úr az, aki az ellenséget rászedi, mivel a kis lovag kivételével senki más nem tudta volna őt úgy becsapni. Valóban Ruscyc úr volt.

Volyodijovszkinak, mint már előbb el volt határozva, Kamie-

niebe kellett mennie, mivel ott szüksége volt reá a hetmannak, aki jól tudta, hogy ama katonák közé tartozik, akiknek látása bátorságot öntött a szívekbe, és a lakosságnak, valamint az őrségnek lelkesedését magával ragadta. A hetman meg volt győződve, hogy Kamieniec nem tartja magát, de ő arra gondolt, hogy addig védje, amíg csak lehet, de kivált addig, míg a köztársaság erőt gyűjt fölmentésére. Ebben a meggyőződésben küldötte a köztársaság leghíresebb lovagját, és egyúttal legkedveltebb harcosát a biztos halálba.

A halálba küldte a legkipróbáltabb katonát, és nem fájt neki. A hetman mindig úgy gondolkozott, mint később Bécsben mondta, hogy a *háború istennője* ugyan tud férfiakat szülni, de a *háború* csak megölni tudja őket. Ő maga is kész volt meghalni és a halálra való készenlétet a katona legegyszerűbb kötelességének tartotta, és ha halálával nagy szolgálatot tehet, ez a halál kegy és kiváló jutalom. A hetman úr azt is tudta, hogy a kis lovag éppen úgy gondolkodik, mint ő maga.

Azonkívül nem volt ideje annak, hogy az egyesnek kíméletére gondoljon, mikor a veszély egyházakat, városokat, országokat, az egész köztársaságot fenyegette, és a Kelet soha nem tapasztalt erőfeszítéssel támadt Európa ellen, hogy az egész kereszténységet leigázza, mely, a köztársaság mellétől fődözve, nem gondolt arra, hogy segítségére siessen. Azért azt akarta a hetman, hogy előbb Kamieniec védje a köztársaságot, s ez aztán a kereszténység maradványát.

Ez meg is történhetett volna, ha ereje van, ha a rossz gazdálkodás tönkre nem teszi. De a hetmannak még az előőrsök kiküldésére se volt elegendő hadereje, annál kevésbé a háborúra. Ha egy csapat katonát az egyik helyre dobott, a másikon csakhamar olyan rés támadt, melyen a túlnyomó hatalom akadálytalanul beözönölhetett. Az őrk, kiket a szultán éjjelenként táborában fölállított, számosabbak voltak, mint a hetman zászlóaljai. Az áradat kétfelől jött, a Dniesztr és a Duna felől. És mivel Doros az egész krimi hordával már közelebb volt, mely az országot gyujtogatva és gyilkolva már előzönlötte, a főzászlóaljak ellene vonultak s a másik irányban hiányzott a legénység még a kémszemlére is.

E súlyos szorongatásban a hetman a következő pár szót írta Volyodyjovszkinak:

«Már meghánytam-vetettem, vajjon ne küldjelek-e Raskovból az ellenség elé, de attól tartok, hogy ha a horda hét ágban beözönlök a moldvai part felől és elárasztja az országot, nem fog sikerülni átvágnod magadat Kamienieckebe, s ott okvetetlenül szükség van rád. Csak tegnap jutott eszembe Novoviejszki, aki tapasztalt katona és elszánt férfi, és mivel az ember kétségbeesésében mindent mer, remélem, jó szolgálatokat fog tenni. Amit a könnyű lovasságból nélkülözhetsz, küldd el hozzá, ő pedig nyomuljon előre, amennyire csak lehet, mutakozzék mindenütt, terjeszse el a hírt nagy seregünkről, és ha az ellenség láthatóvá lesz, itt-ott suhanjon el előtte anélkül, hogy elfogatná magát. Tudjuk, mely úton jönnek, de ha valami újat vesz észre, azonnal adjon hírt neked, és te az értesítést haladéktalanul küldd hozzám és Kamienieckebe. Novoviejszki induljon hamarosan, és te is tartsd magad készen, hogy Kamienieckebe indulj, de várj addig, míg Novoviejszkitől Moldva felől értesítések érkeznek.»

Mivel Novoviejszki ebben a pillanatban Mohilovban időzött, és mivel úgy volt, hogy anélkül is Chreptiovba jön, a kis lovag csak azt jelentette neki, hogy utazását siettesse, mivel Chreptiovban a hetman nevében megbízatás vár rá.

Novoviejszki két nap múlva megérkezett. Barátai alig ismerték meg és azt gondolták, hogy Bialyoglyovszki úr nem hiába nevezte őt csontváznak. Ez nem volt többé az a pompás, roppant nagy és víg fickó, aki egykor nevetve tudott az ellenségnek rohanni, mi a lónyérítéshez hasonlított, és olyan erővel vagdalkozott maga körül, mint ha szélmalomszárnyak mozognának. Sovány, sárgás, komor lett, és ebben a soványságban még óriásibbnak látszott. Az emberekre úgy pislogott, mint ha legjobb ismerőseit sem ismerné meg; kétszer, háromszor kellett ugyanazt ismételni, mivel nem látszott megérteni. Ereiben vér helyett bánat látszott csörgedezni; szemmel láthatólag azon igyekezett, hogy bizonyos dolgokra ne gondoljon, és inkább feledni akart, hogy meg ne őrüljön.

Valóban alig volt ezeken a vidékeken ember, alig egy család, alig egy tiszt a hadseregben, akit pogány kéztől valami szerencsétlenség nem ért volna, aki valamely ismerőst, barátot, saját kedvesét ne siratta volna; de Novoviejszki valósággal a szerencsétlenség felhőszakadása zúdult. Egy napon vesztette el atyját, hűgát, meny-

asszonyát, kiket gazdag szívének minden idegével szeretett. Bár inkább halt volna meg húga és az az édes, szeretett leány, inkább a kard vagy a láng semmisítette volna meg őket. De sorsuk olyan volt, hogy a reájuk való gondolat a legborzasztóbb kint jelentette Novoviejszkire nézve. Minden kigondolhatót elkövetett, hogy magától távol tartsa azt, mivel érezte, hogy az emlékezet az örültséggel határos, de nem tehetette úgy, amint akarta.

Igy nyugalma csak látszólagos volt. Lelkében éppen nem volt helye a megadásnak és az első pillanatra könnyen ki lehetett találni, hogy e merevség alatt valami baljóslatú, iszonyatos lappang és hogy ez az óriás, ha kitörésre kerül a dolog, iszonyatos tetteket visz véghez, mint a fölszabadult elemek. Ez oly világosan a homlokára volt írva, hogy maguk barátai is csak bizonyos félelemmel közeledtek hozzá és a vele való társalgásban kerülték mindannak megemlítését, ami történt.

Boriska látása Chreptiovban fölébreszté benne az alig behegedt fájdalmat s mikor üdvözetül megcsókolta kezét, nyögni kezdett, mint a sebzett bölény, szeme vérbe borult és az erek úgy kidagadtak a nyakán, mint a kötelek. És mikor Boriska sírva fakadt és egy anya gyöngédségével megfogta kezével fejét, lábához borult és sokáig nem lehetett tőle elszakítani. De mikor meghallotta, milyen megbízást adott neki a hetman, láthatólag fölelevenedett, iszonyatos öröm sugara villant föl vonásain és mondá:

— Megteszem, megteszem, sőt többet!

— És ha a veszett kutyát ott találod, húzd a fülére a bőrét! — veté közbe Zaglyoba úr.

Novoviejszki egy szót se szólt, csak Zaglyoba úrra pillantott; hirtelen örültség lobbant föl szemében, fölemelkedett és az öreg nemeshez ment, mintha neki akarna rohanni.

— Hiszi-e kegyelmed — mondá — hogy ennek az embernek soha se tettem rosszat életemben, hogy mindig barátságosan bántam vele?

— Hiszem, hiszem! — felelé Zaglyoba úr gyorsan és óvatosan a kis lovag mögé húzódott. — Én magam is veled mennék, de a podagra gyötri a lábaimat.

— Novoviejszki! — mondá a kis lovag — mikor akarsz indulni?

— Ma éjjel.

— Száz dragonyost adok neked. Én magam a másik százal és a gyalogsággal itt maradok. Jöjj a majdánra!

ÉS kimentek parancsokat osztogatni. A küszöbön egyenest, mint a cövek, Lusnia Zydor állt. A kiküldetés híre már elterjedt a majdánon, azért az őrmester a saját és szakasza nevében arra kérte a kis ezredest, engedje meg neki, hogy Novoviejszkivel mehessen.

— Úgy, tehát el akarsz hagyni? — kérde Volyodyjovszki csodálkozva.

— Parancsnok úr, esküt tettünk a gazember ellen. Talán a kezünkbe kerül.

— Igazad van! Zaglyoba úr beszélt nekem róla — felelé a kis lovag.

Lusnia Novoviejszkihez fordult.

— Parancsnok úr!

— Mit akarsz?

— Ha megkerítjük, engedje át nekem.

A mazúr arcán oly rettentő, állatias düh látszott, hogy Novoviejszki azonnal meghajtá magát Volyodyjovszki előtt és kérőleg mondá:

— Kedvességed, adja nekem ezt az embert!

Volyodyjovszki nem tett kifogást és még az nap este az éj beálltakor, száz lovas elindult Novoviejszki vezetése alatt.

Az ismert országútat használták Mohilovon és Jampolon át. Jampolban a régi raskovi őrséggel találkoztak, amelyből kétszáz ember a hetman parancsa folytán Novoviejszkihez csatlakozott; a maradványnak Bialyoglyovszki úr vezetése alatt Mohilovba kellett mennie, hol Bogus úr állomásozott.

Novoviejszki lehúzódtott Raskovba.

Raskov környéke már teljes pusztaság volt; maga a városka hamurakássá változott, melyet a szelek az ég négy tájéka felé széthordtak, a kevés számú lakosság a zivatar rémülete elől elmenekült. Május eleje volt és a horda minden nap föltünhetett, azért veszélyes volt a helységnél maradni. A hordák a valóságban a törökökkel még Kancsukár mezején voltak, de erről mit se tudtak a raskovi szakadékokban s azért Raskov minden lakója, aki a legutóbbi mészárlásból megmenekült, ott helyezte a fejét biztosságba, ahol tehetette.

Lusnia az egész úton azokra az eszközökre és fortélyokra gondolt, amelyeket az ő vélekedése szerint Novoviejszki úrnak föl kellett használnia, ha a bekerítést sikerrel akarta végrehajtani. Ezeket a gondolatait kegyesen közölte a közlegényekkel is.

— Ti lófejek — mondá nekik — ti természetesen nem értitek, de én, vén fickó értek hozzá. Raskovba megyünk, ott elrejtőzünk a szakadékokban és várunk. A horda a gázlóhoz ér, először néhány portyázó csoport jön át, amint az már szokásuk és az egész csapat megáll és vár; míg azok azt nem jelentik nekik, hogy nincs semmi veszély. Aztán utánok lopódzunk és Kamieniecig kergetjük őket.

— Így nem keríthetjük kézre a gazembert! — jegyzé meg a katonák egyike.

— Fogd be a szádat! — viszonzá Lusnia. — Ugyan ki menne elővéd gyanánt, ha nem a lipekek?

Az őrmester gyanítása teljesedésbe látszott menni. Novoviejszki, mihelyt Raskovot elérték, pihenőt adott a katonáknak. Már mindnyájan erősen meg voltak győződve, hogy aztán a barlangokhoz húzódnak, amelyekben az egész vidék oly gazdag volt és hogy ott megvárják az első ellenséges portyázók megérkezését.

De a parancsnok már a pihenés második napján újra fölállítá a zászlóalját és Raskov mögé vezette.

— Tehát Jahorlikba megyünk? — gondolta magában az őrmester.

Eközben közvetlenül Raskov mögött a folyóhoz közeledtek és néhány perc múlva már ott álltak az úgy nevezett «véres gázló»-nál. Novoviejszki egy szót se szólt, lovát a vízbe hajtotta és a túlsó partra ment.

A katonák csodálkozva néztek egymásra. «Hogyan? a törökökhöz megyünk?» — kérdé egyik a másikat. De ők nem az általános népfölkelés «urai» voltak, akik mindig készek valának a tanácskozássra és tiltakozásra, hanem egyszerű katonák, kik szokva voltak a határőrségek vasfegyelméhez; így a parancsnok után ők is a vízbe hajtották lovaikat, először az első sor, aztán a második és a harmadik. Nem volt a legcsekélyebb vonakodás se. Csodálkoztak, hogy háromszáz lovukkal a török birodalomba menjenek, amelyhez az egész világ se férközhetett, de ők mentek. A fölkavart víz nem sokára a lovak oldalát kezdte verdesni és ők abba hagyták a csodálkozást és csak

arra gondoltak, hogy az élelmi szerek és a lovak abrakos zacskói nedvesek ne legyenek.

Csak a tulsó parton néztek ujfent egymásra.

— Istenemre! Moldvában vagyunk! — hangzék halkan szájról-szájra.

Visszanéztek a Dniesztrre, mely a leáldozó napban úgy csillogott, mint egy aranyos, vörös szalag. A parton a barlangokban gazdag sziklák szintén a ragyogó fényben fürödtek. Úgy emelkedtek föl, mint egy fal, mely ebben a pillanatban egy marék embert elválasztott hazájától. Ez mindnyájokra nézve bizonyynyal az utolsó üdvözlöt jelentette.

Lusnia fejében az a gondolat villant meg, hogy a parancsnok talán megőrült; de a parancsnok dolga volt parancsolni; s az övé, engedelmessé válni.

Eközben a lovak átgázoltak a vízen és hevesen nyeríteni kezdtek. «Rajta! rajta!» — kiálták csakhamar a katonák. Mert ezt kedvező jelnek tartották és szívök bátorsággal telt meg.

— Indulj! — vezénylé Novoviejszki.

A sorok megindultak, a leáldozó nap felé vonultak, amaz ezek az emberek ama sokasága, ama népek felé, melyek Kancsukár mezején állomásoztak.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

NOVOVIEJSZKI átkelése a Dniesztren és háromszáz vitézének kivonulása a szultán hatalma ellen, mely több százezernyi harcost számlált, olyan tettek voltak, melyeket a háborúban járatlan ember az örültség tetteinek tarthatott volna. Pedig csak bátran véghez vitt hadi tett volt, mely azonkívül eredménnyel kecsegtetett.

Mert ama kor csatározóival gyakrabban megtörtént, hogy százszorta számosabb tatár sereg ellen kellett harcolniok, velök szembe szállniok s aztán megfutamodva, az üldözők közt vérfürdőt előidézniök. Amint a farkas gyakran maga után csalja a kutyákat, hogy adott pillanatban megforduljon és a veszedelmes csaholót széttépje, úgy tettek ők is. A vad egy pillanat alatt vadászszá lett: elfutott, elrejtőzött, de még üldözve is üldözővé lett ő maga, váratlan támadást intézett és halálos sebet harapott. Ez volt az úgynevezett «tatár furfang», melynél az volt a fő, hogy egyik a másikat fortélyra és vakmerőségre nézve fölülmulja. A legnagyobb hírnévre az ilyen furfang tekintetében Volyodyjovszki úr tett szert, aztán Ruscsyc úr, Pivó úr és Motovidlyo úr, de Novoviejszki is, ki gyermekeségétől fogva a pusztában élt, azok közé tartozott, akiket a leghíresebbek közt emlegettek. Így nagyon valószínű volt, hogy a hordával szembe száll, de nem fogatja magát körül.

Az ő kivonulása azért is eredménnyel kecsegtetett, mivel a Dniesztren túl sivatag országok voltak, amelyekben könnyű volt rejtkehelyet találni. A folyók partjain csak itt-ott emelkedtek emberi lakások, de az ország általában kevésbé lakott volt, a partok közelében sziklás és dombos, beljebb puszta és erdőkkel borítva, melyekben számos vad tartózkodott, a vadbivalytól kezdve a szarvasig, őzig

és a vaddisznóig. Mivel a szultán a nagy hadjárat előtt «meg akarta mérni erőit», a Dniesztr lapályain élő bialyogrodi és a még távolabb lakó dobrudzsai hordák is átkeltek a Balkánon a padisah parancsára s őket követték a moldvai karalyasok, úgy, hogy az ország még pusztább lett és egész hetekig vándorolhatott az ember anélkül, hogy valaki meglátta volna őt.

Egyébiránt Novoviejszki úr sokkal jobban ismerte a tatár szokásokat, hogysen ne tudná, miképp ha egyszer csapataik átlépték a köztársaság határát, óvatosan nyomulnak előre és éberem kém szemlélt tartanak mindenfelé; de itt, a saját országukban minden óvatosság nélkül, széles oszlopokban szoktak menetelni. Így volt most is; a tatárok előtt valóbszínű lett volna, hogy a halállal találkoznak, mintsem Besszarábia közepén, a tatár föld legszélső határán ugyanazon köztársaság seregére bukkanjanak, mely a saját határainak védelmére is szükében volt a harcosoknak.

Novoviejszki úr tehát azt remélte, hogy portyázása az ellenséget mindenek előtt ámulatba ejti s azért még nagyobb hasznot hoz, mint a hetman úr várta; aztán, hogy Azyára és a lipekekre nézve vészthozó lehet. A fiatal százados könnyen kitalálhatta, hogy a lipekek és cseremiszek, kik a köztársaságot kitünően ismerték, az elővédben haladnak és erre a biztos gyanításra építé reménységét. A gyűlölt Azyát hirtelen megtámadni és elfogni, tőle talán hűgát és Zsófiát elvenni — őket a rabszolgaságból kimenteni, bosszút állani s aztán a harcban magának is elpusztulni — ez volt minden, amit Novoviejszki széttépett lelke óhajtott.

E gondolatok és remények behatása alatt Novoviejszki lassankint megszabadult a dermedtségtől és ismét föléléd. A menetelés az ismeretlen országrészekben, a nagy fáradalmak, a friss szél, mely a pusztákon fújt, az utóbbiak varázsa és a merész vállalat veszélyei megerősítették egészségét és visszaadták régi erejét. A portyázó győzött benne a megtört ember fölött. Eddigélé semmi se talált helyet benne, mint az emlékezet és a gyötrelem, most pedig egész nap arra irányultak gondolatai, hogy miképp szedje rá és tizedelje meg az ellenséget.

Mikor a Dniesztren átkeltek, oldalvást, a Prút irányában lefelé haladtak, nappal gyakran erdőkben és a sás közt elrejtőzve, éjjel titokzatos gyors menetekben. Az ország, mely még most is gyéren

van lakva és amelyet akkoriban főleg nomádok népesítettek be, a legnagyobb részt sivatag volt. Igen ritkán találtak kukoricaföldekre, amelyekhez szállások tartoztak.

Titkos útvonalon arra törekedtek, hogy a nagyobb telepeket megkerüljék, de a kisebbekbe bátran be is tértek, melyek egy, két, három, vagy tíz egynéhány kunyhóból állottak, mivel tudták, hogy a lakosok közül senkinek se jut eszébe előttük Budziakba sietni és a tatárokat figyelmeztetni. Egyébiránt Lusnia ügyelt arra, hogy ez meg ne történjék, de nem sokára föl hagyott ezzel az óvatossággal is, mivel meggyőződött, hogy a néhány telepes, akik minden esetre a szultán alattvalói voltak, maga is aggodalommal várta a török sereg közeledtét, hogy továbbá sejtelmük se volt arról, miféle származásúak voltak azok az emberek, akik hozzájuk jöttek és az egész csapatot karalysoknak tartották, kik a többiekkel a szultán parancsára átjöttek.

Ellenkezés nélkül adtak is nekik kukoricakenyeret, szárított bivalyhúst és aszalt somot. Minden telepesnek voltak egy kis juhnyája, bivalyai és lovai, melyeket a folyóknál rejtve tartottak. Időnkint nagyszámú félvad bivalygulyára is akadtak, melyeket pásztorok őriztek. Az utóbbiak a pusztában barangoltak és sátorokban csak addig maradtak egy helyben, míg elég legelő volt. Gyakran öreg tatárookra is bukkantak. Novoviejszki ezeket a «csabanycsukokat»¹ olyan óvatossággal körül fogta, mintha tatár bandákról lenne szó; a körülfogottaktól elszedte az eleséget, hogy hírt ne adjanak Budziakban az ő felvonulásukról. Kivált a tatárok iránt volt irgalmatlan, kiket először kikérdezett az utak felől, vagy helyesebben a legjárhatatlanabb irányok felől, aztán irgalom nélkül lemészároltatta őket, hogy egyetlen egy se meneküljön el. Aztán annyi darabot vett el a nyájból, amennyire szüksége volt és folytatta útját.

Minél előbbre nyomultak dél felé, annál gyakrabban találkoztak számos gulyával, melyeket csaknem mindig tatárok őriztek. Két heti menetelés alatt Novoviejszki három pásztorcsapatot vett körül és egészen megsemmisíté őket. A dragonyosok levették róluk a férgektől hemzsegő ködmeneket, a tűz fölött megtisztították és ők maguk öltötték föl, hogy így a vad csabanycsukokhoz és juhászokhoz hasonlítsanak. A második héten már csaknem mindnyájan tatárosan

¹ Csabanycsuk a. m. félvad tatár bivalypásztor.

voltak öltözve és egészen úgy festettek, mint egy tatár banda. Csak a rendes lovasság egyforma fegyverei maradtak meg, a lovas dolmányt a holmik közé rejtették, hogy visszatértükkor ismét fölvegyék. A közelben szőke mazúr bajúszukról és kék szemőkről meg lehetett volna ismerni származásukat; de távolból a leggyakorlottabb szemnek is annál inkább tévednie kellett volna megpillantásukkor, mivel nyáakat hajtottak maguk előtt, melyekre élelmezésük miatt szükségük volt.

Mikor a Prút közelébe értek, a folyó bal partján mentek lefelé. Mivel a kucsmini országútnak teljesen el voltak pusztítva, könnyen előrelátható volt, hogy a szultán seregei, és azok előtt a hordák Falezin, Huson, Kotimoren át s aztán az oláhországi úton fognak fölvonulni, hogy vagy a Dniesztrhez kanyarodjanak, vagy nyílegyenest egész Besszarábián keresztül és Usyc tájékán a köztársaság határán előzőnljenek. Novoviejszki erről oly bizonyos volt, hogy nem törődve az idővel, mindig lassabban nyomult előre és egyre óvatosabban, hogy ne nagyon hirtelen bukkanjon a tatárookra. Végre midőn abba a folyódeltába ért, melyet a Szeret és a Tekics képeznek, ott sokáig állomásozott, először, hogy a lovaknak és embereknek pihenőt adjon és másodsor, hogy ezen a jól védett helyen a horda elővédjét bevarja.

A hely valóban jól meg volt választva, mivel az egész folyódelta és a külső partok részint közönséges sommal voltak beültetve, részint vörösgyűrűvel benöve. Az erdőcske addig húzódott, ameddig a szem látott és a földet itt átláthatatlan sűrűséggel, amott bozóttal borította, melyen át a kopár hegyek szürkén átsillámlottak, melyek egy majdán készítésére alkalmasak voltak. Ez időben a fák és bokrok már zöld díszben állottak, de tavasz kezdetén itt sárga és fehér virágok tengerének kellett lennie. A pagony egészen lakatlan volt, de mindenféle vad nyüzsgött benne, mint: szarvasok, őzek, nyulak és szárnyasok. Itt-ott, a források szélén a katonák medvék nyomait is felfödözték. Egy ilyen az előörsi szakaszok megérkezése után csakhamar több juhót széttépett, azért Lusnia elhatározta, hogy vadászatot tart reája, de mivel Novoviejszki, aki egész titkon akart táborozni, nem engedte meg a muskéta használatát, a katonák dorongokkal és fejszékkal indultak a rabló ellen.

Később a víz mellett tűzhelyek nyomaira is találtak, de régiek voltak, nyilván az előbbi esztendőből. A nomádok nyilván gyakrab-

ban idejöttek nyájaikkal, vagy talán tatárok voltak, akik itt somfákat vágtak, hogy azokból nyeleket készítsenek. De még a legszorgosabb kutatások se vezettek valamely élő emberi lény felfödözésére.

Novoviejszki elhatározta, hogy nem megy tovább és itt várja meg a török sereg megérkezését.

Tehát majdánt csináltak. Kunyhókat építettek és megkezdődött a várakozás. A pagony szélén most örök álltak, akik közül némelyek éjjel-nappal Budziak felé néztek, mások meg a Prút felé Falezi irányában. Novoviejszki tudta, hogy bizonyos jelekből kitalálja a török sereg közeledését, de azonkívül kis előrszszakaszokat küldött ki, melyeknek élén többnyire ő maga állt. Az időjárás a veszteglésre ebben a száraz országban nagyon kedvező volt. A napok forrók voltak, de a sűrűség árnyékában könnyen el lehetett rejtőzni a forróság elől; az éjszakák tiszták, csöndesek, holdvilágosak voltak és a fülemilék éneke töltötte be. Novoviejszki az ilyen éjszakákon szenvedett legtöbbit, mivel nem tudott aludni és reá gondolt — a régi boldogságra és a szomorú jelenre.

Csak abban az egy gondolatban élt, hogy ha szíve kielégítést nyert a bosszúban, boldogabb és elégedettebb lesz. Eközben egyre közelebb érkezett az a határidő, midőn bosszúját kitölti vagy elpusztul.

Igy múlt el hét hét után, miközben a pusztában laktak és örködtek. Ez idő alatt megvizsgáltak minden utat, minden szakadékot, minden mezőt, minden folyót és folyamot, ismét számos nyáját raboltak, lemészárolták a nomádok apróbb csapatait és folyton-folyvást ebben a sűrűségben leselkedtek, mint a vad a zsákmányra. Végre elérkezett a várva várt pillanat.

Egy reggel madárcsapatokat láttak, melyek fönn, a felhők közt és lenn, a földön tova húzódtak. Tűzokok, fehér faldok, kéklábú fürjek lopózkodtak a fűvön át a sűrűségbe, fönn varjak, csókák, sőt mocsári madarak, melyeket nyilván a Duna partjain vagy a dobrudzsai mocsarakból kergettek föl. E látványra a dragonyosok egymásra néztek és «Jönnek! jönnek!» hangzék szájról-szájra. Az arcok megélnkültek, a szemek ragyogtak, de ebben az izgalomban nem volt nyugtalanság, mivel mind olyan emberek voltak, akiknek egész életök a «praktikákban» telt el s majdnem olyasmit éreztek, mint a vadászebek, midőn vadat szimatolnak. Az őrtüzeket abban a pillanatban kioltották, hogy a füst el ne árulja az emberek jelen-

létét, a lovakat fölnyergelték és az egész csapat indulásra készen állott.

Most a kellő időt kellett eltalálni, hogy az ellenséget abban a pillanatban támadják meg, mikor az megáll. Novoviejszki jól tudta, hogy a szultán seregei nem sűrű tömegben menetelnek, kivált mivel a saját országukban voltak, hol a meglepetés veszélye valótlanszínű volt. Azt is tudta, hogy az elővéd mindig egy vagy két mérföldnyire megelőzte a fősereget és joggal várta, hogy legelől a lipekek haladnak.

Egy ideig habozott, vajjon ne menjen-e eléjük a titkos, előtte jól ismert úton, vagy vajjon a somfaerdőben várja-e be megérkezésüket. Az utóbbira határozta el magát, mivel az erdőből könnyebben lehetett bármely pillanatban váratlan támadást intézni. Elmult még egy nap, aztán egy éjjel, mely alatt nemcsak madarak, hanem szárazföldi vadak is csapatonként menekültek a sűrűségbe. Másnap reggel az ellenség már láthatóvá lőn.

A somfaerdőcske déli szélétől széles, dombos mezőségek húzódtak, melyek a távol szemhatáron eltűntek. Ezen a mezőségen tűnt föl az ellenség és meglehetősen gyorsasággal közeledett a Tekicshez. A dragonyosok a sűrűségből nézték a sötét tömeget, mely majd eltűnt a szem elől, majd ismét egész kiterjedésében fölmerült.

Lusnia, akinek kitűnő szeme volt, sokáig megerőltetve figyelte a közeledő tömegeket, aztán Novoviejszkihez közeledett.

— Parancsnok úr! — mondá — nincs ott sok ember, csak a gulyákat hajtják a legelőre.

Novoviejszki csakhamar meggyőződött, hogy Lusniának igaza van, és arca örömtől ragyogott.

— Az annyit tesz, hogy innét egy vagy két mérföldnyire pihenőt tartanak? — mondá.

— Úgy van — viszonzá Lusnia. — Nyilván éjjel menetelnek, hogy a forróságot kikerüljék, és nappal pihennek; lovaikat estig a legelőre hajtják.

— Sok őrt látsz a lovaknál?

Lusnia ismét az erdő szélére ment és csak egy idő mulva tért vissza. Végre még egyszer körülnézett és mondá:

— Másfélezer ló lehet és huszonöt ember van mellettük. A saját országukban érzik magukat és mitől se félnek, azért nem állítanak ki őroket.

— Meg tudod-e különböztetni az embereket?

— Még messzire vannak, de lipekek, uram! Ők a miéink!

— Úgy van! — mondá Novoviejszki.

Meg volt győződve, hogy ez emberek közül egy se szabadul meg tőle. Olyan csatározónak, mint ő volt, és olyan katonáknak, mint aminőket vezetett, a feladat csak gyerekjáték volt.

Eközben a csikósok méneseiket egyre közelebb hajtották a somfaerdőcskéhez. Lusnia még egyszer az erdő szélére ment. Mikor visszajött, arca örömtől és kegyetlenségtől ragyogott.

— Lipekek, uram, egész bizonyosan! — suttogá.

Novoviejszki fölkiáltott, mint az ölyv, és a dragonyos csapat azonnal a mély sűrűségbe húzódott. Ott a legénységet két szakaszra osztotta, s az egyik a szorosba rohant, hogy onnét hátulról rohanja meg a méneseiket és a lipekeket, a másik félkört képezett és várt.

Mindez oly csendben történt, hogy a leggyakorlottabb fül se hallott volna semmi hangot; a kard, a sarkantyú nem csörrent, a ló nem nyerített; a sűrű fű, mely az erdőcske földjén nőtt, megtompítá a paták dobogását. A lovak is érteni látszottak, hogy a támadás sikere a csendtől függ, mivel nem először teljesítettek ilyen szolgálatot. A szorosokból és a sűrűségekből csak az ölyvek vijjogása hallatszott, egyre ritkábban, egyre szaggatottabban.

A lipek ménes megállt az erdőcske előtt és kisebb-nagyobb csapatokra oszlott a mezőn. Most Novoviejszki maga állt az erdő szélére és megfigyelte a pásztorok minden mozdulatát. Szép nap volt, és éppen a délelőtti időben, de a nap már magasan állt és forrón sütött a földre. A lovak a sűrűséghez közeledtek és a csikósok az erdőhöz mentek. Leszálltak és lovaikat pányván legeltették, míg ők maguk árnyékot és hűvöst keresni az erdőbe mentek és egy nagyobb bokor alatt tanyát ütöttek.

Hamarosan tüzet gyujtottak, és mikor a száraz galyak parazsat és hamut képeztek, a csikósok egy fél csikót a parázsra tettek, s ők a tüztől egy kissé félrebb leültek.

Némelyek a győpre heveredtek, mások fecsegtek, lábukat törökösen egymás alá tették; az egyik csikós a tilinkót fújta. A sűrűségben teljes csönd uralkodott, csak időnkint vijjogott az ölyv.

A sülő hús illata végre tudtul adta, hogy a pecsenye kész, s

így két ember kihúzta a hamuból és az árnyékos bozótba cipelte. Ott körben leültek, késeikkel szétszedték és állati mohósággal faldosták a félig nyers darabokat, melyeknek vére ujjokra ragadt és szakállukon lecsöpögött.

Miután még savanyú kancatejet ittak a bőrpoharakból, jóllaktak. Még egy kis darabig csevegtek, aztán fejük és tagjaik nehezekké váltak.

Dél lett. És vele iszonyú forróság az égen és a földön. Az erdő talaja fényes, reszkető foltocskákban tarkán csillogott, melyeket a napsugarak képeztek, melyek a sűrű lombon átszűrődtek. A természet elnémult, még az ölyvek is fölhagytak a vijjogással.

A lipekek közül néhányan fölemelkedtek és lomhán az erdő széle felé osontak, hogy a lovak után nézzenek, a többiek végignyújtózva úgy feküdtek, mint a holtak, és a fáradság csakhamar erőt vett rajtuk.

De a zabálás utáni álomnak nehéznek és izgatónak kellett lennie, mivel csakhamar hallható volt, hogy fölsóhajtottak és csakhamar látható volt, hogy egyik is, másik is kinyitotta a szemét, és azt ismételte: «Allah, Bismillah!...»

Hirtelen az erdő széle felől halk, de iszonyatos viszhang hallatszott, mint a megfojtott ember rövid hörgése, akinek nem volt többé ideje fölkiáltani. A csikósok füle volt-e olyan éber, vagy bizonyos állati ösztön figyelmeztette-e őket a veszélyre, vagy végre a halál lebegett-e fölöttük fagyos leheletével, elég az hozzá, mindnyájan egy pillanat alatt fölugrottak szendergésükből.

— Mi az? Hol vannak azok a lovak mellől? — kérde egyik a másikat.

Ekkor egy hang, mely a somfák felől hallatszott, mondá:

— Azok nem térnek többé vissza.

Ugyanabban a pillanatban százötven ember rohant a csikósokra, akik a rémülettől úgy megdermedtek, hogy egy kukkot se tudtak szólni. Alig kapott egyik vagy a másik a handsárhoz. A támadók köre körülfogta őket, a bozót megrendült az emberi testek tolongásától, melyek rendetlen csapatokban ide-oda hempergtek. Éles fütty, horkolás, nyögés vagy hörgés hallatszott, de csak egy pillanatig tartott. Aztán ismét minden csöndes lett.

— Hányan élnek? — kérde egy hang a támadók közül.

— Öten, parancsnok úr.

— A testeket meg kell vizsgálni, hogy senki elevenen el ne rejtőzzék, és óvatosságból mindenkinek el kell a gégejét késsel vágni, a foglyokat pedig az őrtűzhöz.

A parancsot azonnal végrehajtották. A holttesteket saját tőreikkel a földhöz szegezték; a foglyoknak botokat kötöttek a lábaikra s az őrtűz körül fektették őket, melyet Lusnia fölszított, úgy hogy a hamu alatt lappangó parázs a fölszínre került.

A foglyok meredt szemmel néztek ezekre az előkészületekre és Lusniára. Három chreptiovi lipek volt köztük, s ezek nagyon jól ismerték az őrmestert. Ő is megismerte őket és mondá:

— No, pajtások, most tanuljatok meg fűtőlni, mivel megsült talppal mentek a másvilágra. Régi barátságból nem takarékoskodom a parázsszal!

E szavaknál száraz galyakat dobott a tűzre, mely csakhamar magasan föllobogott.

De Novoviejszki oda jött és kérdezgetni kezdé őket. A foglyok vallomása megerősítette azt, amit a fiatal százados részben kitalált. A lipekek és cseremiszek a hordának és a szultán összes seregeinek elővédjében voltak. Vezetőjük Azya, Tuchay-bej fia volt, akinek parancsnoksága alatt álltak mindnyájan. A nagy forróság miatt ők is éjjel meneteltek, mint az egész hadsereg, nappal pedig a legelőre hajtották jószágaikat. Nem alkalmaztak óvatosságot, mivel senki se sejtette, hogy valamely sereg megtámadhatná őket, és a Dniesztr, kivált pedig a Prút közetlen közelében rejtőzködve tartózkodják; gondtalanul marsoltak a gulyákkal és tevékkel, melyek a főlebbvalók sátorait hordozták. Azya mirzának sátora könnyen fölismerhető, tetejére lófark van erősítve, és a pandúrok a pihenés ideje alatt zászlókat tűztek reá. A lipek csapat egy kis mérföldnyi távolságra van; hús főből áll, de az emberek egy része a bialyogrodi hordánál maradt, mely a lipek csapattól ismét egy mérföldnyi távolságban vonul föl.

Novoviejszki még kikérdezte őket az út felől, mely legkönnyebben visz az ezredhez, továbbá: hogyan vannak a sátorok fölállítva s végre azt kezdte kipuhatolni, ami őt leginkább érdekelte.

— Vannak-e nők a sátorban? — kérdé.

A lipekek reszkettek életükért. Azok, akik közülök egykor

Chreptiovban szolgáltak, nagyon jól tudták, hogy Novoviejszki e nők egyikének bátyja és a másiknak a vőlegénye, s azért megértették azt is, mily dühbe kell neki jönnie, ha megtudja az egész valót.

E düh mindenek előtt ellenük fordulhatott, tehát először haboztak, de Lusnia így szólt:

— Parancsnok úr, hadd sütögessük ezeknek a kutyáknak a talpát, majd beszélnek akkor!

— Tedd a tűzbe a lábukat! — mondá Novoviejszki.

— Irgalom! — kiáltá Eliasevics, egy öreg chreptiovi lipek — mindent meg akarok mondani, amit szemem látott...

Lusnia kérdőleg a parancsnokra nézett, vajjon ez ígéret ellene is végrehajtsa-e fenyegetését, de ez a kezével intett és így szólt Eliasevicsnek:

— Beszélj, mit láttál?

— Ártatlanok vagyunk, uram — felelé Eliasevics — parancszoóra mentünk. Mirzánk kedvességéd hűgát Adurovics úrnak ajánlódkozta, aki magánál tartotta a sátorban. Kancsukárban láttam őt, amint vödörrel vízért ment, és segítettem neki vinni, mivel terhes volt...

— Jaj! — suttogá Novoviejszki.

— A másik kisasszonyt maga a mi mirzánk tartotta a sátorban. Őt nem láttuk oly gyakran, de néha hallottuk kiabálni, mivel a mirza, bár kéjelgésre magánál tartotta, naponkint bikacsökkel verte őt és lábaival rugdosta...

Novoviejszki ajkai reszkettek. Eliasevics alig hallotta kérdését:

— Hol vannak most?

— Eladták Sztambulba.

— Kinek?

— Azt maga a mirza se tudja bizonyosan. A padisah parancsot adott, hogy a táborban nem szabad nőket tartani. Ekkor mind eladták őket a bazárookban, és a mirza is eladta őt.

A puhatólódzások véget értek, és a tűz körül csend uralkodott. Csak időnkint támadt meleg déli szél és a somfa ágaival enyelgett, melyek egyre hangosabban zúgtak. A levegő nyomasztó lett; a szemhatáron felhők tűntek föl, melyek középen sötétek voltak és széleiken rézszerűen ragyogtak.

Novoviejszki eltávozott a tűztől, és mint egy örült, ment anélkül, hogy tudná, hova. Végre arccal a földre vetette magát, és a földet kaparni kezdte a körmeivel, aztán a kezébe harapott és úgy hörgött, mintha halálküzdelenben feküdnék. Görcs rángatta óriási testét és így feküdt órák hosszáig. A dragonyosok messziről nézték őt, de maga Lusnia se mert hozzá közeledni.

De a rettenetes őrmester azt gondolta magában, hogy a parancsnok nem haragszik meg, ha a lipekeket nem kíméli, s azért csupán veleszületett kegyetlenségből füvet tömött a szájukba, hogy kiáltásukat megakadályozza, és levágta őket, mint a barmokat. Csak egyet, Eliasevicset kímélte meg, mivel azt hitte, hogy mint vezetőre szükségük lesz. Mikor a véres munkával elkészült, a még vonagló testeket elhúzta a tűztől, és sorba rakta őket, aztán elment, hogy a parancsnok után nézzen.

— És ha megörült volna is — dörmögte magában — azt mégis meg kell kerítenünk!

A dél elmúlt, a délután szintén — a nap alkonyodóban volt. Ama, kezdetben kis felhők elborították az egész égboltozatot, mindig sűrűbbek és sötétebbek lőnek anélkül, hogy a rézszínű fényt a széleiken elvesztették volna. Nehezen mozogtak, mint a malomkövek, saját tengelyük körül, majd egybefolytak, majd egymásba ütköztek és sűrű gomolyokban mindig mélyebbre szálltak a föld felé. A szél időről-időre hatalmas rohamokban száguldott tova, mint egy ragadozó madár szárnycsapása, és a somfákat és vörösgyűrűket a földig hajlította, föl kavarta a leveleket és örületesen széthajigálta; majd ismét megszűnt, mintha a földbe sülyedt volna. A csend e pillanatában a gomolygó felhőkben baljóslatú sziszegés, füttyölés és zúgás hallatszott: úgy tetszett, mintha a mennydörgés seregei gyülekeznének, mintha csatarendbe állnának, mintha tompa morgással saját dühöket és őrvongásukat akarnák ingerelni, mielőtt kitérték, és a rémült földgolyóra dobálnák mennyköveiket.

— Vihar! vihar közeledik! — suttogták a dragonyosok egymásnak.

A vihar kitért. Mindig sötétebb lett.

Ekkor keletről, a Dniesztr felől mennydörgés hallatszott és iszonyatos zajjal tovahúzódt az égen a Prút felé; ott egy darabig elhallgatott, de csakhamar újra fölhangzott, a Budziak pusztái fölött

harsogott és végre az egész szemhatáron elterjedt. Az első kövér esőcseppek a kiégett pászitra hullottak.

Ebben a pillanatban Novoviejszki megjelent a dragonyosok előtt.

— Lóra! — kiáltá mennydörgő hangon.

Erre csakhamar elvonult százötven lovas élén. Az erdőcske végén hozzá csatlakozott embereinek másik feléhez, akik a ménesnél arra ügyeltek, hogy a csikósok közül senki se lopódzzék a táborba. A dragonyosok egy pillanat alatt körüllovagolták a ménest, miközben a vad, tatár csikósoknál szokásos kiáltást hallatták, és a föl-ijsztett lovakat maguk előtt úzve, előre rohantak.

Az őrmester Eliasevicset hurkon vezette és oly hangosan ordítá fülébe, hogy a mennydörgés robaját is túlharsogta:

— Vezess bennünket, kutyavér, az egész úton, különben kést döfök a torkodba!

Eközben a felhők oly mélyen leereszkedtek, hogy csaknem a földet érték. Hirtelen kitört, mint a tűz a kemencéből, és iszonyatos orkán keletkezett; vakító fényesség szaggatta szét a sötétséget: a mennydörgés csattogott, kétszer, háromszor és a levegőben kénkőszag terjedt el. Ismét sötétség uralkodott. A lovakat iszonyat fogta el, mivel hátulról a dragonyosok vad kiáltásai rémítették őket, s kitágult orrlíkokkal és lobogó sörénnyel rohantak tova, úgy hogy futás közben alig érték a földet, a mennydörgés nem nyugodott egy pillanatig sem, a szél süvöltött, és a lovasok bosszútól hajtva őrzöngve szágultak tova ebben a viharban, ebben a sötétségben, ebben a fenyegető zajban, melytől a föld meghasadni látszott, s ebben a kopár pusztában a vampirok vagy gonosz lelkek iszonyatos társához hasonlított.

A tér eltűnt előttük. Nem volt szükségük vezetőre, mivel a ménes nyílegyenest a lipekek táborába nyargalt, mely egyre közelebb és közelebb látszott. Még mielőtt elérték volna, a vihar úgy tombolt, mintha az ég és a föld őrzöngene. Az egész szemhatár tűzben állt, és e világosság fényénél már messziről megpillantották a pusztában a sátorokat; a világ reszketett a mennydörgés dübörgésétől; úgy tetszett, mintha a felhőgomolyoknak minden pillanatban meg kellene repedniök, és a föld fölött össze kellene omlaniök. Az ég összes csatornáit megnyíltak és az eső patakonként ömlött

a pusztára. A világot valóságos tengerhullám borította el, úgy hogy néhány lépésnyi távolságra se lehetett látni semmit, és az izzó, megperzselt földből sűrű gőz szállott föl.

Még egy pillanat és a ménes és a dragonyosok a táborban vannak.

De a lovak közetlenül a sátor előtt vad félelemmel kétoldalt szétváltak; háromszáz ember iszonyatos kiáltást hallatott, háromszáz szablya villant meg a villámok tűzfényében, és a dragonyosok a sátorokba rohantak.

A lipekek az eső zuhogása előtt észrevették a villámok fényénél az odaszáguldó ménest, de senki se sejtette, micsoda iszonyatos csikósok kergették maguk előtt. Csodálkozás és nyugtalanság fogta el őket, hogy a lovak egyenes vonalban a sátoroknak siettek, kiabálni kezdtek, hogy a lovakat elijeszszék. Maga Azya is félretolta a vászonfüggönyt, és az eső dacára fenyegető arccal kilépett. De a ménes éppen ebben a pillanatban szétszaladt, és az eső zuhogása és a föld párolgása közt, sötét, iszonyatos alakok bukkantak föl, de sokkal nagyobb számban, mint a csikósok, és dörgő kiáltás hangzott:

— Vágjatok! gyilkoljatok!...

Már nem volt veszteni való idő, sőt gondolkozni se volt idő, hogy mi történt; de az ijedségre se. Az emberek orkánja, mely iszonyúbb és dühösebb volt, mint a vihar, reátámadt a táborra. Mielőtt Tuchay-bejovics képes lett volna egy lépéssel a sátorba visszavonulni: azt lehetett volna hinni, hogy emberfölötti erő fölemeli a földről; hirtelen azt érezte, hogy két vas kar átkapcsolva tartotta, hogy csontjai az ölelés alatt meghajoltak, hogy bordái eltörtek; egy pillanatig egy arcot látott, mintegy a ködben, melyre félelmesebb volt nézni, mint az ördög arcára — és elájult.

Eközben megkezdődött a csata, vagy inkább a mészárlás. A vihar, a sötétség, a támadók ismeretlen száma, a támadás hirtelensége, a lovak szétnyargalása okozták azt, hogy a lipekek éppen nem védekeztek. A félelem őrjöngése fogta el őket. Senki se tudta, hová meneküljön, senki, mivel védekezzék; soknál nem is volt fegyver, sokakat álmukban lepett meg a támadás — és így mintegy elkábulva, az iszonyattól megháborodva sűrű csapatokba verődtek,

tovahömpölyögtek, miközben egymást földre taszigálták és lábbal tapodták. A lovak egybe verődtek, és mellet a földre rogytak, a kardok reájuk csaptak, a paták földre tiporták őket. A vihar nem tördeli és nem pusztítja úgy el a fiatal erdőültetvényt, a farkasok nem dühöngenek úgy a fölriasztott juhnyájban, mint ahogy a dragonyosok letiporták és levágták őket. Az egyik részről a zűrzavar, a másíkról a düh és bosszúszomj teljessé tették a vereséget. Vérpatakok keveredtek össze az esővel. A lipekeknek úgy tetszett, mintha az ég szakadna reájuk, mintha a föld megnyílnék lábaik alatt. A mennydörgés robaja, a villámok cikázása, az eső zuhogása, a sötétség, a vihar borzalma kísérték a mészárlás iszonyú visszhangját. A dragonyosok lovai, a réműlettől szintén elragadva, mintegy eszeveszetten rohantak az embertömeg közé és letiporták az ellenséget. Végre kisebb csapatok menekülni kezdtek, de annyira elvesztették a hely ismeretét, hogy körben ismét visszatértek a csatatérre, ahelyett, hogy egyenest menekültek volna — gyakran összeütköztek egymással, mint két ellenkező hullám, egymást kölcsönösen megsemmisítették és a saját kardjuk alá kerültek. Végre a maradványt teljesen szétszórták, minden felé űzték, az üldözés közben a menekülőket irgalmatlanul lemészárolták és elevenen egyetlen egyet se fogtak el, míg végre a trombiták a táborban visszahívták az üldözőket.

Még nem volt támadás váratlanabb, vereség iszonyatosabb. Háromszáz ember csaknem kétezer kitűnő lovas katonát, kik ügyességre végtelenül fölülmúlták a közönséges tatár csapatokat, a négy világtáj felé szétszórt. A nagyobb rész leterítve feküdt a vörös tócsákban, melyeket az eső a vérrel keveredve képezett. A többi elszéledve, hála a sötétségnek, oltalomra talált, és vakon, anélkül, hogy tudná, vajjon nem találkozik-e ismét ellenséges karddal, gyalog futott el. A győzőknek a vihar és a köd is segített, mintha Isten haragja az ő részükön harcolt volna az áruló ellen.

Az éjszaka már beállt, mikor Novoviejszki a dragonyosok élén a köztársaság határai felé visszalovagolt. A fiatal százados és Lusnia őrmester között egy tatár ló ment, amelynek hátán kötelekkel megkötözve, eszméletlenül és törött bordákkal, de élve feküdt az összes lipekek vezetője, Azya, Tuchay-bej fia.

Le nem vették a szemüket róla, mintha kincset vinnének magukkal, melyet féltek elveszíteni.

A vihar lassankint elvonult; az égen még gyors száguldással siettek tova a felhők, de közöttük csillagok kezdtek ragyogni, és visszatükröződtek a tócsákban, melyeket a pusztában a felhőszakadás képezett.

A távolban, ott, hol a köztársaság határai voltak, még hallatszott időről-időre a mennydörgés.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TIZENHARMADIK FEJEZET.

ALÍPEK menekülők hírül vitték a vereséget a bialyogrodi hordá-
hoz, s innét a küldöttek Orduihamajunba, a császári táborba
továbbították, hol rendkívüli benyomást keltett.

Novoviejszki úrnak tulajdonképpen nem kellett volna zsákmá-
nyával oly gyorsan a köztársaságba sietnie, mivel nemcsak az első
pillanatban, hanem a következő napokon sem üldözte őt senki.
A szultán annyira megdöbbsent, hogy nem tudta, mihez fogjon.
Mindenek előtt csapatokat küldött ki a bialyogrodi és dobrudzsai
hordából, hogy megállapítsák: miféle csapatok vannak a környéken.
Nem örömet mentek, mivel féltették az irhájukat. A belső Ázsia
vagy Afrika ama lakóit, kik még soha se voltak háborúban Lechisztán
ellen, s akik elbeszélésekből hallottak a hitetlenek iszonyú lovassá-
gáról, félelem fogta el arra a gondolatra, hogy már az ellenséggel
szemben állanak, aki nem a saját országában várt rájuk, hanem
még a padisah országában is fölkereste őket. Maga a nagyvezér és
a «háború jövő napja», a kajmakám, Fekete Musztafa, se tudta,
mit gondoljanak e támadásról. Hogyan léphetett föl ez a köztársaság,
amelynek tehetetlenségéről oly pontos és megbízható értesü-
léseik voltak, mint támadó, azt egyetlen török fej se találhatta el,
elég az hozzá, hogy a fölvonulás mostantól fogva már kevésbé
biztosnak látszott, kevésbé hasonlított könnyű diadalmenethez.
A szultán a hadi tanácsban a vezért és kajmakámot fenyegető
arccal fogadta.

— Rászedtetek engem — mondá — a lechek nem lehet-
nek oly gyöngék, ha itt, a saját országunkban fölkeresnek ben-
nünket. Ti abban a véleményben voltatok, hogy Szobieszki

nem fogja védeni Kamieniecet, és most egész sereggel áll velünk szemben...

A vezér és a kajmakám iparkodtak az úrnak megmagyarázni, hogy valamely kóbor rablóbanda lehetett, de a talált muskéták és holmik láttára, melyek közt dragonyos dolmányok is voltak, ők maguk se nagyon hitték azt. A páratlanul merész és diadalmas hadjárat, melyet Szobieszki nem régen az Ukrainában intézett, sejtetni engedé, hogy a fenyegető hadvezér most is azon igyekszik, hogy az ellenséget meglepje.

— Nincs hadserege — mondá a hadi tanács befejezése után a nagyvezér a kajmakámnak — de oroszán lakozik benne, amely nem ismeri a félelmet; ha csak tíz egynéhány ezer embere van és a helyszínén terem, csak vérben gázolva nyomulunk elő Chocimig.

— Szeretnék vele megmérkőzni — mondá a fiatal Kara Musztafa.

— Az Isten óvjon meg attól a szerencsétlenségtől! — viszonzá a nagyvezér.

De a bialyogrodi és dobrudzsai csapatok csakhamar meggyőződtek, hogy nemcsak nincsenek nagyobb csapatok a közelben, hanem hogy itt egyáltalán nem volt hadsereg. De egy századnak nyomaira bukkantak, mely körülbelül háromszáz lóból állhatott és gyorsan a Dniesztr felé lovagolt. A tatárok, akiknek emlékezetében volt a lipekek sorsa, nem követték őket, mivel cselvetéstől tartottak. A lipekek megtámadása valami bámulatos és érthetetlen maradt, de a nyugalom Orduihamajunban lassankint újra visszatért — és a padisah seregei ismét megkezdték előnyomulásukat, mint egy nagy árvíz.

Eközben Novoviejszki szerencsésen visszatért Raskovba eleven zsákmányával. Eleintén gyorsan lovagolt, de a tapasztalt portyázók már a második napon észrevették, hogy nem üldözik őket és így a sietség dacára úgy lovagoltak, hogy lovaikat nem nagyon fárasztották ki. Azya folyvást Novoviejszki és Lusnia között lovagolt, kötelekkel a ló hátára kötözve. Mivel két bordája eltört és ereje nagyon elgyengült, mivel továbbá a seb, melyet arcán Boriska ejtett, a Novoviejszkivel való küzdelem és a lelóggó fejjel való lovaglás következtében újra megnyílt és rosszabbá lett, az iszonyatos őrmester azon fáradozott, hogy a Raskovba érkezés előtt meg

ne haljon és a bosszút meg ne hiúsítsa. De a fiatal tatár meg akart halni, mivel tudta, mi vár reá. Végre elhatározta, hogy halálra éheztesse magát, és semmiféle táplálékot nem akart magához venni, de Lusnia törrel feszítette szét összeszorított fogait és erőszakkal pálinkát és moldvai bort töltött bele, amelybe szétmorzsolt kétszersültet tett. A pihenő helyeken vízzel locsolta arcát, hogy a szemében és orrán levő sebek, melyekbe lovaglás közben legyek és bögölyök fészkelődtek, gennyedésbe ne menjenek és a szerencsétlen harcosnak korai halált ne okozzanak. Novoviejszki az úton egy szót se szólt hozzá; csak egyszer, mindjárt a visszavonulás kezdetén, mikor Azya szabadságának és életének ára fejében megígérte, hogy Zsófiát és Evkát visszaadja, kiáltá neki a százados:

— Hazudsz, kutya! Mind a kettőt eladtad egy kupecnek Sztambulba, aki a bazárban akarja őket értékesíteni.

Szembe állították Azyát Eliasevicscsel, aki mindnyájuk jelenlétében ismételte:

— Úgy van, effendi! te adtad el őt, magad se tudod, kinek, és Adurovics az úr hűgát adta el, habár már teherben volt tőle...

E szavaknál egy pillanatra úgy tetszett Azyának, hogy Novoviejszki iszonyatos kezével nyomban darabokra tépi őt; azért később elhatározta, mikor már minden reménnyel föl hagyott, hogy a fiatal óriást arra bírja, miképp haragjában ölje meg őt, hogy a reá várakozó kínoktól megszabaduljon; de mivel Novoviejszki folyton mellette lovagolt, hogy egy pillanatra se veszítse el szem elől, dicsekedni és szentelenül kérkedni kezdett azzal, amit véghez vitt. Elbeszélte, miképp ölte meg az öreg Novoviejszkit, miképp tartotta magánál Boszka Zsófiát a sátorban, miképp élvezte ki magát ártatlanságán, és végre miképp verte testét a bikacsökkel és miképp rugdalta lábaival. Novoviejszkinék nagy csöppekben folyt le a verejték sápadt arcáról; odahallgatott és nem volt ereje, nem volt akarata távozni: mohón hallgatott oda, keze reszketett, testét görcsös rázkódás fogta el, de uralkodott magán és nem ütötte őt agyon.

Egyébiránt Azya, mikor az ellenséget kínozza, magát is gyötörte, mivel elbeszélései a jelen nyomorúságát kétszeresen kínosnak tüntették föl. Kevéssel előbb még ő volt a parancsoló, kéjelgésben élt, mirza és a fiatal kajmakám kedveltje volt, és most a ló hátára

kötözve lovagolt eleven testtel, melyet a legyek szétmarta, az iszonyatos halál felé! Most legjobb volt neki, ha a fájdalomtól, melyet a sebek okoztak, és a fáradságtól elvesztette eszméletét. És ez mindig gyakrabban történt, úgy hogy Lusnia attól kezdett tartani, miképp nem viszi őt haza elevenen. De éjjel-nappal lovagoltak és a lovakat csak addig pihentették, amíg egyáltalán szükséges volt — és így Raskov egyre közelebb lett. A szívós tatár lélek nem akarta az elpusztított testet elhagyni. Eközben Azya az utolsó napokban folyton lázban volt és időről-időre mély álomba merült. Ebben a lázban vagy álomban néha úgy tetszett neki, mintha még Chreptiovban volna és Volyodyjovszkival együtt a nagy háborúba kellene mennie; aztán ismét, hogy Boriskát Raskovba kíséri; hogy elrabolta és sátrában tartja; lázas álmaiban gyakran csatákat és mézszárlásokat élt át, melyekben ő mint a lengyel tatárok hetmanja a lófark alatt parancsokat osztogatott. De csakhamar jött az ébredés, és vele az öntudat; aztán kinyitá szemét és Novoviejszki és Lusnia arcába nézett, látta a dragonyosok sisakjait, kik a csikósok báránypőrsípkáit most már eldobták — és az egész valót, mely olyan iszonyatos volt, hogy mintegy kísértetnek látszott előtte. A ló minden mozdulatánál fájdalom nyilalt át benne, sebei egyre hevesebben égtek és ismét elveszté eszméletét; akkor aztán ismét öntudatra hozták, de csakhamar ismét lázba esett, a lázból mély álomba — hogy aztán újfent fölédjen.

Voltak pillanatok, melyekben nem akarta hinni, hogy ő ez a szerencsétlen Azya, Tuchay-bej fia, és hogy élete, mely oly gazdag volt hallatlan eseményekben, melyek nagy hívatást látszottak neki ígérni, oly gyorsan, oly nyomorultan végződjen.

Gyakran ismét az járt az eszében, hogy a kín és halál után azonnal a paradicsomba jut, de mivel egykor a keresztény vallást követte és sokáig keresztények között élt, rémület fogta el, ha Krisztusra gondolt. Azt hitte, hogy nem lesz iránta irgalommal; ha pedig a próféta erősebb volna, mint Krisztus, akkor nem adja őt Novoviejszki kezébe. De a próféta még megkönyörülhetne rajta, és magához vehetné lelkét, mielőtt halálra kínoznák őt.

Azonban eközben egészen Raskov közelébe értek. A sziklás földre léptek, mely a Dniesztr közellétét jelezte. Azya este felé féleszméletnél lázas állapotba jutott, amelyben a képzelet és a való

összelegyedett egymással. Úgy tetszett neki, mintha célnál volnának; mintha megállnának, mintha hallaná, amint azt mondják egymásnak: «Raskov, Raskov!». Aztán ismét fejszék tompa viszhangját hallotta, melyek fákat vágtak.

Hirtelen azt érezte, hogy fejét hideg vízzel locsolják, aztán sokáig, nagyon sokáig pálinkát öntöttek a szájába. Teljesen eszméletre tért. Fölötte a csillagos éjszaka terjeszkedett, körülötte számos fáklya fénylett. E szavak hatottak fülébe:

— Eszméleten van?

— Eszméleten. Tisztán lát...

Ebben a pillanatban Lusnia arcát vette észre maga fölött.

— No, atyafi — mondá az őrmester nyugodt hangon — időd elérkezett!

Az a hátán feküdt és szabályosan lélegzett, mivel karjai fejének mindkét oldalán ki voltak nyújtva, úgy hogy hatalmas melle szabadabban működhetett, mint mikor a ló hátára volt kötve. Kezeit nem mozgathatta, mivel feje mögött egy kátrányos szalmával körülcsavart fatörzshöz volt kötve, melyen ő maga kinyújtózva feküdt. Tuchay-bejovics azonnal megértette, miért történt ez, és egyúttal még más előkészületeket is észrevett, melyek tudára adták, hogy kínjai hosszúak és iszonyatosak lesznek. Testének közepétől talpig le volt vetkőztetve, és mikor kissé fölemelte fejét, térdei közt frissen faragott karóhegyet vett észre. E karónak vastagabb vége a fatörzshöz volt támasztva. Az a mindkét lábára kötéllel kiséfa volt erősítve, és minden kiséfa elé ló volt fogva. Az a fáklyák fényénél csak a lovak farát és oldalukon két férfit látott, akik nyilván a kötőféket tartották.

A boldogtalan bajnok egy pillantással észrevette mindezeket az előkészületeket, aztán, Isten tudja, miért, az égre nézett, és maga fölött a csillagokat és a hold fényes sarlóját pillantotta meg.

— Karóba húznak! — gondolá.

Oly erővel összeszorítá fogait, hogy állát görcs fogta meg. Homlokát verejtek lepte el, és egyúttal jéghidegséget érzett arcán, mivel minden vér eltűnt belőle. Aztán úgy tetszett neki, mintha a föld eltűnnék háta mögül, mintha teste végtelenül egy mérhetetlen mélységbe süllyedne.

Egy pillanatra elveszté az időnek és a térnek, és mindennek

tudatát, ami körülötte történt. Az őrmester a törrel ismét szétfeszítette fogait és pálinkát töltött szájába.

Azya köhögött és kiköpte az égető folyadékot, de egy részét le kellett nyelnie. Ekkor sajátságos állapotba jutott: nem volt ittas, ellenkezőleg, soha se volt megkülönböztető tehetsége tisztább, gondolkozása élesebb. Láta, ami körülötte történt, megértett mindent, és ellenállhatatlan izgalom, fájdalmas türelmetlenség fogta el, hogy mindez oly sokáig tart és nem akar megkezdődni.

Ekkor nehéz léptek hallatszottak és Novoviejszki mellette állott. E látványra a tatárnak minden ere lüktetett. Lusniától nem félt, mert nagyon megvetette, de Novoviejszkit nem vethette meg; sőt minden pillantás az ő arcán babonás félelemmel, undorral és iszonyattal tölté el Azya lelkét. Az a gondolat ebben a pillanatban: «Az ő hatalmában vagyok és félek tőle!», annyira erőt vett rajta, hogy rettegett tőle, és ez oly borzasztó érzés volt, hogy Tuchaj-bejovicsnak a haja is égnek meredt.

És Novoviejszki mondá:

— Azért, amit tettél, kínok közt halsz meg!

A lipek nem felelt semmit, csak hangosan lihegett.

Novoviejszki visszavonult és köröskörül csönd lett, csak Lusnia szakítá meg a hallgatást.

— Az úrasszony ellen emelted kezedet — mondá nyugodt hangon — de az úrasszony már az úrnál van a kamrában, te pedig kezünkben vagy! Időd elérkezett!

E szavakkal megkezdődött Azyára nézve a gyötrelmem. Ez a borzasztó ember halála órájában tudta meg, hogy árulása és összes gáztettei hiábavalók voltak. Ha legalább Boriska meghalt volna az úton, akkor az a vigasztalása van, hogy ő, ha nem az övé, legalább a másé se lett. Nem, most ettől a vigasztól is megfosztották, mikor a karó egy rőfnyire volt tőle. Minden hasztalan volt! Oly sok vérontás, oly sok bosszú, remény — semmiért! éppen semmiért!... Ha Lusnia sejti, mennyivel nehezebbé tették e szavak Azyára nézve a halált: az egész úton ismételte volna.

De most nem volt többé idő a lelki gyötrelmekre, mivel a kivégzéssel szemben mindennek meg kellett szünnie. Lusnia lehajolt, mindkét kezével megragadta Azya csípőjét és odakiáltá az embereknek, kik a lovakat tartották:

— Indulj! lassan, egyszerre!

A lovak elindultak; a megfeszült kötelek Azya lábait rángatták. Teste egy pillanatra fölemelkedett, és a hegyes fakaróba ütközött. A hegye a testbe hatolt, és most valami borzasztó, a természettel és minden emberi érzéssel ellenkező dolog történt! A szerencsétlennek csontjai széttágultak, testét kétfelé rángatták; kimondhatatlan, oly iszonyatos fájdalom járta át testét, hogy szinte roppant kéjjel volt határos. A karó mélyebbre és mélyebbre hatolt. Tuchay-bejovics összeszorította állkapcsát, de végre elhagyta őt ereje, fogai kilátszottak és hörögve kiáltá: A! a! a! — a varjú károgásához hasonlóan.

— Lassan! — vezénylé az őrmester.

Azya egyre gyorsabban ismétlé iszonyatos kiáltását.

— Károgsz? — kérdé az őrmester.

Aztán odakiáltá az embereknek:

— Vigyázz! megállj! Így, megkaptad! — tette hozzá Azyához fordulva, de az hirtelen elnémult és még csak hörögve lélegzett.

A lovakat gyorsan kifogták, aztán a karót fölállították, vastag végét egy gödörbe eresztették és földdel kezdték betömni. Tuchay-bejovics a magasból nézte ezt a tevékenységet. Eszméletlen volt. A büntetésnek ez az iszonyatos módja annál borzasztóbb volt, mivel az áldozatok, kik a karón voltak, néha még három napig éltek. Azya feje mellére lógott, állkapcsai dadogva mozogtak, mintha valamit rágna; most kimondhatatlan gyöngeséget érzett és végtelen, fehéres ködöt látott maga előtt, mely iszonyatosnak tetszett anélkül, hogy tudná, miért, de a ködön át megkülönböztette az őrmesternek és a dragonyosoknak arcát, tudta, hogy a karón van, érezte, amint a test súlyánál fogva egyre mélyebben a karóba süppedt; végre lábai merevedni kezdtek és ismét érzéketlen lőn a fájdalom iránt.

Az iszonyatos fehér ködöt pillanatokra sötétség borította el; ilyenkor Azya pislogott egyik szemével, hogy mindent szemügyre vegyen és lásson a halál pillanatáig.

Tekintete különös makacssággal fáklyától fáklyáig járt, s úgy tetszett neki, mintha e lángok körül hétszínű fénykör képződne.

De a kínok még nem voltak kimerítve számára; az őrmester

nem sokára a karóhoz lépett egy fúróval kezében és odakiáltá a körülállóknak:

— Emeljetek föl!

Két tagbaszakadt fickó fölemelte őt. Azya egészen közel látta őt, folyton pislogott félszemével, mintha meg akarná ismerni, ki az az ember, aki az ő magasságába fölmászik. Eközben az őrmester mondá:

— Úrasszonyunk kiütötte az egyik szemedet, én megfogadtam, hogy kifúrom a másikat.

És így szólván, a fúró hegyét a szeme golyójába illeszté, egyszer-kétszer megforgatta, és mikor a szemhéj és a gyöngéd kötőhártya a fúró csavarulataira rakodott, visszarántotta azt.

Ekkor Azya mind a két szemüregéből két vérforrás buggyant ki és lefolyt arcán.

Arca halvány és egyre halványabb lett. A dragonyosok hallgaton eloltották a fáklyákat, mintha szégyen fogná el őket, hogy a fény ilyen iszonyatos tetteket világít meg, és csak a hold sarlójáról hullottak ezüstös, nem túlságos világos sugarak Azya testére. Feje egészen leesett mellére, csak kezei, melyek a fához voltak kötve és kátrányos szalmával betekerve, meredtek a magasba, mintha a Keletnek ez a fia a török félhold bosszúját hívná ki poroszlóira.

— Lóra! — hangzék Novoviejszki szava.

Abban a pillanatban, mikor felültek, az őrmester mint utolsó fáklyát meggyújtá a tatárnak fölemelt kezét, aztán a csapat Jampol felé lovagolt és Raskov romjai között, az éjszakában és pusztában egyedül maradt a magas karón Azya, Tuchay-bej fia, és sokáig világított...

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

HÁROM héttel később dél tájban Novoviejszki úr Chreptiovba ért. Az út Raskovtól azért tartott olyan sokáig, mivel még gyakran átment a Dniesztr tulsó partjára, hogy a tatárokat és perkulábokat, kik a folyó mentén különböző határőrségeken állomásoztak, meglepje. Ezek aztán elbeszélték a szultán előnyomuló csapatainak, hogy mindenütt lengyel csapatokat láttak, és nagy seregekről hallottak, melyek anélkül, hogy megvárnák a törököknek Kamieniec elleni fölvonulását, bizonynyal útjokat állják, és döntő csatában megmérkőznek velök.

A szultán, kinek egyre-másra a köztársaság tehetetlenségét ecsetelték, nagyon elbámult, és a lipekeket, oláhokat és a dunai hordákat küldvén maga előtt, lassan nyomult előre, mivel rengeteg hatalma dacára nagyon félt a köztársaság rendes hadseregével való ütközettől.

Novoviejszki úr nem találta Chreptiovban Volyodyjovszkit, mivel a kis lovag Motovidlyo úr után ment és a podlachiai sereggel kivonult a krimi hordák és Dorosenko ellen. Ott mindig új dicsőséget szerzett a régihez és nagy tetteket vitt véghez: megalázta a kegyetlen Korpant és holttestét a Vad Mezőn hagyta a vadállatok eledeléül; épp úgy a fenyegető Drozdát, a vitéz Malyiskát, a két Sziny testvért, kik híres kozák portyázók voltak, és sok kisebb bandát és csapatot.

Volyodyjovszkiné éppen abban a pillanatban, midőn Novoviejszki megérkezett, az emberek maradványával és a szekérvárral útnak indult Kamieniecbé, mivel Chreptiovot föl kellett adni. Volyodyjovszkiné nem örömet hagyta el az erődöt, amelyben ugyan

sok nehéz órát élt át, de amelyben egyúttal életének legboldogabb napjait is élte férjének oldalán, híres katonák között, kiknek szíve szeretettel volt iránta. Most saját kérésére Kamieniecbe kellett utaznia, ismeretlen sors és veszélyek felé, amint ezt az ostrom magával hozta.

Bátor szíve nem adta át magát a fájdalomnak, vigyázott az összes előkészületekre, a katonákra és a táborra. Zaglyoba úr, ki minden veszélyben felülmulta a többieket észre nézve, mindenben segítségére volt neki, valamint Musalszki úr, a páratlan íjász, a vitéz és tapasztalt harcos is.

Mindnyájan végtelenül örvendtek Novoviejszki úr megérkezésének, habár mindjárt leolvasták arcáról, hogy sem Evkát, sem a bájos Zsófiát nem szabadította meg a fogságból. Boriska keserű könnyeket hullatott a két leány sorsa miatt, mivel most már elveszetteknek kellett őket tartania. Egy ismeretlennek eladva, a sztambul-i vásárból talán már Kisázsziába, a szigetekre hurcolták őket, melyek török uralom alatt állottak, vagy Egiptomba, s ott élnek az elzárt háremben. Pedig ebben az esetben nem lehetett őket kiváltani, sőt egyáltalán lehetetlen volt valamit megtudni felőlük.

És sírt Boriska, sírt a higgadt Zaglyoba úr, sírt Musalszki úr, a páratlan íjász, csak Novoviejszki szeme maradt száraz, mivel nem voltak többé könnyei. Mikor elbeszélni kezdte, mint vonult ki a Dunához egész Tykicsig, mint ugratta ott szét a lipekeket a horda és a szultán közetlen közelében, mint fogta el az iszonyú Tuchay-bejovics Azyát, az öreg lovagok kardjukra ütöttek és kiálták:

— Hozd ide őt! Itt, Chreptiovban lelje végét!

Novoviejszki úr viszonzá:

— Nem Chreptiovban, Raskovban lelte halálát, mivel ott volt megfelelő, és az őrmester olyan kínokat eszelt ki számára, amelyek valóban nem voltak csekélyek.

Most elbeszélte, milyen halállal halt meg Tuchay-bejovics Azya, és borzalommal, de szánalom nélkül hallgatták.

— Hogy az Úr Isten üldözi a gonosz tetteket, azt mindenki tudja — mondá Zaglyoba úr — de csodálatos, hogy az ördög olyan rosszul őrzi az ő szolgálta!

Boriska jámboran fölsóhajtott, szemét égre emelte és rövid megfontolás után mondá:

— Mivel nincs hatalma ellenállni Isten erejének!

— Ó, kegyelmed eltalálta az igazat! — kiáltá Musalszki úr — mivel ha az ördög erősebb volna, mint az Úr Isten, amitől Isten mentsen, minden igazságszolgáltatás, és vele a köztársaság is megsemmisülne!

— Azért nem félek a törököktől se, mivel primo: az ördög fiai, és secundo: Béliál fiai! — viszonzá Zaglyoba.

És egy ideig mindnyájan hallgattak. Novoviejszki összetett kézzel egy padon ült, és üvegesedett szemmel a földre nézett, de ekkor Musalszki úr hozzá fordult:

— Mégis bizonynyal könnyebbülést hozott — mondá — mivel végtelen vigaszt nyújt, ilyen bosszút véghez vinni?

— Mondja, valóban vigaszt szerzett kegyelmednek, jobb most? — kérde Boriska részvevő hangon.

Az óriás még egy ideig hallgatott, mintha saját gondolataival küszködne, végre mintegy nagy csodálkozással és oly halkán mondá, hogy alig hallhatták:

— Képzeljék, Istenemre, magam is azt hittem, hogy jobban leszek, ha megsemmisítettem őt... És magam láttam a karón, magam láttam, amint kifúrták szemét, el akartam magammal hitetni, hogy jobban vagyok, de nem igaz! nem igaz!...

Itt Novoviejszki mind a két kezével megfogta fejét és fogait összeszorítva mondá:

— Könnyebb volt neki a karón, könnyebb a fúróval szemében, könnyebb a tőzzel kezén, mint nekem azzal, ami bennem van, ami bennem érez és gondolkodik. Csak a halál hoz nekem vigaszt, csak a halál, csak a halál... az bizony!...

Mikor Boriska ezt hallotta, hirtelen fölemelkedett, kezét a boldogtalannak fejére tette és mondá:

— Ó, adjon Isten neked halált Kamieniecnél, mivel igazad van, ő az egyetlen vigasztalás!

És ő behúnyta szemét és mondá:

— Úgy van! úgy van! Isten fizesse meg!...

Még az nap este mindnyájan Kamieniecbe indultak.

Boriska, miután a vízi malmon túl voltak, sokáig visszánézett az erődre, mely az esti pír fényében ragyogott és végre, miközben keresztet vetett magára, mondá:

— Bár még egyszer visszatérnék hozzád Mihálylyal, kedves Chreptiov!... Adja Isten, hogy rosszabb dolog ne várjon reánk!...

És két könnyecsepp gördült le rózsás arcán. Különös szomorúság nehezedett mindenki szívére, és hallgatagon lovagoltak tovább. Eközben sötét lett.

Lassan haladtak Kamieniec felé, mivel a szekértábor nehézkesen mozgott. A szekerek, a lovak, barmok, bivalyok, tevék csoportjai és a cselédség, mely a jószágokat őrizte, utánuk mentek. A cselédek és a katonák közül sokan megnősültek Chreptiovban, és így nők se hiányoztak a szekérvárban. A katonák száma oly nagy volt, mint Novoviejszkié, kivéve kétszáz magyar gyalogost, azt a csapatot, melyet a kis lovag saját költségén szerelt föl és harcra képessé tett. Védőjük Boriska volt, vezetőjük egy derék tiszt, Kalyusevszki. Igazi magyarok ebben a csapatban éppen nem voltak, csak azért hívták magyarnak, mivel magyar egyenruhát viselt. Az altisztek «kiszolgált» dragonyosok voltak, a közembereket a korábbi «rablók» és kóborlók közül toborozták, kiket a zsákmányoló bandák elfogtak és kötélhalálra ítélték. Megkegyelmeztek nekik oly föltétellel, hogy gyalogosan szolgálnak, és hűségök és vitézségök által elfeledtetik régi büntetteiket. Önkénytesek se hiányoztak köztük, kik feladták a szakadékokat, sziklákat és hasonló rabló rejtekhelyeket, és jobbnak látták a chreptiovi «kis sólyom» szolgálatába lépni, mint kardját fejük fölött tudni. Csekély fegyelmű és kevés harcképességgel bíró népség volt, de vitéz, mely hozzá szokott a fádalmakhoz, veszélyekhez és a vérontáshoz. Boriska nagyon szerette ezt a csapatot, mivel Mihály alkotása volt, és e férfiak vad szívében hamar ragaszkodás támadt a csodaszép, jó úrasszony iránt. Most kocsija körül mentek, vállukon fegyverrel, oldalukon karddal, büszkék lévén arra, hogy az úrasszonyt őrzik, és készek voltak őt dühösen megvédeni, ha egy tatár csapat útjokat állná.

De az út még szabad volt, mivel Volyodyjovszki úr óvatosabb vala, mint a többiek valamennyien, azonkívül sokkal jobban szerette feleségét, mintsem késedelmeskedés által hasztalanul veszélynek tegye ki őt. Az utazás tehát nyugodtan folyt le. Chreptiovból délben indultak el, estig úton voltak, aztán egész éjjel, és a következő nap délutánján már megpillantották a kamienieci kiálló sziklákat.

Ezek láttára és a vár bástyáinak és tornyainak láttára, melyek

a sziklák tetejét koszorúzták, bátorság tölté el szívöket. Lehetetlennek látszott, hogy más, mint Isten keze elpusztíthassa ezt a sasfészkét, mely itt a sziklacsúcson, a folyó szakadékaitól körülvéve székelt. Csodálatos nyári nap volt; az egyházak és templomok csúcsai mint óriási lámpák világítottak; béke, nyugalom és derű honolt a fényes mezőségen.

— Boriska! — mondá Zaglyoba — már gyakran bezúzták a hordák a fejöket ezeken a falakon! Ha! magam is hányszor láttam, mint oldottak kereket és mint fogták a fejöket, mivel megfájdult. Adj a Isten, hogy ezúttal is úgy történjék!

— Legyen úgy, bizonyosan! — felelé Boriska örvendve.

— Hiszen már volt itt egyik szultánjuk, Ozmán. Emlékszem, mintha ma volna, 1621-ben volt. Ide jön a fickó Chocimból, Szmotrycs felől; kimereszi bögöly szemét, eltátja a száját és bámul, bámul, végre azt mondja: «Ki építette — mondá — így ezt a várat?» «Az Úr Isten!», feleli a vezér. «Akkor hódítsa meg az Isten, én nem vagyok bolond!», mondá és megfordíttá lovát.

— Ba, siettek is megfordítani! — veté közbe Musalszki úr.

— Mivel lándzsáinkkal megcsiklandoztuk a vékonyukat — tette hozzá Zaglyoba úr — és a lovagság akkoriban a tenyerén vitt engem Lubomirszki úrhoz.

— Úgy, hát volt kegyelmed Chocimnál? — kérde a páratlan íjász. — Az ember nem is hinné, hol mindenütt volt kegyelmed és mi mindent nem vitt véghez!

Zaglyoba úr kissé megneheztelt és felelé:

— Nemcsak ott voltam, hanem sebet is kaptam, melyet ad oculos megmutathatok kegyelmednek, ha kíváncsi reá, de kissé félre kell mennünk, mivel Volyodyjovszkiné jelenlétében nem illik azzal előhozakodnom.

A híres íjász csakhamar belátta, hogy csak kötődtek vele, de mivel nem érezte magát elég erősnek arra, hogy Zaglyoba úr elméjével versenyre keljen, nem kérdezősködött tovább, s a beszélgetést más dolgokra terelte.

— Az igaz, amit kegyelmed mond — így szólt — ha az ember a távolból hallja, amint beszél: «Kamieniec nincs fölkészülve, Kamieniecnak el kell esnie» — az embert rémület fogja el, de ha Kamieniecet látja, mindjárt bátorsággal telik el.

— Hát még ha Mihály Kameniecben lesz! — kiáltá Boriska

— És Szobieszki úrnak segítséget kell küldenie!

— Hála Istennek! nem állunk olyan rosszul! Nem olyan rosszul! Igen! már rosszabbul álltunk, és még sem engedtünk!

— És ha még oly rosszul állnánk is, a földolog az, hogy a bátorságot el ne veszítsük! Nem ettek meg és nem is esznek meg bennünket, amíg a vitézség szelleme bennünk van! — fejezé be Zaglyoba úr.

E fölbátorító gondolatok hatása alatt elnémultak, de a hallgatást fájdalmas dolog szakította meg. Novoviejszki úr lovával hirtelen Boriska kocsija mellé ment. Arca, mely különben rettentő és komor volt, mosolygott és vidámságot árult el. Szemét le nem vette a napfényben fürdő Kameniecről és szakadatlanul nevetett.

A két lovag és Boriska bámulva néztek reá, mivel meg nem foghatták, miképp vett le a vár látása minden terhet lelkéről, ő pedig így szólt:

— Dicsértessék az Isten neve! Nagy volt a fájdalom, de az öröm is el van készítve számunkra!

Itt Boriskához fordult:

— Mind a ketten Tomasevicsnél, a lengyel falusi bírónál vannak, és jó, hogy oda menekültek, mivel ilyen várban a gyilkos nem tehet nekik semmit!

— Kiről beszél kegyelmed? — kérde Boriska meghökkenve.

— Zsófiról és Evkáról.

— Az Isten irgalmazzon neked! — kiáltá Zaglyoba — ne engedd magad az ördögtől behálózatni!

De Novoviejszki tovább beszélt:

— Amit atyámról mondanak, hogy Azya megölte, az sem igaz!

— Elvesztette az eszét! — suttogá Musalszki úr.

— Megengedi-e, úrasszonyom — mondá Novoviejszki — hogy előre lovagoljak? Olyan régen nem láttam őket, és úgy aggódom! Ó, az ember vágyakodik, ha szeret!

Óriási fejjével mind a két oldalra intett, megsarkantyúzta lovát és előre vágatott.

Musalszki úr néhány dragonyosnak intett és utána ment, hogy az örültet szemmel tartsa. Boriska pedig tenyerébe rejté rózsás

arcát, és forró könnyek folytak ujjain keresztül, míg Zaglyoba úr mondá:

— Ez a fickó olyan volt, mint az arany, de ez a szerencsétlenség minden emberi erőt meghalad... És a bosszú nem nyugtatja meg szívét...

Kamieniechen serényen készültek a védelemre. A régi vár falain és a kapuknál, kivált az orosz kapunál, a «nemzetiségek» dolgoztak, melyek a városban laktak, bíráik vezetése alatt, s ezek közt az első helyet Tomasevics, a lengyel bíró foglalta el rendíthetetlen bátorsága és az ágyúlövésben való jártassága miatt. Eközben lapáttal és talyicskával dolgoztak, és lengyelek, oroszok, örmények, zsidók és cigányok egymással vetekedtek. A különféle ezredek tisztjei fölügyeltek a munkákra, az őrmesterek és a katonák a lakoságnak segítettek, maga a nemesség is együtt dolgozott és elfelejtette, hogy Isten az ő kezeit csak kardra teremtette és minden más munkát a «közrendű» osztály embereire bízott. Humiecki Lőrinc úr, Podolia zászlótartója maga adott példát és könnyekre fakasztott másokat, mikor saját kezével tolta a kövekkel megrakott talyicskát. A városban és a várban munkások nyüzögtek. A csoportok közt domonkosiai, jezsuiták, szent Ferenc-rendű szerzetesek és karmeliták jártak-keltek és megáldották az emberi fáradozást. A nők ételt és italt vittek a munkásoknak: szép örmény nők, gazdag kereskedők feleségei és leányai, és még szebb zsidó nők Karvaszeriből, Zsvanekből, Zinkoviecből és Dunajgrodából vonták magukra a katonák figyelmét.

Azonban a sokaság figyelme a legélénkebben Boriska bevonulása felé fordult. Bizonyynyal sok előbbkelő nő volt Kamieniechen, de nem volt egy sem, akinek férjét nagyobb hadi dicsőség környékezte. Volyodyjovszki feleségéről, mint bátor nőről hallottak Kamieniechen, aki nem félt a pusztai őrsegen elvadult népség közt lakni, aki férjével hadjáratokban vett részt, aki, a tatártól elrabolva, földre terítette azt és éppen menekült ki rabló kezei közül. Híre is nagy volt. De azok, akik eddigelé nem ismerték és nem látták, azt képzelték, hogy óriás nőnek kell lennie, aki patkókat bir eltörni és páncélokat bir szétszaggatni. Mily nagy volt tehát bámulatuk, mikor előrehajló, bájos, félig gyermekded, rózsás arcocskáját megpillantották. «Ez maga Volyodyjovszkiné, vagy csak a leánya?» — kérdék

a tömegben. — «Ő maga az!» — felelék azok, akik ismerték. És csodálkozva néztek a polgárok, a nők, a papok, a katonák. Nem csekélyebb csodálkozással szemlélték a «legyőzhetetlen» chreptiovi parancsnokságot, a dragonyosokat, akiknek élén nyugodtan mosolyogva, téveteg tekintettel Novoviejszki lovagolt, és a banditák iszonyatos arcait, akiket magyar gyalogsággá változtattak. Boriskát azonban néhány száz kitünő, hívatásos katona is kísérte, úgy hogy azok láttára a bátorság fokozódott. «Ez rendkívüli erő, mely bátran a törökök szemébe nézhet!» — kiálták a sokaságban. Néhányan azt gondolták a polgárok közül, sőt a katonák közül is, különösen Trzebicki püspök ezredéből, mely éppen most jött Kamieniecbe, hogy Volyodyjovszki úr maga is a menetben van, és azonnal kiáltások hallatszottak:

— Éljen Volyodyjovszki úr!

— Éljen a mi védőnk! A hírneves lovag!

— Vivat Volyodyjovszki! vivat!

Boriska hallotta ezt és szíve ujjongott, mivel semmi se hízeleg úgy egy asszonynak, mint férje dicsősége, kivált ha a nép szája egy nagy városban hirdeti azt. «Oly sok lovag van itt — gondolá Boriska. — és egynek se szól a kiáltás, csak Mihályomnak!» Legjobban szerette volna ő maga is karban kiáltani: «Vivat Volyodyjovszki!» — de Zaglyoba úr visszatartotta őt, figyelmeztette, hogy méltóságosan kell magát viselnie, mint az ő jelentőségével bíró személyhez illik, s hogy köszöngessen mind a két oldalra, mint a királynék teszik, midőn bevonulnak a székvárosba. Ő maga is köszöngött, majd a sapkájával, majd a kezével, és ha a jó ismerősök az ő tiszteletére is vivat-kiáltásokra fakadtak, beszélve a sokasághoz fordult:

— Uraim! Aki Zbarazst túlélte, túléli Kamieniecot is!

A menet Volyodyjovszki utasítása szerint a domonkosrendi apácák ujonnan épült kolostora előtt állt meg. A kis lovagnak kis háza volt Kamieniecben, de mivel a kolostor meredek helyen állt, ahová az ágyúgolyók nem könnyen csaphattak le, jobbnak látta kedves Boriskáját itt elhelyezni, annál is inkább, mivel ő, a kolostor jótevője, szíves fogadtatásra várhatott. A főnöknő, máter Viktória, Potocki Istvánnak, a bracyavi vajdának leánya, tárt karokkal fogadta Boriskát. Épp oly nagy szeretettel fogadta Makoviecka nénit, akit

már esztendőök óta nem látott. Mind a ketten sírtak, valamint a latycsovi asztalnok is sírt, akinek Boriska mindig kedveltje volt. Alig száradtak föl a meghatottság könnyei, midőn odasietett Ketling Krisztina is, és új üdvözlések kezdődtek, aztán Boriskát körülvették az apácák és a nemes kisasszonyok, ismerősök úgy, mint ismeretlenek: mint Bogus Mártonné, Sztaniszlavszkiné, Kalinovszkiné, Chocimierszkiné, Humiecki Lőrincné, a podoliai zászlótartónak, a jeles lovagnak felesége. Mások, mint Bogusné, férjeik után tudakozódtak, mások: mit gondol Boriska az óriási török hadseregről, és vajjon az ő nézete szerint tarthatja-e magát Kamieniec? Boriska nagy örömmel vette észre, hogy katonai dolgokban majdnem tekintélynek tartották őt és vigasztalást várnak az ő szájából. Azért nem is fukarkodott vele: «Nem is lehet arra gondolni — mondá — hogy a töröknek nem birunk helyt állni. Hiszen Mihály ma, holnap, legkésőbb pár nap múlva megérkezik, és ha ő átveszi a védelmet, akkor nyugodtan alhatnak kegyelmetek, mivel a vár is erős, értek hozzá, hála Istennek!»

Boriska bizalma vígaszszal tölté el a nők szívét és kivált Volyodyjovszki úr megérkezésének ígérete megnyugtatta őket. Neve oly nagyrabecsült volt, hogy a helység tisztjei, ámbár este volt, a szokásos tisztelegéssel Boriskához mentek, és az első üdvözlés után azonnal azt kérdezték mindnyájan, mikor tér vissza a kis lovag és vajjon igazán be akar-e zárkózni Kamieniecbe? Boriska csupán Kvaszibrocki őrnagyot, aki a krakói püspök gyalogságát vezette, Rzevuszki jegyző urat, aki most Lyonsynyszki helyett az ezred élén állott, és Ketlinget fogadta. A többiek számára ezen a napon nem nyílt ki többé az ajtó, mivel az úrasszony fáradt volt az úttól s azonkívül Novoviejszki úrnak kellett magát szentelnie. Ez a szerencsétlen ifjú közetlenül a kolostor előtt leesett a lóról és eszméletlenül egy cellába vitték. Azonnal orvost hoztak, ugyanazt, ki Boriskát Chreptiovban kezelte, s előre súlyos agybetegséget állapított meg és kevés reményt nyújtott életéhez. Boriska, Musalszki úr és Zaglyoba úr késő estig erről az eseményről beszélgettek és a szerencsétlen lovag sorsát tárgyalták.

— Az orvos azt mondta nekem — jegyzé meg Zaglyoba — ha túléli, néhány hathatós érvágás után megtisztul elméje s aztán könnyebb szívvel viseli el a szerencsétlenségét.

— Számára nincs többé vigasztalás! — felelé Boriska.

— Gyakran jobb volna az emberre nézve, ha nem volna öntudata — jegyzé meg Musalszki úr — de animalia se mentek attól.

Az öreg azonban megdorgálta a híres íjászt e megjegyzés miatt.

— Ha kegyelmednek nem volna öntudata, akkor nem mehetne gyónni — mondá — akkor kegyelmed a lutheránusokhoz hasonlítana és megérdemelné a pokol tüzét. Kegyelmedet már Kaminszki pap is megdorgálta káromlása miatt, de: tanítsd a farkast a páterre, mégis jobban szereti a mátert, kivált ha kecskeanya az!

— Én farkas vagyok! — viszonzá a jeles íjász — Azya, az volt a farkas!

— Nem mondtam-e mindjárt? — kérde Zaglyoba. — Ki mondta először: ő farkas?

— Novoviejszki azt beszélte nekem — mondá Boriska — éjjel-nappal azt hallja, hogy Evka és Zsófia azt kiáltják neki: «segíts!» — de hol van itt segítség? Így kellett ennek végződnie, mivel ilyen fájdalmat senki se viselt volna el. Halálukat túlélte volna — gyalázatukat nem élheti túl.

— Most úgy fekszik itt, mint egy darab fa, és nem tud Isten világaról semmit — mondá Musalszki — és az kár, mivel olyan pompás katona!

A beszélgetést egy legény szakította meg, aki azzal a hírrel jött, hogy rengeteg lárma van a városban, az emberek összecsdülnek, hogy a podoliai tábornok urat lássák, aki éppen most vonult be jelentékeny kísérettel és a gyalogsággal.

— A parancsnokság az övé — mondá Zaglyoba. — Helyes Potocki Miklós úr részéről, hogy inkább itt akar lenni, mint másutt, de szívesebben látnám, ha nem volna itt. Ha! ő ellenfele volt a hetmannak és nem hitt a háborúban, és most, Isten tudja, vajjon nem kerül-e a fejébe!

— Talán a többi Potocki úr is utána jön — mondá Musalszki úr.

— Akkor a törökök sincsenek többé messze! — felelé Zaglyoba úr. — Az Atyának, és Fiúnak, és szent Léleknek nevében! Bár második Jeremiás lenne a tábornok úr, és Kamieniec második Zbarazs!

— Úgy kell lennie, különben elveszünk! — mondá egy hang a küszöbön.

Boriska e hang hallatára fölugrott, fölkiáltott: «Mihály!» — és a kis lovag karjai közé rohant.

Volyodyjovszki úr sok fontos hírt hozott, melyeket, mielőtt a hadi tanácsban tudtul adott, feleségével közölt a csöndes cellában. Ő maga néhány kisebb tatár csapatot az utolsó emberig megsemmisített és nagy dicsőséggel a krimiek és Dorosenko táborának közelében lopózkodott. Számos foglyot is hozott magával, akiktől híreket lehetett szerezni a kánnak és Dorosznak hadereje felől.

A többi portyázónak kevesebb szerencséje volt. Podlachia ura, aki jelentékeny haderő élén állt, egy véres ütközetben tönkre ment; Motovidlyo urat, ki az oláhországi úton haladt, Krycsynszki a bialyogrodi hordának és a lipekek maradványának segítségével, kik a tykicsi vereség után elmenekültek, megverte. Volyodyjovszki, mielőtt Kamieniecbe jött, kerülőt tett Chreptiovon át, mert, mint mondá, még egyszer látni akarta boldogságának e helyét.

— Ott voltam — mondá — mindjárt elutazástok után; még meleg volt a helyetek és könnyen utól érhettelek volna benneteket, de Uscban a moldvai partra mentem, hogy ott a pusztában híreket szerezzek. Néhány csapat már elvonult és attól féltek, hogy Poku-tánál «váratlan» emberekre akadnak. Mások a török hadsereg elővédjében mennek, és nem sokára itt lesznek. Ostrom lesz, kedves galambom, azon nem segít semmi, de helyt állunk, mivel az ember itt nemcsak hazáját, hanem saját tulajdonát is védi.

Igy szólván, karjába zárta feleségét és megcsókolta arcát. Ezen a napon többé nem beszélgettek. Másnap reggel Volyodyjovszki úr Lanckoronyszki püspök úrnál a hadi tanács előtt ismételte ujságait, amelyhez a püspökön kívül még a következők tartoztak: a podoliai tábornok úr, a podoliai alkamrás, Lanckoronyszki úr, a podoliai jegyző, Rzevuszkai úr, Humiecki zászlótartó úr, Ketling, Makoviecki úr, Kvaszibrocki őrnagy és néhány katona. Először is az nem tetszett Volyodyjovszki úrnak, hogy a podoliai tábornok úr kijelentette, miképp ő nem akarja átvenni a parancsnokságot, hanem azt a hadi tanácsra bízta. «Előre nem látott esetekben egy főnek és egy akaratnak kell lennie!» — jegyzé meg a kis lovag. — Zbarazsnál három regementárius volt, akik hivatalosan hatalommal rendelkeztek és azok mégis Visnioviecki Jeremiás herceg kezébe tették azt, mivel joggal azt mondták, hogy a veszélyben jobb egynek engedelmeskedni.

De ezek a szavak nem használtak semmit. Hiába mutatott a tanult Ketling a rómaiakra, mint példára, akik mint a világ legnagyobb harcosai a diktátorságot eszelték ki. Lanckoronyszki püspök, aki nem igen szerette Ketlinget, mivel, Isten tudja miért, azt képzelte, hogy mint skótnak: lelke mélyén eretneknek kell lennie, azt felelte, hogy a lengyeleknek nem kell idegenektől történetet tanulniok, de nem is kell a rómaiakat utánozniok, mivel nekik is megvan a maguk eszük, s akiknél bátorságra és ékesszólásra semmiben, vagy csak kevésbé állnak hátrább. «Amint egy egész nyaláb fa (mondá) nagyobb tüzet ad, mint egy hasáb, úgy több fej is okosabb, mint egy.» És dicsérte a podoliai tábornok úr «szerénységét», habár mások azt vélték, hogy ez inkább a felelősségtől való félelem — és a maga részéről alkudozásokat tanácsolt. Mikor ez a szó elhangzott, a katonák, mintha tűz égette volna meg őket, fölugráltak üléseikről: Volyodyjovszki úr, Ketling, Makoviecki, Kvaszibrocki, Humiecki, Rzevuszki, a fogukat csikorgatták és a kardjukat csörtették. «Becsületemre! — mondá néhány hang. — Nem alkudozni jöttünk ide!» «A közbenjárót papi ruhája védi!» Sőt Kvaszibrocki azt kiáltotta: «A templomba, nem a tanácsba!» — és iszonyatos láрма keletkezett. Ekkor a püspök fölemelkedett és hatalmas hangon mondá: «Én volnék az első, aki kész életét odaadni az egyházért és nyájamért, és ha alkudozásokról beszélek és halogatást kívánok, Isten a tanúm, nem azért történik, hogy a várat átadjuk, hanem hogy a hetmannak időt engedjünk a segélycsapatok idehozatalára. Szobieszki úr neve rémület a pogányok előtt, és ha nem volna is meg a kellő hadereje, ha csak az a hír jár, hogy ő jön — a törökök elkerülik Kamieniecet.» Mikor ezt hatalmas hangon elmondta, mindnyájan hallgattak, sőt némelyek örültek, mikor hallották, hogy a püspök nem gondolt az átadásra.

Ekkor Volyodyjovszki így szólt:

— Mielőtt az ellenség Kamieniecet ostromolja, Zsvaniecet kell bevennie vagy rommá tennie, mivel lehetetlen, hogy a megerősített várat hátában hagyja. Nos, a podoliai alkamrás úr engedélyével késznek nyilatkozom arra, hogy Zsvaniecbe bezárokódom és ott éppen annyi ideig tartom magamat, mint a mennyit a püspök úr az alkudozások segítségével nyerni szándékozik. Biztos embereket viszek magammal, és amíg én élek, Zsvaniec is állani fog!

Ekkor mindnyájan kiálták:

— Annak nem szabad megtörténnie! Te szükséges vagy itt! Nálad nélkül a polgár elveszti bátorságát, nélküled a katonák nem harcolnak jó kedvvel, ennek semmi áron se szabad megtörténnie! Kinek van itt a legnagyobb hadi tapasztalata? Ki volt Zbarazsnál? Ki legyen a vezér, ha kirohanásra kerül a dolog? Te elpusztulsz Zsvaniecért, és mi nélküled itt veszünk el!

— A parancsnokság rendelkezik velem — felelé Volyodyjovszki.

— Zsvaniecbe valamely fiatal, merész lovagot lehetne küldeni, aki oldalamon lenne! — viszonzá a podoliai alkamarás.

— Akkor menjen Novoviejszki! — kiáltá néhány hang.

— Novoviejszki nem mehet, mivel a feje ég — viszonzá Volyodyjovszki — ő az ágyat nyomja és nem tud sem Istenről, sem a világról semmit!

— Eközben tanácskozzunk arról, mely helyen álljon mindenki, és mely kaput védjen? — mondá a püspök.

Minden szem a podoliai tábornokra irányult, aki így szólt:

— Mielőtt parancsokat osztogatok, örömet meghallgatok a tapasztalt katonák nézeteit, és mivel Volyodyjovszki úr hadi tapasztalatokra nézve mindnyájunkat felülmúl, először őt hívom föl a szólásra.

Volyodyjovszki mindenek előtt azt tanácsolta, hogy szállják meg az erődöket, melyek a város előtt voltak, jól tudván, hogy az ellenség főtámadása éppen ezen erődök ellen fog irányulni. Mások is az ő véleményéhez csatlakoztak. Tízezer gyalogos fölött rendelkeztek, kiket úgy osztottak föl, hogy Myslisevszki úr az erőd jobb oldalát, Humiecki úr pedig, ki híres volt Chocim melletti tetteiről, a bal oldalát szállja meg. Chocim irányában, a legveszedelmesebb ponton maga Volyodyjovszki úr foglaljon állást, lejjebb a szerdiukok csapatát állították föl, Zinkoviec felől Kvaszibrocki őrnagy védekezzék, délen Vonszovics úr, a vároldalt pedig Bukar kapitány Kraszinszki úr embereivel. Mindezek nem önkénytesek, hanem hívatásbeli katonák, derék, kitaró harcosok voltak, kik könnyebben kiállták az ágyútüzet, mint sok más a napsugarak hevét. Azonkívül a köztársaság szolgálatában, melynek mindig csekély számú hadserege volt, ifjúságuktól fogva megtanulták, hogy tízszer oly nagy számú ellenséggel is szembe szálljanak, és ezt valami magától érte-

tődő dolognak tartották. A vár tüzérségének felügyeletét a szép Ketlingre bízták, aki az ágyú irányításának mesterségében mindenkit felülmúlt. A főparancsnokságnak a várban a kis lovag kezében kellett maradnia, akinek a podoliai tábornok úr azonnal teljes szabadságot adott arra, hogy kirohanásokat tegyen, ahányszor a szükség vagy az alkalom kívánja.

A többiek örvendtek, mikor megtudták, miképp jelölték ki mindenkinek a helyét, hangos kiáltásra fakadtak, nagy zajjal a vívőtöröket verdesték, hogy így mutassák ki beleegyezésüket és harci kedvöket. Mikor a podoliai tábornok úr ezt hallotta, azt gondolta magában:

— Nem hittem, hogy képesek leszünk megvédeni magunkat, és csak lelkiismeretemet követve, de reménység nélkül jöttem ide, pedig ki tudja, vajjon ilyen katonákkal nem sikerül-e az ellenséget visszaverni? Nagy dicsőséget aratok, mint második Jeremiást fognak üdvözölni és ki tudja, vajjon nem szerencsés csillagzat vezérelt-e ide!

És amint eddigelé kételkedett a védelemben, úgy kezdett most kételkedni Kamieniec bevételében, bátorsága fokozódott és serényebben kezdett a város megszállásáról tanácskozni.

Elhatározták tehát, hogy magában a városban, az orosz kapunál Makoviecki úr álljon egy kis csapat nemes, lengyel polgárral, akik az ütközetben állhatatosabbak voltak, mint mások, továbbá bizonyos számú örménynyel és zsidóval. A lyucki kaput Grodecki úrnak jelölték ki, az ágyuk fölötti parancsnokságot Zsuk úr és Matsynyszki úr vette át. A térőrséget a városház előtt Dlyevanovszki Lukács kapta, és Choćimirszki úr az orosz kapun túl a cigányok lármás népe fölött vállalta el a vezérletet. A híd előtt Szinicki úr kastélyáig Humiecki Kázmér, a vitéz Lőrincnek testvére vette át az őrizetet. Följebb, a lengyel kapunál Sztanisevszki úr, a szpizsi bástyánál Bogus Márton úr, Szkarzynyszki György úr és Jackovszki úr pedig közvetlenül a bialyoblyodszki gödörnél vegyenek szállást. Dubravszki úr és Pietrasevszki úr a rzezniki bástyát kapták. A nagy városi sáncot Tomasevicsre, a lengyel illetőségű bíróra bízták, a kisebbet Jackovszki úrra; azonkívül parancsot adtak arra, hogy egy harmadikat is töltsenek föl, amelyről később egy zsidó, ki gyakorlott íjász volt, sok dolgot adott a töröknek.

Miután ezt megállapították, mindnyájan örömmel jöttek össze vacsorára a podoliai tábornok úrnál, ki az ünnepség alatt különösen Volyodyjovszki urat tüntette ki úgy a helylyel, melyet számára kijelölt, mint a borral, ételekkel és egy beszéddel, melyben megjövendölte, hogy az utókor a «kis lovag» melléknevéhez az ostrom után a «kamienieci Hektor» címet fogja adni. Ő pedig kijelenté, hogy becsületes lovagi szolgálatot fog teljesíteni, és ebből a célból bizonyos fogadalmat tesz a székesegyházban, s azért megkérte a püspököt, engedje meg neki, hogy azt holnap megtehesse. A püspök, aki belátta, hogy ez a fogadalom a közjóra hasznot hajt, örömet beleegyezett.

Másnap nagy isteni tisztelet volt a székesegyházban. Áhítattal és lelkesedéssel figyeltek a lovagok, a nemesség, a katonák és a nép. Volyodyjovszki úr és Ketling térdre borultak az oltár előtt; Krisztina és Boriska a korlátnál térdeltek és sirtak, mivel tudták, hogy e fogadalomnak férjüket veszélybe kellett döntenie. A mise végeztével a püspök a szentségmutatóval a nép felé fordult; ekkor a kis lovag fölemelkedett, az oltár lépcsőjére térdelt és meghatott, de nyugodt hangon mondá:

— A különös jóságért és rendkívüli kegyelemért, melyet az Úr Istentől és az Ő egyszülött Fiától nyertem, különös hála érzem magamat kötelezve, és fogadom és esküszöm, hogy amint Ő és az Ő Fia megsegített, úgy fogom én is a szent keresztet utolsó lehetemig védelmezni. És mivel a régi vár parancsnoksága reám van bízva, addig, míg élek, és kezemet és lábamat mozdítani tudom, egyetlen pogány ellenséget se bocsátok a várba, hogy a falakról nem távozom, hogy a fehér zászlót nem tűzöm ki, habár a vár romjai maguk alá temetnének is... Isten engem úgy segítjen és a szent kereszt. Amen!

A templomban ünnepies csönd uralkodott, aztán fölhangzott Ketling szava:

— Ama különös jóságért — mondá — melyet ebben a hazában tapasztaltam, fogadom, hogy a várat utolsó vércsöppig védem, és romjai alá temtettem magam, mielőtt az ellenség a küszöbre teszi lábát. És amint tiszta szívből és tiszta hálából teszem ezt az esküt, úgy segítjen engem az Isten és a szent kereszt. Amen!

Itt a pap lebocsátá a szentségmutatót és először Volyodyjovszki

úrnak, aztán Ketlingnek csókra nyújtotta. E látványra a jelenlevő lovagok zajt ütöttek a templomban. Ily kiáltások hangzottak: «Mindnyájan megesküszünk!», «Mindnyájan meghalunk egymás után!», «A vár nem fog elesni!», «Esküszünk! esküszünk!», «Amen! Amen! Amen!». A kardok és vívótőrök csörögve kirepültek a hüvelyekből, és a templom fölragyogott a kirántott kardok fényétől. A fény a fenyegető arcokra, a lángoló szemekre esett, és hatalmas, leírhatatlan lelkesedés ragadta el a nemességet, a katonákat, a népet. Az összes harangok zúgtak, az orgona búgott, és a püspök azt intonálta: «Sub Tuum praesidium»; száz meg száz hang vágott közbe hatalmasan, és így imádkoztak a várért, mely a kereszténység védőbástyája, és a köztársaság kulcsa volt.

Az isteni tisztelet végeztével Ketling és Volyodyjovszki karöltve távoztak a templomból. Áldáskívánságokkal halmozták el őket, mivel senki se kételkedett abban, hogy inkább meghalnak, mintsem átadják a várat.

De nem a halál, hanem győzelem és dicsőség látszott fölöttük lebegni, és az egész nagy tömegben egyedül csak ők tudták, mily iszonyatos esküvel kötötték le magukat. Talán két szerető szív is sejté a nagy veszélyt, mely fejük fölött lebegett, mert se Boriska, se Krisztina nem lelték nyugtokaát, és mikor Volyodyjovszki végre a kolostorban volt feleségénél, zokogva és sírva, mint egy kis gyermek keblére borult és szaggatott szavakkal mondá:

— Jusson eszedbe... Mihályka!... ha... Isten őrizz, valami szerencsétlenség ér... én... én... nem tudom... mi történik... velem!...

És egész teste reszketett a zokogástól; a kis lovag is nagyon meg volt hatva. Miután egy darabig várt, hogy összeszedje magát, végre így szólt:

— Nem, Boriska... ennek meg kellett lennie!...

— Jobb szeretnék meghalni! — mondá Boriska.

Ezt hallván a kis lovag, azt kiáltá: «Hallgass, Boriska!... hallgass!» és hogy megnyugtassa mindenek fölött szeretett hitvesét, végre mondá:

— Emlékszel-e még, mikor az Úr Isten visszaadott téged nekem, mit mondtam? Így szóltam: «Akármit kívánsz is tőlem,

Úr Isten, megadom neked. A háború után, ha túlélem, kápolnát akarok építeni, de a háború alatt valami nagyot kell véghez vinnem, hogy hálátlansággal ne fizessek neked». Mi az a vár! Elég kevés oly nagy jótettekért! Most itt az idő! Illik-e, hogy az Üdvözítő azt mondja: «Mégfogadta s meg nem tartotta?» Inkább temeszenek el a vár kőfalai, mintsem megszegjem lovagi szavamat, melyet Istennek adtam! Meg kell lennie, Boriska!... és most elég!... Bízunk Istenben, Boriska!...

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

VOLYODYJOVSZKI úr még aznap elindult a zászlóaljjal, hogy Vaszilkovszki úrnak segítségére siessen, aki Hrynycsuk felé sietett, mivel hír szerint a tatárok ott hirtelen betörték, a lakosokat bilincsekbe verték, a jószágot elhajtották és a falvakat fölgyujtották, hogy jelenlétöknek minden nyomát eltüntessék. Vaszilkovszki úr azonnal megverte őket, a foglyokat és a zsákmányt elszedte tőlük. Ezeket Volyodyjovszki úr Zsvaniecbe vitte és meghagyta Makoviecki úrnak, hogy vonja kámpadra őket, és vallomásaikat gondosan írja le, hogy azokat a hetmannak és a királynak el lehessen küldeni. A tatárok azt vallották, hogy perkuláb parancsra lépték át a határt, és az oláhországi Szyngan kapitány vezérlete alatt segédcsapataik is voltak. De arról minden kínzás dacára se tudtak mondani semmit, mily távolságra van a török császár jelenleg egész haderejével, mivel ők, laza szakaszokban menetelvén, a főtáborral nem tartottak fönn összeköttetést.

Azonban mindnyájan egyértelműleg azt vallották, hogy a császár hadsereggel vonul a köztársaság ellen, és valószínűleg a legrövidebb idő alatt Chocimnál megállapodik. E vallomásokban semmi új se volt Kamieniec jövőendő védelmezőire nézve, de mivel Varsóban a királyi udvarnál nem hittek a háborúban, a podoliai alkamrás úr elhatározta, hogy a foglyokat ujságaikkal együtt Varsóba küldi.

Az előre küldött portyázók meglegedve tértek vissza első expedíciójukból. Eközben este Habareszkulnak, a chocimi legidősebb perkulábnak és Volyodyjovszki testvérbarátjának titkára jött hozzá. Nem hozott magával levelet, mivel a perkuláb félt valami

írást adni, de meghagyta, hogy testvérbarátjának, Volyodyjovszkinak, az ő «szeme fényének» és «szívbeli testvérének» élő szóval mondja meg, vigyázzon magára, és ha Kamieniecnek nincs elég katonája a védelemre, valami ürügy alatt hagyja el a várost, mivel a császárt már másnap az egész haderővel Chocimba várják.

Volyodyjovszki köszönetet mondott a perkulábnak, megjutalmazta a titkárt és visszaküldte, ő maga pedig a parancsnokot azonnal értesítette a közelgő veszélyről.

A hír, jóllehet minden órában várták, mégis nagy hatást idézett elő. A buzgalmat a városi munkáknál megkettőztették, Lanckronyszki Jeromos úr pedig haladéktalanul elvonult Zsvaniecébe hogy ott szemmel tartsa Chocimot.

Egy idő várakozásban telt el, végre, augusztus 2-án, Porciunkula napján jókor reggel a szultán megjelent Chocimnál. Az ezredek szétterjeszkedtek, mint a part nélküli tenger — és az utolsó város láttára, mely a padisahi birodalmának határán feküdt, százezernyi torokból hangzott a fölkiáltás: «Allah! Allah!». A Dniesztren túl feküdt a védtelen köztársaság, melyet a számlálhatatlan seregek özönvízként elárasztani, láng gyanánt elpusztítani készültek. A seregek, melyek a városban nem találhattak helyet, a mezőkön táboroztak, ugyanazokon a mezőkön, ahol néhány év előtt a prófétának hasonlóan nagy seregét a lengyel szabályák megsemmisítették. Most elérkezni látszott a bosszú ideje, és a vad seregek közt a szultántól kezdve az utolsó tábori szolgálíg senki se sejtette, hogy ezek a mezők kétszer lesznek vészhozók a félholdra nézve. A reménység, mit! a győzelem biztossága élesztett minden szívet. A janicsárok és szpahik, a Balkánból, Rodopéból, Ruméliából, Ossa- és Pelionból, a Kármelből és Libanónból, Arábia pusztáiból, a Tigris partjairól, a Nilus lapályából és Afrika izzó homoktengereiből való csapatok mind vad kiáltásra fakadtak és azt kívánták, hogy azonnal vezessék át őket a «hitetlen partra». Ekkor a muezzinek a chocimi minaréken imádságra kezdtek hívni, és csönd lett körös-körül. A fejek tengere, turbánokban, csuklyákban, fezekben, burnuszokban, kulijékben és acél sisakokban földre borult és a mezők fölött az imádság tompa mormolása hallatszott, egy mérhetetlen méhraj dongásához hasonlóan, és a szél szárnyán átrepült a Dniesztren a köztársaságba.

Aztán fölhangzottak a dobok, a kürtök, a sípok, és jelt adtak a nyugalomra. Habár a csapatok lassan és kényelmesen marsoltak, a padisah a Drinápolytól idáig tartó hosszú út után mégis meg akarta adni a szokott pihenőt. Ő maga a tiszta forrásnál, mely a várostól nem messzire folydogált, mosakodásokat végzett és a chocimi konakba hajtatót, s a mezőkön fölállították az ezredek sátrait, melyek mint a tél hava, csakhamar elborították a beláthatatlan síkságot.

A nap szép volt, és az est derült. Az utolsó esti imádságok után a tábor nyugodni kezdett. Ezernyi, százezernyi tűz világított és lobogásukat az átellenben fekvő zsvanieci váracskából aggodalommal vették észre, mivel oly roppant helyet foglaltak el, hogy a katonák, kik kémszemlére mentek, azt mondták, mikor számot adtak a látottakról, hogy «egész Moldova tűzben látszik feküdni». De minél magasabban emelkedett a fényes hold a csillagos égen, annál jobban elhalványultak a tábori tüzek, és végre csak az örök tüzei égtek, a tábor elcsöndesült, és az éj nyugalmán át csak a lovak nyerítése és a bivalyok bőgése hallatszott, melyek a tarabáni mezőkön legeltek.

Másnap reggel, alig hogy pitymallott, a szultán janicsárokat, tatárokat és lipekeket küldött ki, hogy keljenek át a Dniesztren, és foglalják el Zsvaniecet, a városkát és a várat. A vitéz Lanckoronyszki Jeromos úr nem a falak mögött várta őket, hanem negyven tatárral, nyolcvan kijánival és néhány társasági zászlóaljjal megtámadta a janicsárokat a folyón való átkelésnél, és ezt a pompás gyalogságot oly zavarba hozta, hogy vad rendtelenségben visszavonult. De eközben egy tatár csapat, a lipekektől támogatva, félreeső helyen átkelt a folyón, és a városba nyomult. A fölszálló füst és a kiabálások tudtára adták az alkamarás úrnak, hogy a város már az ellenség kezében volt, parancsot adott tehát, hogy vonuljanak vissza és siessenek a szerencsétlen lakosok segítségére. A janicsárok nem üldözhatték őt, mivel gyalog szolgáltak, ő pedig gyors vágatással segítségül sietett. Már oda érkezett, midőn saját tatárjai hirtelen eldobták zászlóikat és átpártoltak az ellenséghez. Roppant veszélyes pillanat volt: a tatár csapat, a lipekektől támogatva, abban a föltevésben, hogy az árulás zavart okozott, nagy erővel az alkamarás úrra rohant. Szerencsére a kijániak, vezetőjük példájától föl-

bátorítva, hatalmas ellenállást fejtettek ki, s a társasági zászlóalj csakhamar megtörte az ellenség támadását, mely különben nem volt képes a rendes lengyel lovasságnak ellenállni. A földet a híd előtt csakhamar borították, kivált lipekek, mivel ezek tovább fejtettek ki ellenállást, mint a horda emberei. Még sokat lemészároltak közülök az utcákon is, s aztán Lanckoronyszki úr, midőn látta, hogy janicsárok jöttek a víz felől, oltalmat keresett a falak mögött és egy küldöttet szalasztott segítségért Kamieniecbe.

A padisah eleinte azt gondolta, hogy ezen a napon nem veszi be a zsvanieci várat, mivel joggal abban a nézetben volt, hogy a hadseregnek a folyón való általános átkelésekor egy pillanat alatt beveszi. Csak a várost akarta bevenni, és mivel föltette, hogy azok a csapatok, melyeket kiküldött, teljesen elegendők, se janicsárokat, se kozákokat nem küldött utánok. Azok pedig, kik már a folyón túl voltak, midőn az alkamarás úr a falak mögé húzódott, újra elfoglalták a várost, de nem borították lángba, hogy nekik és a többi csapatoknak jövőben oltalmul szolgáljanak, s karddal és törrel gazdálkodni kezdtek benne. A janicsárok a fiatal asszonyokat katonái kéjelgésre elfogták, a férfiakat és gyermekeket fejszéssel levagdalták; a tatárok zsákmányszerzéssel foglalkoztak.

Ekkor a váracska bástyájáról észrevették, hogy Kamieniec felől lovasság közeledik. Mikor ezt Lanckoronyszki úr meghallotta, kiment a bástyára néhány társával, a messzelátót a lövőrésbe illesztette és sokáig figyelmesen kinézett a mezőre, s végre így szólt:

— Ez a könnyű lovasság a chreptiovi őrségből, ugyanaz, melynek élén Vaszilkovszki Hrynycsuk felé ment. Bizonyosan most őt magát küldték ide.

Aztán ismét kinézett:

— Önkényteseket látok; bizonyosan Humiecki Lőrinc!

És egy idő múlva:

— Hála Istennek! Volyodyjovszki is ott van, mivel dragonyosokat látok. Uraim, intézzünk kirohanást a falak közül, Isten segítségével nemcsak a városból, hanem a vízen túl is visszavetjük az ellenséget!

Igy szólván, a leggyorsabban lefutott, hogy a kijániakat és a társaságbelieket rendezze. Eközben a városban a tatárok felvonuló zászlóaljai lőnek láthatók, kik megrémülve allahozni és csoporto-

sulni kezdtek. Az összes útcákon dobok és sípok hangzottak; a janicsárok rögtön a legnagyobb rendben, oly gyorsasággal felálltak, amelyben a világ semmiféle gyalogsága se vetekedett velök.

A csapat viharként rohant ki a városból és neki támadt a könnyű lovasságnak. Maguk a tatárok, a lipekeken kívül, akiknek Lanckoronyszki úr sok kárt okozott, háromszorta többen voltak, mint a zsvanieci őrség és az odasiető segédzászlóaljok, azért nem is késlekedtek Vaszilkovszki urat megtámadni. De ez, egy zabolázhatatlan ifjú, aki épp oly harcra vágyóan, mint vakon szállt szembe minden veszélylyel, megparancsolta az embereknek, hogy azonnal a legnagyobb dühvel támadjanak, és mint a széladrág röpült az ellenség felé, nem törődve az ellenség túlnyomó erejével. Ez a merészség teljesen megdöbbenetette a tatárokat, akik általában nem szerették a hirtelen támadást. Azért, a mögöttük lovagoló tömegek kiabálásai ellenére, a sípok és dobok iszonyatos lármája dacára, melyek «kenszim»-re — vagyis a hitetlenek felkoncolására tüzelték őket — megállították lovaikat; a bátorság és harci kedv alább-hagyni látszott, és végre a zászlóalj előtt egy íjlövésnyi távolságban kétoldalt szétfutottak, miközben a közelgő lovasokra nyílzáport bocsátottak.

Vaszilkovszki úr, aki mit se tudott a janicsárok jelenlétéről, kik a házakon túl csatarendbe álltak föl, hasonló erővel sietett a tatárok után, vagy helyesebben, a csapat fele után, csakhamar utól érte őket, és lemészárolta azokat, akik nem menekülhettek elég gyorsan, mivel rosszabb lovaik voltak. Ekkor a tatárok másik fele visszafordult, hogy őt bekerítse; de ebben a pillanatban odajöttek az önkénytesek, s egyidejűleg az alkamarás úr is kirohanást tett a kijániakkal. A tatárok, több oldalról szorongatva, egy pillanat alatt szétfutottak, mint a polyva, és megkezdődött a kézi tusa, egyik csapat üldözőbe vette a másikat, egyik ember a másikat, melyben a horda sok holttestet hagyott hátra, kivált Vaszilkovszki úr kardjától, aki vakon csapott le egész csapatokra, mint a sólyom a verébcsapatra.

Volyodyjovszki úr pedig, az óvatos, hideg katona, el nem ereszté a dragonyosokat keze ügyéből. Mint a vadász, ki a falkát erős szíjjon tartja, nem uszítja azt akármilyen vadra, hanem csak akkor szabadítja meg a pórától, midőn a vadkannak tüzes szemét

és fehér agyarait megpillantja, úgy kémlelte a kis lovag, a menekülő hordákat megvetve, vajjon nem nyomulnak-e elő mögöttük szpahik, janicsárok vagy más, fegyelmezett csapat.

Ekkor Lanckoronyszki Jeromos úr az ő kijániaival hozzá érkezett.

— Barátom! — kiáltá — a janicsárok a folyónál állnak, vágjuk le őket!

Volyodyjovszki úr a vívótört kirántotta hüvelyéből és azt vezénylé:

— Előre!

A dragonyosok meghúzták a kantárszárat, hogy a lovakat biztosan hatalmukban tartsák, aztán a sor bekanyarodott és olyan rendben nyomult előre, mint a gyakorló téren. Először ügetve, aztán vágatva haladtak, de a lovakat még nem sarkantyúzták meg a leggyorsabb száguldásra. Csak akkor, midőn elhagyták a gazdasági épületeket, melyek a vártól keletre a víznél voltak, és meglátták a janicsárok fehér nemez süvegjeit, és megtudták, hogy nem dzsamákokkal, hanem rendes csapatokkal van dolguk.

— Rajta! — kiáltá Volyodyjovszki.

És a lovak száguldani kezdtek, hogy hasuk majdnem a földet érte, és patáikkal a kemény föld göröngyeit a levegőbe hajigálták.

A janicsárok, akik nem tudták, mily nagy volt az a haderő, mely Zsvaniec segítségére sietett, csakugyan a folyó felé fordultak. Egy szakasz, melyben több volt kétszáz embernél, már a parton volt, és első sorai éppen a dereglyébe szálltak; a második szakasz, hasonló számmal, a leggyorsabb futással pompás rendben közeledett. Mikor a lovasságot megpillantotta, megállt és egy pillanat alatt szembe szállt az ellenséggel. A fegyverek meghajoltak és sortűz dördült el, mint valami szemlénél. Sőt mi több, a dühös harcosok, kik arra számítottak, hogy a társak a partról puskatűzzel támogatják majd őket, nemcsak nem hátráltak meg a golyózáportól, hanem hangos kiáltással a harc irányába rohantak. A janicsárok hatalmas erővel, kardjukat forgatva, a lovasságnak rohantak, mely a legjobb akarattal se bírta a lovakat féken tartani, és villámgyorsan, rémületet és pusztulást okozván alattuk, áttörték soraikat. A lovas támadás súlya alatt az első sor úgy lehullott, mint a kalászkok az arató kaszája alatt. Sokan valóban csak a támadás erejétől zuhantak a

földre és ismét fölugrottak, hogy szétszórta a folyó partjára szaladjanak, ahonnét a második szakasz mindig tüzet adott, miközben magasra célzott, hogy bajtársaik feje fölött a dragonyosokat találja. A janicsárok, kik a dereglyéknél állottak, egy pillanatig láthatólag haboztak, és határozatlanok voltak arra nézve, vajjon a dereglyékbe üljenek-e, vagy a második szakasz példáját követve, azonnal megtámadják-e a lovasságot? De ettől az utolsó lépéstől mégis visszatartotta őket a menekülő csapatok látása, melyeket a lovasság előre szorított és oly rettentően lemészárolt, hogy dühök csak ügyességökhöz volt fogható. Egy ilyen csapat néha, ha nagyon megszorították, kétségbeesésében visszafordult és harapni kezdett, mint a megszorított vad, ha látja, hogy nincs többé menekvés számára. De a parton állók éppen ilyen pillanatokban világosan láthatták, hogy ennek a lovasságnak csupán fegyverrel nem lehet ellenállni, annyira felülmúlta őket annak használatában. Az ellenállókat oly ügyességgel és gyorsasággal kaszabolták le, hogy a szem alig vette észre a kard mozdulatát. Mint a cselédség egy nagy gazdaságban a száraz gabonát csépelve, buzgóan és gyorsan mozgatja a cséphadarót, úgy hogy az egész csűr viszhangzik az ütések zajától, és a kiszabadult gabona minden irányban szétpattog, úgy viszhangzott az egész part a kardcsapásoktól, és a janicsárok csapatai mindenfelé elszéledtek az irgalmatlan vágások alatt.

Vaszilkovszki úr könnyű lovasságának élén rohant előre, nem törődve saját biztosságával. De mint az ügyes arató fölülmúlja az erősebb, de kevésbé gyakorlott szolgát, aki könnyen elfrad és szakad róla az izzadság, míg amaz lassan lépve halad előre, egyenletesen kaszálván le a kalászokat — úgy múlt fölül Volyodyjovszki úr a vakmerő ifjút. Közvetlenül a janicsárokkal való összeütközés előtt előre küldötte a dragonyosokat; ő maga kissé hátra maradt, hogy az egész csatát megfigyelje. Így a távolban állva, gondosan oda nézett és ő is a tömeg közé rohant, vágott, intézkedett, aztán kissé ismét hátra maradt, figyelt és újra közéjük vágott. Mint a gyalogsággal való harcban rendesen, úgy történt most is, hogy a lovasság vágatva megkerülte a menekülőket. Sokan, mivel útjuk a folyóhoz el volt vágva, futás közben a város felé fordultak, hogy elrejtőzzenek a napraforgók között, melyek a gazdaságok előtt nőttek. De Volyodyjovszki úr észrevette őket, a két elsőt elérte, két

könnyű vágástól földre rogytak és kiadták lelköket. Mikor ezt egy harmadik látta, janicsár puskáját a kis lovagra sütötte, de a kis lovag a pengével orra és szája közé csapott és így kioltotta életét. Aztán haladéktalanul a többiek után sietett, és a falusi gyerkőc nem kaszabolja le gyorsabban a gombákat, melyek csapatonként nőnek, mint ő az ellenséget, mielőtt a napraforgókhoz értek. Csak a két utolsót fogták el a zsvaniei emberek, és a kis lovag megparancsolta nekik, hogy biztos őrizet alá helyezték őket.

Ő maga neki melegegett és mikor észrevette, hogy a janicsárokat hatalmasan a folyóhoz szorítják, a csata zürzavarába elegyedett és a dragonyosokkal egy vonalban munkához látott. Majd maga elé vágott, majd jobbra vagy balra fordult, lapos vágást adott a nélkül, hogy odanézne, hol talált, és minden vágásra egy fehér csuklya tántorgott a földre. A janicsárok félelmökben hangos lármával tolongani kezdtek, de ő megkettőztette a vágások gyorsaságát, és habár ő maga nyugodt maradt, vívótörének mozdulatait egy szem se volt képes követni és megtudni, mikor alkalmazott vágást vagy szúrást, mivel a kard csak egy könnyű kört látszott leírni körülötte.

Langkoronyszki úr, aki ugyan már régen hallott róla, mint mesterről, aki azonban még nem látta őt az ütközetben, abba hagyta a harcot és csodálkozva nézett oda, nem akart szemének hinni, hogy egy ember, habár mester is, habár mint a legjobb lovag híres, annyit tehet és dolgozhat. Homlokához kapott, és a körülötte levő társak hallották, amint váltig azt ismételte: «Az még kevés volt, amit hallottam, Istenemre!» Mások meg azt kiáltották: «Nézzetek oda, mert azt a világon nem látjátok újra!» Volyodyjovszki pedig folyton-folyvást vagdalkozott.

A janicsárokat most a folyóhoz szorították és ők vad rendetlenségben a dereglyékhez rohantak. Mivel elég dereglye volt, és az őrseregből kevesebben tértek vissza, mint amennyien jöttek, gyorsan és kényelmesen helyet kaptak. A nehéz evezők csakhamar mozgásba jöttek, a janicsárok és a dragonyosok közt nagy távolság volt a vízen, mely minden pillanatban növekedett... A dereglyék előtt most eldőrdültek a janicsárok fegyverei, és a dragonyosok hatalmas lövésekkel feleltek; a füst felhő gyanánt emelkedett a víz fölött, aztán hosszú, keskeny csíkokat képezett. A dereglye a janicsárokkal

mindig távolabb ment. A dragonyosok, kik a csatatér urai maradtak, iszonyú kiáltást hallattak és ökleiket fenyegetőleg fölemelve, azt kiáltották a távozók után:

— Takarodjatok, kutyák! takarodjatok!...

Lanckoronyszki úr, habár még golyók röpöködték, Volyodyjovszkit átölelte.

— Nem hittem szememnek! — mondá — valóban csodadolgok ezek, kedves barátom, arany tollra méltók!

Volyodyjovszki azt felelé:

— Veszületett ügyesség és gyakorlat, semmi más! Mily sok háborúban járt már az ember!

Ezzel viszonzta Lanckoronyszki úr ölelését, kivonta magát karjai közül, a part felé nézett és kiáltá:

— Nézzen oda, kedvességed, akkor új nevezetességet fog látni!...

Az alkamarás megfordult és egy tisztet látott, aki a parton íját kifeszíté.

Musalszki úr volt.

A híres íjász eddigelé a többiek közt harcolt és a kézi tusában mészárolta az ellenséget, most pedig, mikor a janicsárok már annyira távoztak, hogy a golyók többé nem érték el őket, levette az íjat oldaláról, helyet keresett, ahol a part kissé magasabb volt, ujjával megpróbálta az ideget, és mikor hallhatólag megpendült, a tollas nyilat reá tette, és célzott.

Éppen ebben a pillanatban Volyodyjovszki és Lanckoronyszki odanéztek. Csodálatos kép! az íjász lovon ült, bal kezét maga elé kinyújtá, s az íjat mintegy karmaival tartotta, a jobbot mindig erősebben melle bimbójáig húzta, úgy hogy az erek homlokán kiduzzadtak, és nyugodtan célzott. A távolban füstfelhőbe burkolva számos dereglye látszott, melyek a folyón lefelé siklottak, mely a hegyekben való hóolvadás folytán meg volt áradva és ezen a napon oly átlátszóan csillogott, hogy a dereglyék és a janicsár őrség visszatükröződtek benne. A puskák a parton elnémultak; minden szem Musalszki úrra volt szegezve, vagy abba az irányba nézett, melyet a halálhozó nyílnak kellett vennie.

Ekkor az ideg hirtelen hangosan megpendült, és a szárnyas halálmadár átröppent a levegőn. Egyetlen egy szem se követhette

repülését, de mindnyájan világosan látták, amint az evezőnél álló erős janicsár hirtelen kitárta karjait, helyén megfordult és nagyot loccsanva a vízbe esett. A tiszta víz fölcsapódott súlya alatt, Musalszki pedig mondá:

— Éretted, Dydiuk!...

Aztán másik nyílhoz kapott.

— A hetman úr tiszteletére! — mondá társaihoz fordulva.

Lélegzetöket visszafojtották; és ismét átröppent a levegőn és egy második janicsár a dereglye fenekére zuhant.

Most az evezők valamennyi dereglyén élénkebben kezdtek mozogni, a tiszta hullám hatalmasan visszaverődött, de a páratlan íjász most mosolyogva a kis lovaghoz fordult.

— Kegyelmességed méltó feleségének tiszteletére!

Harmadszor meghúzta az ideget, harmadszor kilötte a keserű nyilat és harmadszor hatolt mélyen egy emberi testbe. Diadalordítás hangzott föl a parton, dühös kiáltás a dereglyéken, aztán Musalszki úr visszahúzódott és mögötte a nap többi győzői, és a városba siettek.

Elégedetten tekintettek vissza a mai nap aratására. A hordából csak kevesen estek el, mivel alig állottak helyt, gyorsan felijesztve, gyorsan visszahúzódtak a folyón; de a janicsárok, mint szépen összekötözött kékék, nagy számban feküdtek a csatatéren. Sokban még élet volt, de a kamarás emberei ezeket már mind kifosztották.

Volyodyjovszki úr megnézte őket és mondá:

— Derék gyalogság, mely úgy rohan a tűzbe, mint a vad-disznó, de félig sem oly derék, mint a svédek.

— És mégis olyan sortüzet adtak, mintha diót ropogtattak volna — viszonzá a kamarás.

— De az csak véletlenül történt, nem fegyelmök folytán, mivel rendszerint nem tartanak gyakorlatokat. Ez a szultán gárdája volt, mely egy kissé még gyakorolja magát, de azon kívül vannak még irreguláris janicsárok, akik sokkal rosszabbak.

— Pro memoriát adtunk nekik! Hála Istennek, hogy ilyen szép győzelemmel nyitjuk meg ezt a háborút!

De a tapasztalt Volyodyjovszki úr más nézetten volt.

— Ez nem szép, hanem jelentéktelen győzelem — felelé. — Jó a kevésbé tapasztalt emberek és a lakosság bátorságának fokozására, de más következményei nem lesznek.

— Nem hiszi, hogy ez a pogányok bátorságát gyöngíteni fogja?

— A pogányok bátorságát nem gyöngíti — mondá Volyodyjovszki.

Ilyen beszélgetések közt értek a városba, ahol a két elfogott janicsárt, akik Volyodyjovszki úr kardja elől a napraforgók közé reméltek menekülni, elővezették.

Az egyik könnyen meg volt sebesülve, a másik egészen vídám és dölyfös volt. A kis lovag megparancsolta Makoviecki úrnak, hogy hallgassa ki őt, mert jóllehet ő maga jól értett törökül, de még se beszélt folyékonyan. Makoviecki úr tehát megkérdezte tőle, vajjon a szultán személyesen Chocimban van-e már, és mely időben szándékozik Kamieniechez jönni?

A török világosan, de dacosan tette meg vallomásait.

— A padisah személyesen itt van — mondá. — A táborban úgy hallatszott, hogy Halil és Murád basáknak holnap a mehentikkel a tulsó partra kell menniök s azonnal sáncot kell húzniok. Holnap vagy holnapután reátok jön a pusztulás.

A fogoly csípőjére tette a kezét és a szultán hatalmával dicsekedett és így szólt:

— Örült lechek! hogyan mertétek az úr közetlen közelében az ő embereit megtámadni? Azt hiszitek, hogy elkerülítek a borzasztó büntetést? Ez a kis erőd védjen benneteket? Mi mások lesztek néhány nap mulva, mint rabszolgák? Mik vagytok ti ma, mint kutyák, amelyek az úr arcába ugatnak.

Makoviecki úr gondosan leírt mindent, de Volyodyjovszki úr, akit fölingerelt a fogoly vakmerősége, az utóbbi szavaknál arcul ütötte őt. A török elképedt, és respektálni kezdte a kis lovagot, és csakhamar illendőbben fejezte ki magát.

Mikor a kihallgatás befejezése után kivezették a teremből, Volyodyjovszki úr így szólt:

— A foglyokat és vallomásaikat haladéktalanul Varsóba kell küldeni, mivel ott a király udvarában még mindig nem hisznek a háborúban.

— Mik azok a mehentik, akikkel Halilnak és Murádnak át kell kelniök? — kérdé Lanckoronyszki úr.

— A mehentik mérnökök, akik a sáncokat és töltéseket készítik az ágyúk számára — viszonzá Makoviecki.

— És mit gondoltok, urak, igazat mondott-e ez a fogoly, vagy minden hazugság volt?

— Ha úgy tetszik — felelé Volyodyjovszki — a talpát meg lehet sütogetni. Van egy őrmesterem, aki Tuchay-bejovics Azyán az ítéletet végrehajtotta és aki az ilyen dolgokban exquisitissimus, de az én nézetem szerint a janicsár mindenben igazat beszél; az átkelés a folyón azonnal megkezdődik, és mi nem tartóztathatjuk föl azt, ba! még akkor se, ha százszorta többen volnánk! Nem marad más hátra, mint fölkerekedni és a hírt Kamieniecbé megvinni.

— Olyan jól ment a dolgom Zsvaniecnél, hogy örömet a váracszában maradnék — mondá a kamarás úr — ha csak bizonyosan tudnám, hogy kegyelmed időnkint Kamieniecből segítségemre jő. Történjék aztán akármi is!

— Kétszáz ágyújok van — felelé Volyodyjovszki — és ha két nehéz ágyút ide hoznak, a váracska egy napig sem állja ki. Én magam akartam benne maradni, de most, midőn megvizsgáltam, látom, hogy az céltalan.

A többiek a kis lovag nézetéhez csatlakoztak. Lanckoronyszki úr egy darabig még ellent mondott, minden áron Zsvaniecben akart maradni, de utóvégre ő is sokkal tapasztaltabb katona volt, hogy igazat ne adjon Volyodyjovszkinak. Ekkor Vaszilkovszki úr sietve az erődbe rohant és minden fontolgatását megszakítá.

— Uraim — kiáltá — a folyót nem látni többé, az egész Dniesztr tutajokkal van borítva.

— Átkelnek? — kérdezték mindnyájan.

— Úgy éljek! A törökök a tutajokon vannak, és a tatárok a gázlók mentén.

Lanckoronyszki úr nem habozott többé, hanem azonnal megparancsolta, hogy a régi várarackokat olvaszszák be; a többi holmikát, amennyire lehetett, elrejtette vagy Kamieniecbé vitette. Volyodyjovszki lovára ült és emberei élén előre lovagolt, hogy egy távoli magaslatról megfigyelje az átkelést.

Halil és Murád csakugyan átkeltek a folyón. Ameddig a szem ért, dereglyék és tutajok voltak láthatók, melyeknek evezői szabályos csapásokkal vetették vissza a vizet. A janicsárok és szpahik azonnal nagy számban jöttek oda, mivel az átkelésre a sajkákat Chocimban már rég óta fölszerelték. Azonkívül a parton a közelben roppant

seregek voltak. Volyodyjovszki azt gyanította, hogy hídverésre készülnek. De a szultán a főhaderőt még nem indította meg. Eközben Lanckoronyszki úr oda érkezett embereivel és most mind a ketten Kamieniecbe lovagoltak. A városban Potocki várta őket. Lakásán a főbb tisztek összegyülekeztek, a ház előtt mindkét nemű emberek sokasága álldogált nyugtalanság, gond és kíváncsiság közt.

— Az ellenség átkel a folyón és Zsvaniec elesett! — mondá a kis lovag.

— A munkák készek és várunk! — felele Potocki úr.

A hír elterjedt a sokaság között és zajongani kezdett, mint a víz hulláma. «A kapukhoz! a kapukhoz! — hangzék az egész városban — az ellenség Zsvaniecbe van.» Polgárok és polgárnők a vártornyokhoz futottak, mivel azt hitték, hogy onnét meglátják az ellenséget, de a katonák megakadályozták a bemenetelt a katonai szolgálatra rendelt helyekre.

— Menjetez haza! — kiálták a sokaságnak — ha védelmi munkánkat meg akarjátok zavarni, feleségeitek csakhamar köztelen közlelről megismerkednek a törökökkel!

Egyébiránt nem uralkodott félelem a városban, mivel a mai győzelem híre már mindenütt elterjedt s azt természetesen nagyították. A nagyítás a katonák munkája volt, akik csodadolgokat beszéltek az ütközetről.

— Volyodyjovszki úr egészen tönkre verte a janicsárokat, a szultán gárdáját — ismétlé minden száj. — A pogányok nem mérkőzhetnek Volyodyjovszki úrral! Magát a basát is levágta. Az ördög nem olyan fekete, mint amilyennek festik! Még sem állhattak helyt a mi seregünknek! Helyes, kutyafiak! Veszszetek szultánokkal együtt!

A polgárnék még egyszer megjelentek a sáncoknál, a bástyákon és tornyokon, de ezúttal boros, pálinkás és méhsörös üvegekkel megrakodva. Ez alkalommal örömmel üdvözölték őket s a katonák kedvökre ittak. Potocki úrnak semmi kifogása se volt vígságuk ellen, mivel jó kedvben akarta megtartani katonáit, és mivel a városban és a várban túlságos sok volt a lövészer, azt is megengedte, hogy üdvlövéseket tegyenek, abban a reményben, hogy dörgésük az ellenséget, ha egyáltalán meghallja, nem kevésbé megzavarja.

Eközben Volyodyjovszki úr, aki az este beálltát a podoliai

tábornok szállásán várta be, most lovára ült és egy legény kíséretében a kolostor felé lopódzott, hogy olyan gyorsan üdvözölje feleségét, amint csak lehet. De a csel nem használt semmit. Fölismerték őt s azonnal számos csoport vette körül lovát. Kiáltások és vivatok hallatszottak. Az anyák fölemelték gyermekeiket. «Lássátok, ez az! lássátok és jegyezzétek meg magatoknak!» ismétlé számos hang. Rendkívül csodálták őt, de leginkább apró termete birta ámulatra az embereket, kik a háborúhoz nem értettek. Nem fért a népnek a fejébe, hogy mint lehet ilyen kis ember olyan vidám arccal a köztársaságnak legrettegettebb katonája, akivel senki se mert megmérkőzni? Ő azonban nyugodtan lovagolt a tömegben keresztül és hébe-hóba mosolygásra húzta száját, mivel mégis tett neki a dolog. Végre a kolostorhoz ért és Boriska tárt karjai közé rohant.

Ő már hallott mai tetteiről és mindama mestervágásokról, mivel a podoliai kamarás úr éppen most volt nála, és mint szemtanú részletes jelentést tett neki. Boriska pedig mindjárt az elbeszélés kezdetén az összes asszonyokat egybehívta a kolostorban, Potocki hercegnét, Makovieckinét, Humieckinét, Ketlingnét, Chocimirszkinét, Bogusnét, és minél tovább haladt a kamarás úr elbeszélésében, annál jobban büszkélkedett előttük. Volyodyjovszki éppen abban a pillanatban ért oda, mikor az asszonyok szétmentek.

Miután elég sokáig átölelve tartották egymást, a kis lovag kimerülten a vacsorához ült. Boriska melléje húzódott, az ételt tányérjára tette és sört töltött a serlegbe. A férj derekasan evett és ivott, mivel egész nap csaknem mit sem evett. Eközben egyet-mást el is beszélt és Boriska villogó szemmel figyelt reá, szokása szerint fejecskéjét rázta és kíváncsian kérde:

— Aha! És aztán? és aztán?

— Derék fickók vannak köztük, de olyan török, aki mester a vívásban, alig található — mondá a kis lovag.

— Akkor hát én is megmérkőzhetnék mindegyikkel?

— Ej, bizonyosan, de nem mérkőzöl meg, mivel nem vislek magammal!

— Legalább egygyel életemben! Tudod-e, Mihályka, mikor kimégy a falak alá, éppen nem félek. Tudom, senki se férhet hozzád...

— De nem lőhetnek agyon?

— Ó, ne beszélj így, hát nem él az Úr Isten? Le nem szúratod magadat, az a fődolog!

— Ha egy vagy kettő jön, bizonynyal nem.

— Három se, Mihályka, négy se!

— Négyezer se! — mondá Zaglyoba gúnyosan. — Ha tudnád, Mihály, miket mondott a kamarásnak egész elbeszélése alatt! Azt hittem, meg kell pukkadnom nevetemben. Oly igaz, mint hogy az Istent szeretem! Úgy mozgatta az orrát, mint a kecske, és egymásután az asszonyok szemébe nézett, vajjon ők is el vannak-e ragadtatva.

A kis lovag evés után kissé ledőlt, mivel ki volt merülve, de hirtelen magához hívta feleségét és mondá:

— Lakásom a várban már be van rendezve, de nem szeretnék oda visszamenni!... Boriska, ne maradjak inkább itt?...

— Amint akard, Mihályka! — felelé Boriska és a földre sütötte szemét.

— Ha! — kiáltá Zaglyoba — engem nem férfinak, hanem gombának tartanak, mivel a fejedelemné megengedte, hogy a kolostorban lakjam. De majd megbánja, a fejemet teszem reá! Láttátok-e, mint kacsingatott reám Chocimirszkiné?... Ő fiatal özvegy... jó!... többet nem akarok mondani!

— Valóban, inkább itt maradok! — mondá a kis lovag.

Boriska felelé:

— Csak jól kipihend magadat!

— Miért ne nyugodná ki jól magát? — kérdé Zaglyoba.

— Mivel fecsegni, fecsegni, fecsegni fogunk!

Zaglyoba a sipkáját kereste, hogy ő is nyugodni térjen, és mikor végre megtalálta, a fejébe nyomta és mondá:

— Nem fogtok fecsegni, fecsegni, fecsegni!

És távozott.

TIZENHATODIK FEJEZET.

MÁSNAP reggel szürkületkor a kis lovag Kniahinba lovagolt, ahol megütközött a szpahikkal és Bulyuk basát, a híres török katonát elfogta. Egész napja a csataterén való munkában tölt el; az éjszaka egy része a hadi tanácsban Potocki úrnál, és csak akkor hajtá fejét nyugalomra, mikor a kakasok kukorikolni kezdtek. De alig merült álomba, midőn ágyúk dörgése ébresztette föl; egyidejűleg Pientka, egy zsmudzi szolga és Volyodyjovszki hű cselédje lépett a szobába.

— Uram — kiáltá — az ellenség a város előtt van!

A kis lovag fölugrott.

— Miféle ágyúk ezek?

— A mieink ingerlik a pogányokat. Egy jelentékeny előrs van itt, mely a marhákat rabolja a legelőkön.

— Janicsárok-e vagy lovasság?

— Lovasság, uram. Csupa feketék. Keresztel ijesztgetik őket, mivel Isten tudja, vajjon nem ördögök-e?

— Ördögök vagy nem ördögök, oda kell mennünk — felelé a kis lovag. — Te szaladj az úrasszonyhoz és mondd meg neki, hogy a csataterén vagyok. Ha föl akar jönni a várba, hogy megnézze, följöhet, de Zaglyoba úrral, mivel okosságára számítok.

Fél órával később Volyodyjovszki úr kirohanást intézett a dragonyosok és a nemesi önkénytesek élén, akik azt hitték, hogy hírnévre tesznek szert a páros viadalban. A régi várból egészen jól lehetett látni a lovasságot, mely mintegy kétezer embert számálhatott, és szpahikból, de túlnyomó részben a szultán egiptomi gárdájából állott. Ez utóbbiban szolgáltak a gazdag és vitéz mame-

lukok a Nílus mellől. Csillogó, fényesen ragyogó fegyverzeteik, arannyal hímzett kufijéik a fejükön, fehér burnuszaik és a gazdagon kirakott fegyverek a világ legfényesebb lovasságává tették őket. Dárdákat viseltek, melyeknek nyele nádból volt, görbe damaszkuszi kardot és tört. Lovaikon, melyek a szél szárnyán látszottak repülni, mint tarka felhők rohantak tova hangos kiabálással a síkon, a gyilkos dárdákat kezükben forgatva. A várból nem lehetett eléggé gyönyörködni látásukban.

De Volyodyjovszki úr eléjük nyomult lovasságával. Azonban harcra nem került a dolog, mivel a vár ágyúi visszatartották a törököket; sokkal számosabbak voltak, hogysen a kis lovak eléjük mert volna ugratni, hogy ágyúinak lövőtávolán kívül harcba ereszkedjék velük. Így egy darabig távol maradtak egymástól, miközben fegyvereiket fenyegetőleg fölemelték és torkuk szakadtából kiabáltak. Végre a pusztasági tüzes fiai megunták az üres fenyegetéseket, egyes lovasok kiváltak a nagy tömegből és az ellenség felé közeledtek, miközben harcra hívták őket. Szétszóródtak a mezőn és itt-ott fölbukkantak, mint virágok, melyeket a szél minden irányba szétszórt. Volyodyjovszki hű emberei után nézett.

— Uraim! kihívnak bennünket! ki próbálja meg a páros viadalt?

Ekkor először Vaszilkovszki úr, egy tüzes gavallér ugratott elő, őt követte Musalszki úr, a hibázhatatlan íjász, aki a kézi tusában is kitűnő harcos volt; aztán Miazga úr következett a Prusz nemzetiségből, aki a leggyorsabb vágatás közben minden gyűrűt fölfogott dárdájával; Paderevszki Tivadar úr és Ozievics úr, és Smlyud-Plyocki úr és Ovsziany herceg és Murkosz-Seluta úr és még sok más kiváló harcos, azonkívül egy csapatocska a dragonyosokból is, mivel a gazdag zsákmány reménye, és kivált az arabok pompás lovai csalogatták őket. A dragonyosok élén a rettentő Lusnia lovagolt, aki szakálla végét rágta és már a távolból a leggazdagabban szemelte ki.

A nap szép volt és az ellenséget világosan lehetett látni. A sáncokon az ágyúk egymás után elhallgattak, végre egészen elcsöndesültek, mivel a tüzerek félték a saját embereik közül valakit megsérteni, s inkább a csatát akarták nézni, mint a szétszórt harcosokra lövöldözni. Ezek most lépésben lovagoltak egymás ellen,

aztán gyorsabban, de nem egyenes vonalban, hanem szétszórta, amint a véletlen hozta magával. Végre, mikor jelentékenyen egymáshoz közeledtek, megállították a lovakat és egymást szidalmazni kezdték, hogy haragot és bátorságot gerjeszsenek szívökben.

— Nem híztok meg rajtunk, pogány kutyák! — kiáltották a lengyel harcosok. — Jertek ide! Nyomorult prófétátok nem véd meg benneteket!

Amazok odaát törökül és arabul kiabáltak. A lengyel lovasok közül sokan értették mind a két nyelvet, kik, mint a híres íjász, nehéz rabságban voltak, és mikor most a pogányok különösen cudarul a boldogságos Szűzet kezdték káromolni, Mária hű szolgálójának fején még a hajuk szála is égnek állt és megsarkantyúzták lovaikat, hogy nevének gyalázatát megbosszúlják.

Ki volt az, aki elejté az első ellenséget? Musalszki úr volt, aki a bíbor kufijés, ezüst fegyverzetű fiatal bejt, aki úgy ragyogott, mint a holdfény, a nyíllal eltalálta. A fájdalmat okozó vas a bal szeme alatt fúródott be és félig benyomult a fejbe, s ő hátra vetette nemes fejét, kitérte karját és leesett a lóról. Az íjász pedig oldalára fogta íját, hozzá vágatott és még kardjával is átdöfte őt, aztán elvette kitűnő fegyverét, lovát az övéihez kergette és arab nyelven kiáltá:

— Bár a szultán fia volna! Itt kellene rothadnia, mielőtt a végtisztségéhez muzsikálnátok!

Mikor ezt a törökök és egiptomiak hallották, roppant sértve érezték magukat, és két bej azonnal Musalszki úr felé ugratott, de Lusnia, ki vérszomjra a farkashoz hasonlított, oldalvást elállta útjokat, és az egyiket közülök nyomban halálosan eltalálta. Először a kezére vágott, és mikor az görbe kardja felé hajolt, egy hatalmas vágással nyakára, csaknem egészen elválasztotta a fejet a törzstől. Mikor a második ezt látta, lovát megfordította, és mint a szélvész elvágatott, de Musalszki úrnak eközben ideje volt arra, hogy íját megfeszítse és egy nyilat küldjön a menekülő után, amely eltalálta futásában és mélyen lapockái közé fúródott.

A harmadik, ki ellenfelét legyőzte, Smlyud-Plyocki úr volt, ki éles pengével vágott sisakrostélyára. Az ezüst és a bársony, mely a bádogat összetartotta, szétbomlott a vágástól, és a kard vége oly mélyen a csontba hatolt, hogy Smlyud-Plyocki úr egy darabig nem

birta kihúzni. Mások változó szerencsével harcoltak, de a győzelem legnagyobbbrészt az egyes viadalban jártas nemesség oldalán volt. Két dragonyos a hatalmas Hamdi-bej kezétől esett el, aki aztán Ovsziany hercegnek a szájára vágott görbe damaszkuszi pengéjével és földre terítette őt. A herceg vérével áztatta szülőföldjét, Hamdi pedig Seluta úrnak fordult, akinek lova egyik lábával egy hörcsöglyukban akadt meg. Seluta úr látta a bizonyos halált és leugrott lováról, hogy a rettentő lovassal gyalog mérkőzzék. De Hamdi lovának szügyével földre terítette és damaszkuszijának hegyével karon szúrta őt. Karja megbénult, a bej azonban elvágtatott és új ellenfeleket keresett.

Csak kevesen birtak bátorsággal, hogy vele szembe szálljanak, kézzelfoghatólag annyira fölülmulta valamennyit erőre nézve. A szél fölemelte fehér burnuszát és kiterjeszté, mint a ragadozó madár szárnyait, aranyos fegyverzete pompás viszfényt vetett csaknem egészen fekete arcára vad, villogó szemével, s a görbe kard úgy csillogott feje fölött, mint a hold sarlója.

A híres íjász már két nyilat röpített reá, de mind a kettő siralmas csördüléssel lepattant a fegyverzetről és hatástalanul esett a fűbe; Musalszki úr most azon gondolkozott, vajjon ne bocsásson-e harmadik nyilat lovának nyakára, vagy karrdal rohanjon-e a bej ellen? De míg ezen gondolkozott, az észrevette őt és előbb neki rohant fekete csődöröcsikájával.

A tér közepén találkoztak. Musalszki úr meg akarta mutatni nagy erejét, és elevenen akarta Hamdit elfogni, hatalmas csapással alulról fölütötte a damaszkuszi pengét, aztán egyik kezével torkon, a másikkal a sisakrostélynál fogva megragadta őt és teljes erővel magához húzta. Ekkor a nyereg hevederszíja elszakadt és a páratlan íjász vele együtt lecsúszott és a földre zuhant. Hamdi damaszkuszijának markolatával fejbe vágta és rögtön elkábította őt. A szpahik és a mamelukok örömben fölkiáltottak, mivel már aggodalomban voltak Hamdi miatt; a lengyelek pedig mély fájdalmat éreztek, és a harcosok sűrű csapatokban egymásnak rohantak, némelyek, hogy az íjászt magukkal vigyék, mások, hogy legalább holttestét megvédjék.

A kis lovag eddigelé nem vett részt a páros viadalokban, mivel a parancsnok méltósága nem engedte meg neki, de mikor Musalszki

urat elesni és Hamdi-bejt diadalmaskodni látta, elhatározta, hogy az íjászt megbosszulja, és egyúttal övéinek bátorságát fokozza. Ettől a gondolattól lelkesítve, megsarkantyúzta lovát és oly gyorsan oda vágatott, mint a héjja a bíbic csapat közé, mely a rozsföldön fészkel. Boriska a messzelátón keresztül észrevette őt, fölállt a régi vár ormára, és azonnal odakiáltá Zaglyoba úrnak, aki mellette állt:

— Mihály támad! Mihály támad!

— Itt megismered őt! — kiáltá az öreg bajnok — nézz csak oda, nézz, amikor először odavág! Ne félj!

A messzelátó reszketett Boriska kezében. Mivel a csatatéren sem ijjal, se puskával nem lövöldöztek, ő maga kevéssé aggódott férjének életéért, hanem inkább buzgalom, kíváncsiság és nyugtalanság ragadta meg őt. Lelke és szíve ebben a pillanatban férjéhez repesett. Keble gyorsan pihegett. Égő pirosság borítá arcát. Egy pillanatig annyira kihajolt az orom fölött, hogy Zaglyoba úrnak derékon kellett őt kapnia, hogy a sáncba ne zuhanjon — és kiáltá:

— Ketten rohannak Mihályra!

— Akkor két emberérettel lesz kevesebb! — mondá Zaglyoba úr.

Valóban két szálás szpahi rohant a kis lovagra. Ruhájáról következtették, hogy magas rangú embernek kell lennie, és mikor a lovasnak kis termetét látták, könnyű dicsőséget reméltek aratni. A balgák! a bizonyos halálba rohantak, mert mikor a többi lovasok közelében egymáshoz csatlakoztak, a kis lovag még lovát se tartotta vissza, hanem mintegy taláalomra két, látszólag könnyű vágást mért reájuk, mint az anya meglegyinti gyermekeit, de azok földre rogytak, újjaikat a göröngyökbe vágják és úgy reszketek, mint egy pár hiúz, melyeket ugyanabban a pillanatban halálos nyilak érnek.

A kis lovag pedig előre rohant a lovasok felé, akik a mezőn tolongtak, és iszonyatos pusztításokat okozott. Mint a mise végével a fiú a templomba lép és a bádog oltószaruval egyik gyertyát a másik után kiolt az oltáron és azt sűrű sötétségbe burkolja — úgy oltá ki ő jobbra és balra a fényes török és egiptomi lovasok életét és a halál sötétségébe burkolta. A pogányok fölismerték a mesterek mesterét és bátorságuk eltűnt. Egyik a másik után megfordítá lovát, hogy a rettentő emberrel ne találkozzék; de a kis lovag, mint egy mérges darázs a menekülő után rohant, és fullánkjával mindig új lovasokat talált.

A katonák a várágyúk mellett fölkiáltottak örömükben, mikor ezt látták. Némelyek Boriskához siettek, és lelkesedésükben megcsókolták szoknyájának szélét, mások a törököket szidták. — «Boriska, mérsékeld magadat!» — kiáltá Zaglyoba úr több ízben és megfogta Volyodyjovszkinét, de Volyodyjovszkiné szeretett volna nevetni és sírni, tapsolni és fölkiáltani, odanézni és férje után a csatába sietni.

Ez pedig magával ragadta a szpahikat és az egiptomi bégeket, mikor hirtelen az egész mezőn ez a kiáltás hangzott föl: «Hamdi! Hamdi!» A próféta követői hangos kiáltással legderekabb harcosukat hívták oda, hogy végre ő mérközzék meg ezzel a rettentő kis lovaggal, aki a megtestesült halálnak látszott.

Hamdi már jó régen észrevette a kis lovagot, de mivel látta tetteit, az első pillanatban megijedt. Félt nagy dicsőségét és fiatal életét ez ellenség ellen kockára tenni s azért készakarva nem törődött vele és a mező másik végén körüllovagolt. Ott éppen Jalybrik urat és Kosz urat támadta meg, mikor a kétségbeesett kiáltások: «Hamdi! Hamdi!» fülébe hatottak. Belátta, hogy lehetetlen volt tovább elrejtőznie, hogy vagy végtelen dicsőséget kell nyernie, vagy fejét kell vesztenie. És olyan rettentő kiáltást hallatott, hogy az összes szakadékok a vizshangtól hangzottak, és a szél sebességével a kis lovak felé rohant.

Volyodyjovszki messziről észrevette őt és megsarkantyúzta barna paripáját. A többiek leeresztették fegyvereiket. És Boriska, mivel a rettentő Hamdi-bej összes győzelmeit látta, a kis lovak legyőzhetetlen erejében való vak bizalma dacára kissé elsápadt a vár ormai mögött, de Zaglyoba úr teljesen nyugodt volt.

— Inkább az örököse szeretnék lenni ennek a pogánynak, mint neki magának — mondá Boriskának szentenciózusan.

Pientka, a hú zsmudzi oly bizonyos volt ura felől, hogy arcát a legcsekélyebb aggodalom se borítá, sőt, mikor a felé rohanó Hamdit megpillantotta, egy népdalt dúdolgatott magában:

«Ej, te buta, buta kutya,
Erdőből jön farkas koma!
És a farkas iszonyatos,
Nem félsz, hogy majd fölfalatoz?»

A két harcos a mező közepén, a nézők sorainak szeme előtt találkozott. Egy pillanatra minden szív megállt. Ekkor egy kígyó-szerű villám csapott föl a ragyogó napfényben a harcolók feje fölött; a görbe damaszkuszi kard, mint az íjtól röpített nyíl, kiszállt Hamdi kezéből, ő maga a nyeregtakaróra hajolt, mintha a kard eltalálta volna és lehúnyta szemét, Volyodyjovszki úr pedig bal kezével nyakon ragadta, és vívótőrének hegyét oldalához nyomva, övéihez kergette őt. Hamdi nem fejtett ki ellenállást, sőt inkább ő maga sarkantyúzta lovát, mivel a kard hegyét teste és a fegyverzet közt érezte — és mintegy kábultan lovagolt tova, kezei erőtlenül lelógtak és szemében könnyek fakadtak. Volyodyjovszki a rettentő Lusnia kezébe szolgáltatta őt, s ő maga visszafordult a csataterre.

De a törökök sorai közt trombiták és sípok harsantak meg; ez a harcosoknál annak a jele volt, hogy ideje van sorakozni és így szégyennel borítva, szívökben tele bánattal és a kis lovagra való emlékezéssel visszasiettek övéikhez.

— Ez a sátán volt! — mondták a szpahik és mamelukok egymásnak. — Aki vele találkozik, annak bizonyos a halála! A sátán, nem más!

A lengyel harcosok egy pillanatig még ott időztek, hogy megmutassák, miképp ők maradtak a csatater urai, aztán háromszoros diadalkiáltást hallattak és végre az ágyúk fődözete alatt, melyeket Potocki úr ismét működésbe hozott, visszahúzódtak. A törökök is messze visszavonultak. Egy pillanatig a napban ragyogtak fehér burnuszai, színes kufijék és csillogó sisakrostélyaik, aztán a kék szemhatár eltakarta őket. A csatateren csak azok a törökök és lengyelek maradtak, akiket kard talált. A szolgálak kijöttek a várból, hogy a holttesteket összeszedjék és eltemessék. Utóljára a varjak jöttek, hogy az elesett pogányoknak is megtegyék az utolsó szolgálatot, de halotti toruk nem tartott sokáig, mivel még ugyanazon este a prófétának új seregei elűzték őket lakomájuktól.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

MÁSNAP maga a vezér, a szpahik, janicsárok és az ázsiai általános népfölkelés nagyszámú csapatai élén Kamieniechez lovagolt. Csapatainak nagy száma folytán eleintén azt lehetett gondolni, hogy megkísérti az ostromot, de csak a város falait akarta közelről szemügyre venni. Az őt kísérő mérnökök meg is vizsgálták a várat és a földhányásokat. Ezúttal Myslisevszki úr ment a gyalogsággal és az önkénytes lovasok egy szakaszával a vezér ellen. És ismét páros viadalokra került a dolog, melyek az ostromlottakra nézve oly eredménnyel végződtek, mint az előbbi napon, habár nem oly fényesen. Végre a vezér megparancsolta a janicsároknak, hogy színleg nyomuljanak a falak ellen. Az ágyúk dörgése megreszkettette a várost és az erődöket. A janicsárok egészen Podcsaszki úr lakásáig nyomultak, és roppant lárma közt valamennyien egyszerre sortüzet adtak, de mivel Podcsaszki úr is jól irányzott lövésekkel felelt fölülről és attól lehetett tartani, hogy a lovasság oldalvást megkerülheti a janicsárokat, ezek haladéktalanul elhúzódtak a zsvanieci úton, és visszatértek a főserceghez.

Este egy cseh lopódzott a városba, aki Janicsár-Agánál mintl pajuk szolgált, s egy megostoroztatás után megszökött. Tőle megtudták, hogy az ellenség Zsvaniecben már megerősíté magát és a nagy mezőket Dlyuczek nevű falutól mind birtokába kerítette. A szökevényt behatóan kikérdezték arra nézve, minő vélemény uralkodik a törökök közt Kamieniec bevehetőségét illetőleg? Azt felelte, hogy a seregben jó szellem uralg, és a jövendölések kedvezőek voltak. Néhány nappal ezelőtt a szultán sátora előtt hirtelen füstoszlop emelkedett föl a földről, mely alul vékony volt, de felü

egyre szélesebb lőn, mint egy óriási virágbokréta. A muftik ezt a tüneményt úgy magyarázták, hogy a padisah híre az ég magasságáig fog érni és hogy éppen ő az az uralkodó, aki az eddig bevehetetlen kamienieci várat meghódítja. Ez a kedvező jel a sereg bátorságát nagyon emelte. A törökök (folytatá a szökevény) Szobieszki hetmantól és az ő fölmentő seregétől félnek, s rég óta emlékezetükben van a köztársaság uraival a nyílt mezőn való harcnak veszélye, és hajlandóbbak a velenceiekkel — a magyarokkal vagy más valamely néppel megütközni. De mivel tudomásuk volt arról, hogy a köztársaságnak seregei nincsenek, általán az a nézet uralkodik, hogy Kamieniec, habár nem fáradság nélkül, el fog esni. A kajmakám, Fekete Musztafa azt tanácsolta, hogy a falakat haladéktalanul ostromolják, de a higgadt vezér most jobbnak látja a várost szabályos művekkel körülvenni és lövegekkel elárasztani. A szultán az első csatározások után a vezér nézetére pártolt és azért rendszeres megszállás várható.

Igy szólt a szökevény. Mikor ezt a közlést meghallották, nagyon fájt Potocki úrnak, s a püspök, a podoliai kamarás úr, Volyodyjovszki úr és a többi tisztek is elszomorodtak. Ők ostromra számítottak és a hely védőképességében bízva, azt remélték, hogy az ellenséget nagy veszteséggel visszaverik. Nagyon jól tudták, hogy az ostromnál az ostromló érzékeny veszteségeket szenved, hogy minden visszavert támadás megrendíti bátorságát s az ostromlottak bizalmát növeli. Mint a zbarazsiak, a lovagok hozzá szoktak volna az ellenálláshoz, csatákhoz, kirohanásokhoz s a kamienieci polgárok is kedvet kaptak volna a harchoz, kivált ha minden támadás a törökök vereségével és a kamienieci férfiak győzelmével végződik. Ellenben a rendszeres megszállás, melynél a sáncok és aknák készítése és az ágyúk felállítása a fő, csak az ostromlottakat fáraszthatta ki, bátorságukat csökkentette és hajlandóbbakká tette az alkudozó sokra. Kirohanásokra nem lehetett számítani, mivel a falakat lehetetlen volt a katonáktól megfosztani, a szolgák pedig és a szabad csapatok a városon kívül semmi esetre sem állhattak ellent a jani-csároknak.

Ezeket megfontolván, az öregebb tisztek keserű bánatot éreztek és a védelem eredménye kétségesnek látszott előttük. Tényleg kevésbé valószínű is volt, nemcsak a török haderők túlnyomó hatalma

miatt, hanem magukra való tekintetből is. Volyodyjovszki úr páratlan és hírneves katona volt, de hiányzott nála a nagyság fölsége. Aki a napot hordja magában, mindenkit képes fölmelegíteni, de aki lángot jelent, habár legizzóbb is az, csak a legközelebbieket melegíti föl. És így volt a kis lovaggal is. Nem tudta és nem bírta a távolállókba saját kiváló bátorságát beléjök önteni, mint az egyes viadalban való ügyességét sem. Potocki úr, a fővezér, nem volt harcos; azonkívül hiányzott nála az önmagában, a másokban és a köztársaságban való hit. A püspök főleg a tárgyalásokban bízott; testvére nehéz kezű és nehézkes szellemű volt. Fölmentésre számítani nem lehetett, mivel a hetman, Szobieszki úr, bármily jelentékeny volt is, ez idő szerint épp oly tehetetlen vala, mint a király és az egész köztársaság.

Augusztus 16-án a kán a hordával, és Dorosenko az ő kozákjaival oda érkezett. Szemügyre vették az orynii mezők roppant területét. Szufankaz-Aga még ugyanaz nap beszélgetésre hívta meg Myslisevszki urat és azt tanácsolta neki, hogy a város adja meg magát, s ha ez haladéktalanul megtörténik, oly kedvező föltételeket eszközölhet ki, aminők hallatlanok az ostromlások történetében. A püspök szerette volna megtudni ezeket a föltételeket, de a tanácsban reá kiabáltak és elutasító választ küldtek. Augusztus 18-án a törökök megkezdték a fölvonulást, és velök maga a császár is.

Úgy hullámzottak, mint a mérhetetlen tenger. A polachi gyalogság, a janicsárok és szpahik. Minden basa a saját pasalikjának seregét vezette: és így odatolongtak Európának, Ázsiának és Afrikának lakói. Utánok egy óriási szekérvár következett társzekerekkel, melyeket öszvérek és bivalyok húztak. Mint egy ezerszínű hangyaboly, a legkülönbfélebb fegyverzetekben és öltözetekben végtelenül húzódtak oda. Pitymalattól egész estig szakadatlanul jöttek a seregek, egyik helyről a másikra húzódtak, majd itt, majd ott ütöttek sátort, és oly roppant teref borítottak el, hogy Kamieniecben a tornyokról és a legmagasabb helyekről nem lehetett sátoroktól ment szabad teref látni. Az emberek azt hitték, hogy hó esett és elborította az egész vidéket. A szekérvár fölállítása puskaropogás közt történt, mivel a janicsárok ama szakasza, mely a munkálatok fedezésére szolgált, nem szünt meg a falakra lövöldözni; a falakról szakadatlan ágyútüzzel feleltek nekik. A viszhang fölverte a sziklá-

kat, füstoszlopok emelkedtek az égre és elborították a kék boltozatot. Estig Kamieniec úgy körül volt zárva, hogy legfőlebb a galambok mehettek ki belőle. A tüzelés csak akkor némult el, mikor az égen az első csillagok fölragyogtak.

A következő napokon a tüzelés a falakról és a falakra folyton tartott, nagy veszteséggel az ostromlókra nézve; mihelyt egy nagyobb csapat janicsár lövéstávolságba gyűlt egybe, fehér füst emelkedett föl a falakon, a golyók a janicsárok közé hullottak s azok szétszaladtak, mint egy verébcsoport, ha valaki egy marék sörétet lő közéjük. A törökök, kik nyilván nem tudták, hogy a két erődben és magában a városban messzehordó ágyúk vannak, nagyon közel ütötték föl sátoraikat. A kis lovag tanácsára nem háborgatták őket, és csak akkor reszkettek a falak a szakadatlan dörgéstől, mikor a pihe-nési idő közeledtével a katonák a nap elől oltalmat keresve, a sátrak belsejébe visszahúzódtak. Rémület támadt; a golyók széthasogatták a pálcákat, megsebesítették a katonákat, köröskörül éles sziklákat hajgáltak. A janicsárok zavarban és rendetlenség közt, nagy lármával tovább húzódtak, menekülés közben feldöntötték a távolabbi sátorokat és mindenütt ijedelmet és gondot okoztak. Az ily módon megzavarodottak ellen Volyodyjovszki úr a lovassággal kirohanást mert intézni és addig vagdalta őket, míg az ő lovasságuktól segítség nem érkezett számukra. Főképp Ketling volt az, aki az ágyútüzelést intézte; mellette Cyprián, a lech bíró okozta a legnagyobb pusztítást a pogányok között. Ő maga hajolt minden ágyú fölé, ő maga illeszté oda a kanócot; aztán tenyerét a szemé fölé tartotta, megfigyelte lövésének hatását és örvendett szívében, hogy oly szerencsésen működött.

De a törökök árkokat ástak, sáncokat készítettek és nehéz ágyúkkal rakták meg azokat. De mielőtt lövöldözni kezdtek, a törökök egy követe lovagolt a sáncokhoz, egy császári iratot tűzött a nádnyelű lándzsára és megmutatta az ostromlottaknak. A kiküldött dragoonosok azonnal elfogták a küldöttet és a várba vitték. A császár a várost felszólította a feladásra, miközben az egekig magasztalta hatalmát és kegyelmét. «Seregem (írta) a fák leveleihez, a tenger partjának fövényéhez hasonlítható. Nézzetek az égre, és ha a megszámlálhatatlan csillagokat látjátok, gerjeszsetek félelmet szívetekben és mondjátok egymásnak: Ilyen a hívők hatalma! De mivel

én kegyelmes király vagyok az összes királyok fölött és az élő Isten unokája vagyok, azért Istennel kezdem meg cselekvéseimet. Tudjátok meg tehát, hogy gyűlölöm a dacolót, ne ellenkezzetek tehát akaratommal és adjátok át várostokat. Ha azonban dacolni akartok, mindnyájan a kard élére kerültök, és ellenem semmi emberi hang nem mer emelkedni.»

Sokáig tanácskoztak, miféle «választ» adjanak erre az íratra, és elvetették Zaglyoba úrnak azt az udvariatlan tanácsát, hogy vágják le egy kutya farkát és azt küldjék el felelet gyanánt. Végre egy ügyes embert, Jurycát, ki jól beszélt törökül, küldték el a levéllel, mely következőleg hangzott: «Nem akarjuk a császárt megbántani, de nem kötelességünk neki engedelmeskedni, mivel nem neki, hanem a mi urunknak esküdtünk hűséget. Kamieniecet nem adjuk föl, mivel eskünk köt, hogy a várat és a templomokat halálig védelmezzük». Miután a feleletet megadták, a tisztek szétoszlottak a falakra, mit Lanckoronyszki püspök és a podoliai tábornok úr arra használtak föl, hogy új levelet küldtek a szultánnak, melyben négy heti fegyverszünetet kértek. Mikor ennek a levélnek a híre köztudomásúvá lett, lárma és kardcsörgés kezdődött. «Az kellene — mondá egyik is, másik is — hogy mi itt az ágyúknál kínlódjunk, azok pedig a hátunk mögött leveleket küldözgessenek tudtunk nélkül, habár a tanácshoz tartozunk!»

És az esteli jelszó után a tisztek együttesen a tábornok úrhoz mentek, a kis lovag és Makoviecki úr vezetése alatt, akiket nagyon bántott ez a dolog.

— Hogyan? — kiáltá az asztalnok — kegyelmed már a feladásra gondol, hogy új követet küldött oda? Miért történt ez tudtunkon kívül?

— Valóban — tette hozzá a kis lovag — ha tanácskozásra hívtak bennünket, nem illik tudtunkon kívül leveleket küldeni. Nem engedjük meg, hogy feladásról beszéljenek; aki pedig a feladást kívánja, az mondjon le hivataláról!

Igy szólván, ajkai fenyegetőleg mozogtak, mivel a legszigorúbban fegyelmezett katona volt, és nagyon fájt neki, hogy főlebbvalója ellen kell szólnia. De ő megesküdött, hogy halálig védi a várat és így azt hitte, hogy szólnia kell.

A podoliai tábornok úr megzavarodva felelé:

— Abban a véleményben voltam, hogy ez közmegegyezéssel történik.

— Semmi megegyezés! itt akarunk elveszni! — kiáltá sok hang.
Erre a tábornok:

— Ezt örömet hallom, mert hitem nekem is drágább, mint az élet, és a gyávaság ismeretlen előttem. Maradjatok itt vacsorára, urak, így hamarabb megegyezésre jutunk.

De ők nem akartak maradni.

— A kapuknál van a helyünk, nem az asztalnál! — viszonzá a kis lovag.

Eközben a püspök is oda jött, és mikor hallotta, miről van szó, azonnal Makoviecki úrhoz és a kis lovaghoz fordult.

— Derék férfiak! — mondá — mindenki úgy érez szívében, mint ti, és senki se beszélt feladásról. Én küldtem oda, és négy heti fegyverszünetet kértem. Így írtam: ez alatt az idő alatt királyunkhoz akarunk küldeni és felmentő sereget és utasítást kérni, s aztán történjék az, amit Isten akar.

Mikor ezt a kis lovag hallotta, ismét fenyegetőleg félre húzta száját, de ezúttal azért, mivel egyúttal düh és iszonyú kacagás vett rajta erőt a hadviselés illetén fölfogása miatt. Ő, ki gyermekeségtől fogva katona volt, nem hitt fülének, hogy valaki az ellenségnek fegyverszünetet akar ajánlani, hogy időt nyerjen a fölszabadításra.

A kis lovag Makoviecki úrra és a többi tisztekre nézett, s ezek ismét reá néztek. «Tréfa-e vagy való?» — kérdezték némelyek. Aztán mindnyájan elnémultak.

— Főtisztelendőség! — mondá végre Volyodyjovszki — én harcoltam a tatárokkal, kozákokkal, a moszkvaiakkal, a svédekkel, de ilyen dolgokról soha se hallottam. Mivel a szultán nem azért jött ide, hogy nekünk használjon, hanem magának. És hogyan adja beleegyezését a fegyverszünetbe, ha megírják neki, hogy ez alatt az idő alatt szép kényelmesen fölmentésre akarunk várni?

— Ha nem egyezik bele, hát minden úgy marad, mint most van! — felelé a püspök.

Erre Volyodyjovszki:

— Aki fegyverszünetet kér, az nyíltan elárulja félelmét és gyöngeségét, és aki a fölszabadításra számít, az nem bízik saját

erejében. Ezt megtudta a pogány kutya ebből a levélből, és ez kiszámíthatatlan kár.

Mikor a püspök ezt meghallotta, nagyon elszomorodott.

— Máshol lehetnék — mondá — és mivel a szükségben nem hagytam el nyájamat, most szemrehányásokat kell eltűrnöm.

A kis lovag sajnálta a méltó prelátust, átölelte tehát térdét, megcsókolta kezét és felelé:

— Isten mentsen, hogy itt szemrehányásokat tegyek, de mivel konziliumot tartunk, azt mondom, amit tapasztalatom parancsol.

— Mi történjék? Jó, hát mea culpa, de hogyan lehet a dolgot ismét jóvá tenni? — kérdé a püspök.

— Jóvá tenni? — ismétlé Volyodyjovszki úr.

Kissé elgondolkozott, aztán vidáman fölemelte a fejét.

— No, lehetséges! Kövessetek, uraim!

Eltávozott s a tiszték követték őt. Egy negyed órával később Kamieniec megrendült az ágyúk dörgésétől. Volyodyjovszki úr az önkénytesekkel kirohanást intézett az árkokban alvó janicsárok ellen, és addig vagdalta őket, míg szét nem futottak és a szekérvárba nem menekültek.

Aztán visszatért a tábornok úrhoz, akinél még ott találta Lanckoronszki püspököt.

— Főtisztelendőséged — mondá vidáman — jóvá van téve!

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

ALÖVÖLDÖZÉS egész éjjel folyt, de erős megszakításokkal; virradatkor jelentették, hogy néhány török áll a vár előtt és azt kívánják, küldjenek valakit hozzájuk tárgyalásokra. Minden esetre tudni kellett, mit akartak, s azért a főbbek a tanácsban Makoviecki urat és Myslisevszki urat bízták meg, hogy a pogányokkal értekezzenek.

Egy pillanattal később Humiecki Kázmér úr csatlakozott hozzájuk, és kimentek. Három török volt ott: Muchtár-bej, Szalomi, a ruszcsuki basa és mint harmadik, Kozra tolmács. Szabad ég alatt, a várkapu mögött találkoztak. Mikor a törökök a küldötteket megpillantották, üdvözölni kezdték őket, miközben ujjok hegyét egyidejűleg szívökre, szájukra és homlokukra tették, a lengyelek udvariasan köszöntötték őket és azt kérdezték, mit hoztak? Szalomi mondá: «Kedveseim! urunkkal nagy igaztalanság történt, melyet mindazoknak meg kell siratniok, akik az igazságot szeretik, és amelyért az Örökkévaló megbüntet benneteket, ha egyhamar jóvá nem teszitek. Hiszen ti magatok küldtetek Jurycát, aki térdet hajtott vezérünk előtt és fegyverszünetet kért tőle, és mikor aztán mi, a ti erényetekben bízva, elhagytuk a sáncokat, az ágyúkat ellenünk irányoztátok, a falak közül kirohanást intéztetek és az utat a padisah sátoráig holttestekkel borítottátok. Ez a gonosz tett nem maradhat büntetés nélkül, ha csak a várat és a várost azonnal át nem adjátok és bánatot és fájdalmat nem tanúsítotok.

Erre Makoviecki úr azt felelé:

— Juryca kutya, aki túllépte az utasításokat, és fiával fehér zászlót lobogtatott, amiért meg is lakol. A püspök magán úton tuda-

kozódott, vajjon fegyverszünet lehetséges-e, de mivel ti se szünettek meg e levélváltás közben a sáncokat lövöldözni (amit magam is tanúsíthatok, mivel a körülrepkedő kövek arcomba hullottak), így nektek se volt jogotok, tőlünk a lövöldözés megszakítását követelni. Ha most az engedélyezett fegyverszünettel jöttök, jó, ha nem, mondjátok meg uratoknak, hogy mi, mint eddigelé, addig védjük a falakat és a várost, míg el nem veszünk, vagy ami bizonyosabb, míg ezeken a sziklákon tönkre nem mentek. Tovább, kedveseim, nincs mit mondanunk, azon a kívánságon kívül, hogy Isten sokasítsa meg napjaitokat és adjon kései öregséget.

E beszélgetés után a küldöttek azonnal elváltak. A törökök visszatértek a vezérhez, Makoviecki, Humiecki és Myslisevszki urak pedig a várba, ahol kérdésekkel ostromolták őket, mit végeztek a követekkel. Közölték velök a törökök válaszát.

— Ne fogadjátok el, kedves testvérek — mondá Humiecki Kázmér. — Röviden szólva: ezek a kutyák azt akarják, hogy este előtt átadjuk nekik a város kulcsait.

Erre számos hang azt felelte, egy kedvelt szólásmódot ismételve:

— A pogány kutya ne hízzék meg a mi húsunkon. Haza kergetjük őt! Nem akarjuk!

E határozat után mindnyájan szétmentek, és az ágyútűz azonnal újra megkezdődött. A törököknek már sikerült több nehéz üteget fölállítani, és azoknak golyói a «mellvédő» fölött a városba estek. A tüzérek a városban és a várakban arcuk verejtékével dolgoztak a nap többi részében és egész éjjel. Ha egy elesett, senki se pótolhatta, és olyanokban is hiány volt, akik golyót és puskaport vittek nekik. Csak alkonyat előtt hagyott kissé alább az ágyúzás.

De alig kezdett a nappal szürkülni, alig tünt föl a keleti égen a hajnalpírnak rózsás aranycsíkja, midőn mind a két várban riadót fújtak. Aki aludt, fölébredt, az álmos tömeg az utcákon ödöngött és figyelt. «Az ostrom kezdődik!» — mondá egyik a másiknak és a várra mutattak, és: «Ott van-e Volyodyjovszki úr?» — kérdék a nyugtalan hangok. — «Ott van! ott van!» — felelték mások.

Az erődökben meghúzták a kápolnák harangjait, minden felől dobpergés hallatszott. A félhomályban, midőn az éjjel elvált a naptól és a város aránylag nyugodt volt, ezek a hangok litokzatosan és ünnepiesen hangzottak. Ebben a pillanatban a törökök ébresztőt

fújtak; az egyik zenekartól a másikhoz szökkent és mint a visszhang átjárta a rengeteg tábor. A pogány hangyaboly a sátrak közt mozogni kezdett. Mikor megvirradt, a sötétből fölmerültek a terrászszerű sáncok, a feltöltések és árkok, melyek a vár körül hosszú sorokban húzódtak. Csakhamar egész hosszúságban bögni kezdtek a nehéz török ágyúk, dörgő viszhanggal feleltek nekik Szmotrics szikláit, és a tombolás oly iszonyatos lett, hogy úgy tetszett, mintha az égboltozat az összes, ott levő villámokat meggyújtotta volna, és az égboltozattal együtt a földre pattognának.

Tüzérségi harc volt. A város és az erődök hatalmasan feleltek. A füstfelhők csakhamar eltakarták a napot, sem a török erődítmények, se Kamieniec nem voltak láthatók, csak óriási, szürke felhőt láttak, melyben dörgött és ropogott. De a török ágyúk hangja dörgőbb volt, mint a városiaké. A halál a városban csakhamar megkezdé aratását. Néhány öreg ágyú elpusztult. A nagy ágyúk személyzetéből kettesével, hármasával estek el. A ferencrendinek, ki a sáncok hosszában ment és megáldotta az ágyúkat, az orrát és szájának egy részét szakította el a golyó; mellette két zsidó, bátor férfiak, kik a célzásnál segédkeztek, holtan rogyott a földre.

De az ágyúk főképp a város sáncaiban találtak. Ott ült Humiecki Kázmér úr, egy szalamanderhez hasonlóan, a legnagyobb tűzben és füstben; embereinek fele elesett, a többiek csaknem mind megvoltak sebesülve. Ő maga elvesztette hallását és beszélőtehetségét, de a lengyel bíró segítségével legalább addig hallgattatta el az ellenes üteget, míg a régi ágyúk helyébe újakat nem hoztak.

Elmult egy nap, kettő, három, és az ágyúk borzasztó «colloquiuma» egy pillanatig se szünetelt. A törököknél a tüzerek négyszer változtak naponkint, a városban pedig ugyanazon embereknek alvás nélkül, csaknem éltlenül kellett kitaratniok, a füsttől félig megfulladva, s közülök sokan a körülröpködő kövektől és az ágyútalpak, szilánkjaitól megsebesítve. A katonák kitaratottak, de a polgárok szívéből eltűnt a bátorság. Végre kancsukával kellett őket az ágyúkhöz hajtani, melyeknél egyébiránt sokan holtan rogytak le. Szerencsére, a harmadik napra hajló este és éjjel, csütörtökről péntekre a főtámadás az erődök ellen fordult.

Mind a kettőt, de kivált a régit, mozsarakból gránátzáporral árasztották el, mely különben: «nem tett kárt, mivel a sötétben min-

den gránát látható és az ember könnyen elmenekülhet». Csak reggel, midőn az embereket oly nagy bágyadság fogta el, hogy a fáradtságtól többé állni se bírtak, hullottak rakás számra.

A kis lovag, Ketling, Myslisevszki és Kvaszibrodzki az erődökből feleltek a török tüzelésre. A podoliai tábornok úr hébe-hóba utánuk nézett, és bánatosan, a veszélylyel nem törődve, lépdelt a golyózaporban.

Este felé, mikor a tüzelés még hatalmasabb lett, Potocki tábornok úr Volyodyjovszki úrhoz lépett.

— Ezredes úr — mondá — itt nem tarthatjuk magunkat.

— Ameddig csak lönek — felelé a kis lovag — tartani fogjuk magunkat, de aknákkal a levegőbe röpítenek bennünket, mivel derekasan ásnak.

— Valóban ásnak? — kérdé a tábornok úr nyugtalanítva.

Volyodyjovszki felelé:

— Hetven ágyú van működésben és a lárma alig szűnik meg egy pillanatra, de mégis vannak nyugodt percek. Ha ilyen lesz, csak hegyezze a fülét és meghallja kegyelmed.

Nem sokáig kellett ilyen pillanatra várniok, a véletlen segítségükre jött. A török ostromágyúk egyike szétrobbant. Ez zavart tidézett elő; a többi sáncokból odaküldtek, hogy megkérdezzék, mi történt, és így szünetelés támadt a lövésben.

Ekkor Potocki úr és Volyodyjovszki az egyik kiszögellésnek legszélső végére léptek és hallgatóztak. Rövid idő múlva meglehetősen észrevehetőleg fülökbe hatolt a csákányok hangos viszhangja, melyek a sziklafalba nyomultak.

— Dolgoznak — mondá Potocki úr.

— Dolgoznak — ismétlé a kis lovag.

Aztán elhallgattak. A tábornok arcán nagy gond ült, fölemelte kezét és halántékait fogta. Ezt látván Volyodyjovszki, mondá:

— Ez minden ostromnál közönséges dolog. Zbarazsnál éjjel-nappal turkáltak alattunk.

A tábornok fölemelte fejét.

— És mit csinált Visnioviecki?

— A távolabbi falakról a közelebbiekre húzódtunk vissza.

— És mit kell nekünk tennünk?

— Az ágyúkat és azokkal együtt mindent, amit lehetséges,

a régi várba kell vinnünk, mivel a régi olyan sziklákra van építve, amelyeket aláaknázni lehetetlen. Én mindig abban a nézetben voltam, hogy az új csak arra fog szolgálni, miképp az ellenségnek első ellenállást nyújtson, aztán távolról magunknak kell a levegőbe röpítenünk, és az igazi védelem csak a réginél veszi kezdetét.

Rövid hallgatás következett, és a tábornok aggodalmasan ismét lehořasztá fejét.

— Ha a régi várból is ki kell vonulnunk? Hová megyünk? — kérdé megtört hangon.

A kis lovag kiegyenesíté apró termetét és újjával a földre mutatott.

— Én csak oda! — mondá.

Ebben a pillanatban az ágyúk újra bőgni kezdtek, és gránátzapor repült a várba, de mivel már beállt a sötétség, egész világosan látható volt. Volyodyjovszki úr búcsúzásul kezét nyujtott a tábornoknak és a falak hosszában egyik ütegtől a másikhoz ment, mindenütt lelkesítve és tanácsot osztogatva, végre Ketlingre talált és mondá:

— Nos?

Az derülten felelé:

— A gránátok mindent megvilágítanak, mint nappal — mondá, miközben megszorítá a kis lovag kezét — nem fősvénykednek a tőzzel!

— Egy hatalmas ágyú szétrobbant odaát. Te röpítted a levegőbe?

— Én.

— Roppant álmos vagyok.

— Én is, de most nincs rá idő.

— Bah! — mondá Volyodyjovszki — szegény feleségeinknek is gondban kell lenniök; az ilyen gondolatokra elkerül az álom bennünket.

— Ők érettünk imádkoznak — mondá Ketling és a tovarőppenő gránátokra irányozta szemét.

— Adjon az Isten az enyémnek és a tiednek egészséget!

— Valamennyi asszony közt — kezdé Ketling — nincs egy sem...

De nem fejezte be szavait, mivel a kis lovag hirtelen a vár belseje felé fordult és nagy hangon kiáltá:

— Az Istenért! segítség! mit látok!

És nagyot ugrott. Ketling csodálkozva nézett körül; néhány lépésnyi távolságban a várudvaron Boriskát látta Zaglyoba úrnak és a zsmudzi Pientkának kíséretében.

— A falhoz! a falhoz! — kiáltá a kis lovag, és amint csak tehetette, oly gyorsan a torony párkányzata alá húzta. — Az Istenért!...

— Ha! — mondá Zaglyoba úr pihegve és szaggatott szavakkal — birj te vele! Kérem, rábeszélem őt: «Tönkre teszel engem és magadat!»... letérdelek... mindez nem használ semmit! Hát egyedül hagyjam-e őt elmenni, mit?... Uff! Nem használ semmi! nem használ semmi! «Oda megyek, oda megyek!» Mit tegyek!

Boriska arcán félelem ült, és szempillái úgy reszkettek, mintha sírni akarna. De nem a gránátoktól, nem az ágyúk dörgésétől, nem a körülröpködő kövektől félt, hanem férje haragjától. És kezét összetette, mint a gyermek, aki fél a büntetéstől, és zokogó hangon kiáltá:

— Nem tehettem másképp, Mihályka! Oly igaz, amint szeretlek, nem tehettem másképp! Mihálykám, ne haragudj! Hiszen nem ülhetek nyugodtan, mikor te itt veszélyben forogsz, nem lehet, nem lehet!...

A férj tényleg haragudott és kiáltá:

— Boriska, féld az Istent! — De csakhamar erőt vett rajta a meghatottság, hangja elakadt torkán, és csak akkor mondá, mikor a drága, édes fejecske mellén nyugodott:

— Hú társam a halálig, kedvesem!...

És megölelte őt.

Zaglyoba eközben a fal egyik kiugrásába húzódott és sietve mondá Ketlingnek:

— A tied is velünk akart jönni, de azt mondtuk neki, hogy nem ide jövünk. Hogyan, lehetséges volna-e az ő állapotában... Tüzértábornok születik neked, selma legyenek, ha nem tábornok... Ha! a város előtt a hídon, a várba úgy hullanak a gránátok, mint a körték... Azt gondoltam, meg kell pukkadnom... dühömben, nem a félelemtől... Elestem az éles cserepeken és fölhasítottam a bőrömet, egy álló hétig lesz ezért mit szenvednem. Az apácáknak kenőccsel kell majd engem kenegetniök és félre kell tenniök

szerénységüket... Uff! Ezek a gazemberek lőnek, hogy ütne beléjük a mennydörgős mennykő!... Potocki úr át akarja nekem adni a parancsnokságot... Adjatok inni a katonáknak, mivel többé nem bírják ki... Látjátok azt a gránátot! Biz' Isten, egész a közelben fog leesni... Védjétek Boriskát! valóban, egészen közel!...

De a gránát nem a közelben, hanem távol esett le, a régi várban, a lutheránus kápolna tetejére. Mivel a kupola nagyon erős volt, a lövedékeket itt helyezték el, de a lövés átlukasztotta azt és a puskaport meggyújtotta. Mindkét vár alapfalait hatalmas durranás rázkódtatta meg, mely erősebb volt az ágyúk dörgésénél. Az oromzatokon az iszonyat kiáltásai hangzottak és a lengyel és török ágyúk elnémultak.

Ketling otthagya Zaglyobát, és Volyodyjovszki Boriskát, és mind a ketten oly gyorsan a falakra siettek, amint csak lehetett. Egy pillanatig hallható volt, amint pihegő mellel mind a ketten parancsokat osztogattak, de parancsaikat a török sáncokon való dobolás elfojtotta.

— Támadásra készülnek! — mondá Zaglyoba halkán.

A törökök, mikor a dörrenést hallották, valóban azt hitték, hogy mind a két vár romba dőlt és a védőket részben a törmelék alá temette, másrészt a rémület megbénította. Azért ostromra készültek. A balgák! nem tudták, hogy csak a lutheránus kápolna röpült levegőbe, és hogy a puskapor meggyuladása a hatalmas rázkódtatáson kívül semmi kárt nem okozott, sőt hogy az új várban egyetlen egy ágyú sem esett le még a talpáról sem. Az ágyúk zörgése a sáncokon mindig erősebb lett. Janicsárok csapatai rohantak le a sáncokon és futólépésben a vár felé szaladtak. A tüzek a várban és a török árkokban ugyan kialudtak, de az éjszaka világos volt, és a hold fényében látható volt a fehér janicsársüvegek sűrű tömege, mely a futás közben ide-oda ringott, mint a viharvert hullámok.

Néhány ezer janicsár és néhány száz «dzsamák» volt. Sokan közülök nem láthatták többé Sztambul minaréit, a Boszporusz tiszta vizeit és temetőjének sötét ciprusait, de most dühösen rohantak tova, a biztos győzelem reményével szívökben.

Volyodyjovszki oly gyorsan futott a kőfalak mentén, amint csak birt.

— Ne löjjetek! Várjátok meg a vezényszót! — kiáltá minden ágyúnál.

A dragonyosok a muskétákkal lefeküdtek az oromzatokon és pihegtek a dühtől. Csend állt be, csak a janicsárok gyors lépteinek viszhangja hallatszott föl tompa mennydörgés gyanánt. Minél közelebb jöttek, annál biztosabban hitték, hogy mindkét várat egy csapásra beveszik. Sokan azt vélték, hogy a védők maradványai már visszahúzódtak a városba, és az oromzatokon egy lélek sincs. Mikor a futóárkokhoz értek, rőzsét és szalmazsákokat hánytak beléjük, és egy pillanat alatt be voltak töltve.

A falakon állandóan teljes nyugalom uralkodott.

De mikor az első sorok a futóárkokba léptek, a toronypárkány egyik helyén pisztolylövés dördült el, és egy harsány hang kiáltá: — Tűz!

Egyidejűleg az összes lövőrések hosszú, lobogó villámtól ragyogtak föl; ágyúdörgés tölté be a levegőt, a muskéták és tűzfegyverek ropogtak, s a támadók kiáltásai feleltek neki. Mint mikor a dárdát erős kézzel hajítják és félig nyomul a medve testébe, és az állat összehúzódik, ordít és dühöng, aztán ismét kinyújtózkodik és újra összehúzza magát — úgy szorultak össze a janicsárok és dzsamákok csoportjai. Az ellenfelek egy lövése se hibázott. Az ágyúk, melyek kartácscsal voltak töltve, úgy söprötték el az embereket, mint a kalászsokat, melyeket hatalmas szélvész egy fúvásra ledönt. Azok, kik ama kiszögelléseknek rohantak, melyek a várakat egymással összekapcsolták, három tűz közt voltak — és rémülettől megragadva, rendetlen csapattá egyesülve, a középen tolongtak, halálosan eltalálva egymás mellé zuhantak, és így valóságos tetemhalmokat képeztek. Ketling két ágyúból keresztbe lövette a kartácsokat a tömeg közé, és mikor végre menekülni kezdtek, a kiszögellések közt levő keskeny kijáratot vas- és ólomzapporral zárta el.

A támadást az egész vonalon visszaverték, s mikor a janicsárok és dzsamákok a futóárkot elhagyva, most, mint az őrültek, az iszonyat ordításával menekültek — a török sáncokról égő kátrányos hordókat kezdtek hajigálni és mesterséges puskaportüzet kezdtek gyujtani, úgy hogy az éj nappallá lett, hogy a menekülők útját megvilágítsák és a várt kirohanásnál az üldözést megnehezítsék.

Mikor Volyodyjovszki úr a sarokbaszorított ellenséget látta,

összehívta dragonyosait és reája rohant. Még egyszer megkísérelték a szerencsétlenek, hogy a kijáraton kitolongjanak, de Ketling oly iszonyatos golyózápporral árasztotta el őket, hogy a tetemhalom, mint valami töltés elzárta azt. Aki még életben maradt, annak meg kellett halnia, mivel a védők nem akartak senkit foglyul ejteni, tehát kétségbeesetten védekezniök kellett. Derék emberek lévén, kettesével, hármasával, ötösével apró csapatokba verődtek, hátukkal fődözték egymást és örületesen vagdalkoztak maguk körül a dárdaikkal, jatagánokkal, kardokkal és csatabárdokkal. A félelem, az iszonyat, a biztos halál, a kétségbeesés őrzöngő düh érzetévé változott. Hatalmas harci kedv ragadta el őket. Némelyek vak megfélekezéssel egyenkint a dragonyosokra vetették magukat. A kardok egy pillanat alatt szétszedték őket. Két fúria harca volt ez, mivel a dragonyosokat is állati düh tölté el az ellenség iránt a fáradalmak, az álmatlanság és éhség miatt, de mivel a fegyverrel való küzdelemben az ellenséget jelentékenyen fölülmulták, iszonyatos vérfürdőt okoztak. Ketling, aki a csatateret meg akarta világítani, szintén megparancsolta, hogy kátrányos hordókat gyűjtsanak, és azok fényében látták, hogy a fékezhetetlen mazúrok kardvívást visznek végbe a janicsárokkal, melynél a fejüknél és szakálluknál fogva tartották egymást. Különösen a rettentő Lusnia úgy dühöngött, mint egy vad bika. A második szárny végén maga Volyodyjovszki úr harcolt, és mivel tudta, hogy Boriska a falról nézi őt, önmagát is fölülmulta. Mint mikor a harapós menyét a gabonakazalba nyomul, melyben egy csomó egér fészkel, s iszonyú vérfürdőt készít benne, úgy rohant a kis lovag, a pusztítás szelleméhez hasonlóan, a janicsárok közé. Neve már ismeretes volt a törököknél a korábbi harcokból és a chocimi törökök elbeszéléseiből, már általában az a nézet volt elterjedve, hogy egy ember se kerüli el a halált, aki a harcban vele találkozik — azért sok janicsár, kik most a kiszögellések közé voltak ékelve, ha maga előtt látta őt, nem is próbálta meg előbb védekezni, hanem behúnyta szemét és ajakán e szóval: «Kismet», meghalt a vivőtör csapása alatt. Végre megbénult az ellenállás; a maradék a tetemrakásnak rohant, mely a kijárást elzárta, és ott lelte halálát.

A dragonyosok most a feltöltött futóárkok fölött énekszóval és kiáltozás közt tértek vissza, gőzölögtek és a vérszag megérzett

rajtok; aztán még néhány lövést váltottak a török sáncokból és a várból, és végre minden elcsöndesedett. Így végződött amaz ágyúharc, mely néhány napig tartott és melyet a janicsárok ostroma fejezett be.

— Hála Istennek — mondá a kis lovag — legalább a holnap reggeli ébresztőig nyugalomunk lesz, becsületesen megérdemeljük.

De ez a nyugalom csak föltételes volt, mert mikor még mélyebb lett az éjszaka, a csöndben hallható volt a csákányok hangja, melyek a sziklafalba hatoltak.

— Ez még rosszabb, mint az ágyúk! — mondá Ketling figyelve.

— Igen, ha kirohanást lehetne tenni — jegyzé meg a kis lovag — de lehetetlen, a legénység roppant el van fáradva. Se nem aludtak, se nem ettek, habár ételben nem volt hiány. De az idő nagyon rövid volt, és azonkívül az aknavájóknál mindig rendszeren ezer dzsamákból és szpahiból álló őrség van, hogy részünkről ne gátoljuk őket. Nem tehetünk egyebet, mint hogy az új várat magunk röptünk levegőbe és az óban keressünk oltalmat.

— Ma még nem — felelé Ketling. — Nézd, az emberek úgy ledőltek, mint a kékék és úgy alszanak, mint a bunda. A drago nyosok még meg se törülték szablyáikat.

— Boriska, eredj a városba és aludj! — mondá hirtelen a kis lovag.

— Jó, Mihályka — felelé Boriska alázatosan — megyek, amint mondod. De a kolostor ott már zárva van, azért inkább itt maradnék és álmod fölött virrasztanék.

— Különös — mondá a kis lovag — ilyen fáradtság után kerül az álom, és egy csöpp kedvem sincs lefeküdni.

— Mivel véred izgalomban van a janicsárokkal való játszás folytán — mondá Zaglyoba. — Én is így voltam mindig. A csata után soha se birtam aludni. De ami Boriskát illeti, mintsem éjjel a bezárt kapuhoz menjen, már inkább maradjon itt reggelig.

Boriska örömeiben megölelte Zaglyoba urat, a kis lovag pedig, mikor látta, mennyire szeretné azt megtenni, így szólt:

— Menjünk tehát a kamrákba.

És bementek. De itt minden tele volt mészporral, melyet az ágyúgolyók kavartak föl. Lehetetlen volt ott maradni, és Boriska

egy idő múlva ismét visszatért a falra férjével, leereszkedtek egy fülkében, mely a régi kapu befalazása után maradt meg.

Leültek a kőfalnál, s ő úgy hozzá símult férjéhez, mint a gyermek anyjához. Az augusztusi éj meleg és szelíd volt. A hold megvilágítja ezüst fényével a mélyedést, úgy hogy a kis lovagnak és Boriskának arca fényben fürdött. Lenn a várudvarban az alvó katonák voltak láthatók, de még az elesettek tetemei is ott heverték, mivel még nem volt idejük, hogy eltemessék őket. A hold csendes fénye tovasiklott a holttestek fölött, mintha a mennyei remete azt akarná megtudni, ki szunnyadt el csak a fáradtságtól, és ki az örök nyugalomra? A főépület fala messze látszott, melynek fekete árnyéka az udvar felénél messzebbre esett. A falakon kívülről, hol a kiszögellések közt a kardtól elhullott janicsárok feküdtek, emberi hangok hallatszottak be. A cselédek és azok a dragonyosok, akik többre becsülték a rablást az alvásnál, a holttesteket fosztogatták ki. Lámpáik úgy csillogtak a csatatéren, mint a szentjánosbogarak. Néha halkán egymásnak kiáltottak, és az egyik félhangosan egy kedves dalt énekelt, mely kevéssé illett ahhoz a foglalkozáshoz, amelyet ebben a pillanatban űztek:

«Nem törődöm én az ezüsttel, arannyal,
Sem a kincshalmazzal —
Még ha meghalok is, csak én mellettem légy
Te jószágos angyal!»

De egy idő múlva nyugodtabb lett odakünn, és végre teljes csend állt be. Csak a csákányok távoli viszhangja, melyek a sziklát fejtették, és a falakon az örök kiáltásai zavarták meg a nyugalmat. Ez a csönd, a fény és a fölséges éj megittasította a kis lovagot és Boriskát. Borzongást éreztek, ők maguk se tudták, miért, szomorúak voltak boldogságukban. Először Boriska emelte szemét férjére, és mivel látta, hogy még nem hűnyta le szempilláit, kérdé:

- Mihályka, nem alszol?
- Különös, de éppen nem vagyok álmos.
- És jól érzed itt magad?
- Jól. És te?

Boriska feléje fordítá szőke fejecskejét.

— Ah, Mihályka, olyan jól, ó! ó! Hallottad-e, mit énekelt az ott?

Itt ismételte az ének utolsó szavait:

«Még ha meghalok is, csak én mellettem légy
Te jószágos angyal!...»

Ismét szünet következett, melyet a kis lovag szakított meg:

— Boriska! — mondá — halld csak, Boriska!

— Mit, Mihályka?

— Nemde, mindkettőnknek nagyon jó együtt s azt gondolom, ha egyik elesnék közülünk, a másiknak nagyon bánkódnia kellene miatta.

Boriska nagyon jól megértette, hogy a kis lovag, mikor azt mondta: «ha egyik elesnék közülünk» — ahelyett: *meghalna* — csak magát gondolta. Az a gondolata támadt, hogy talán nem reméli, miképp élve szabadul meg ettől az ostromtól, hogy ezzel a nehéz gondolattal akarja őt megbarátkoztatni, s iszonyú sejtelem szorítá el szívét, kezét összetette és mondá:

— Mihály, légy irgalommal irántam és irántad!

A kis lovag hangja kissé megindultan, habár nyugodtan hallatszott.

— Látod, Boriska, nincs igazad — mondá — mivel ha az ember igazán megfontolja, mit jelent ez az élet? Miképp lehetne itt elég a boldogság és a szerelem, mikor minden olyan korhadt, mint egy száraz galy?

De Boriska megrázkódott a zokogástól, és egymás után kiáltá:

— Nem akarok, nem akarok, nem akarok!

— Amily igaz, hogy Istent szeretem, nincs igazad — ismétlé a kis lovag. — Látod, ott a magasságban, a csendes hold mögött, ott az örök boldogság hazája. Erről a boldogságról beszéljünk! Aki a nyugalom ama helyére jut, csak az pihen meg, mint a hosszú utazás után... és békésen gyönyörködik. Ha időm elérkezik (és az a katonánál gyorsan eljön), azt kell mondanod: «Nem baj!» Aztán gondold el: «Mihály elutazott, bizonynyal messze, nagyon messze, messzebb, mint innét Litvánia, de az nem baj! mivel én is utána utazom». Boriska, ne, légy csendesen, ne sírj! Aki előbb elutazik, az lakást fog készíteni a másiknak... és ez az egész.

Úgy tetszett, mintha a jövőbe látna, mivel szemét a fényes holdra emelte és így beszélt tovább:

— Micsoda minden földi! Gondoljuk el, hogy én már ott vagyok és valaki zörget a mennyország kapuján. Szent Péter kinyitja; oda nézek: ki az? Az én Boriskám! Segítség! ó! oda-sietek és fölkiáltok! Édes Istenem! a szavam elakad! És ott nincs sírás, hanem örök öröm, és nincs se pogány, sem ágyú, sem akna a falak alatt, csak béke és boldogság! Ej, Boriska, hallod-e: nem baj!

— Mihály, Mihály! — ismétlé Boriska.

És ismét csend uralkodott, melyet csak a csákányok távoli, egyhangú kopogása szakított meg.

Végre Volyodyjovszki mondá:

— Boriska, most imádkozzunk egy Miatyánkot.

És e két lélek, mely tiszta volt, mint a kristály, imádkozni kezdett. És az imádság minden szavával új béke áradt szívökbe, aztán erőt vett rajtuk az álom és pitymallatig aludtak.

Az első reggeli ájtatosság előtt Volyodyjovszki úr a hídig vezette Boriskát, mely a régi várat a várossal kötötte össze, és búcsúzásul azt mondta neki:

— Gondolj reá, Boriska: nem baj!

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

AVÁRAT és a várost mindjárt jókor reggel ágyúdörgés reszketette meg. A törökök a vár hosszában már ötszáz öl hosszúságú árkot ástak, sőt egy helyen már magánál a falnál értek a mélységbe. Az árokból a janicsár puskákkal szakadatlan tüzet irányoztak a falakra. Az ostromlottak bőr zsákokkal fődözték magukat, melyeket gyapjúval töltöttek meg, de a sáncokról folytonosan gránátokat hajigáltak, és a legénység az ágyúk mellett ijesztően fogyott. Egy ágyúnál a gránát egyszerre hat embert ölt meg Volyodyjovszki gyalogos csapatából, másoknál a tüzerek egymás után estek el. A vezetők este belátták, hogy lehetetlen magukat tovább tartaniok, annál kevésbbé, mivel az akna minden pillanatban felrobbanhatott. Így a csapatvezetők éjjel összegyűltek legénységeikkel és folytonos fegyvertüzelés közt az összes ágyúkat, a puskaport és az élelmi szereket a régi várba vitték. Ez, mivel sziklára volt építve, tovább tarthatta magát, és különösen nehéz volt aláaknázni. Volyodyjovszki úr, kit a tanácsban ez iránt megkérdeztek, azt mondta, hogy ha senki nem bocsátkozik tárgyalásokba, kész magát egy esztendeig védelmezni. Szavai eljutottak a városba és új bátorságot öntöttek a polgárok szívébe, mivel tudták, hogy a kis lovag megtartja szavát, még ha saját életével kell is megfizetnie.

Mikor az új várát elhagyták, hatalmas aknákat helyeztek el a két oldalszárny és a homlokzat elé. Az aknák a déli órában nagy robajjal levegőbe repültek, de a törököknek kevés kárt okoztak, mivel a tegnapi lecke okosakká tette őket s azért még nem merték megszállni az elhagyott helyet. Eközben a két oldalszárny és a homlokzat, az új vár főrésze, óriási törmelékhalmazt képezett. A tör-

melékhalmozok megnehezítették ugyan a régi várhoz való férkőzést, de a lövészeknek, és ami még rosszabb volt, az aknafúróknak pompás fedezetet nyújtottak, s ez utóbbiak, nem rettenvén vissza a hatalmas szikla látásától, azonnal új aknát kezdtek ásni. A munkákat tapasztalt olasz és magyar mérnökök vezették, akik a szultán szolgálatában állottak, és a munka derekasan haladt előre. Az ostromlottak az ellenséget sem ágyúkkal, se muskétákkal nem «nyugtalaníthatták», mivel nem látták azt. Volyodyjovszki úr kirohanásra gondolt, de nem lehetett azonnal végrehajtani. A katonák nagyon fáradtak voltak. A dragonyosoknak a puskaagyak folytonos rugásától olyan nagy kék daganatok voltak a jobb karjukon, mint egy cipő. Sokan alig bírták a karjukat mozdítani közülök, és egyébiránt mindig világosabb lett, hogy ha az aknalerakás még egy darabig szakadatlanul folyik, a vár főkapuja kétségtelenül a levegőbe repül. Volyodyjovszki úr ezt előre látta, s a kapu mögött magas töltést készíttetett és anélkül, hogy bátorságát veszítené, mondá:

— Mit tesz az! ha a kapu a levegőbe repül, a töltés mögött védjük magunkat; ha a töltés is a levegőbe repül, másodikat töltünk fel, és így tovább, még csak földet érzünk a talpunk alatt.

De a podoliai tábornok úr, aki elvesztett minden reményt, így szólt:

— És ha az a hely sincs itt többé?

— Akkor mi se vagyunk itt többé! — felelé a kis lovag.

Eközben az ellenséget kézi gránátokkal árasztatta el, melyek nagy veszteségeket okoztak. E munkánál a legderekabbnak Dembinszki kapitány bizonyult, aki számtalan törököt elpusztított, míg végre egy nagyon korán kigyúladt gránát kezében szétrobbant és azt magával ragadta. Hasonló módon lelte halálát Smit kapitány is. Sokan elesetek ágyúgolyóktól, sokan a kézi fegyvertől találva, melyeket a janicsárok használtak, kik az új vár romjai mögött rejtekből lövöldöztek. Ez idő alatt a várágyúkból keveset lőttek, ami a tanács urait nagyon meghökkentette. «Nem lőnek többé, mivel nyilván Volyodyjovszki is kétségbe esik a védelem lehetőségén», ez volt az általános nézet. A katonák közül senki se merte először kimondani, hogy nem maradt más hátra, mint lehetőleg szigorú föltételeket kivívni; de a püspök, aki minden lovagias becsvágy híjján volt, hangosan kifejezte azt. Előbb azonban még Vasilkovszki urat

elküldték a tábornokhoz, hogy a várból híreket szerezzenek. Ez azt írta: «Nézetem szerint a vár nem tartja magát estig se, de itt más-képp gondolkoznak».

Miután ezeket a szavakat olvasták, azt mondták a katonák is: «Mi megtettük, ami tehetségünkben állt, senki se kimélte magát közülünk, a föltételekről kell tárgyalnunk».

Ezek a szavak elhatoltak a városba és nagy csődületet okoztak. A tömeg a városház előtt állt, nyugtalanul, némán, s az alkudozásoktól inkább idegenkedett, mintsem pártolta azokat. Néhány gazdag örmény kupec titokban örvendett, hogy az ostromnak vége, hogy a kereskedés ismét megkezdődik; de más örmények, kik ősrégi időkől fogva a köztársaságban laktak és azt nagyon szerették, továbbá a lehek, rutének folytatni akarták a védelmet. «Ha meg akarjuk adni magunkat, tettük volna meg inkább azonnal — zúgolódtak itt is, ott is — akkor sokat nyerhettünk volna; most a föltételek nem lesznek kedvezőek, és így inkább a romok alá temetjük magunkat.»

Az elégületlenek zúgolódása mindig hangosabb lett, míg végre hirtelen és váratlanul a lelkesedés kiáltásaira és vivat-okra változott.

Mi történt? Volyodyjovszki úr megjelent a piacon Humiecki úr kíséretében, a tábornok szándékosan küldte ki őket, hogy ők maguk adjanak számot a várban történekről. A tömeget tüzes lelkesedés ragadta meg. Némelyek úgy kiabáltak, mintha a törökök már a városba nyomultak volna; másoknak könnyek toltak szemökbe az istenített lovag láttára, akin a rendkívüli erőfeszítések észrevehetőek voltak. Arca puskaporfüsttől fekete és lesoványodott volt szemei kivörösödtek és beestek, de ő vidáman tekingetett. Mikor végre ő és Humiecki áthaladtak az embertömegben és a tanácsba léptek, itt is örömmel üdvözölték őket, de a püspök azonnal így kezdte:

— Kedves testvérek! *Nec Hercules contra plures!* A tábornok úr már megírta nekünk, hogy meg kell adni magatokat.

Erre Humiecki, aki nagyon élénk vérmérsékletű volt és azonkívül kiváló családból származott, és keveset törődött a sokaság ítélletével, hevesen azt válaszolta:

— A tábornok úr elvesztette a fejét; csak az az erény van benne, hogy martalékul adja. Ami a védelmet illeti, átengedem a szót Volyodyjovszki úrnak, mivel ő azt jobban el tudja mondani.

Minden szem a kis lovagra irányult, aki azt felelé:

— Istenemre! ki beszél itt feladásról? Nem esküdtünk-e meg az élő Istenre, hogy egymás holttestén akarunk elesni?

— Megesküdtünk, hogy megteszszük azt, ami hatalmunkban áll, és mi megtettünk mindent! — felelé a püspök.

— Aki valamit megígért, azt tartsa is meg! Én és Ketling megesküdtünk, hogy a várat halálíg védelmezni fogjuk és meg is védelmezzük, mert ha kötelességem minden emberrel szemben lovagi szavamat megtartani, mennyivel inkább Istennel szemben, aki fölségre mindenkit fölülmúl?

— Nos, és hogy állunk a várral? Azt hallottuk, hogy a kapu alatt akna van. Meddig tartjátok ki? — kérdé számos hang.

— Az akna a kapu alatt van, vagy csakhamar ott lesz, de egy takaros töltés is van már a kapu előtt, és én ágyúkat is felvonattam reá. Kedves testvérek, féljétek az Úr sebéit; gondoljátok meg, hogy ha mi megadjuk magunkat, a templomokat a pogányok kezébe kell adnunk, akik mecsetekké változtatják azokat, hogy útalatosságot vigyenek véghez bennök! Hogyan beszélhetek ilyen könnyű szívvel a feladásról? Milyen lelkiismerettel akarjátok a kaput az ellenségnek a haza szívéhez megnyitni? Lássátok, én a várban ülök és nem félek az aknától, és ti féltok tőle a városban, onnét messzire? Istenemre! ne adjuk meg magunkat, amíg élet van bennünk! Hadd éljen ennek a védelemnek emlékezete utódaink között, mint a zbarazsié a mi emlékezetünkben él.

— A törökök romhalmazzá változtatják a várost! — felelé egy hang.

— Hadd változtassák! A romhalmazról is védheti magát az ember!

Itt a kis lovagot elhagyta türelme.

— Én ezen a romhalmazon is védeni fogom magamat, Isten engem úgy segítjen! És most ez utolsó szavam: Nem adom át a várat! Hallottátok-e?

— És te romlásba akarod dönteni a várost? — kérdé a püspök.

— Mielőtt a törökök kezébe kerül, inkább én akarom elpusztítani! Megesküdtem reá! Nem akarok több szót vesztegetni, és visszamegyek az ágyúk közé, mert azok védik a köztársaságot, és nem árulják el!

Igy szólt és kiment, Humiecki követte őt és nagy zajjal becsapta az ajtót, s mind a ketten tovastettek, mivel valóban jobban érezték magukat a romhalmazok, holttestek és golyók közt, mint a kicsinyhitű emberek között. Az úton Makowiecki úr utólérte őket.

— Mihály — mondá — mondd meg az igazat, csak azért beszéltél az ellenállásról, hogy az emberekbe bátorságot önts, vagy valóban azt reméled, hogy a várban tarthatod magadat?

A kis lovag vállat vont.

— A mily igazán Istent szeretem! Ha nem adják föl a várost, én egy esztendeig védeni akarom magamat!

— Miért nem löttök? Az ijesztette meg az embereket és azért beszélnek átadásról.

— Azért nem lövünk, mivel azzal foglalkozunk, hogy kézi gránátokat dobunk az ellenség közé, melyek az aknafúróknak nagy veszteségeket okoznak.

— Halld Mihály, vannak-e a várban olyan védőeszközök, hogy az orosz kapu mögé is lőhettek? Ha ugyanis (amitől Isten mentsen!) a törökök a töltést áttörik, a kapuhoz érnek. Én teljes erőmből őrzöm azt, de egyedül polgárokkal, katonák nélkül, képtelen vagyok reá.

Ekkor a kis lovag viszonzá:

— Ne búsulj, kedves barátom. Már tizenöt ágyút arra az oldalra irányoztam. A vár miatt is légy nyugodt. Mi nemcsak magunkat védjük, hanem, ha szükséges, nektek is segítséget küldünk a kapukhoz.

Mikor ezt Makowiecki úr hallotta, nagyon örvendett és már el akart távozni, mikor a kis lovag visszatartotta őt és még azt kérdezte:

— Hallod-e, te mégis gyakrabban ott vagy a tanácskozásokban, csak próbára akarnak-e tenni bennünket, vagy valóban arra gondolnak, hogy Kamieniecot a szultán kezébe adják?

Makowiecki lehorgasztá fejét.

— Mihály — mondá — hát mondd meg őszintén, nem így kell-e végződnie? Egy ideig, egy hétig, kettőig, egy hónapig, két hónapig tartjuk magunkat, de a vége mindig ugyanaz lesz.

Volyodyjovszki komoran reá nézett, aztán fölemelte kezét és fölkiáltott:

— És te is ellenem vagy, Brutus? Ha! akkor egyedül ti viselitek a gyalázatot, ez a teher nem nekem való!

És szívökben haraggal váltak el.

A régi vár főkapuja alatt levő akna kevéssel Volyodyjovszki megérkezése után felrobbant. Kövek, téglák repültek szanaszét és füst. A tüzerek szive ebben a pillanatban megdöbrent. A törökök betódultak a résen át, mint a juhnyáj beözönlik az ajtón át a cserénybe, ha a pásztor és a bojtárok ostorokkal mennek utánok. Ketling azonban hat ágyúból kartácsokkal füttyölt be a tömegnek, melyeket előbb a töltésen készenlétbe helyezett; kétszer, háromszor befüttyült nekik, és kitisztította az udvart. Volyodyjovszki, Humiecki és Myslisevszki a gyalogsággal és a dragonyosokkal oda siettek, és oly sűrűn megszállták a töltést, mint a legyek forró nyári napokon a marha vagy ló dögtestét ellepik. Kezdetét vette a muskéták és puskák harca. A golyók oly sűrűn hullottak a töltésre, mint az eső vagy a gabonaszemek, melyeket a markos paraszt a lapáttal a magasba szór. A törökök nyüzsögtek az új vár romjai közt: minden mélyedésben, minden omladék, minden kő mögött, minden romgödörben kettesével, hármásával, ötösével, tízével ültek és szakadatlanul lövöldöztek. Chocim felől mindig új segédsapatok özönlöttek hozzájuk, ezred jött ezred után, felrohant a romokra és azonnal megkezdte a tüzelést. Az egész új vár mintegy turbánokkal volt kikövezve. Néha ezek a turbántömegek hirtelen iszonyatos kiáltással fölemelkedtek és a rések ellen rohantak, de ekkor Ketling megragadta a szót; az ágyúk dörgő basszusa túlharsogta a tűzi fegyverek ropogását, és kartácsok özöne repült füttyölve és suhogva a levegőn át a sokaság közé, földre terítette őket és a réseket vonagló emberi testek halmaival töltötte meg. Négyszer rohantak előre a janicsárok, négyszer verte vissza őket Ketling és a szél minden irányába szétszórta, mint a vihar a lombot szerteszórja. Ő maga tűzben, füstben állt, körülötte repkedő göröngyök és szétpukkanó gránátok között, mint a háború angyala. Szeme a résekre volt irányozva, és fényes homlokán a legcsekélyebb aggodalom se volt látható. Majd egy tűzértől kapta el a kanócot és odatartotta az ágyúhoz, s aztán kezét szeme fölé tartotta, hogy a lövés hatását szemügyre vegye, és hébe-hóba mosolyogva a lengyel tisztetekhez fordult és mondá:

— Nem jönnek be!

Soha nem hiúsult így meg a támadás dühe a védelem fúriáján. Tisztek és katonák vetekedtek egymással. Ezeknek az embereknek a figyelme mindenre kiterjedni látszott, csak a halálra nem. De a halál férfit férfi után terített le. Humiecki úr, Mokosycki úr, a kijániak parancsnoka elesett. Végre a szöke Kalyusovszki úr is nyögve szívéhez kapott, Volyodyjovszki régi barátja, olyan katona, ki szelíd volt, mint a bárány, és rettentő, mint az oroszán. Volyodyjovszki megkapta az elbukót, ő pedig mondá: — «Addsa kezedet, gyorsan add ide kezedet!» Aztán hozzá tette: «Hála Istennek!» és arca olyan fehér lett, mint a szakálla. Ez a negyedik támadás előtt történt. A janicsárok egy bandája éppen a résen át betört, vagy inkább a sűrű golyózapor miatt nem mehetett ki. Volyodyjovszki úr a gyalogság élén eléjük ugratott és egy pillanat alatt puskatussal és késsel megsemmisíté őket.

Óra telt óra után, a tüzelés nem szűnt meg. Eközben a városba is elhatolt a hősiés védelem híre és lelkesedést és harci kedvet támasztott. A lech polgárság, kivált a fiatalság összeszaladt a városban és egymást buzdította. «Siessünk a várban levőknek segítségére! Menjünk, menjünk! Ne hagyjuk el a testvéreket! Rajta, fiúk!» így hangzott a piacon, a kapuknál, és csakhamar néhány száz ember vonult a híd felé, rosszul fölfegyverkezve, de bátorsággal szívökben. A törökök azonnal iszonyatos tüzelést intéztek ellene, úgy hogy a holttestekkel mintegy be volt vetve, de egy rész átnyomult rajta és a töltésről friss bátorsággal megkezdé a harcot a törökök ellen.

Végre a negyedik támadást is oly súlyos veszteséggel verték vissza a törökökre nézve, hogy a kimerültség pillanata látszott bekövetkezni. Hiábavaló remény! A janicsár puszkák ropogása nem szűnt meg estig. Csak késő este némultak el az ágyúk is, és a törökök elhagyták az új vár romjait. A megmaradt tisztek a tulsó oldalon jöttek le a várból. A kis lovag egy pillanatnyi idővesztegetés nélkül megparancsolta, hogy a rést töltsék ki, és ami kéznél volt, mindent bele hordtak, fát, hasábokat, rőzsét, törmeléket, földet. A gyalogság, a társak, a dragonyosok, a sorkatonaság, a tisztek, mindenki versenyt dolgozott rangkülönbség nélkül. Azt várták, hogy a török ágyúk bármely pillanatban újra megvillannak, de végre ez a nap az ostromlottak nagy győzelmének napja volt az ostromlók

fölött, és azért minden arc ragyogott, minden szív reménytől és további győzelmek áhításától izzott.

Ketling és Volyodyjovszki a munka befejezése után karöltve körüljártak a majdánban és a falakon, kitekingettek az oromzatok fölött, hogy az új vár udvara felé nézzenek és örvendtek a gazdag aratásnak.

— Tetem tetemen! — mondá a kis lovag, miközben a romhalmazra mutatott — és a résnél olyan halom, hogy létrákkal kell fölmenni. Ketling! ez a te ágyúid műve!

— A legjobb az — felelé a lovag — hogy a töltést úgy kijavítottuk, hogy a törökök elől a bemenet ismét el van zárva és sok új aknát kell rakniok. Hatalmuk kimeríthetetlen, mint a tenger, de ilyen ostrommal, mint ez, egy vagy két hónap alatt jól kell lakniok.

— Ez idő alatt a hetman úr megérkezik. És végre, bármi történjék is, minket eskünk köt — mondá a kis lovag.

Ebben a pillanatban egymás szemébe néztek, és Volyodyjovszki suttogó hangon kérdé:

— Megtetted-e, amivel megbízalak?

— Minden elő van készítve — felelé Ketling szintén suttogva — de azt gondolom, nem kerül arra a dolog, mivel itt valóban még nagyon sok ilyen napot érhetünk, mint a mai.

— Adjon Isten ilyen reggelt!

— Ámen! — felelé Ketling és égre emelte szemét.

Beszélgetésüket ágyúdörgés szakította meg. Ismét gránátok hullottak a várba. Sokan közülök a levegőben pukkantak szét és azonnal kialudtak, mint a villámlás.

Ketling a szakértő szemével nézett oda.

— Azon a sáncon, amelyről a lövések jönnek — mondá — a gránátok gyújtói nagyon meg vannak kénezeve.

— A többiek is füstölögni kezd! — felelé Volyodyjovszki.

Valóban úgy volt. Mint mikor egy kutya az éjjeli csöndben csaholni kezd, s a többiek azonnal vele ugatnak és végre az egész falu ugatástól viszhangzik, úgy ébreszté föl az egyik ágyú a török sáncon a többi szomszédos ágyúkat, és az ostromlott várost a gránátlövések koszorúja vette körül. Ezúttal főleg a várost, nem a várat lövöldözték. E helyett azonban háromfelől hallható volt az aknák ásása. Habár a hatalmas szikla csaknem legyőzhetetlen aka-

dályt gördített az aknafúrók munkája elé, a törökök nyilván elhatározták, hogy ezt a sziklafélszket minden áron levegőbe röpítik.

Ketling és Volyodyjovszki parancsára ismét gránátokat kezdtek dobálni, és pedig oda, ahonnet a csákányok viszhangja hallatszott. De az éj sötétjében bajosan lehetett megtudni, vajjon a védelemnek ez a módja okoz-e valami veszteséget az ostromlóknak. Azonkívül mindnyájan a városra irányozták szemöket és figyelmöket, melyet a lángoló madarak egész csapata röpködött körül. Sok löveg szétpukkant a levegőben, mások tüzes ívet írtak le az égboltozaton és a város házsorai közé estek. Hirtelen véres tüzfény szakította szét az éjszakai sötétséget. A szent Katalin-templom lángokban állt, a görög szent György-templom az orosz városrészben, és erre mindjárt az örmény székesegyház is tűzbe borult, mely egyébként már nappal is égett, és most a gránátésőtől újfent kigyúladt. A tűz minden pillanatban fokozódott és megvilágítja az egész környéket. A kiabálás a városból fölhallatszott a régi várig. Azt lehetett hinni, hogy az egész város lángokban van.

— Baj — mondá Ketling — a polgárok elvesztik bátorságukat.

— És ha minden lángoktól pusztul is el — felelé a kis lovag — csak a szikla meg ne repedjen, amelyről védhetjük magunkat!

Eközben a kiabálás egyre erősebben hangzott. A székesegyházról a tűz az örmény árúházakra csapott, melyek az örmény piacon állottak. Roppant vagyonok pusztultak el a lángok közt arany- és ezüst szőnyegekben, bőrökben és drága kelmékben. Rövid idő múlva a lángok a házak fölött lobogtak.

Volyodyjovszki roppant megrémült.

— Ketling! — mondá — ügyelj a gránátvetésre, és zavard meg, amennyire teheted, az aknamunkákat, én a városba akarok ugratni, mivel elhül a vér bennem, ha a domonkos apácákra gondolok. Hála Istennek, hogy a várat békén hagyják, és hogy eltávozhatom...

A várban ebben a pillanatban tényleg nem sok dolog volt, és így a kis lovag lovára ült és elvágtatott. Csak két óra múlva tért vissza Musalszki úr kíséretében, aki már meggyógyult ama sérülésből, melyet Hamdi ökle okozott neki, és most a várba jött, mivel azt hitte, hogy az ostromnál íjával veszteségeket okozhat a pogányoknak.

— Üdvözlöm kegyelmeteket! — mondá Ketling — már nyugtalan voltam. Mi ujság a domonkos apácáknál?

— Minden jól van — felelé a kis lovag. — Egy gránát se pattant szét ott. A hely félreesik és biztos.

— Hála Istennek! Nem aggódik Krisztina?

— Oly nyugodt, mintha otthon volna. Boriskával egy cellában ül és Zaglyoba úr velük van. Novoviejszki is ott van, aki ismét visszanyerte eszméletét. Arra kért, hogy hozzam magammal a várba, de alig bír a lábán állani. Ketling, most te lovagolj oda, majd én itt helyettesítelek.

Ketling várta Volyodyjovszkit, mivel szíve szeretett Krisztinájához vonzotta őt s azonnal előhozatta lovát. De mielőtt az megjött, még megkérdezte a kis lovagtól, mi ujság van a városban?

— A polgárok nagy bátorsággal oltják a tüzet — felelé a kis lovag — de az okos örmény kereskedők, mikor árúikat a lángok közt elpusztulni látták, egy küldöttséget menesztettek a püspökhöz és sürgették, hogy adja át a várost. Mikor ezt hallottam, elmentem a tanácsba, habár megfogadtam, hogy többé soha se megyek oda. Ott az egyiket, aki a legsürgetőbben követelte az átadást, arcul ütöttem, amiért a püspök görbén nézett reám. Baj az, testvér! hogy az embereknek mindig jobban fogy a bátorságuk és mindig kevesebbre becsülik védelmi munkánkat. Ócsárolnak bennünket, éppenséggel nem dicsérnek, s azt mondják, hogy a várost szükség nélkül veszélynek tesszük ki. Azt is hallottam, hogy nekimentek Makovieckinek, mivel ellenszegült a tárgyalásoknak. Maga a püspök azt mondta: «Mi nem áruljuk el sem a hitet, sem a királyt, mit használhat még nekünk az ellenállás? Látod — mondá — a templomokat meggyalázva, tisztességes leányokat a megbecstelenítésnek átadva, ártatlan gyermekeket rabszolgaságba hurcolva? De az alkudozások által — mondá — sorsukat még megváltoztathatjuk és szabad elvonulást biztosíthatunk magunknak!» Így szólt a püspök, és a tábornok úr a fejét csóválta és azt ismételte: «Ó, bár inkább halálomat lelném, de igaz!»

— Történjék Isten akarata! — felelé Ketling.

Volyodyjovszki a kezét tördelte.

— Ha még igaz volna! — kiálta föl — de Isten a tanúnk, hogy még jól védhetjük magunkat!

Eközben elhozták a lovat. Ketling gyorsan felült, Volyodyjovszki azonban még utána kiáltotta az úton:

— Vigyázz, ott a hídon a gránátok záporként hullanak!

— Egy óra mulva visszajöttem — mondá Ketling.

És elvágatott.

Volyodyjovszki és Musalszki most körutat tettek a fal körül.

Három helyen hajigáltak gránátokat és három helyen hallottak aknamunkákat. A vár baloldalán Lusnia vezette a munkát.

— Hogy állunk itt? — kérde Volyodyjovszki.

— Rosszul, parancsnok úr! — felelé az őrmester — a kutyák már a sziklában ülnek és alig horzsolódik le egynek a bőre a bemenetelkor. Nem sokat végeztünk...

Más helyeken még rosszabbul állt a dolog, annál rosszabbul, mivel az ég be volt borulva és esett az eső, mely a gránátok gyújtóit megnedvesítette, és a sötétség is akadályozta a munkálatokat.

Volyodyjovszki kissé félrevezette Musalszki urat, hirtelen megállt és mondá:

— Hallja kegyelmed! Hátha megpróbálnánk ezeket a vakandokokat saját ürégeikben megfojtani?

— Ez, azt hiszem: biztos halál, mivel egész janicsár ezredek fődözik őket! Ha! próbáljuk meg!

— Igaz ugyan, az ezredek fődözik őket, de az éjszaka nagyon sötét, és könnyű őket zavarba hozni. Fontolja csak meg: a városban az átadásra gondolnak; miért? mivel azt mondják: «Az aknák lábaink alatt vannak, ti nem tarthatjátok magatokat!» Így betöm-nénk a szájukat, ha még ma éjjel azt jelentenénk nekik: «Aknák nincsenek többé!» Ez megérdemli, hogy életünket kockára tegyük, vagy talán nem?

Musalszki úr egy ideig elgondolkozott, s aztán fölkiáltott:

— Megérdemli! biz' Isten, megérdemli!

— Az egyik helyen csak nem régiben kezdtek ásni — mondá Volyodyjovszki — és ezeket békén hagyjuk, de ezen és amazon az oldalon már nagyon mélyen behatoltak. Kegyelmed vesz ötven dragonyost, én is ugyanannyit veszek és megpróbáljuk elpusztítani őket. Van-e kedve?

— Van bizony! nagyon, nagyon! Egy pár szeget dugok az övembe, az ágyúkat beszögezni, ha talán útközben ágyúkra akadnánk.

— Kételkedem rajta, habár a közelben ágyúk állanak, de csak vigyen magával szögeket. Megvárjuk Kettinget, mert ő jobban tudja, mint a többiek, miképp jöhet szükség esetén segítségünkre.

Ketting megérkezett, amint megígérte, és nem késett el egy perccel sem, és fél órával később két szakasz dragonyos, mindegyik ötven emberrel, odanyomult a réshez és átlopódtak a másik oldalra. Eltűntek a sötétségben. Ketting egy darabig még gránátokat hajigáltatott, de csakhamar félbe hagyta a munkát és várt. Szíve nyugtalanul dobogott, mivel teljes tudatában volt a vállalkozás vakmerőségének. Elmult egy negyed óra, egy fél, egy egész óra, úgy látszott, mintha már el kellett volna azt a helyet érniök és elkezdeniök, és ha az ember a fülét a földre tette, a nyugodt aknamunka mégis világosan hallható volt.

A vár lábánál hirtelen pisztolylövés dördült el, mely különben a levegőben uralkodó nedvesség és a sáncokról való szakadatlan golyóváltás következtében nem nagyon hangosan durrant, és talán elhangzik anélkül, hogy az őrség figyelmét felkeltette volna, ha azonnal iszonyatos lárma nem támad. «Odaértek! — gondolta Ketting — de vajjon visszatérnek-e?» Odaát az emberek kiáltása, az ágyúk dörgése, a sípok hangjai és végre a janicsár puskák ropogása hallatszott sietősen, rendetlenül. Minden felől lőttek; nyilván egész csapatok siettek az aknafúrók segítségére, de mint Volyodyjovszki úr előre látta, a janicsárok nagy zavarba jöttek, attól tartottak, hogy egymást kölcsönösen megsebesítik és hangosan kiabáltak egymásnak, miközben vakon, sőt részben fölfelé lövöldöztek. A hangok és lövések zaja minden pillanatban fokozódott. Mint mikor a vérszomjas nyest az éj csendjében az alvó baromfiak közé hatol, s a csendes tyúkólban hirtelen iszonyatos zavar és aggodalmas kodácsolás támad — úgy támadt a vár körül is iszonyatos zürzavar. A sáncokból gránátokat dobáltak a falakra, hogy a sötétségben megvilágítsák! Ketting az ágyúkat a török előőrsökre irányozta és kartácsokkal felelt. A török árkok, a falak föl villantak. A városban lármat ütöttek, mert általán azt hitték, hogy a törökök a várba nyomultak. A sáncokon éppen az ellenkezőt hitték, hogy a munkák ellen az ostromlottak dühös kitérészt terveztek — és így általános riadalom támadt. Az éjszaka kedvezett Volyodyjovszki és Musalszki úr merész vállalkozásának, mivel nagyon sötét lett. Az

ágyúlövések és a gránátok csak pillanatokra világították meg a sötét fátyolt, mely aztán annál feketébb lett. Végre hirtelen megnyíltak az ég csatornái és szakadó eső ömlött alá. Dörgések nyomták el az ágyútüzet, és üvöltve, iszonyatos viszhanggal verődtek vissza a sziklákon. Ketling leugrott a töltésről, egy kis csapat élén a részhez sietett és várt.

Nem sokáig tartott. Sötét alakok nyüzsögtek a gerendák között, melyek a nyílást védték.

— Ki vagy? — kiáltá Ketling.

— Volyodyjovszki! — hangzék a válasz.

És a két lovag egymás karjába borult.

— Mi az? Hogy vagyunk ott? — kérdék a tiszték, kik egyre nagyobb számban siettek a részhez.

— Hála Istennek! az aknafűrók az utolsó emberig el vannak pusztítva, a szerszámok összetörve és mindenfelé szétszórva. Egész munkájuk hiábavaló volt!

— Hála Istennek! hála Istennek!

— Itt van már Musalszki az övéivel?

— Még nem jött vissza.

— Ne siessünk segítségére? Uraim! kinek tetszik?

De ebben a pillanatban új alakok merültek föl a részben Musalszki emberei nagyon sietve, habár jelentékenyen megfogyott számban tértek vissza, mivel sokan elestek a golyóktól. De a szerencsés eredmény fölötti öröm arcukon ragyogott. A katonák közül némelyek csákányokat, fűrókat, ásókapákat hoztak magukkal bizonyosságul, hogy valóban az aknában voltak.

— Hol van Musalszki úr? — kérdé Volyodyjovszki.

— Igazán! Hol van Musalszki úr? — ismétlé több hang.

A híres íjász parancsnokságának emberei egymásra néztek, ekkor az egyik dragonyos, ki súlyosan meg volt sebesítve, jelentkezett és gyöngé hangon mondá:

— Musalszki úr elesett. Láttam, mint esett el, én mellette rogytam le, de én újra fölkeltem, ő ott maradt...

A lovagokat mélyen megindította az íjász halála, mivel ő egyike volt a legelső harcosoknak a köztársaság hadseregében. A dragonyost még megkérdezték, miképp történt az, de nem tudott beszélni, mivel vére patakként ömlött és végre, mint a kéve, földre rogyott.

A lovagok búslakodtak Musalszki úr halála miatt.

— Emlékezete élni fog a hadseregben — mondá Kvaszibrodzki úr — aki ezt az ostromot túléli, az magasztalni fogja nevét.

— Ilyen íjász nem születik többé! — mondá egy másik hang.

— Ő volt a legerősebb egész Chreptiovban — mondá a kis lovag. — A tallért egy újjal mélyen belenyomta egy vastag deszkába. Csak a litvániai Podbienta úr múlta őt fölül erőre nézve, de az elesett Zbarazsnál, és az élők közt legföljebb Novoviejszki hasonlít hozzá karjának erejére nézve.

— Nagy, nagy veszteség — mondák mások. — Csak a régi időben születtek ilyen gavallérok.

Miután ekkép megtisztelték az íjász emlékét, a töltésre hágtak. Volyodyjovszki egy lovaszt azonnal elküldött a hírrel a tábornok úrhoz és a püspökhöz, hogy az akna el van pusztítva és az akna-fúrókat a kirohanás alkalmával megsemmisítették. Ezt a hírt a városban nagy álmélkodással, de — ki tartotta volna lehetségesnek! — leplezetlen bosszúsággal fogadták. Úgy a tábornok úr, mint a püspök abban a nézetben voltak, hogy ezek a pillanatnyi győzelmek nem mentik meg a várost, és a kegyetlen oroszánt csak még jobban ingerlik. Csupán abban az egy esetben használhattak volna, ha azok ellenére is elhatároznák az átadást, s így a két legfőbb vezető meg is állapodott abban, hogy a tárgyalásokat folytatják.

De se Volyodyjovszki úr, se Ketling nem hitte, hogy a szerencsés hírek, melyeket oda küldtek, eredménytelenek legyenek. Bizonyosak voltak róla, hogy most a legcsüggetegebbszívek is fölbátorodnak, és hogy mindnyájan új kedvet kapnak a makacs ellenállásra. A várost ugyanis nem lehetett bevenni, míg a vár helyt állt, amíg tehát a vár nemcsak ellenállt, hanem még kárt is okozhatott az ellenségnek, az ostromlottak még koránt se voltak kényszerhelyzetben, hogy szerződésekből keressenek menedéket. Az élelmi szer elegendő volt, a puskapor szintén; csak a kapukat kellett őrizni és a városban a tüzeket eloltani.

Az egész ostrom alatt ez volt a legörvendetesebb éj a kis lovagra és Ketlingre nézve. Nagy reménységük volt, hogy ép bőrrel kerülnek ki ebből a török körülzárolásból és kedveseik drága fejét haza vihetik.

— Még egy pár ostrom — mondá a kis lovag — és amily igaz, hogy Isten az égben, a törökök elfáradnak és kiéheztetéssel akarnak rajtunk kifogni. Élelmi szerekben nincs hiány. A szeptember küszöbön van; két hónap múlva megkezdődnek az esők és a tél, és az ő hadseregük kevésbé van megedzve; ha egyszer derekasan fáznak, elpusztulnak.

— Sokan közülök az ethiopiai országokból származnak — felelé Ketling — mások, ahol a bors terem, és ezeket minden fagy eleszi. Két hónapig a legrosszabb esetben, még ostromok közt is kibírjuk. Az is lehetetlen, hogy fölmentő sereg ne jöjjön. Végre föl kell a köztársaságnak ébrednie, és ha a hetman úr nem gyűjt is nagy hadsereget, a törököket csatározásokkal fogja ingerelni.

— Ketling! úgy látom, még nem jött el a mi óránk.

— Az Isten kezében van, de én is azt hiszem, arra még nem kerül a dolog.

— Ha már egyikünknek el kell esnie, mint Musalszki úrnak, igen! mit lehet tenni az ellen! Nagyon fájlalom Musalszki urat, habár hősi halállal esett el!

— Ne adjon Isten nekünk rosszabb halált, csak most ne, mert azt mondom, Mihály, sajnálnám... Krisztinát.

— Bah, én meg Boriskát... Nos, megteszszük, ami tehetségünkben áll, mivel az irgalom fölöttünk honol. Roppant örvendek lelkemben! Holnap valami nagyot kell véghez vinnem!

— A törökök gerendákból fa védőfalakat emeltek a sáncokon. Egy szert gondoltam ki, aminőt a hajók fölgyújtására használnak: a rongyokat már szurokba mártják, és remélem, hogy holnap délig minden munkájukat lángok pusztítják el.

— Ha! — mondá a kis lovag. — Akkor én kirohanást teszek. A tűznél anélkül is zavar támad és eszökbe se fog jutni, hogy világos, fényes nappal kirohanást lehessen tenni. Holnap még jobban járhatunk, mint ma, Ketling...

Igy beszéltek, szívök örömmel lévén teli, aztán nyugalomra tértek, mivel nagyon fáradtak voltak. De a kis lovag még nem aludt három óra hosszat, midőn Lusnia őrmester felköltötte őt:

— Parancsnok úr, ujságok vannak! — mondá.

— Mi az? — kiáltá az éber katona és egy ugrással fönn termett.

— Musalszki úr itt van!

— Istenemre! mit beszélsz?

— Itt van! A résnél álltam, s akkor hallottam, hogy valaki onnan túlról a mi nyelvünkön szól: «Ne lőjjetek, én vagyok!» Oda nézek, hát Musalszki úr jön, janicsárnak öltözve!

— Hála Istennek! — mondá a kis lovag.

Kisietett, hogy az íjászt üdvözölje. A nap már virradt. Musalszki úr a föltésen innen állt fehér csuklyában és fegyverzetben, s annyira hasonlított egy janicsárhoz, hogy az ember nem hitt a saját szemének. Mikor a kis lovagot megpillantotta, feléje ugrott és örömmel üdvözölték egymást.

— Mi már megsirattuk kegyelmedet! — kiáltá Volyodyjovszki úr.

Eközben néhány más tiszt is oda jött, köztük Ketling. Mindnyájan nagyon álmélkodtak és versenyt kérdezték az íjásztól, miképp jutott a török áruhához, ő pedig megragadta a szót és mondá:

— Hátra tántorodva, fölbuktam egy janicsár holttestében és fejemet egy golyóba ütöttem, mely a földön feküdt, és habár sapkám dróttal van ellátva, mégis elszédültem, mivel agyam attól az ütéstől, melyet Hamditól kaptam, még nagyon érzékeny. Később aztán fölébredek: hát egy holt janicsáron fekszem, mint egy puha ágyban. Megtapogatom a fejemet, kissé fáj, de még daganatot sem éreztem. Leveszem a sapkát, az eső meghűsíti üstökömet és azt gondolom magamban: Ez jó! Ekkor eszembe jut: hát ha levennem a janicsárról az egész cókmokot és a törökök közé mennék? Hiszen úgy beszélek törökül, mint lengyelül, és hát ha nem ismer meg senki és arcom sem árul el? Oda megyek és kihallgatom őket. Ugyan elfogott a félelem is, eszembe jutott a régi fogság, de mégis oda mentem. Az éjszaka sötét volt, csak némely helyen volt világ, és így, mondom kegyelmeteknek, úgy járkáltam köztük, mint a saját honfitársaim közt. Sokan közülök az árkokban pokrócok alatt feküdtek; azokhoz is oda mentem. Egyik-másik megkérdezett: «Mit mászkálsz itt?» — mire én azt feleltem: «Nem bírok aludni!» Mások az ostromról fecsegték. Nagy megdöbbenés van köztük. Saját fülemmel hallottam, amint itt chreptiovi parancsnokunkat gyalázták. (E szavaknál Musalszki úr meghajtá magát Volyody-

jovszki előtt.) Ipsissima verba, amit ismétlek, mivel az ellenség ócsárlása a legnagyobb dicséret. «Ameddig — mondák — ez a kis kutya (így nevezték a beste lelkek kegyelmességedet), ameddig ez a kis kutya védi a várat, nem kapjuk meg soha». Más azt mondta: «Rajta nem fog a golyó és a vas, és a halál úgy éri előtte az embereket, mint a pestis». Ekkor mindnyájan panaszkodni kezdtek: «Egyedül nekünk kell a harcba mennünk (mondták) és a többi seregek nem csinálnak semmit; a dzsamákok a hátukon heverésznek, a tatárok zsákmányolnak, a szpahik a bazárookban kuncsorognak. Nekünk meg azt mondja a padisah: «Kedves báránykáim», de mi még se látszunk nagyon a szívéhez nőve, ha mint a vágóhídra visznek itt bennünket. Kírtunk (mondták) de nem sokáig s aztán visszamegyünk Chocimba, és ha nem kapunk szabad-ságot, nem egy nagy fej fog leesni.

— Halljátok-e, urak! — kiáltá Volyodyjovszki. — Ha a janicsárok föllázadnak, a szultán tagjait elfogja a rémület, és fölhágy az ostrommal!

— Amily igaz, hogy Istent szeretem, tiszta igazat mondok! — jegyzé meg Musalszki úr. — A janicsároknál könnyen kitör a forradalom és már elégületlenek. Azt hiszem, még kiállnak egy vagy két ostromot, aztán fogukat vicsorgatják a janicsár-agára és a kajmakámra, ba! magára a szultánra is.

— Úgy van! — kiálták a tiszték.

— Próbálják meg még húszszor az ostromot, mi készen vagyunk! — mondák mások.

És kardjukra ütöttek és izzó szemekkel néztek a túlsó sáncokra, a kis lovag pedig lelkesülten súgta Ketlingnek:

— Új Zbarazs! új Zbarazs!

Musalszki úr pedig folytatá:

— Ezt hallottam. Nem örömet mentem tova, mivel szerettem volna még többet hallani, de attól tartottam, hogy meglep a nap. A sáncokhoz mentem tehát, amelyekről nem lőttek, hogy a szürkületben átosonhassak. Ekkor egy helyet láttam, ahol nem volt rendes őrség. A janicsárok csapatostól ott settenkedtek. Oda mentem egy hatalmas ágyúhoz, és senki se szólított meg. A parancsnok úr tudja, hogy a kirohanáskor szögeket vittem magammal az ágyúk beszögezésére. Egyet gyorsan a nyílásba dugtam, de kalapács nélkül

nem akart bele menni. De mivel az Úr Isten erőt adott öklömbe (az urak gyakran látták kísérleteimet), pusztá kézzel nyomtam bele, kissé nyikorgott is, de a szög a fejiég a nyílásba ment!... Roppant örömet éreztem!...

— Istenemre! azt tette kegyelmed? A nagy ágyút szögezte be kegyelmed? — kérdezték minden felől.

— Azt tettem, és még többet is, mert mikor minden szépszerével lefolyt, ismét sajnáltam tovább menni, és a második ágyúhoz lopóztam. A kezem fáj, de a szögek igazán bennök vannak.

— Tisztelt uraim! — kiáltá Volyodyjovszki — senki se vitt nagyobb dolgot végbe, senki se szerzett ilyen dicsőséget! Vivat Musalszki úr!

— Vivat! vivat! — vágta közbe a tisztek.

A tisztek szavába kiáltottak a katonák is. A törökök meghallották ezt a sáncokban és megijedtek — és egyre jobban csökkent bátorságuk; az íjász pedig örvendve meghajtá magát a tisztek előtt és fölemelte hatalmas, ásóhoz hasonló kezét, amelyen két kék folt volt látható és mondá:

— Istenemre! igaz! Uraim, itt a bizonyosság!

— Elhiszszük! — kiálták mindnyájan. — Hála Istennek, hogy szerencsésen visszatértél!

— Átosontam a gerendákon — viszonzá az íjász. — És szerettem volna munkájukat fölgyujtani, de nem volt gyujtószerelem.

— Tudod, Mihály — kiáltá Ketling — hogy rongyaim készek. A gerendákra kell most már gondolnom. Hadd tudják meg, hogy mi támadjuk meg előbb őket!

— Helyes! helyes! — kiáltá Volyodyjovszki.

Ő maga a fegyvertárba sietett és új hírt küldött a városba:

«Musalszki urat nem ölték meg a kirohanáskor, hanem visszajött, sőt két nagy ágyút beszögezett. A janicsárok közt volt, akik lázadásról beszéltek. Egy óra mulva fölgyujtjuk a faépítményeket, és ha lehetséges, második kirohanást teszünk.»

A lovas küldött még nem jutott át a hídon, mikor a falak ágyúdörgésektől reszkettek. Ezúttal a vár kezdte meg az ordító beszélgetést. A reggel sápadt fényében a lobogó rongyok mint égő fákyák repültek és lehullottak az állványra. A nedvesség, melylyel az éjjeli eső a fát megáztatta, gyöngének bizonyult. A gerendák

csakhamar tüzet fogtak és hatalmas lánggal égtek. Az égő rongyok után Ketling gránátokat küldött. A kimerült janicsárok az első pillanatban elhagyták a sáncokat. Nem hallatszott zene. Maga a vezér lovagolt oda új seregek élén, de az ő szívét is kétségbeesés látszott elfogni, mivel a basák hallották, amint azt dörmögte:

— A harc kedvesebb nekik, mint a nyugalom! Miféle emberek ezek, akik ebben a várban vannak?

A katonák közt pedig minden felől aggodalmasan azt hallották ismételni:

— A kis kutya harapni kezd! A kis kutya harapni kezd!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HUSZADIK FEJEZET.

MIKOR ez a szerencsés éjszaka, mely telve volt a győzelem jeleivel, véget ért, fölvirradt szeptember 26-ika, mely napnak e háború történetében döntővé kellett válnia. A várban a törököktől nagy erőfeszítést vártak. Napvirradtakor ismét oly hangosan és erősen hallották az aknamunkát a vártól balra, mint még soha. A törökök nyilván nagy sietséggel új aknát fúrta, a leghatalmasabbat valamennyi között. Nagy hadosztályok őrizték a munkát. A sáncokon sürgés-forgás támadt. A tarka szandzsák tömegéből, mely Dlyuzsektől mint valami virágos mező volt látható, magát a vezért látták oda lovagolni, hogy az ostromot vezesse. A törökök a sáncokra új ágyúkat vontattak; azonkívül számtalan csapataik tartották megszállva az új várat, amennyiben a futóárkokban és a romok mögött elrejtőztek, hogy a kézi tusára készen legyenek.

Amint már elbeszéltük, a vár oly jó eredménnyel kezdte az ágyútüzeltést, hogy a sáncokon pillanatnyi zavar támadt. De a bimbasik a leggyorsabban visszavezették a janicsárokat, s egyúttal megszólaltak a török ágyúk is. Golyók, gránátok, kartácsok röpködtek; a védők fejére törmelék, téglá, vakolat hullott; a füst összekavarodott a porral, a tűz heve a nap forróságával. A mell nem kapott lélegzetet, a szem szabad kilátást; az ágyúk dörgése, a gránátok ropogása, a golyóknak a kőfalakba ütközése, a törökök lármája, a védők kiabálása iszonyatos üvöltésbe olvadt össze, melyet a sziklák viszhangja ismételt. A várat, a várost, az összes kapukat, az összes bástyákat lövések árasztották el. De a vár kétségbeesetten védte magát, dörgésre dörgéssel felelt, megrendült alapjaiban, világított, füstölt, dübörgött, tüzet, halált és pusztulást okádott, mintha isteni

harag ragadta volna el, mintha őrzöngene a lángok között, mintha túl akarná harsogni a török mennydörgést és a földbe akarna süllyedni, vagy győzni.

A várban, a golyók zápora közt, tűzben, porban és füstben a kis lovag ágyútól ágyúhoz, faltól falhoz, saroktól sarokhoz sietett és ő maga is emésztő lánghoz hasonlított. Megkétséghez, megháromszorozni látszott magát; mindenütt ott volt, lelkesített, mindenkinek odakiáltott; ha egy tüzér elesett, ő helyettesítette — ha itt bátorságot gerjesztett, ismét a leggyorsabban más helyen volt. Buzgalma ráragadt a harcolókra is. Meg voltak győződve, hogy ez az utolsó ostrom, amelyet béke és dicsőség követ, a győzelemben való hit egészen eltölté a szíveket, kemények és dacosak lettek, és harci őrzöngés ragadta meg az elméket. Kiáltások és kihívások röpködtek ide-oda. Sokakat olyan düh fogott el, hogy a falon át kizuhantak, hogy a janicsárokat közelről ragadják meg.

Ezek a füstfelhők oltalma alatt szorosán zárt tömegben kétszer jöttek a réshez és rendetlenségben kétszer hátráltak meg, s a földet holttestekkel borították. Dél tájban az általános népfölkelők és a dzsamákok közül küldöttek nekik segítséget, de a kevésbé iskolázott tömegek, habár gerelyekkel ösztökélték őket, iszonyatos ordítással csak üvöltöttek és nem akartak a vár ellen nyomulni. A kajmakám odajött, de hasztalanul! Minden pillanatban általános, az örülettel határos fölbomlás fenyegetett, végre visszavonták az embereket, csak az ágyúk dolgoztak szakadatlanul, mint előbb, és dörgésre dörgést, villámra villámot küldöttek.

Igy teltek el egész órák. A nap már leszállt a zenitről és sugáratlanul, vörösen és füstösen nézett a küzdelemre, mintha fátyollal volna borítva. Déli három óra tájban az ágyúdörgés olyan erőssé lett, hogy a falakon belül azt se lehetett hallani, ha hangosan fülbe kiáltottak. A levegő a várban izzó lett, mint a kemencében. A víz, melyet a megtüzesedett ágyúkra öntöttek, sisteregve gőzölgött, összekeveredett a füsttel és a világot árnyékba burkolta, az ágyúk pedig szakadatlanul dörögtek.

Mindjárt három óra után a két legnagyobb török sugárágyút elpusztították. A mozsár, mely mellettök állott, néhány perccel később megrepedt. A tüzérek úgy hullottak, mint a legyek. Minden pillanattal nyilvánvalóbb lett, hogy a legyőzhetetlen vár megállja helyét,

hogy a török ágyúk dörgését túlharsogja, hogy az utolsó szót ő mondja ki... a győzelem szavát.

A törökök tüzelése lassankint gyöngébb lett.

— Vége felé jár! — kiáltá Volyodyjovszki torka szakadtából Ketling fülébe, hogy az meghallja őt ebben a zajban.

— Én is úgy gondolom! — felelé Ketling. — Holnap, vagy később?

— Talán később. A győzelem ma miénk!

— És általunk!

— Az új aknára kell gondolnunk.

A török tüzelés még sokkal gyöngébb lett.

— Az ágyúk mindig erősebben szóljanak! — kiáltá Volyodyjovszki.

És a tüzerek közé ugrott.

— Tüzet fickók! — kiáltá — míg az utolsó török ágyú is el nem némul! Isten és a boldogságos Szűz tiszteletére! a köztársaság tiszteletére!

A katonák, kik látták, hogy ez az ostrom is vége felé közeledik, hangos, örvendetes ujjongások közt kiáltoztak és fokozott hévvel lövöldöztek a török sáncokra.

— Az esteli takarodót játszszuk nektek, kutyafiak, a takarodót! — kiáltá számos hang.

Hirtelen valami különös történt. Az összes török ágyúk mintegy adott jelre egyszerre elnémultak. A janicsár puskák ropogása is elhallgatott az új várban. A régi vár még egy darabig megrendült az ágyúk dörgésétől, de végre a tisztek körül kezdtek nézni és egyidejűleg azt kérdezték:

— Mi az? Mi történt?

Ketling kissé nyugtalanzkodott és szintén beszüntette a lövöldözést. Ekkor a tisztek egyike hangosan mondá:

— Az aknával alattunk vannak és csakhamar meggyujthatják!...

Volyodyjovszki fenyegető pillantással mérte végig a beszélőt.

— Az akna nem kész, egyébiránt csak a vár balszárnyát röpíti levegőbe, és a romokon fogjuk magunkat védeni, amíg lélegzet van mellünkben, érte kegyelmed?

Most csönd lett, egy lövés se szakítá meg a hallgatást, sem a városból, sem a sáncokról. Ama zaj után, mely a falakat, az alapo-

kat és a földet megreszketteté, ebben a csöndben valami ünnepies, de egyúttal valami baljóslatú volt. Minden szem erőlködve lenézett a sáncokról, de a füstfelhőkön át mi se volt látható.

Hirtelen a csákányok szabályos ütései hallatszottak bal felől.

— Nem mondtam, hogy csak most ássák az aknát! — jegyzé meg Volyodyjovszki.

Itt Lusniához fordult:

— Őrmester! végy hús embert és nézz be az új várba.

Lusnia gyorsan teljesíté a parancsot, s egy pillanat alatt eltűnt a résen át embereivel.

Ismét hallgatás következett be, melyet csak a haldoklók hörgeése vagy zokogása és a csákányok viszhangja szakított meg.

Meglehetősen sokáig vártak, végre visszajött az őrmester.

— Parancsnok úr — mondá — az új várban egy élő lélek sincs. Volyodyjovszki álmélkodva pillantott Ketlingre.

— Abba hagyták volna az ostromot? A füstön keresztül semmit se lehet látni!

De a füstöt hirtelen elhajtá egy szélroham, és a sűrű felhőfátyol a város fölött szétszakadt. Ebben a pillanatban egy harsány hang azt kiáltá le a bástyáról:

— A kapukon fehér zászlók vannak! Megadják magukat!

Mikor a katonák és tisztek ezt hallották, visszafordultak a város felé. Szóvalán álmélkodás volt arcukon, a szó elhalt ajkukon, és a füstoszlopokon keresztül a város felé néztek.

Valóban, az orosz és lech kapun zászlók lengtek, egyet még a Báthory-bástyán is láttak.

Ekkor a kis lovac arca olyan fehér lett, mint a zászló, mely a levegőben lengett.

— Ketling, látod-e? — suttogá és barátjához fordult.

Ketling arca is elsápadt.

— Látom — mondá.

Egymás szemébe néztek és pillantásokkal mondták el azt, amit két ilyen félelem és gáncs nélküli katona egymásnak mondhatott, akik életükben soha se szegték meg szavukat és akik az oltár előtt megesküdtek, hogy inkább meghalnak, mintsem átadják a várat. Most, ilyen ellenállás, ilyen harc után, mely a zbarazsi napokra emlékeztetett, az ostrom szerencsés elhárítása után és a győzelem

után parancsolták nekik, hogy adják föl a várat és maradjanak életben!

Amint még kevéssel előbb halálhozó golyók röpködtek a vár fölött, úgy forogtak most halálos gondolatok fejökben. Mérhetetlen fájdalom szorítá össze szívöket, a fájdalom két kedves lény miatt, a fájdalom az élet miatt, a boldogság miatt, és így úgy néztek egymásra, mint örültek, mint halottak, csak néha irányozták kétségbeesett tekintetöket a városra, mintha meg akarnának győződni, vajjon nem csálnak-e szemeik, vajjon tényleg érkezett-e utolsó órájuk.

Eközben a város felől lódobogás hallatszott, és csakhamar berohant Horaim, a podoliai tábornok úr hű apródja.

— Rendelet a parancsnoknak! — kiáltá, lováról leugorva.

Volyodyjovszki fogta a rendeletet, hallgatagon elolvasta és miközben síri csönd környékezte őt, így szólt a tisztelkedhez.

— Uraim! A biztosok csolnakkal átkeltek a folyón és Dlyuzsekbe mentek, hogy aláírják a szerződést. Néhány perc mulva visszajönnek ezen az úton... Még este előtt ki kell vezetnünk a sereget a várból és haladéktalanul fehér zászlót kell kitűznünk...

Senki se szólt egy szót se. Csak a meggyorsult lélegzés volt hallható.

Végre Kvaszibrodzki jelentkezett:

— A zászlót ki kell tűznünk. Az embereket azonnal össze-gyűjtöm!...

Csakhamar itt-ott vezényszók hangzottak. A katonák, fegyverrel vállukon, sorakoztak. És a dobok pergése és szabályszerű lépteik viszhangzottak a csöndes várban.

Ketling egész közel lépett Volyodyjovszkihoz.

— Itt az ideje? — kérdé.

— Várjunk a biztosokra, halljuk a föltételeket... Egyébiránt én magam akarok oda lemenni.

— Nem! én akarok lemenni, én jobban ismerem a pincét, én tudom, hol van minden.

A beszélgetést ezek a kiáltások szakították meg:

— A biztosok jönnek! a biztosok jönnek!

Egy idő mulva megjelent a három boldogtalan küldött a várban. Ezek voltak: Grusecki, a podoliai bíró, Rzevuszki asztalnok és a csernihovszki zászlótartó, Myslisevszki úr. Komoran, lehorgasztott

fejvel lépdeltek; hátukon az aranynyal hímzett kaftánok ragyogtak, melyeket a vezértől kaptak ajándékba.

Volyodyjovszki a még meleg, füstölgő ágyúra könyökölve várta őket, mely Dlyuzsek felé volt irányozva. A három hallgatagon köszönté őt, de ő azt kérde:

— Melyek a föltételek?

— A várost nem szabad kirabolni, a lakosoknak életét és vagyonát biztosítják. Mindenkinek, aki nem akar itt maradni, joga legyen oda költözni, ahová neki tetszik.

— És Kamieniec?

A biztosok lesütötték fejüket:

— A szultáné... örök időkre!...

Erre a biztosok eltávoztak, de nem a híd irányában, mivel ott a néptömegek elzárták útjokat, hanem oldalvást, a déli kapun. Lementek és csónakba ültek, melynek a lech kapuhoz kellett őket vinnie. A lapályon, mely a sziklák közt a folyó hosszában elterült, már janicsárok jelentek meg. A városból egyre nagyobb néphulámok özönlöttek és a régi híddal szemközt levő teret megszállták. Sokan a várba akartak fölsietni, de a kijövő ezredek a kis lovag parancsára visszatartották őket.

Mihály kielégíté a sereget és most Musalszki urat hívta magához.

— Öreg barátom, tégy nekem egy szívességet: menj azonnal feleségemhez és mondd meg neki az én nevemben .....

Itt a kis lovag hangja egy pillanatra elakadt.

— És mondd meg neki az én nevemben: Nem baj! — tette hozzá gyorsan.

Az íjász elment. Őt követte lassan a sereg. Volyodyjovszki lóra ült és szemügyre vette a kivonulást. A vár csak akadozva ürült ki, mivel törmelék és romok gátolták az utat.

Ketling odalépett a kis lovaghoz.

— Lemegyek! — mondá és összeszorította fogait.

— Eredj, de várj, míg a sereg kiment a várból... Eredj!...

Egymás karjába borultak és sokáig átölelve tartották egymást. Mindkettőnek a szeme rendkívüli fényben ragyogott... Végre Ketling lefutott...

Volyodyjovszki a sisakot levette fejéről; még egy pillanatig a romokra, dicsőségének e mezejére, a törmelékekre, a holttestekre, a

fal szilánkjaira, a töltésre és az ágyúkra nézett, aztán égre emelte szemét és imádkozni kezdett...

Utolsó szavai ezek voltak:

— Adj neki, Uram, erőt, hogy türelmesen elviselje, adj neki békét!

Ah!...Ketling sietett, alig várta be az ezredek elvonulását: mert ebben a pillanatban meginogtak a bástyák, iszonyatos dörrenés rázkódtatta meg a levegőt: párkányzatok, tornyok, falak, lovak, ágyúk, élők és holtak, földtömegek, minden lángba borult, egymásra hányódott, és mint egy iszonyatos töltés, a levegőbe repült...

***

Igy esett el Volyodyjovszki, a kamienieci Hektor, a köztársaság első katonája.

***

A sztaniszlyavovi főtemplomban magas ravatal állt, száz és száz gyertyától megvilágítva, és egy ólom koporsóban, melyet fakoporsó borított, Volyodyjovszki úr feküdt. A födelek már be voltak zárva és megkezdődött a temetési szertartás. Az özvegynek az volt a szívbeli kívánsága, hogy teteme Chreptiovban nyugodjék, de mivel egész Podolia az ellenség kezében volt, egyelőre Sztaniszlyavovban kellett eltemetni, mivel a kamienieci «exulest» török kísérettel ide küldötték és átszolgáltatták a hetman seregei kezébe.

A kolostor összes harangjai zúgtak. A templom zsúfolva volt nemességgel és katonasággal, mindnyájan még egy végső pillantást akartak vetni a «kamienieci Hektornak» és a köztársaság első lovagjának koporsójára. Azt suttogták egymásnak, hogy maga a hetman is eljön a temetésre, de mivel eddigelé nem látták őt és mivel a tatárok minden pillanatban betörhettek, elhatározták, hogy nem halasztják el az ünnepséget.

Öreg katonák, az elhunytak barátai vagy alárendeltjei kört képeztek a ravatal körül. Közöttük volt látható: Musalszki úr, az íjász, Motovidlyo úr és Sznitko úr, Hromyka úr és Nienasyniec úr, Novoviejszki úr és sok más öreg tiszt a határórségből. Különös véletlen volt, hogy csaknem senki se hiányzott azok közül, kik egykor estéenként Chreptiovban a tűzhely körül ültek; mindnyájan épségben hozták haza fejüket ebből a háborúból, csak ő, aki vezetőjük és példaképük volt, a jó és igazságos lovag, az ellenség rémülete,

az övéinek öröme, csak ama bajnokok bajnoka, a galambszívű hős — ő feküdt itt a magas ravatalon, fénytől elárasztva, mérhetetlen dicsőségben, de a halál csöndjében. A harcban megkeményedett szívek ellágyultak erre a látványra; a gyertyák sárga fénye megvilágítja a katonák roppant bánatos arcát és a könnyek csillogó szikráiban tükröződtek, melyek szemökből hullottak. E harcosok körének középett, a földön Boriska feküdt és mellette öregen, elgyöngülve, megtörve, reszketve, Zaglyoba úr. Boriska gyalog jött ide Kamieniecből, a kocsi után, mely a drága halottat vitte, és most elérkezett az a pillanat, melyben a koporsót a földnek kellett átadni. Az egész úton mintegy magán kívül ment, mintha nem ehhez a világhoz tartoznék, és most ennél a ravatalnál öntudatlanul mondogatta e szavakat: «Nem baj!» mert úgy parancsolta ő, a kedves, és ezek voltak végső szavai, melyeket neki izent; de ezek a szavak, melyeket folytonosan ismételt, csak hangok voltak tartalom nélkül, igazság nélkül, jelentés nélkül, reménység nélkül. «Nem baj», mondta ő, de fájt, s amit érzett, az fájdalom, sötétség, kétségbeesés, dermedtség, kimondhatatlan nyomorúság volt, élet, melyet megöltek és megtörtek, homályos öntudat, hogy reá nézve nincs többé irgalom, remény, semmi más, csak üresség, örökös üresség, melyet csak Isten tudna betölteni, ha a halált küldené el neki.

A harangok zúgtak; a mise a főoltáron véget ért. Végre hangosan fölhangzott a pap szava, mintha a mélységből kiáltana: «Requiescat in pace!» Lázás reszketés fogta el Boriskát és megzavarodott fejében csak egy gondolat volt: «Már, már elviszik őt!» De a szertartás vége még nem érkezett el. A lovagság számos beszédre készült, melyeket akkor akartak tartani, mikor a koporsót a sírba eresztik, s most Kaminszki pap lépett a szószékre, ugyanaz, ki Chreptiovban náluk volt és aki Boriskát betegsége alatt a halálra előkészítette.

A jelenlevő templomi sokaság a torkát köszörülte és köhögött, mint ez a prédikáció előtt rendszeren történik, aztán elhallgatott és minden szem a szószékre irányult.

Ekkor a szószékről dobpergés hallatszott.

A hallgatók elcsodálkoztak. Kaminszki pap úgy verte a dobot, mint az ostromra; hirtelen abba hagyta és halálos csönd támadt. Ismét új pergés, majd harmadik; Kaminszki a dobverőket hirtelen a templom kövezetére dobta s mindkét kezét ég felé emelte és kiáltá:

— Volyodyjovszki ezredes úr!

Boriska görcsös kiáltása felelt neki. A templomban iszonyúan nyomasztó lett. Zaglyoba úr fölemelkedett és Musalszki úrtól támogatva, kivitte az elájult asszonyt a templomból.

Eközben a pap újfent kiáltá:

— Az Istenért, Volyodyjovszki úr! A vihar kitör! a háborúba! az ellenség a határon van! és te nem nyúlsz a fegyverekhez? nem ragadod meg a szablyát? nem ülsz lóra? Mi történt veled, katona? Elfeledkeztél a régi erényekről, hogy egyedül hagysz hátra bennünket bánat és aggodalom között?

A lovagok szíve megrendült és általános sírás tölté be a templomot, és mindig hallhatóbb lőn, midőn a pap az elhunytak erényeit, hazaszeretét és nagy bátorságát magasztalta, és a papot magát is elragadták saját szavai. Arca sápadt volt, homlokát verejték borította, hangja reszketett. Elragadta őt a fájdalom a kis lovacsi miatt, a fájdalom Kamieniec miatt, a fájdalom a köztársaság miatt, mely a félhold híveinek volt kiszolgáltatva, és beszédét imádsággal fejezte be:

— A templomokat, ó Uram, mecsetekké változtatják és a koránt éneklik, hol eddig az evangéliumot prédikálták. Fájdalomba merítettél minket, Uram, elfordítottad tőlünk arcodat és a hitvány törökök kezébe adtál bennünket. Kifürkészhetetlenek a te útaid, Uram! de ki fog most ellenállást kifejteni? Ki fogja őt a határokon megtámadni? Te, aki előtt a világon semmi nincs elrejtve, Te tudod legjobban, hogy lovasságunk fölülmúlhatatlan! És ilyen védőkről mondasz le? Akiknek védelme és oltalma alatt az egész kereszténység dicsőíthetné nevedet? Jóságos Atya! ne hagyj el minket! mutasd meg irgalmadat! küldd le nekünk a védőt! küldd le nekünk Mahomet legyőzőjét, hagyd idejönni, hagyd közénk jönni, hogy fölemelje a csüggedt szíveket, küldd le őt, Uram!...

Ebben a pillanatban mozgolódás támadt az ajtóban, és Szobieszki hetman a templomba lépett. Minden szem felé irányult és reszketés fogta el az embereket, s ő pengő sarkantyúval lépdelt a ravatalhoz, fölségesen és hatalmasan, egy cészár arcával...

Egy csapat páncélos lovacsi követte őt.

— Salvator! — kiáltá felé a pap prófétai lelkesedéssel.

Ő pedig letérdelt a ravatalnál és Volyodyjovszki lelkéért imádkozott.

UTÓSZÓ.

Egy esztendő múlt el Kamieniec eleste után, a pártok egyenetlensége lassankint megszűnt és a köztársaság végre összedete magát, mint támadó, keleti határainak védelmére.

És megkezdődött a küzdelem. A nagy hetman, Szobieszki harmincegyezer emberrel, lovassal és gyalogossal a szultán földjére, Chocimba ment, hogy Husszein basa sokkal számosabb seregeit megtámadja, melyek ennél a várnál állottak.

Az ellenség előtt már a Szobieszki úr neve is iszonyatos volt. Még abban az évben, mely Kamieniec elestére következett, néhány ezer katonával oly tetteket vitt véghez, s a basának megszámlálatlan seregeit úgy megritkította, annyi tatár csapatot semmisített meg, s annyi fogolyt szerzett vissza a szabadságot, hogy az öreg Husszein, habár seregeinek száma nagyobb volt, habár kitűnően begyakorlott rendes katonaság élén állt, habár Kaplyán basa támogatta őt, nem mert a hetmannal nyílt mezőn szembe szállani, és elhatározta, hogy elsáncolt táborban védi magát.

A hetman körülvette a tábor seregeivel és köztudomású volt, hogy szándéka azt az első ostrommal elfoglalni. Sokan ugyan azt vélték, hogy a hadi tettek történetében hallatlan vállalkozás, azzal a kisebb erővel a nagy ellen merészkedni, melyet azonfölül sáncok és árkok védelmeztek. Husszeinnek százhusz ágyúja volt, s az egész lengyel táborban csak ötven volt. A török gyalogság a hetman erejét háromszorosan múlta fölül; csupán a janicsárokból, kik a kézi tusában olyan iszonyatosak voltak, tizenhatszáz fölül voltak a török sáncokban. De a hetman bízott csillagában, nevének varázsában, és végre a hadseregben, amelyet vezetett.

Ezredei ki voltak próbálva és meg voltak edzve a tűzben, olyan emberek, kik ifjúságuktól fogva hadi zajban éltek, kik számtalan hadjáratban, vállalatban, ostromokban és csatákban vettek részt. Sokan közülök még emlékeztek Chmielnicki iszonyatos idejére, Zbarazsra és Beresztecsre; sokan túléltek az összes svéd, orosz, moszkvai háborúkat, a polgárháborút, a dán és magyar háborút. Voltak urak és cselédek, veteránok, katonák a határőrseégekből, akikre nézve a háború közönséges állapot: megszokott életmód lett. Az orosz vajda alatt tizenöt zászlóalj huszár állt, kiket maguk a külföldiek is páratlanoknak tartottak és akiknek élén a hetman már Kamieniec eleste után annyi dolgot adott a szétszórt tatár csapatoknak; végre parasztok is harcoltak gyalog, kik lövés nélkül, dorongokkal mentek a tatároknak.

A háború ezeket az embereket fegyelemben tartotta, mivel a köztársaságban egész nemzedékeket nevelt föl; de eddigelé szét voltak szórva vagy ellenséges pártok szolgálatában állottak. Most, mivel a belső egyetértés egy táborban és egy parancsnokság alatt összetartotta őket, a hetman azt remélte, hogy velök elnyomja Husszein túlnyomó hatalmát és a nem kevésbbé túlhatalmas Kaplyánt. Az embereket kipróbált vezetők vezérelték, akiknek nevei az utolsó háborúk évkönyveibe, a vereségek és győzelmek változatos sorába szintén föl voltak jegyezve.

A hetman maga, mint a nap, valamennyinek élén állt és ezeket kormányzott akaratával, de hogy hívták a többi vezetőket, kiknek ebben a chocimi táborban halhatatlan dicsőséget kellett aratniok?

Két litván hetman volt: a nagy hetman Pac, és a tábori hetman, Radzivilly Mihály Kázmér. Ezek a csata előtt néhány nappal egyesültek a korona seregeivel és most Szobieszki úr parancsnoksága alatt ama magaslatokon állottak, melyek Chocimot Zsvanieccel összekötik. Tizenkétezer harcos, ezek közt kétezer válogatott gyalogos engedelmeskedett parancsaiknak. A Dniesztrtól délre a szövetséges oláh ezredek álltak, melyek az ütközet előtt való napon a török tábort elhagyták, hogy a keresztényekkel egyesüljenek. Az oláhok mellett állott Kontszki úr a tűzérsséggel, aki páratlan volt a megerősített helyek meghódításában, a töltések emelésében és az ágyúk irányzásában. Idegen országokban gyakorolta magát ebben a mesterségben, de csakhamar fölülmúlta benne tanítóit. Kontszki úrhoz

csatlakoztak Korycki orosz és mazúr gyalogsága, aztán Visnoviecki Demeter, tábori hetman, a beteg király unokabátyja. Ő a könnyű lovasságot vezényelte. Ezek mellett állott saját zászlóaljaival gyalog és lovon Potocki András úr, egykor a hetmannak ellenfele, most nagyságának tisztelője. Hozzá és Koryckihoz csatlakozott Jablyonovszki úrnak, az orosz vajdának vezetése alatt tizenöt huszárszászlóalj, ragyogó páncélban és sisakokkal, melyek fenyegető árnyékot vetettek arcukra. Lándzsaerdő meredezett fölöttük, de ők nyugodtan álltak, rendületlenül bizván megdönthetetlen erejükben, abban az erős meggyőződésben, hogy a győzelem eldöntése tőlük függ.

Nem bátorságra, de jelentőségre nézve kevésbé kiváló harcosok voltak Lyursecki, a podlachiai várnagy, akinek egyik testvérét a törökök Bodzanovban lefejezték, amiért örökös bosszút esküdött nekik; Csarniecki István úr, a nagy Istvánnak unokatestvére, a tábori koronajegyző. Ő volt az, aki Kamieniec ostroma alatt Golembinnál egy nemesi csoport élén, mely a király pártján állott, csaknem polgárháborút támasztott, és most jobb csatatéren iparkodott kitűnni bátorságával. Ott voltak még Szilnicki Gábor úr, akinek élete háborúban tölt el és fejét az öregség már megfehéřítette; és sok más vajda és várnagy a korábbi háborúból, kik kevésbé ismeretesek, kevésbé híresek voltak, de annál jobban sóvárogtak a dicsőség után.

Valamennyi lovag közt leginkább kitűnt Szkrzetuszki úr, habár nem birt szenátori méltósággal, a híres zbarazsi harcos, oly katona, akit a lovagságnak példaképül állítottak, ki minden háborúban harcolt, melyeket a köztársaság harminc esztendő óta viselt. Tisztes ősz haj borítá fejét, de azért aztán hat fiú környékezte őt, kik erőre nézve hat vadkanhoz hasonlítottak. Az öregebbek közülök már ismerték a háborút, a két fiatalabbnak most kellett megkapniok a tűzkeresztséget, s azért oly harci vágytól égtek, hogy az apának higgadt szavakkal kellett lecsillapítania türelmetlenségüket.

A társak nagy tisztelettel tekintettek az apára és fiaira, de még nagyobb csodálkozást keltett Jarocki úr, ki mind a két szemére vak volt, mint egykor János cseh király, és nem kevésbé bátran indult a harcba.

Nem voltak se gyermekei, se rokonai, a szolgák vezették karjá-

nál fogva, és csak azt a reménységet táplálta, hogy a csatában veszítse életét, a hazának szolgáljon és hírnevet szerezzen. Ott volt Rzeczycki úr is, akinek apja és testvére ebben az esztendőben esett el. Motovidlyo úr, ki alig szökött meg a tatár fogságból, azonnal ismét a táborba vonult Myslisevszki úr oldalán. Az előbbi a rabszolgaságért akart bosszút állni, a második pedig azért a gyalázatért, melyet Kamieniecben tapasztalt, hol a janicsárok a szerződés és nemesi rangja ellenére megbotozták őt. Voltak itt öregebb lovagok is a Dniesztr melletti határőrseégekből, mint az elvadult Ruscsyc úr és Musalszki úr, a páratlan íjász. Ez épen menekült meg Kamieniecből, mivel a kis lovag az izenettel feleségéhez küldötte; végre Sznitko úr, Nienasyniec úr és Hromyka úr, és a legboldogtalanabb valamennyi között, a fiatal Novoviejszki úr.

Ennek még barátai és rokonai is halálát kívánták, mivel többé nem volt vígasztalás számára. Miután meggyógyult, egy álló esztendeig szerencsésen harcolt a tatár csapatok ellen, különösen a lipekeket üldöztvén dühösen. Miután Motovidlyo úr Krycsynszkit megsemmisítette, egész Podolián keresztül követte őt, nem engedte lélegzethez jutni és iszonyúan a nyakán ült. E vállalkozásoknál elfogta Adurovicsot is és megnyúzatta, s a foglyoknak sem ételt, sem italt nem adatott. De azért még se talált vígasztalást szenvedésében, és a csata előtt egy hónappal az orosz vajda lovasságába lépett.

Ilyen lovagsággal állt Szobieszki úr Chocim előtt. A gyalázatért, melyet a köztársaság szenvedett, de első sorban a saját gyalázatukért akartak ezek a harcosok bosszút állni, mivel a pogányokkal való állandó harcokban bizonynyal mindenki veszített el ebben a vérrel áztatott országban egy kedves főt, bizonynyal mindenki valamely iszonyatos szerencsétlenség emlékét hordta keblében. A nagy hetman a döntés felé sietett, mivel látta, hogy katonáinak szívében az öldöklési vágy a nőstény oroszlán sóvárgásához hasonlított, melynek kölykei könnyelmű vadászok elrabolták.

Az egyes harcok 1674 november 9-ik napján kezdődtek meg. Török csapatok jöttek ki kora reggel a sáncokból, s a lengyel lovasság csapatai siettek eléjük harci vágygyal. Mindkét részen voltak halottak, de a nagyobb veszteség a török részen volt. Kiváló törökök vagy lengyelek közül csak kevesen estek el. Maj urat mindjárt az ütközet elején egy óriási szpahi átszúrta görbe kardjával, de a leg-

ifjabb Szkrzetuszi egy csapással csaknem egészen levágta fejét a törzsről, azért a higgadt apának dicséretét kapta és nagy dicsőséget aratott.

Igy mérköztek csapatonként vagy egyenként, és azoknak, kik a harcot nézték, egyre nőtt a bátorságuk és harci vágyuk. Eközben a sereg hadosztályai fölálltak a török tábor körül, ahol a hetman kijelölte helyöket. O maga Korycki gyalogsága mögött a jasszyi régi országúton állt és szemével áttekintette Husszeinek egész rengeteg táborát és arcán az a zavartalan nyugalom ült, mely a mestert jellemzi, aki biztos művészetéről, mielőtt a munkához látna. Időről-időre ordináncokat küldött ki parancsokkal és elgondolkozva nézte az egyesek harcát. Este felé az orosz vajda ment hozzá.

— A töltések oly kiterjedtek — mondá — hogy lehetetlen egyidejűleg minden oldalról ostromolni.

— Holnap a töltéseken leszünk és holnapután lemészároljuk ezeket az embereket — felelé Szobieszki úr nyugodtan.

Eközben beállt az éj. A harcosok visszahúzódtak. A hetman megparancsolta az összes hadosztályoknak, hogy a sötétségben a töltésekhez közeledjenek, s ezt Husszein minden erejéből megakarta akadályozni, amennyiben nagy kaliberű ágyúkkal lövöldözött, de hasztalanul. Reggel a lengyel hadosztályok kissé ismét előrenyomultak. A gyalogosok apró sáncokat kezdtek feltölteni. Néhány ezred «jó nyíllövésnyire» nyomult elő. Ekkor a janicsárok hatalmas tüzet adtak. De a hetman parancsára ezt a tüzet csaknem vizionzatlanul hagyták, sőt a gyalogság inkább puskatussal való támadásra készült. A katonák csak a parancsot várták, hogy támadjanak. Hosszan elnyújtott soraik fölött a kartácsok füttyölve és zúgva röpöködtek. Kontszki úr tüzérsége, mely a szürkületben megkezdte a harcot, eddigelé egy percig se hallgatott el. Csak a csata után tünt ki, mily iszonyatos pusztítást vittek véghez lövegei, melyek éppen ott estek le, ahol a szpahik és janicsárok sátrai a legsűrűbben álltak.

Igy jött el a dél, de mivel a nap, a novemberi nap, rövid volt, sietni kellett. Hirtelen valamennyi dob, üstdob és kürt fölhangzott. Ezernyi torok egy kiáltásban tört ki, és a gyalogság, az utánok jövő könnyű lovasságtól támogatva, sűrű tömegben támadásra rohant.

«A törököket egyidejűleg öt oldalról támadták meg.» Denne-
mark János és de Bohan Kristóf, mind tapasztalt katonák vezették
a külföldi ezredeket. Az előbbi, izgékony természetű levén, oly
dühösen rohant előre, hogy a többiek előtt ért a töltésekre és az
ezredet csaknem romlásba vezette volna, mivel sok ezer puska sor-
tüzét kellett kiállania. Ő maga elesett; a katonák ingadozni kezd-
tek, de éppen ebben a pillanatban de Bohan jött segítségükre és
megakadályozta a fölbomlást. Nyugodt léptekkel, mint a szemlénél,
és mintha a zenekar ütemeit követné, átment az egész térségen a
török töltésekig, felelt a sortüzre, és mikor az árok meg volt töltve
rőzsével, golyózápor közt legelőbb lépett át rajta, kalapjával köszönté
a janicsárokat és először zászlótartójukat találta el. A katonák, ily
ezredesnek példáján fölbuzdulva, előre siettek és iszonyatos küzde-
lem támadt, melyben a fegyelem és gyakorlat küzdött a pálmáért
a janicsárok vad bátorságával.

A dragonyosokat a rét felől Tarabanov Tetvin és Doenhoff
vezette, a második ezredet Aszver Greben és Hajdepol, mind kitünő
harcosok, kik, Hajdepolt kivéve, még Csarniecki alatt mérhetetlen
dicsőséget arattak Dániában. A legénység szálas, erős volt, a királyi
uradalmak emberei közül kiválogatva, s rendkívül gyakorlott volt
a harcban gyalog és lóháton. A kapukat a dzsamákok, vagyis az
irreguláris janicsárok védték ellenök, kik, habár roppant nagy csapa-
tokban voltak, csakhamar zavarba jöttek, meghátráltak, és mikor
kézi tusára került a dolog, csak azért védték magukat, mivel nem
volt helyök a visszavonulásra. Ezt a kaput hódították meg először,
s a lovasság innét a tábor belsejébe hatolhatott.

A lengyel paraszt gyalogság élén három más helyen Koblyecki,
Zebrowszki Mihály, Piotrkovcsyk és Galyecki intéztek rohamot a
töltések ellen. A legiszonyúbb harc a főkapunál dühöngött, mely a
jasszyi útra nyílt, hol a mazúrok Husszein basa gárdájával csaptak
össze. Főképp ez a kapu képezte gondját, mivel a lengyel lovasság
itt a táborba juthatott, azért elhatározta, hogy azt makacsul védi és
mindig új janicsár szakaszokat hajtott oda. A lengyel gyalogság
gyorsan meghódította a kaput és most minden erejét megfeszíté, hogy
azt megtartsa. Az ágyúk és a puskagolyók zápora összehajtotta
őket, és a füstfelhőkből mindig új, rohanó katonacsapatok léptek
elő. Ekkor Koblyecki úr anélkül, hogy megvárná közeledésüket,

mint egy dühös medve újtjokat állta, és két emberfal ütközött össze, tolongtak, vérözönben és holttest-halmokon hullámozottak ide s tova. Mindenféle fegyverrel harcoltak: kardokkal, késekkel, dorongokkal, muskétákkal, ásókkal, rudakkal, tengelyekkel; köveket hajigáltak egymásra; néha olyan tolongás támadt, hogy az emberek derékon kapták egymást és ököllel és fogaikkal harcoltak. Husszein kétszer kísérlette meg hatalmas lovastámadás segítségével a gyalogságot áttörni, de a gyalogság mindannyiszor «rendkívüli elszántsággal» szállt vele szembe, úgy hogy rendetlenségben kellett visszahúzódnia. Végre Szobieszki úr megkönyörült rajtuk és az összes tábori cselédséget segítségül küldötte.

Az élükön Motovidlyo úr volt. A tömeg, melyet rendszerint nem alkalmaztak az ütközetben és rosszul volt fölfegyverkezve, mégis oly harci kedvvel rohant előre, hogy még a hetman csodálatát is kihívta. Talán azért, mivel a zsákmányolási vágy tüzelte őket, vagy hogy a lelkesedés, mely ezen a napon az egész sereget éllette, őket is elragadta, elég az hozzá, oly hatalmasan rohantak a janicsároknak, hogy azokat mindjárt egy nyíllövésnyi távolságra elkergették a kaputól. Husszein új ezredeket dobott a harc riadalmába, és a küzdelem, mely egy pillanat alatt megújult, egész órákig tartott. De ebben az időben Korycki a válogatott ezredek élén a kaput erősen megszállta, és távolról, mint egy óriás madár, mely nehézkesen emelkedik a repülésre, huszárok jöttek, és lassankint a kapuhoz közeledtek.

Egyidejűleg egy ordinánc jött a hetmanhoz a tábor nyugati oldaláról:

— A belyci vajda úr a sáncokban van! — kiáltá a küldött pihegő mellett.

Ekkor egy második jött:

— A litván hetmanok a sáncokban vannak!

Aztán mások jöttek, mindig ugyanazzal a hírrrel. Már homály borult a földre, de a hetman arcán öröm villant föl. Bidzinyzski úrhoz fordult, aki ebben a pillanatban mellette volt és mondá:

— Most a lovasság kerül sorra, de az csak holnap történik.

De azért senki se tudta vagy sejtette a lengyel és török táborban, hogy a hetman az összes haderők általános rohamát másnap reggelre akarja áttenni. Sőt az ordinánctisztek azzal az utasítással

siettek a főemberekhez, hogy minden pillanatban készen legyenek. A gyalogság szabályos sorokban állt, a lovasoknak a kardok és kopják szinte égtek kezökben. Mindnyájan türelmetlenül várták a parancsot, mivel az emberek ki voltak éhezve és dideregtek.

De az órák teltek, és parancs nem jött. Sötét, fekete éjszaka állt be, mint a korom. A idő már nappal rossz volt, és éjjel tájban vihar támadt jeges esővel és hóval. Verdesése megfagyasztá a velőt a csontokban; a lovak alig bírtak helyükön állni, az emberek megdermedtek a hidegtől. A legnagyobb fagy, ha száraz, nem tud úgy kínozni, mint ez a havas és esős vihar, mely mint az ostor veri az emberi testet. A jelszó folytonos vártában evésre és ivásra, vagy az őrtüzek gyújtására még gondolni se lehetett. Minden órával iszonyatosabb lett. Emlékezetes éjszaka volt, «a gyötrelem és fogvacogás éjszakája». A csapatvezetők kiáltásai: «Állj! állj!» — minden pillanatban hallatszottak, és a fegyelemhez szokott csapatok a legnagyobb készenlétben, mozdulatlanul, türelmesen álltak ott.

Átellenben, esőben, viharban és éjjeli sötétségben hasonló készenlétben álltak a török ezredek.

Senki nem gyújtott tüzet közülök, senki sem évelt, senki sem ivott. Az összes lengyel haderő támadását várták minden pillanatban, s így a szpahik le nem teheték a kardot kezökből, és a janicsárok minden pillanatban lövésre készen, falként állottak ott puskáikkal. A kitartó lengyel katona, hozzá lévén szokva a tél szigorúságához, az ilyen éjszakát ki bírta állani, de ezek a legénységek, melyek Rumélia enyhe éghajlata alatt vagy Kis-Ázsia pálmái alatt növekedtek föl, többet szenvedtek, mint amennyit erőik elviselhetek. Husszeim végre belátta, miért nem kezdi meg Szobieszki az ostromot: ez a jeges eső a lechek legjobb szövetséges társa volt. Mindenki előtt nyilvánvalóvá lett, hogy ha a szpahiknak és janicsároknak tizenkét óra hosszáig itt kell állaniok, holnap úgy kidőlnek, mint a kékék, anélkül, hogy ellenállást kísértenének meg, legalább addig az időpontig, míg a csata hevében föl nem melegszenek.

Ez úgy a lengyelek, mint a törökök előtt világos lőn. Éjjeli négy óra tájban két basa ment Husszeinhez: Janis basa és Kiaja, a janicsárok vezére, egy öreg, tapasztalt, kiváló katona. Mindkettőnek arca tele volt szomorúsággal és gondnal.

— Uram! — mondá először Kiaja — ha «juhocskaím» regge-

lig így állnak, akkor nem lesz reájuk nézve többé szükség golyóra és kardra.

— Uram! — mondá Janis basa — a szpahik megfagynak és holnap nem verekedhetnek!

Husszein a szakállába kapott, előre látta a vereséget és saját pusztulását. De mitévő legyen? Ha csak egy percre megengedte volna, hogy a csatarend meglazuljon és tüzet gyujtsanak, hogy az emberek meleg étellel frissítsék föl magukat, a támadás haladéktalanul bekövetkeznék. Hiszen már így is megharsantak hébe-hóba a töltéseken a trombiták, mintha a lovasság előre akarna nyomulni.

Kiaja és Janis basa csak egy mentséget láttak: hogy nem várják be az ostromot, hanem ők maguk támadják meg egész erejükkel, azonnal az ellenséget. Az nem sokat jelentett, hogy harcra készen áll, hiszen mivel ő maga szándékozik támadni, nem vár támadást. Talán sikerülne őt a sáncokból kiszorítani; és a legvégső esetben a vereség az éjszakai ütközetben valószínű, másnap pedig bizonyos.

Husszein azonban nem merte az öreg harcosok tanácsát követni.

— Hogyan! — mondá — ti vettétek körül a majdánt árokkal, mivel abban láttátok az egyedüli mentséget e pokoli lovasság elől, és most mi magunk lépünk át az árkokon, hogy a nyilvánvaló romlásba rohanjunk? A ti tanácsotok, a ti figyelmeztetéstek volt az, és most másképp beszéltek!

És nem hallgatott rájuk. Csak parancsot adott, hogy ágyütüzet intézzenek a töltés ellen, mire Konsztki úr ugyanabban a pillanatban nagy sikerrel felelt. Az eső egyre jegesebb lőn és egyre iszonyatosabban verdesett, a szél dühöngött, üvöltött, bőrig hatolt és jéggé fagyasztotta a vért az erekben. Így múlt el ez a hosszú novemberi éj, az Iszlám védőinek ereje megtört és a vereség sejtelmével párosult kétségbeesés fogta el szívöket.

A szürkület pillanatában Janis basa még egyszer Husszeinhez ment azzal a tanácssal, hogy csatarendben vonuljon vissza a Dniesztr hídjáig s ott óvatosan nyissa meg a csatározást. «Mert ha a sereg — mondá — nem áll helyt a lovasság erejének, a hídon túl fognak menekülni és a folyó oltalmat nyújt nekik.» Kiaja, a janicárok vezére azonban más nézeten volt. Azt vélte, hogy Janis terve már késő, és attól tartott, hogy ha a visszavonulás parancsát kiad-

ják, az egész hadsereget félelemnek kell megragadnia. «A szpahik a dzsamákok segítségével kiállják a hitetlenek lovasságának első rohamát, ha mindnyájának el kell is pusztulnia. Eközben a janicsárok segítségül jönnek, és Isten talán győzelmet ad nekik.»

Ezt tanácsolta Kiaja és Husszein követte tanácsát. A török sor-katonaság lovas csapatai előre lovagoltak, a janicsárok és dzsamákok mögöttük fölálltak Husszein sátora körül. Nagy csapataik pompás és fenyegető látványt nyújtottak. A fehér szakállú Kiaja «Isten orosz-lánja», aki a mai napig csak győzelemre vezette katonáit, lován végig száguldott a sorok előtt, lelkesítette őket és fölbátorítá szívöket, amennyiben a régi harcokra és diadalokra emlékeztette őket. A csata kedvesebb is volt nekik, mint a tétlen álldogálás a zivatarban, esőben, várakozásban és ebben a csontot, velőt átjáró viharban; és habár meggémberedett kezök alig tarthatta a puskát és dzsidát, mégis örültek neki, hogy a csatában fölmelegszenek. Kevésbbé nagy bátorsággal várták a támadást a szpahik, mivel nekik kellett az első rohamot kiállniok, és másodsor, mivel sokan szolgáltak köztük Kis-Ázsia és Egiptom lakói közül, akik a hideg iránt nagyon érzékenyek voltak és a viharos éjszakában félig halálra fagytak. A lovak is nagyon szenvedtek, és habár takaros díszben állottak, orrlikaikat mégis a föld felé tartották és valóságos páraoszlopokat fújtak ki. A kékre fagyott arcú, és kihamvadt tekintetű legénység már alig hiit a győzelemben. Csak arra gondoltak, hogy a halál jobb, mint ez utolsó éjszaka gyötrelme, és legjobb a déliesen izzó nap sugarai alatt levő régi fészkekbe való menekülés.

A lengyel seregben néhány ember, kik hiányosan voltak öltözvé, hajnal tájban megfagyott a töltésen, de általában a gyalogság és a lovasság sokkal jobban elviselte a hideget, mint a törökök, mivel őket a győzelem reménye és az a csaknem vak hit éltette, hogy ha a hetman elhatározta, miképp a viharos időben kitartsanak, ennek a győtrelemnek kétségtelenül az ő szerencséjükre, a törököknek pedig romlására és pusztulására kell szolgálnia. De azért mégis örömmel üdvözölték az első reggeli sugarakat.

Ez idő tájban Szobieszki úr megjelent a töltésen. Az égen nem volt hajnalpír, de hajnalpír volt az ő arcán, mert mikor észrevette, hogy az ellenség a táborban akar vele ütközetbe bocsátkozni, meg volt győződve, hogy ez a nap iszonyatos vereséget okoz

Mahomednek. Ezredtől ezredhez lovagolt és ismétlé: «A meggyalá-
zott templomokért! a szent Szűz gyalázásáért Kamieniecben! a szé-
gyenért, melylyel a kereszténységet és a köztársaságot illették!
Kamieniecért!» És a katonák fenyegetőleg néztek, mintha azt akar-
ták volna mondani: «Hiszen alig birunk már helyünkön maradni!
Parancsolj, nagy hetman, és meglátod!» a reggel derengése és fakó
fénye mindig világosabb lett, a ködből mindig tisztábban tüntek
föl a lófejek sorai, az emberek alakjai, a kopják, zászlók, végre a
gyalogság ezredei. Ezek is kezdték meg legelőbb az előnyomulást
és a ködben az ellenség felé özönlöttek, mint két folyó, a lovasság
mindkét oldalán; aztán a könnyű lovasság nyomult előre, mely
csak a közepén hagyott egy széles csíkot szabadon, amelyen át a
kellő pillanatban a huszároknak kellett előrohanniok.

A gyalogság ezredeinek minden vezetője, minden lovas kapi-
tány megkapta már utasítását és tudta, mit kell tennie. Kontszki úr
tüzérsége mindig erősebben hallatszott és a törökök részéről épp
oly erővel teljes feleleteket kapott. Ekkor egy muskétalövés hallat-
szott, iszonyatos kiáltás hangzott föl az egész táborban — a táma-
dás meg volt nyitva.

Ködös levegő burkolta be a szemhatárt, de az ütközet viszhangja
elhatott egész addig, ahol a huszárok álltak. A hetman úr, aki
eddig a huszároknál maradt és az orosz vajdával beszélgetett, hir-
telen elnémult és figyelt, aztán azt mondá a vajdának:

— A gyalogság a dzsamákokkal harcol, akik a kis sáncokban
vannak szerteszórva.

Egy idő múlva a lövések viszhangja lassankint gyöngébb lett,
midőn hirtelen iszonyatos sortűz dördült el, s mindjárt reá egy
második. Nyilván a könnyű zászlóaljok áttörték a szpahik láncát és
szemközt álltak a janicsárokkal.

A nagy hetman megsarkantyúzta lovát és testőrségének élén
mint a villám az ütközetbe rohant; az orosz vajda úr maradt csak
hátra tizenöt zászlóalj huszárral, kik csatarendben álltak és csak a
jelre vártak, mely megparancsolta nekik, hogy előrohanjanak és
eldöntsék a csata sorsát.

Eközben a tábor közepett egyre iszonyúbban kavarogtak és
üvöltöttek. A csata majd jobbra, majd balra, majd oda látszott for-
dulni, hol a litván harcosok álltak, majd a belyci vajda oldalára,

épp úgy, mint a zivatarban a villámok az égen ide-oda fordulnak. A törökök ágyútüze mindig rendetlenebb lőn, de Kontszki úr tüzérsege kettőzött erővel lövöldözött. Egy óra elteltével az orosz vajda azt látszott észrevenni, hogy a csata súlypontja ismét visszatért a középre, éppen huszárjaival átellenben.

Ebben a pillanatban a nagy hetman úr emberei élén odasietett. Tűz szikrázott szemében, megállt az orosz vajda előtt és kiáltá:

— Előre, most, Isten segítségével!

— Előre! — kiáltá az orosz vajda.

A lovas kapitányok ismételték a vezényszót. Iszonyatos zajjal, mint egy csapásra leereszkedett a lándzsa-erdő a lovak fejéhez, a lovasságnak tizenöt zászlóalja, mely megszokott útjában mindent eltiporni, egyetlen óriás tömeg gyanánt nyomult előre.

Amaz idő óta, midőn a litván lovasság Polyubienszky vezetése alatt Varsó mellett három napi csatában ék gyanánt szétkergette az egész svéd hadsereget, még nem intéztek lovassági támadást ilyen erővel. A zászlóaljok ügetve indultak el helyökről, de kétszáz lépésnyire a lovas századosok azt vezényelték: «Rohamra!» — és a lovasok hatalmas kiáltásban törtek ki: «Üsd! szúrd!» — nyereg-takaróikban himbálództak és a lovak rohamlépésben száguldtak tova. A tüzesen rohanó lovak, vas katonák és leeresztett kopják élő fala szinte a fölszabadult elemek hatásával birt. Mint a vízözön, ropogással és tombolással hullámozott. A föld rengett terhök alatt és világos volt, hogy ha közülök egyetlen egy se feszítené meg kopját vagy vonná ki a hüvelyből szablyáját, puszta erejökkel mindent le kell verniök, elnyomniök, eltiporniök, mint a széladrág kitördeli és leteríti az erdőt. Így értek a vértől áztatott, tetemekkel borított mezőig, amelyen a csata tombolt. A könnyű zászlóaljok mindkét szárnyon a török lovassággal küzdöttek, melyet már derekasan visszavetettek, de a középen még rendíthetetlen fal gyanánt a janicsárok mély sorai állottak. Egyes könnyű zászlóaljok már több ízben megtörték rajtuk, mint a hullám, mely a nyílt tengerről jó, a sziklás parton, s a huszárok föladata most az volt, hogy őket megrendítsék, leverjék.

Ezernyi janicsár puska dörrent meg egyszerre, «mintha egy ember sütötte volna el.» Még egy pillanat: a janicsárok még

keményebben talpra állanak; néhányan szemöket hunyorgatják a rettentő lavina láttára, másoknak megremeg a kezök, melyek a dzsidákat tartják, mindenkinek a szíve úgy ver, mint a kalapács, fogukat összeszorítják és mellök nehezen pihegve emelkedik. Már itt vannak, már hallani a lovak éles lélegzetét — és reájuk rohan a pusztulás, az enyészet, a halál!

«Allah!... Jézus, Mária!» — ez a két kiáltás hallatszik össze-vissza, oly iszonyúan, mintha nem is emberek melléből jönne. Az élő fal inog és meghajlik; az eltörő kopják száraz recsegése egy pillanatra túlharsog minden egyebet, aztán a vas csikorgása, mint ezernyi kalapács hangja, melyek teljes erővel csapnak az üllőre, ütések, mintha ezer cséphadaró ütne valami boltozatra, egyesek kiáltásai és csapatok kiáltásai, nyögés, szaggatott lövések puskákból és pisztolyokból, a borzalom üvöltése következnek. Támadók és megtámadottak, egymással összekavarodva, iszonyatot keltő gomolyokká keverednek; mézárulás következik, az emberkavarékból meleg, párologó vér ömlik és nyers szaggal tölti el a levegőt.

A janicsárok első, második, harmadik és tizedik sora elterülve hever a földön, a patáktól széttiporva, a lándzsáktól keresztül szúrva, a kardtól levágva. De a fehér szakállú Kiaja, «Isten oroszlánja» a következőket mind a csata kavarodásába veti. Nem baj, hogy úgy dőlnek le, mint a gabona a vihar előtt — ők harcolnak! Düh fogja el őket, halált lehelnek, halálért lelkendeznek! A lovak fele szorítja őket, ide-oda hajlítja és ledönti őket; késsel a lovak hasába szúrnak; ezernyi kard csap le szakadatlanul — és ők vágnak, a lovasok lába felé, térde felé szúrnak, odahemperegnek és harapnak, mint a mérges féreg — elesnek, és megbosszúlják magukat.

Kiaja, «Isten oroszlánja» mindig új csapatokat vet a halál torzába; hangos kiáltással bátorítja őket a harcra s ő maga is, a görbe kardot magasra emelt öklében villogtatva, a tömeg közé rohan. Ekkor egy óriási huszár, láng gyanánt, maga előtt mindent megsemmisítve a fehér szakállú aggastyánnak rohan, fölemelkedik a kengyelben, hogy annál hathatósabban fölemelje kezét, és iszonyatos csapással lesújt a penge a tisztés főre. Sem a kard, sem a damaszki vértzet nem volt képes föltartóztatni a csapást — és Kiaja, mintegy mennykőtől sújtva, közepén ketté hasítva, földre zuhan.

Novoviejszki úr, mert ő volt az, már előbb is iszonyú pusztí-

tást vitt véghez, senki se birt erejének és sötét dühének ellenállni, de most a legnagyobb szolgálatot tette az ütközetnek azzal, hogy az aggastyánt elejtette, aki egészen egyedül tartotta fenn a dühös küzdelmet. A janicsárok iszonyodva fölkiáltottak, mikor vezéroket elesni látták, és egyszerre tízen a fiatal lovag mellének irányozták puskáikat. Ő pedig, mint a komor éjszaka, ellenök fordult. Lövések dördültek, Novoviejszki úr visszarántotta lovát, és a nyeregtakaróra hajolt. Két társa karjával fölfogta őt, s egy mosoly, szokatlan vendég az ő arcán, földeríté komor vonásait, a szemek elfordultak üregökben és a halvány ajk néhány szót suttogott, melyeket a csata zajában nem lehetett hallani. Eközben a janicsárok utolsó sorai is meginogtak.

A vitéz Janis basa még folytatni akarta a csatát, de már a rémület őrjöngése ragadta meg a legénységet, már minden erőlködés hiábavaló volt; a sorok rendetlenül fölbomlottak, és minden felől szorítva, vagdalva, tapodva, nem lehetett többé csatarendbe állítani. Végre, mint a túlságosan megfeszített lánccs, elpattantak, és az emberek, mint szikrázó üszkők minden felé szétrobbantak, üvöltöttek, kiabáltak, eldobálták a fegyvereket és kezökkel védték fejüket. Mivel nem találtak szabad teret az egyenkint való menekülésre, ismét csapatokban verődtek össze, és a lovasok nyakukban voltak és vérben fürödtek. A vitéz Janis basának Musalszki úr, a derék íjász, a karddal tarkójába vágott, úgy, hogy a széthasított gerincből a velő kibugygyant és a selyemruhákat és az ezüst pikkelyeket beszenyeyzte.

A janicsárok, a lengyel gyalogságtól megvert dzsamákok és mindjárt a csata kezdetén szétszórt lovasság egy része, szóval, az egész török sokaság most a tábor átellenben levő oldalára futott, hol egy mély szakadék fölött több száz lábnyi magas szikla meredezett. «Oda hajtotta az őrjöngőket a félelem.» Sokan a mélységbe vetették magukat, «nem hogy a halál elől meneküljenek, hanem hogy a lengyelek kezébe ne essenek.» E kétségbeesett tömegnek Bidzinyzski úr állta útját, de az emberlavina őt is a szakadék mélységébe ragadta magával, mely rövid idő alatt csaknem a széléig megtelt halottakkal, sebesültekkel és agyonnyomottakkal.

A mélységből iszonyatos nyögés hallatszott, a leterített testek görcsökben vonaglottak, egymást lábbal rugdalták és a szörnyűséges

halálküzdelemben körmükkel arcukat vájták. Aztán ez a nyögés egyre lassabb, egyre gyöngébb lett, míg pitymallatkor minden elnémult.

Iszonyúbbak voltak a huszárroham következményei. Nyolcezer janicsár feküdt, kardtól levágva, az árokban, mely Husszein basa sátorait vette körül, azokon kívül, akik futás közben vagy a mélység fenekén lelték halálukat. A lengyel lovasság sátoraikban volt és Szobieszki úr diadalmaskodott. A trombiták és kürtök rekedt hangon hirdették a győzelmet, mikor hirtelen egész váratlanul a harc újra kezdődött.

A török nagy hetman, Husszein basa a janicsárok leverése után lovas gárdájának és az összes lovasság maradványának élén a jasszyi kapun keresztül elmenekült, de midőn ott Visnioviecki Demeternek, a tábori hetmannak zászlóaljai útját állták és irgalmatlanul vagdalni kezdték őket, visszatért a táborba, hogy más egerútát keressen, mint a vad, mely az erdőben körülveve nyílást keres: hogy azon keresztül elmenekülhet-e? De olyan erővel jött, hogy egy könnyű zászlóaljat egy pillanat alatt áttört, a gyalogságot, mely részben már a tábor fosztogatásával volt elfoglalva, zavarba hozta és «egy fél pisztolylövésnyire» magához a hetman úrhoz ért.

«Mi már később magában a táborban — írja Szobieszki úr — közel voltunk a vereséghez és ha jól végződött, ezt csak a huszárok rendkívüli elszántságának tulajdoníthatjuk.» Tényleg a törökök rohama iszonyatos volt, mivel a legnagyobb kétségbeesés behatása alatt intézték azt és egészen váratlanul jött. De a huszárok, kik még nem hültek le a csata tüzétől, a leggyorsabb futással eléjük nyomultak. Először Pruszinovszki zászlóalja jött oda és megállítá a támadókat, aztán következett Szkrzetuszki az övéivel, továbbá egész sereg lovas, gyalogos és tábori cselédség, ahol és amint éppen álltak, mindenki a legnagyobb dühvel rohant az ellenségre és rendetlen, de a huszárok támadásának erejével vetekedő harc keletkezett a janicsárokkal.

A csata befejezése után csodálattal gondoltak a lovagok a törökök bátorságára, akik, midőn Visnioviecki és a litván hetmanok oda jöttek, minden felől körülfogva, oly dühösen védekeztek, hogy alig lehetett egy maréknyi foglyot ejteni, mivel a hetman engedélyt

adott arra, hogy élve fogják el őket. Mikor végre fél órai csata után a nehéz zászlóaljak föloszlottak, még csak egyes csapatok, sőt egyes lovasok harcoltak, Allahot híva segítségül utolsó leheletükig. Sok fényes hadi tett történt itt, melyeknek emléke soha nem hal ki az utódok között. Itt vágta le a litván tábori hetman saját kezével a hatalmas basát; ez előbb Rudomin urat, Kimbar urat és Rdulytovszki urat elfogta, de a hetman hátulról hozzája lovagolt és egy csapásra levágta fejét. Itt vágott le Szobieszki úr egy szpahit, ki pisztolyát reá sütötte, az egész hadsereg szeme láttára, itt rohant Bidzinyzski úr, aki csoda folytán menekült meg a mélységből, bármennyire össze volt is zúzva és megsebesülve, azonnal a csata tolongásába és addig harcolt, míg ki nem dőlt a kimerültségtől. Erre sokáig beteg volt, de midőn néhány hónap múlva visszanyerte egészségét, még egyszer háborúba ment és nagy dicsőséget aratott.

A kevésbbé kiválóak közül a legiszonyúbban dühöngött Ruscyc úr, ki úgy hordta el a foglyokat, mint a farkas a gapyas kosokat. Szkrzetuszki úr is csodákat művelt és fiai úgy harcoltak körülötte, mint dühös oroszánok. Szomorúsággal és fájdalommal gondoltak a lovagok arra, hogy mit vitt volna véghez ilyen napon Volyodyjovszki úr, a bajnokok bajnoka, ha már egy esztendő óta nem élne dicső emlékezetben Istennél. De a többiek, kik az ő iskolájában lettek nagyokká, gazdag dicsőséget arattak miatta és maguk miatt ezen a vérrel áztatott csatamezőn.

Ebben a megújult csatában a chreptiovi lovagok közül Novoviejszki úron kívül elestek még: Motovidlyo úr és Musalszki úr, a páratlan íjász. Motovidlyo úrnak egyszerre több golyó fúrta át mellét és úgy esett el, mint a tölgy, melynek életfolyása véget ért. Szemtanúk beszélték, hogy ama kozák testvérek kezétől esett el, kik Hohol vezetése alatt Husszein soraiban utolsó leheletükig harcoltak anyjuk és a kereszténység ellen. Musalszki úr pedig — sajátságos végzet! — egy nyíltól találva esett el, melyet egy török menekülés közben lőtt ki reá. Nyakát fúrta át éppen abban a pillanatban, mikor a pogányok teljes veresége után a puzdrát fogta, hogy még néhány hibázhatatlan halálmadarat küldjön a menekülők után. Lelkének Dydiuk lelkével kellett egyesülnie, hogy a török gályán

kötött barátságot az örökkévalóság kötelékével erősítsék meg. A chreptiovi régi pajtások a csata után megtalálták a három holttestet és könnyzáró közt vettek bucsút tőlük, habár írgyelték dicső halálukat. Novoviejszki úrnak mosoly volt ajkán és csöndes derűtlenség ült vonásain; Molovidlyo úr csöndesen aludni látszott és Musalszki úrnak a szemei égre voltak emelve, mintha imádkoznék. Együtt temették el őket a dicsőséges chocimi csatatéren egy szikla tövében, melyre egy kereszt alatt örök emlékezetül mindhármuk nevét bevészték.

Husszein basa, az egész török sereg vezére, egy gyors anatóliai lovon futással menekült meg, de csak azért, hogy Sztambulban a szultán kezéből vegye át a selyem-zsinórt. A fényes török seregből csak egyes, apró csapatoknak sikerült a mézárálásból elmenekülniök. A Husszein lovasságának utolsó csapatait a közvérség seregei egymás kezébe dobálták, úgy hogy a tábori hetman a nagy hetmanhoz, ez pedig a litvániaihoz hajtotta és így folyt ez fölváltva, míg csaknem az utolsó emberig megsemmisültek. A janicsárok közül csaknem egyetlenegy se menekült meg. Az egész roppant tábor vértől áradt, mely az esővel és hóval összekeveredett és annyi holttest hevert ott, hogy csak a fagy, a hollók és farkasok akadályozták meg a pestist, mely a rothadó holttestekből szét szokott áradni. A lengyel csapatokat oly harci buzgalom fogta el, hogy alig heverték ki a nagy csatát, bevették Chocimot. Magában a táborban mérhetetlen zsákmány jutott a győzőknek. Százhusz ágyút és háromszáz zászlót és lobogót küldött haza a nagy hetman erről a csatáról, amelyen egy század lefolyása alatt már másodszer aratott a lengyel kard fényes diadalt.

Maga Szobieszki úr is Husszein táborában állott, mely aranytól és drága kelméktől ragyogott, és gyors követek által innen minden irányban híreket küldött a szerencsés győzelemről. Aztán a lovaság és a gyalogság, az összes lengyel, litván és kozák zászlóalj, és az egész hadsereg csatarendbe állt. Hálaadó istentiszteletet tartottak — és ugyanazon majdánban, hol egy nappal előbb a muezzinek: «Laha il Allah!» kiáltása hangzott — ma megzendült ez az ének: «Te Deum laudamus».

A hetman a földön feküdt, úgy hallgatta a misét és az éneket és midőn fölemelkedett, az öröm könnyei peregtek le főséges arcán.

E látványra a lovagesapatok, amelyek még meg se tisztálkodtak a vértől, amelyek még reszkettek a csata megerőltetésétől, háromszoros, viharos kiáltásban törtek ki:

— Vivat Joannes victor!!!...

Tíz évvel később, midőn III. János ő felsége a török hatalmat Bécs mellett porba vetette, ez a kiáltás tengertől tengerig, bérctől bérctig, mindenütt újra fölhangzott az egész világon, hol harangok hívták áhítatra a híveket...

VÉGE.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A fordítónál, *Szekrényi Lajos* r. k. lelkészénél (M.-Bánhegyesen, Csanádm.) kaphatók még a következő munkák:

Lewis Wallace, **Ben-Húr**, regény Krisztusról, két díszes kötet, 399 és 397 lap, 101 képpel. Angol eredetiből fordította *Szekrényi Lajos*. Ára a két kötetnek 12 kor.

Sienkiewicz Henrik, **Quo Vadis?**, regény Nero császár korából, két díszes kötetben, 289 és 303 lap, 25 képpel. Fordította *Szekrényi Lajos*. Ára a két kötetnek 9 korona.

Mindezeket a főtisztelendő lelkész urak etiam erga sacra megrendelhetik.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár -

